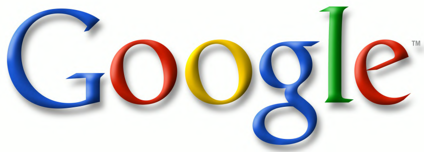
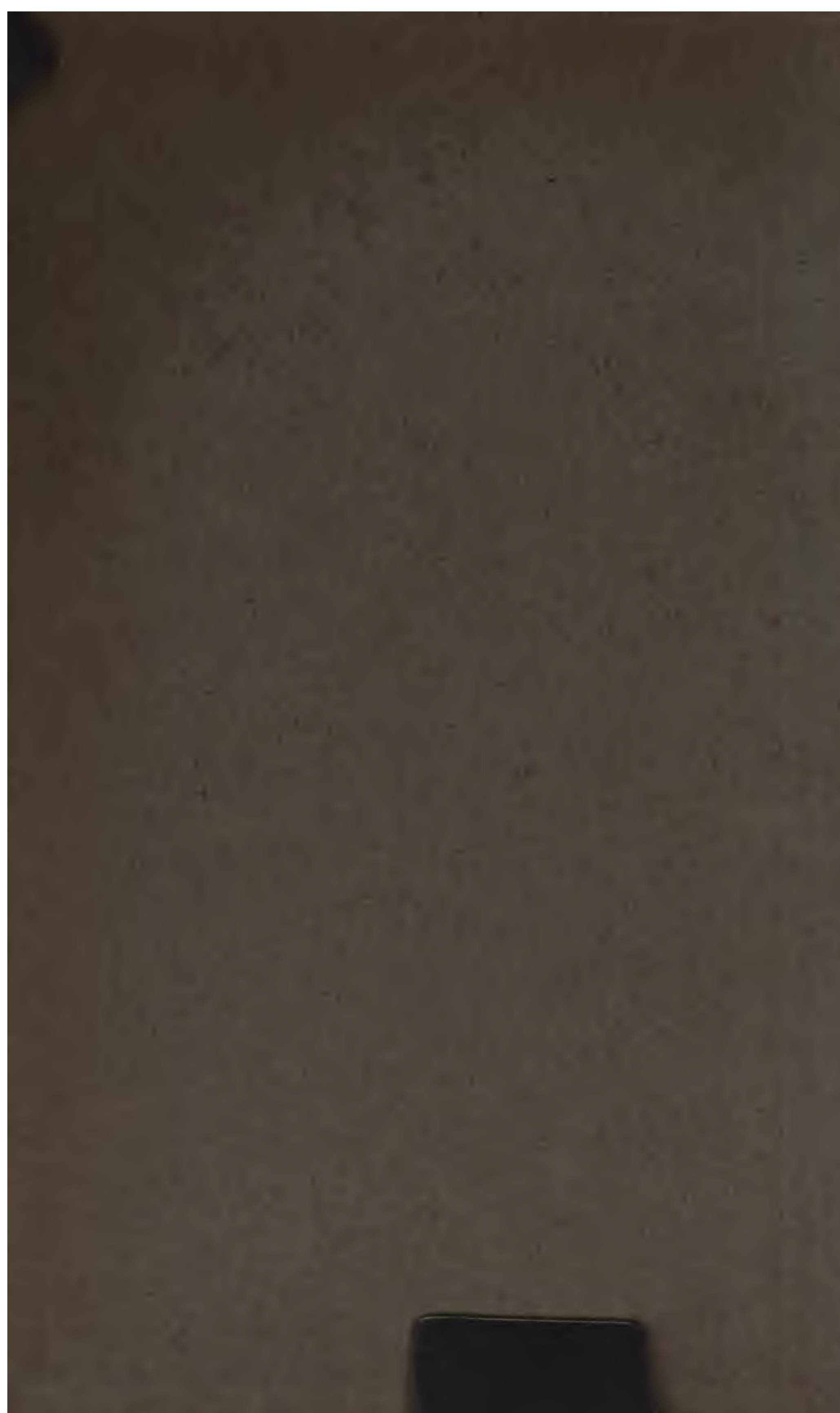
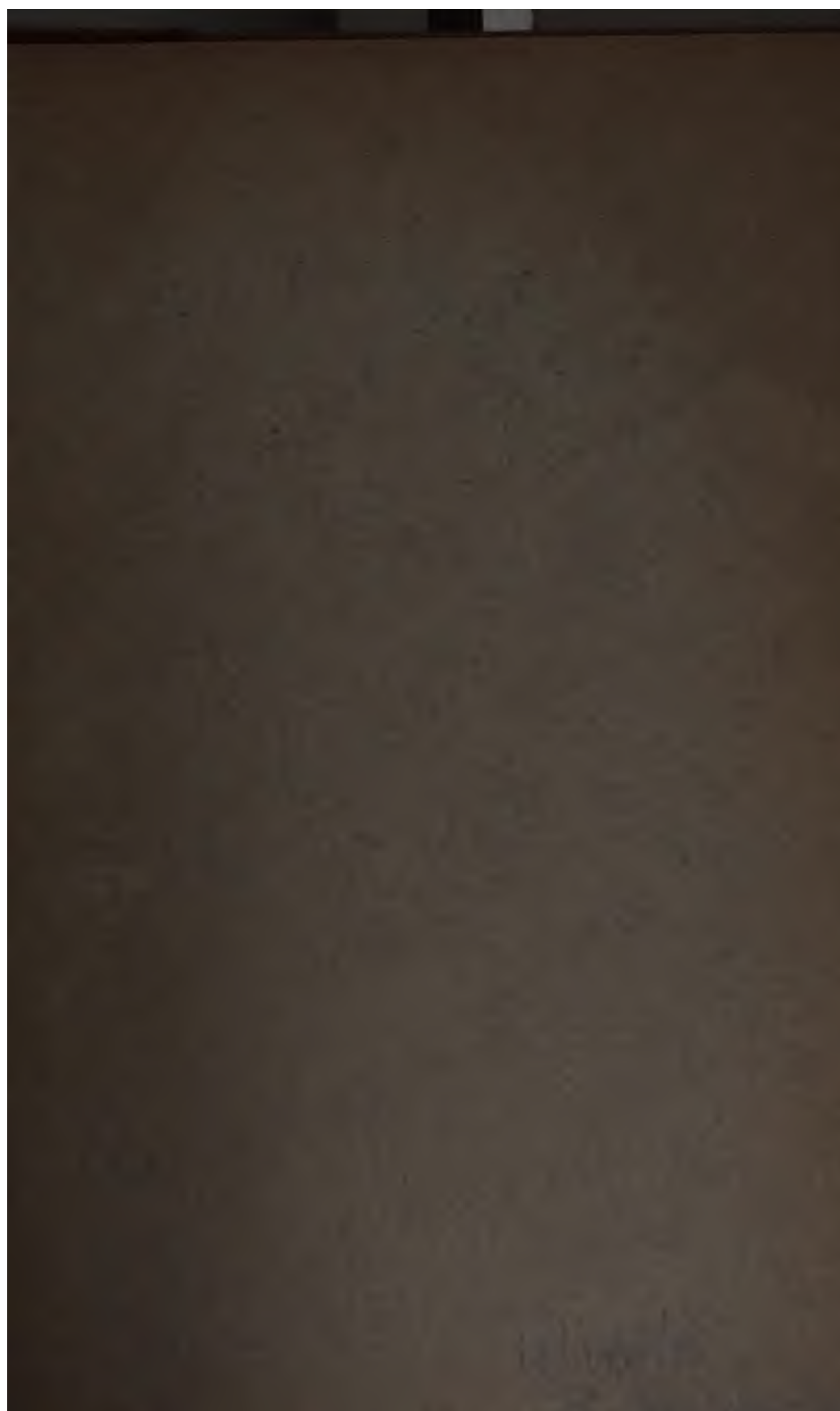
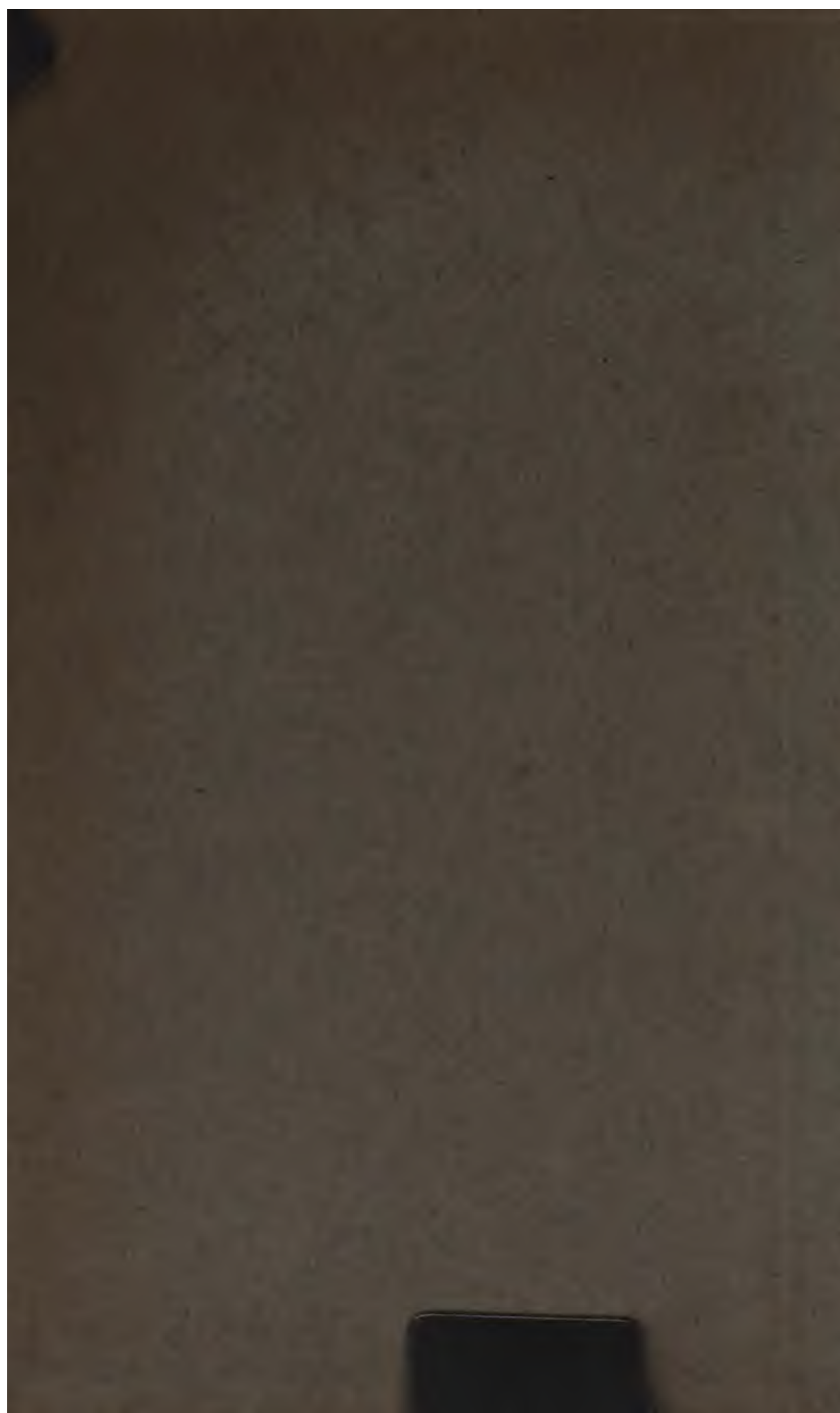
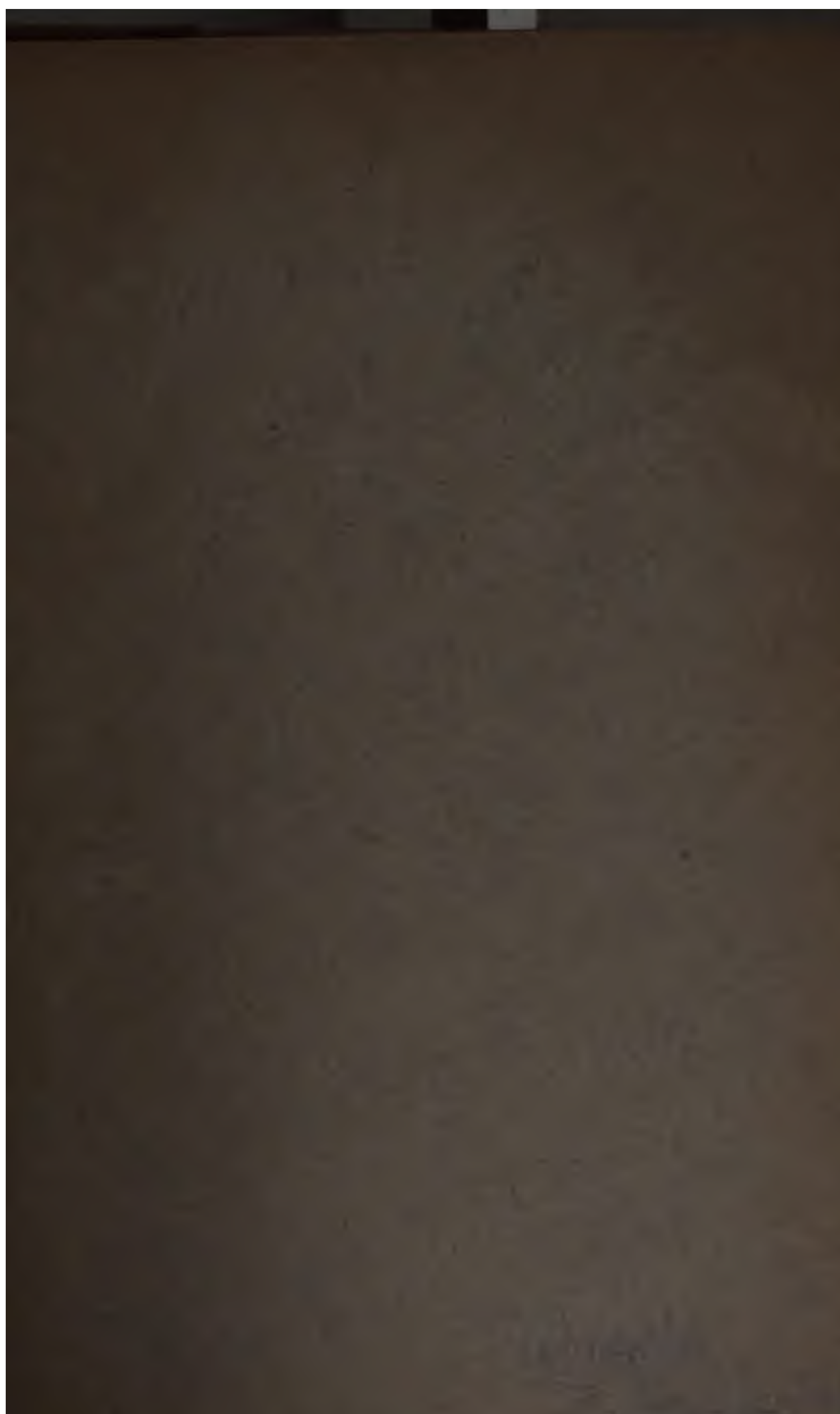

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 07022779 2

2779 2

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

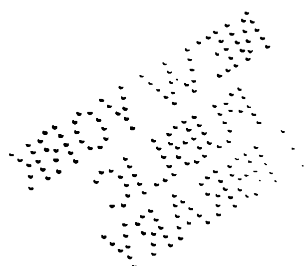
TE

UTRECHT.

1895–1896.

UTRECHT — 1895.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",
J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

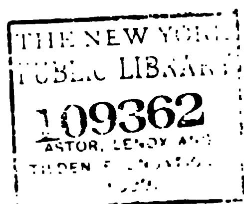
TE

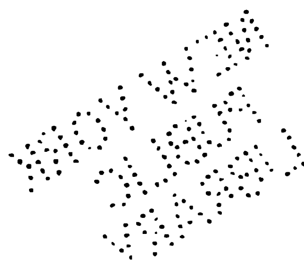
UTRECHT.

1895–1896.

UTRECHT — 1895.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",
J. VAN DRUTEN.

INHOUD.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Universiteit 1894/95.

Bladz.

II. Staat der Universiteit op 17 September 1895.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1894—1895.

REDEVOERING

OVER

HET GELOOF IN DE ALCHEMIE

en het misbruik daarvan.

UITGESPROKEN OP 26 MAART 1895

DOOR

Dr. H. C. DIBBITS.

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN, EN GIJ ALLEN, DIE UWE BELANGSTELLING TOONT IN ONZE UNIVERSITEIT DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID TE DEZER PLAATSE,

Zeer geachte Toehoorders!

In een donkeren voorjaarsnacht — het was de 11de Maart van het jaar 1737 — begaven zich twee jeugdige mannen, een burger en een officier, te paard van Stuttgart naar Ludwigsburg. GUSTAV LANBEK heette de een; kapitein REELZINGEN was de naam van den ander. Even buiten Württemberg's hoofdstad gekomen, niet verre van Cannstatt, reden zij over het hooggelegen land, de *Prag* genoemd, langs een heuvel, waarop eene geel gekleurde ijzeren galg stond, uitmuntende door de kolossale hoogte van 35 voet. Bij het voorbijrijden van dit verschrikkelijk werktuig werden de beide ruiters — zoo verhaalt ons de te vroeg gestorven Württembergsche schrijver WILHELM HAUFF — door eene rilling overvallen; bij het huilen van den wind en het gekras der raven meenden zij een spook te zien, en onwillekeurig versnelden zij hun nachtelijken rit.

Die beide ruiters, op weg naar Ludwigsburg, — op dat oogenblik de verblijfplaats van Württemberg's hertog KARL ALEXANDER, — met het doel hunnen hertog in te lichten omtrent de treurige onderdrukkingen en knevelarijen, die zijn eerste minister, de Israëliet SÜSS OPPENHEIMER, zijn volk deed ondergaan, — die beide ruiters zouden den hertog niet meer ontmoeten, daar deze in

denzelfden nacht plotseling overleed. Maar welke zouden wel hunne gewaarwordingen zijn geweest, zoo zij toen hadden kunnen weten, dat de genoemde onderdrukker van hun volk nog geen 11 maanden later aan diezelfde galg zijn leven zou eindigen?

Die galg staat daar thans niet meer. In het begin van deze eeuw is zij verdwenen. Op de plek, die haar eenmaal droeg, bevindt zich thans het schoonste van Stuttgart's kerkhoven. Maar omstreeks twee eeuwen lang heeft dat moordtuig daar gestaan en menigen misdadiger zijne gerechte, soms misschien al te zware straf doen ondergaan. De genoemde Süss Oppenheimer is niet de eenige geweest, die er het leven aan liet. Nevens anderen, zijn het vooral alchemisten geweest, die dáár voor hun bedrog op de zwaarste wijze moesten boeten. Ja, de galg, waarvan ik sprak, was door een vroegeren Württembergschen hertog, hertog Friedrich, voor een alchemist opgericht, voor George Honauer, die hem op de schandelijkste wijze bestolen en bedrogen had.

Hertog Friedrich heeft ze laten maken van 25 centenaars ijzer, die Honauer hem beloofd had in goud te zullen veranderen. Aan deze met geel metaal overdekte galg werd Honauer in een spotkleed, in een goudgeel gewaad, in 1597 opgehangen.

Het is eene treurige bladzijde uit de geschiedenis der alchemie, welke ik daar voor U opsloeg. En toch biedt die bladzijde zóóveel merkwaardigs en brengt zij ons in den geest in aanraking met zóó vele toestanden uit vroeger tijd, dat ik het met vrijmoedigheid waag, op dezen 259sten verjaardag onzer Universiteit Uwe aandacht eenige oogenblikken te vragen voor het treurige misbruik, dat er van de alchemie gemaakt is, voor de bedriegerijen, waartoe zij aanleiding heeft gegeven.

Vooraf een enkel woord over hetgeen men eigenlijk door *alchemie* verstaat. De woorden *chemie* en *alchemie*, ofschoon tegenwoordig in verschillenden zin opgevat, beteekenen letterlijk hetzelfde: zij verschillen slechts van elkander door het Arabische lidwoord *al*. Uit Egypte afkomstig, werd deze tak van kennis door de Arabieren, die dit land in de 7de eeuw veroverden, naar Spanje overgebracht, en van daar verspreidde hij zich allengs over westelijk Europa. In de oudheid was de chemische kennis uiterst gering; tot aan het einde van de Middeleeuwen hield men zich op chemisch gebied bijna uitsluitend bezig met het groote probleem: de kunst om metalen in elkander te veranderen, de kunst om goud te maken, het zoeken naar den *Steen der wijzen*. Toepassingen op het gebied der industrie, al breidden zij zich langzaam uit, waren er nog weinige, op het gebied der geneeskunde nog bijna geene. Chemie en alchemie zijn nog één. Daar treedt, in het begin van de 16de eeuw, de te Einsiedeln geboren Zwitser PARACELSUS als hervormer der geneeskunde op. Uitgaande van de stelling, vóór hem reeds door VALENTINUS verdedigd, dat alle stoffen, ook de dierlijke en plantaardige, uit kwik, zwavel en zout zouden bestaan, meent hij, dat de gezondheid van het menschelijk lichaam dáárop berust, dat het deze drie bestanddeelen in de juiste verhouding bezit; ziekte ontstaat door storing in die verhouding. Het genezen van ziekten bestaat dus, volgens hem, in het herstellen van het evenwicht tusschen kwik, zwavel en zout, en het moet de taak der scheikunde zijn, de middelen daartoe aan te wijzen. Zoo leert hij, voor *zijn* tijd ervaren scheikundige, het gebruik van een aantal chemische praeparaten als geneesmiddelen: verbindingen van kwik, o. a. als sublimaat, van lood, van koper en ijzer, en vooral

van antimonium. Uit planten leert hij de werkzame bestanddeelen af te zonderen, en door dit alles treedt hij op als de stichter der eigenlijke Pharmacie.

Hoe gebrekkig en hoe onjuist in vele opzichten deze voorstellingen van Paracelsus mogen zijn, hij heeft aan de geneeskunde, en niet minder aan de scheikunde, een geweldigen stoot gegeven en aan de laatstgenoemde als doel aangewezen: de bereiding van geneesmiddelen. Hij is de stichter van hetgeen men noemt de *Iatrochemie*, de *geneeskundige scheikunde.*

Van dien tijd af begint men onderscheid te maken tusschen chemie en alchemie. Der *chemie* is door Paracelsus en zijne volgelingen het genoemde doel aangewezen, en dit doel wordt in den loop des tijds gewijzigd en uitgebreid, steeds meer omvattend, steeds meer wetenschappelijk, en wordt allengs het veelzijdige streven, dat deze wetenschap thans kenmerkt. De taak der *alchemie* daarentegen blijft het zoeken naar de middelen om het eene metaal in het andere om te zetten, naar het middel om goud te maken. Daaraan heeft zich een tijd lang het zoeken naar andere dingen vastgeknoopt: ik bedoel het zoeken naar eene stof, die het menschelijk lichaam zou verjongen of het leven bovenmatig zou kunnen verlengen; het zoeken naar den *Alkahest* of het oplossingsmiddel voor *alle* stoffen, en de kunst om uit de asch van eene plant die plant zelve weder te voorschijn te doen komen. Van deze laatste zaken heeft men spoedig de ongerijmdheid ingezien; maar het zoeken naar het middel om goud te maken heeft 15 eeuwen lang den menschelijken geest bezig gehouden.

De vraag, of de metalen *werkelijk* elementen zijn, en of het niet denkbaar en mogelijk is, dat *de* stof, zooals wij die kennen in het éene metaal, zou kunnen omgezet

worden in den toestand, dien een ander metaal ons aanbiedt, — deze vraag, voorzeker van groot wetenschappelijk belang, maar voor het oogenblik voor geene beantwoording vatbaar, laat ik hier rusten. Wanneer ik verder spreek over omzetting van metalen, bedoel ik die uitdrukking in alchemistischen zin, d. i. door middel van den Steen der wijzen.

Aan het tegenwoordige geslacht, geboren en opgevoed in eene ontwikkelde maatschappij, in een tijd, waarin reeds zoo véél kennis verkregen en voor een deel algemeen eigendom geworden is, kost het wellicht moeite zich geheel te verplaatsen in vroegere toestanden. En toch, wanneer men zich geheel terugdenkt in den vroegeren tijd, is het waarlijk niet vreemd, ja, volkomen natuurlijk, dat men zoo lang heeft vastgehouden aan het geloof, dat metalen in elkander konden worden omgezet.

Dit geloof is waarschijnlijk ontstaan uit de reeds eeuwen oude ervaring, dat door samensmelting van twee metalen soms legeeringen verkregen worden, die de kleur van goud of zilver hebben. Koper verkrijgt door arsenik eene zilverwitte, door zink eene goudgele kleur. Dergelijke ervaringen hebben waarschijnlijk den grond gelegd tot alle alchemistische proeven; verandering in kleur werd in den oudsten tijd als eene werkelijke verandering beschouwd. Van daar dat Synesius, omstreeks het jaar 400 van onze jaartelling, den raad geeft, een metaal, hetwelk men veranderen wil, herhaaldelijk zoodanig te bewerken, dat het binnenste buiten komt, opdat ook het binnenste de nieuwe kleur aanneme. In de 13de eeuw wordt nog door Thomas van Aquino het wit verwen van koper door arsenik als eene beginnende verandering in zilver beschouwd.

Bij het vermeerderen van de scheikundige kennis leerde men echter legeeringen, die de *kleur* van goud of zilver

bezaten, van deze metalen zelve te onderscheiden; maar nu begon het streven, niet alleen de kleur, maar ook andere eigenschappen te veranderen. En dat dit mogelijk moest zijn, daarvoor had men immers de bewijzen? Men voerde daarvoor zoowel *theoretische* als *empirische*, op ervaring gegronde bewijzen aan, en deze waren van zóó verschillenden aard, dat de overtuiging algemeen was. Laat mij U er eenige van noemen.

In de tweede helft van de 8ste eeuw leefde aan de hoogeschool te Sevilla, door de Arabieren gesticht, een voor zijn tijd buitengewoon geleerd man, GEBER genoemd, die verschillende boeken heeft nagelaten, welke later (eerst in de 16de eeuw) in het latijn vertaald zijn. *Summa perfectionis magisterii* is de titel van één daarvan; *de investigatione perfectionis metallorum* die van een ander. De schrijver zet daarin de theorie uit een, dat alle metalen bestaan uit zwavel en kwik, in verschillende verhoudingen, in verschillende graden van zuiverheid en op verschillende wijzen met elkander verbonden of, gelijk hij het noemt, *gefixeerd*.

Uit deze samengesteldheid der metalen volgt onmiddellijk de mogelijkheid ze in elkander om te zetten. Volgens GEBER kon die omzetting plaats hebben met behulp van zoogenoemde *medicijnen;* de medicijn van de *derde* orde was noodig om zilver of goud te verkrijgen. Wat GEBER met dezen naam aanduidt, werd later, waarschijnlijk reeds in de 9de, maar zeker in de 11de eeuw, het *groote Elixir* of de *Steen der wijzen* genoemd. Deze geheimzinnige stof zou als een zuurdeeg, als een ferment werken, en door haar zou eene omzetting van de bestanddeelen, eene afzondering van datgene, wat in te groote hoeveelheid aanwezig was, als door eene soort van gisting veroorzaakt worden.

Het groote gezag, dat men aan GEBER toekende, — *philosophus perspicacissimus* werd hij door latere schrijvers genoemd, *magister magistrorum* door ROGER BACO, — dit groote gezag heeft zijne theorie eeuwen lang, tot aan het einde der Middeleeuwen en nog langer, doen voortleven. En al werd zij later door sommigen gewijzigd, al werd door ALBERTUS MAGNUS het water, door PARACELSUS zout als derde bestanddeel van de metalen aangenomen, dáárin kwamen allen overeen, dat men de metalen als samengestelde stoffen beschouwde. Het autoriteitsgeloof zwaaide nog onbeperkt zijn machtigen schepter.

Het kan ons waarlijk niet verwonderen, dat men bij de soms vreemde en verrassende verschijnselen, die wij scheikundige noemen, zoovele eeuwen lang onjuiste voorstellingen omtrent het wezen dier verschijnselen gehad heeft. Welke treffende veranderingen leert de scheikunde niet tot stand brengen! Uit de zwarte, onaangenaam riekende steenkolenteer worden honderden van de prachtigste kleurstoffen en tal van de werkzaamste geneesmiddelen gemaakt; uit een bestanddeel van alle vetten, de glycerine, wordt, met salpeterzuur en bergmeel, de vreeselijke dynamiet vervaardigd; van versleten schoenen maakt men, met potasch en een ijzerzout, eene der fraaiste en bestendigste blauwe kleurstoffen. Treffende werkingen, die de nieuwere scheikunde aan het licht heeft gebracht! Maar ook bij zoovele reeds vroeger bekende verschijnselen leerde men zóódanig in het oog vallende veranderingen kennen, dat men wel aan eene omzetting van de stof zelve moest gelooven. Als men sommige gele of bruine steenen — reeds duizenden van jaren is het bekend — met houtskool sterk gloeit, verkrijgt men smeedbaar ijzer. Als men blauwe vitriool in water oplost en daarin een stuk ijzer plaatst, verdwijnt het ijzer en

in de plaats daarvan vindt men koper. Heel wat eeuwen moesten voorbijgaan, eer de mensch, door onderzoek en nadenken, tot de voorstelling kwam, dat het verkregen ijzer reeds in de gebruikte steenen, het koper reeds in de blauwe vitriool aanwezig was. Zoolang dit inzicht niet verkregen was, moest men wel vasthouden aan de voorstelling, dat de eene stof uit de andere was ontstaan. En als GEBER door samensmelting van lood en kwik een metaal verkreeg, dat hij niet van *tin* kon onderscheiden, moest hij wel meenen, dat hij tin had *gemaakt*.

Al werden allengs deze en dergelijke verschijnselen opgehelderd, zoolang men aan de samengesteldheid van de metalen geloofde, moest men wel de meening vasthouden, dat het mogelijk moest zijn, het eene metaal in het andere om te zetten.

Had men daarvoor ook niet de *empirische* bewijzen? In vroeger tijd, toen de analytische scheikunde nog in hare kindsheid verkeerde, gebeurde het zoo menigmaal, dat men proeven deed met stoffen, die men voor zuiver hield, maar die werkelijk kleine hoeveelheden zilver of goud bevatten; kwam dit dan te voorschijn, zoo meende men, dat het bij de bewerking *ontstaan* was. Voorbeelden daarvan heb ik U bij eene andere gelegenheid reeds genoemd.

Maar men wist nog andere geschiedenissen te verhalen, waarbij, op wonderdadige wijze, onedele metalen in zilver of goud waren omgezet. Het merkwaardigst in dit opzicht is wel het verhaal, dat de beroemde Nederlandsche arts en scheikundige VAN HELMONT ons zelf heeft nagelaten. In het jaar 1618, zoo verhaalt hij, ontving hij van een vreemdeling $^1/_2$ grein van den zoogenoemden Steen der wijzen; de helft daarvan wierp hij, in was gehuld, op 1 pond kort te voren gekocht kwik, dat in een kroes sterk verhit was; dadelijk daarop werd het kwik vast; bij

sterkere verhitting smolt het weer, en na het uitgieten verkreeg hij 8 onsen van het zuiverste goud!

VAN HELMONT was door deze proef, waarbij kwik, d. i. Mercurius, in goud was veranderd, zóó getroffen, dat hij zijn pas geboren zoon den naam van MERCURIUS gaf. Deze FRANCISCUS MERCURIUS VAN HELMONT heeft getracht zijn naam eer aan te doen, daar hij zijn leven lang naar den Steen der wijzen heeft gezocht.

Een ander verhaal is mede van een Nederlander, van HELVETIUS, lijfarts van den prins van Oranje, later WILLEM III. Deze HELVETIUS was een geleerd geneeskundige en stond bekend als een eerlijk man. Hij was een overtuigd tegenstander van de alchemie, totdat hij in 1667 op eenmaal een der ijverigste verdedigers daarvan werd. Hij verhaalt het volgende.

In December 1666 ontving hij een bezoek van een vreemdeling, die een gesprek met hem aanknoopte over den Steen der wijzen. HELVETIUS sprak zijn twijfel aan het bestaan daarvan uit. De vreemde trachtte hem te weerleggen, en, om aan zijne woorden kracht bij te zetten, haalde hij eene ivoren doos te voorschijn, waarin zich drie stukken, van de grootte eener noot, van eene zware zelfstandigheid bevonden, welke, volgens zijne bewering, de Steen der wijzen was. Eén dier stukken gaf hij HELVETIUS in handen. Deze onderzocht met den nagel de hardheid er van, en het gelukte hem, een klein, nauwelijks zichtbaar stukje er van af te krijgen. Het verzoek, in tegenwoordigheid van HELVETIUS eene proef te nemen, werd door den bezoeker geweigerd; maar deze beloofde na drie weken terug te zullen komen. Toen de vreemdeling vertrokken was, nam HELVETIUS met de kleine hoeveelheid, die aan zijn nagel was blijven hangen, eene proef; hij wierp ze op gesmolten lood, maar .... er geschiedde niets.

Na drie weken kwam de vreemdeling terug. HELVETIUS bekende hem den diefstal en het mislukken van zijne proef. De vreemdeling gaf te kennen, dat hij beter wist te stelen dan van het gestolene gebruik te maken; want hij had verzuimd de stof in was te wikkelen, om e voor de dampen van het lood te beschutten. Op zijn herhaald smeeken ontving HELVETIUS van den zoogenoemden Steen der wijzen een zeer klein stukje, ter grootte van een raapzaadje; HELVETIUS meende, dit was te weinig, maar de ander zeide, dat het nog te veel was, en nam er nog de helft van terug. Hij beloofde den volgenden dag terug te komen, om bij de proef tegenwoordig te zijn.

Maar wie er kwam, de vreemdeling niet. Toen het avond geworden was, werd de vrouw van HELVETIUS, van alles op de hoogte, ongeduldig. Haar man wilde nog wachten tot den volgenden morgen, maar hij gaf toe aan het dringen zijner echtgenoote. De zoon maakte vuur aan; HELVETIUS smolt in een kroes 6 drachmen lood, en de vrouw wierp het fragment van de wonderdadige stof, in was gehuld, op het gesmolten metaal. Hij liet den kroes nog een kwartier in het vuur staan, goot den inhoud uit, en zie, het was zuiver goud!

Deze geschiedenis verhaalt HELVETIUS zelf in een boekje, dat hij kort daarop, in 1667, uitgaf onder den titel van *Het gouden kalf*, of, zooals hij in het latijn luidt: *Vitulus aureus quem mundus adorat et orat*. Dit boekje is herhaaldelijk in het Duitsch vertaald, en nog eene eeuw later verscheen er te Frankfurt een nieuwe druk van.

Dat dit verhaal indruk maakte, laat zich begrijpen. Velen werden er door overtuigd, anderen er door in hunne overtuiging versterkt. Zelfs de groote SPINOZA verklaarde, na de zaak onderzocht te hebben, dat door de proef van HELVETIUS de waarheid der alchemie bewezen was.

De beide verhalen, die ik U meedeelde, zijn nooit volkomen opgehelderd. Omtrent de eerlijkheid en de oprechtheid der verhalers heeft nooit iemand eenigen twijfel gekoesterd. En toch zal thans niemand aarzelen, hier te denken hetzij aan bedrog van andere zijde, hetzij — wat het waarschijnlijkst is — aan een spel der verbeelding, aan onwillekeurige zelfmisleiding. Ik wil hier nog opmerken, dat VAN HELMONT, hoe uitstekend waarnemer ook in vele gevallen, toch eene zekere neiging bezat tot het bovennatuurlijke, wellicht een gevolg van zijne vroegere philosophische studiën.

Tegenover deze beide verhalen staan eene menigte andere van denzelfden aard, die volkomen verklaard zijn, waarvan wij straks nog voorbeelden zullen zien.

Als bewijzen van de waarheid der alchemie werden verder de talrijke voorwerpen aangevoerd, van alchemistisch goud vervaardigd, ringen, knoopen, gespen, kleine sieraden, enz., meerendeels in het bezit van bijzondere personen of familiën en door deze met grooten eerbied bewaard. Boeken zijn daarover vol geschreven. Maar vooral waren het munten en gedenkpenningen, die, vervaardigd van metaal, door alchemistische kunst verkregen, den stempel van hunnen oorsprong droegen. Waar deze in openbare verzamelingen voorkwamen, gelijk zoo menigmaal het geval was, daar werkten zij overtuigend op de groote menigte. Slechts weinigen opperden twijfel, of dit goud werkelijk langs alchemistischen weg was verkregen, en of alles, wat men voor goud uitgaf, wel werkelijk goud was. — Munten van alchemistisch goud zijn er zelfs meermalen in omloop geweest. Zoo had men in de 14de eeuw in Engeland gouden muntstukken, die den naam van *Rosenobels* droegen; zij waren door den alchemist RAYMUNDUS LULLUS omstreeks 1332 voor koning EDUARD III. vervaardigd,

om dezen in staat te stellen een kruistocht tegen de Saracenen te ondernemen, waarvoor LULLUS, die vroeger een losbandig leven had geleid, op later leeftijd met warmte ijverde. Deze *Rosenobels*, ofschoon nooit voor een kruistocht gebruikt, zijn in Engeland een geruimen tijd in omloop geweest, totdat men ze in Schotland en later ook in Frankrijk begon te weigeren, toen men bemerkte, dat zij niet uit echt goud bestonden. — Drie eeuwen later, in 1647, liet CHRISTIAAN IV., koning van Denemarken, dukaten slaan van goudkleurig metaal, door den alchemist CASPAR HARBACH vervaardigd, welke het opschrift droegen: *Vide mira Domini.* En de Duitsche keizer LEOPOLD I. deed hetzelfde met zoogenoemd goud, dat een Boheemsche Augustijner monnik, WENZEL SEYLER, met behulp van een purperrood poeder uit tin gemaakt had, waarvoor de keizer hem o. a. beloonde met verheffing in den adelstand. Deze dukaten droegen, rondom het jaartal 1675, het opschrift:

Aus Wenzel Seylers Pulvers Macht
Bin ich von Zinn zu Gold gemacht.

In de schatkamer te Weenen bevond zich nog in het jaar 1797 een groote gedenkpenning, vervaardigd, zooals het opschrift aanduidt, uit 2½ pond goud, dat in 1648 te Praag, in tegenwoordigheid van keizer FERDINAND III., door 1 grein van zeker rood poeder, van een onbekende afkomstig, uit kwik was ontstaan. Deze gedenkpenning vertoonde aan de ééne zijde den zonnegod (het zinnebeeld van het goud), den stof van Mercurius (het kwik) omvattende.

Een kleineren gedenkpenning liet dezelfde keizer in 1650 vervaardigen uit alchemistisch goud, dat uit lood zou zijn ontstaan; deze penning droeg het opschrift:

Aurea progenies plumbo prognata parente,

en was nog in de vorige eeuw in de muntverzameling van het keizerlijke slot Ambras in Tyrol te zien. En in de verzameling van munten en medailles in het *kunsthistorische Hofmuseum* te Weenen bevindt zich nog een ovaal medaillon, 40 centimeter hoog, 37 centimeter breed, waarvan het gewicht overeenkomt met dat van 2055 dukaten; de catalogus vermeldt, dat dit medaillon afkomstig is van het jaar 1677, uit den tijd van keizer LEOPOLD I., met de bijvoeging: *„angeblich durch Alchemie aus Silber in Gold verwandelt.”* Van dit medaillon is het soortelijk gewicht bekend; het bedraagt 12,67 en is dus iets grooter dan dat van zilver (10,6), maar veel kleiner dan dat van goud (19,3). Had men in vroeger tijd het eenvoudige middel van ARCHIMEDES meer toegepast, hoe menig bedrog ware veel vroeger aan het licht gekomen!

Dergelijke zaken, waarvan ik er slechts enkele noemde. in openbare verzamelingen voor iedereen zichtbaar en bovendien in boeken beschreven en afgebeeld, maakten natuurlijk grooten indruk. Maar het sprekendste bewijs was wel een voorwerp, door den alchemist LEONHARD THURNEYSSER in 1586 te Rome gemaakt en door FERDINAND DE MEDICIS, toen kardinaal, het volgende jaar naar Florence overgebracht: een ijzeren spijker, waarvan de punt door THURNEYSSER gedompeld werd in een kroes, waarin de zoogenoemde Steen der wijzen gesmolten was, welke spijker, zoo ver die indompeling had plaats gehad, in zuiver goud was veranderd. Deze proef is geschied in tegenwoordigheid van onpartijdige getuigen; het goud is, ook later, gebleken echt te zijn; het voorwerp zelf is, meer dan eene eeuw lang, te Florence voor iedereen te zien geweest. Wie moest daardoor niet overtuigd worden? — Jammer voor de alchemisten, dat het later gebleken is, dat men hier te doen heeft met eene hoogst eenvoudige goochel-

toer: de spijker was door THURNEYSSER te voren gemaakt uit twee stukken, goud en ijzer, die aan elkander gesoldeerd waren, terwijl het gouden gedeelte zorgvuldig met een dun laagje ijzer bedekt was; door indompeling in eene vloeistof, die het dunne laagje ijzer oploste, kwam het goud te voorschijn. Het strekt den Italianen tot eer, dat zij, toen het bedrog was uitgekomen, dien spijker niet meer hebben vertoond!

Bovendien zijn er, eeuwen lang, verhalen in omloop geweest van groote rijkdommen, die vroegere alchemisten door hunne kunst hadden verkregen. Soms werden de groote schatten van het oude Egypte als bewijs aangevoerd, dat de Egyptische priesters wel in het bezit moesten geweest zijn van de kunst om goud te maken. Maar ook uit later tijd werden verhalen gedaan, die door velen geloofd werden. Een Franschman, NICOLAAS FLAMEL, — zoo luidt één dier verhalen, — in 1330 te Pontoise bij Parijs geboren, kwam voor weinig geld in het bezit van een handschrift op boomschors, met welks ontcijfering hij zich 21 jaren lang bezighield. Toen hem eindelijk de ontcijfering met de hulp van een Spaanschen arts gelukt was, — het handschrift bevatte een voorschrift om den Steen der wijzen te bereiden, — wijdde hij zich met zijne vrouw aan het veranderen van kwik in goud of zilver. Hij leefde zeer eenvoudig en gebruikte de verkregen schatten tot het stichten van 14 hospitalen, het bouwen van 3 kapellen en het vernieuwen van 7 kerken, die hij alle nog van de noodige kapitalen voorzag. Vier eeuwen later, in het jaar 1742, had er te Parijs nog eene uitdeeling aan de armen plaats uit de door hem gestichte fondsen.

Van een anderen Franschman, HIERONYMUS CRINOT, die in de 16de eeuw leefde, wordt verhaald, dat hij door de alchemie ongeloofelijke rijkdommen verwierf en van de

opbrengst zijner kunst 1300 kerken liet bouwen. Jammer maar, dat men niet weet, wáár zij stonden en wie ze geteld heeft!

Dergelijke verhalen vonden maar al te gretig geloof!

Maar behalve de aangevoerde waren er nog andere zaken, die de overtuiging, dat zilver en goud *gemaakt* konden worden, onderhielden of versterkten. Daar waren wat men wel noemde *juridische* bewijzen. Wanneer rechtsgeleerden van naam, bij het uitspreken van een oordeel of een vonnis, zich op het standpunt plaatsten, dat de mogelijkheid der verandering van onedele metalen in goud bewezen was, moest dit wel indruk maken op anderen. Slechts een paar voorbeelden hiervan wil ik vermelden.

Keurvorst August van Saksen had een alchemist in zijn dienst, David Beuther genoemd, die bij den keurvorst in zóó hooge gunst stond, dat deze zelfs een zijner kinderen ten doop hield en peet daarvan werd. Beuther had een eed gedaan, dat hij, wanneer hij den Steen der wijzen gevonden had, de bereidingswijze daarvan zou meedeelen. Na eenigen tijd evenwel, toen hij den gouddorst van zijn beschermer niet spoedig genoeg bevredigde, viel hij in ongenade. Hij werd beschuldigd, dat hij het geheim gevonden had, maar alleen ten bate van zichzelven, niet ten bate van zijn vorst, had aangewend, en dat hij, in strijd met zijn eed, zijne kunst geheim hield. Door de rechtbank te Leipzig werd hij, na een uitvoerig onderzoek, tot de volgende straf veroordeeld: daar het bewezen is, dat hij den Steen der wijzen kan bereiden, moet hij op de pijnbank ondervraagd worden; wegens zijne ontrouw moet hij gegeeseld worden; wegens het breken van zijn eed moeten hem de twee vingers, waarmede hij gezworen heeft, worden afgehouwen, en eindelijk is hij gevangen te houden, opdat hij zijn geheim niet aan andere vorsten

openbare. Dit vonnis werd geveld in het jaar 1580. Beuther wist aan de uitvoering er van slechts daardoor te ontkomen, dat hij door vergift zichzelven het leven benam.

Het tweede geval, dat ik U wensch mede te deelen, had omstreeks anderhalve eeuw later plaats. De gravin Anna Sophie von Erbach had op zekeren avond een vluchteling, die vervolgd werd wegens diefstal van wild, in haar slot Tankenstein opgenomen en hem eene veilige schuilplaats verleend. Uit dankbaarheid voor het redden van zijn leven bood de vluchteling aan de gravin aan, al haar tafelzilver in goud te veranderen. Bedrog vreezende, aarzelde zij eerst, maar zij liet zich overhalen en gaf hem een zilveren beker, dien de vreemdeling in eenige dagen in goud veranderde. Zij gaf daarop al haar zilverwerk, dat door haren beschermeling evenzoo in goud werd veranderd, waarop deze, geen gevaar meer vreezende, verder trok. De graaf, die tijdens deze gebeurtenis afwezig was, maakte bij zijne terugkomst aanspraak op de helft van dit zoo onverwacht verkregen goud, en eischte, dat zijne vrouw hem althans het medegebruik er van zou toestaan. De gravin weigerde dit echter, waarop haar gemaal zich tot de rechterlijke macht te Leipzig wendde, die bij hare uitspraak hem zijn eisch ontzegde, oordeelende dat, daar het *zilver* aan de gravin had toebehoord, ook het daaruit ontstane *goud* haar bijzonder eigendom was en bleef. Dit geschiedde in den jare 1715.

In later tijd is omtrent de waarheid van sommige bijzonderheden van dit verhaal twijfel gerezen. Maar dit is zeker, dat nog in de eerste helft der vorige eeuw rechterlijke uitspraken konden plaats hebben, waarbij de mogelijkheid der omzetting van metalen niet in het minst in twijfel getrokken werd. Het genoemde verhaal komt voor in eene verzameling van vonnissen en uitspraken

van beroemde rechtsgeleerden, namelijk in het 15de stuk der *Enunciata et consilia juris* van PUTONEUS, verschenen te Leipzig in het jaar 1726.

Dat dergelijke uitspraken het geloof aan de alchemie in wijden kring versterkten, spreekt van zelf.

Kan het ons verwonderen, dat, waar men zóó vele bewijzen van zóó verschillenden aard voor de waarheid der alchemie bezat, of althans meende te bezitten, bijna iedereen er van overtuigd was? En kan het ons verwonderen, dat er, zoovele eeuwen lang, menschen waren, die met alle kracht zochten naar het middel om onedele metalen in goud te veranderen? Duizenden hebben er naar gezocht. Alchemisten heeft men gevonden onder alle standen der maatschappij, de laagste en de hoogste. Men vond er geestelijken onder en leeken, kooplieden en fabrikanten, hoog geplaatste regeeringspersonen en arme burgers, professoren en eenvoudige schoolmeesters, geletterden en onkundigen, rijken en armen. Menigeen heeft alles, wat hij bezat, er aan opgeofferd en is arm gestorven.

Bovendien heeft de alchemie krachtige bescherming gevonden bij vele vorstelijke personen, die òf zelven er zich mede bezighielden, òf haar aanmoedigden door alchemisten in hunnen dienst te nemen en deze ruim te beloonen, wat weder aanleiding heeft gegeven tot een aantal bedriegerijen. Hierbij wensch ik thans eenige oogenblikken stil te staan.

Bedriegerijen in de alchemie zijn wellicht even oud als deze kunst zelve. Voorbeelden daarvan vermeldt de geschiedenis reeds uit de 5de eeuw. Meermalen hebben zij zelfs aanleiding gegeven, dat de beoefening der alchemie streng verboden werd. Zoo vaardigde Paus JOHAN XXII.

in 1317 eene bul uit, beginnende met de woorden: *Spondent quas non exhibent divitias pauperes alchymistae*, waarin alle beoefenaars der alchemie vervloekt werden en alle geestelijken, die er zich mede bezighielden, van hun stand vervallen werden verklaard. Deze pauselijke bul heeft aanleiding gegeven tot de vervolging van enkele geestelijken, maar zij heeft slechts een zeer korten tijd indruk gemaakt en werd spoedig vergeten. In 1380 vaardigde KAREL V., koning van Frankrijk, eene wet uit, waarbij beoefening van de alchemie en zelfs het bezit van chemische ovens strafbaar werd gesteld. In het jaar 1404 zag HENDRIK IV., koning van Engeland, zich gedrongen, alchemistische proeven ter verkrijging van goud en zilver gestreng te verbieden, en hetzelfde geschiedde in 1488 door den hoogen Raad van Venetië.

Al deze wetten waren echter slechts korten tijd van kracht. In Engeland b.v. werd het genoemde verbod van HENDRIK IV. nauwelijks 30 jaren later weder opgeheven door zijn kleinzoon HENDRIK VI., die, in de hoop van zijne ledige schatkist te vullen, een groot voorstander was van de alchemie. In vier verschillende decreten riep hij alle edelen, doctoren, professoren en geestelijken in het land op, zich aan deze kunst te wijden om het middel te vinden de staats-schulden te betalen, en aan verschillende personen kende hij daarvoor privilegiën toe: een voorbeeld, dat door latere Engelsche koningen gevolgd werd.

Maar in geen land zijn zóóvele vorstelijke beschermers der alchemie geweest als in Duitschland. De beruchte keizerin BARBARA, — tweede gemalin en weduwe van den Duitschen keizer SIGISMUND, — die te Königgrätz in Bohemen uit koper en arsenik zoogenoemd zilver maakte, aan eene legeering van goud en zilver het voorkomen van zuiver goud wist te geven, en beide producten als zuivere edele

metalen ten eigen bate verkocht, — deze bedriegster ga ik voorbij. Een groot aantal Duitsche vorsten in de 15de, de 16de en de 17de eeuw hebben de alchemie volkomen ter goeder trouw begunstigd, soms ook zelve beoefend. In de hoop goud te verkrijgen om hooge oorlogskosten te bestrijden, de schatkist en vaak ook hunne eigene beurs te vullen en de lasten hunner onderdanen te verlichten, namen zij alchemisten in hunnen dienst. Dikwijls waren dit gelukzoekers of bedriegers, die voorgaven, reeds *iets* te weten van de bereiding van den Steen der wijzen, en slechts een laboratorium met de noodige ingrediënten te behoeven, om die bereiding verder uit te werken. Of wel, zij beweerden, de geheimzinnige stof te kunnen maken en een weinig daarvan reeds te bezitten, — hetgeen dan uit eene voorloopige proef, waarbij dikwijls goocheltoeren te pas kwamen, moest blijken; — die bereiding was *kostbaar*, zooals zij voorgaven, maar, eenmaal verkregen, zou de Steen der wijzen schatten kunnen voortbrengen. Zoo gelukte het aan menigeen, door schoone beloften vorstelijke toelagen te verkrijgen, daardoor een gemakkelijk leven te leiden en met eer overladen te worden. Daarbij kwam, dat vele vorsten alles deden wat zij konden om hunne veelbelovende beschermelingen bij zich te houden, opdat de verwachte voordeelen hun niet zouden ontgaan en niet het deel van anderen zouden worden. Vele van deze gelukzoekers slaagden er in, bij tijds te vluchten, om elders hun geluk te gaan beproeven. Wanneer echter het bedrog ontdekt werd, vóórdat zij de gelegenheid hadden te ontsnappen, was in den regel eene gestrenge straf hun deel.

Onder de Duitsche vorsten, die de alchemie beschermden, staat de markgraaf JOHAN van Brandenburg bovenaan, die, in het midden van de 15de eeuw, in zijne residentie de

Plassenburg bij Kulmbach zich ijverig met de geheimzinnige kunst bezighield en den bijnaam verkreeg van *den alchemist*, De Duitsche keizer RUDOLF II (1576—1612), FERDINAND III. (1637—1657) en LEOPOLD I. (1658—1705) waren er voor bekend, dat zij gaarne reizende alchemisten ontvingen en, bij gebleken bekwaamheid, in hunnen dienst namen, Vooral RUDOLPH II. hield zich veel met alchemie bezig. Eens ontving hij — het was in 1604 — van een zijner alchemisten, den Pool SENDIVOGIUS (op wien ik straks nog terugkom), eene tinctuur, waarmede de keizer eigenhandig goud maakte; hij was daarmede zóó ingenomen, dat hij op eene marmeren plaat de woorden liet griffelen:

Faciat hoc quispiam alius
Quod fecit Sendivogius Polonus.

Deze marmeren plaat werd opgehangen in de zaal van het slot te Praag, waar deze proef had plaats gehad, en was daar in het midden van de 17de eeuw nog te zien.

Andere Duitsche vorsten bleven niet achter. JOACHIM II., keurvorst van Brandenburg, onderhield, in het midden van de 16[de] eeuw, zelfs een dozijn alchemisten. Keurvorst AUGUST van Saksen (1553—1586), dezelfde, die den bovengenoemden BEUTHER *) in dienst had, werkte ijverig aan de alchemie in een eigen laboratorium te Dresden, door het volk het *goudhuis* genoemd, en zijne gemalin, ANNA van Denemarken, had op haar lustslot te Annaberg voor hetzelfde doel hare eigene werkplaats. — Keurvorst JOHAN GEORGE van Brandenburg, ofschoon zelf geen alchemist, was de verblinde beschermer van LEONHARD THURNEYSSER, een Zwitser, te Basel geboren, die, na een zeer zwervend

*) Zie boven, bladz. 15.

leven, 13 jaren lang, van 1571—1584, de lijfarts was van den keurvorst en die, nadat hij door zijne medische kunsten beroemd en rijk was geworden en door een dwaas huwelijk te Basel zijne rijkdommen weer verloren had, in 1586 het straks genoemde kunststuk met den gouden spijker uitvoerde, maar arm en verlaten te Keulen stierf. — Hertog FRIEDRICH van Württemberg wijdde zich zóó hartstochtelijk aan de alchemie, dat hij er ontzachelijke sommen gelds aan verspilde, zoodat het land er onder gebukt ging; hij had zijn laboratorium in het stadje Gross-Sachsenheim, waar menig geoefend goochelaar en alchemist gelegenheid vond zich op zijne kosten te verrijken. Dezelfde FRIEDRICH, zoo menigmaal veel te goed van vertrouwen, is bekend geworden door de gestrengheid, waarmede hij bedriegers strafte.

Doch waar zou ik eindigen, zoo ik U alle vorsten wilde opnoemen. die zich met alchemie hebben beziggehouden? Zelfs in de vorige eeuw is deze kunst nog door verschillende gekroonde hoofden begunstigd, en zelfs FREDERIK de Groote, ofschoon later niet meer aan de alchemie geloovende, offerde nog 10,000 Thaler voor de alchemistische proeven van eene zekere vrouw VON PFUEL, die in 1751 met hare twee dochters uit Saksen naar Potsdam gekomen was om hare kunststukken te vertoonen.

Door al deze vorstelijke beschermingen is het bedrog niet weinig in de hand gewerkt. Laat mij er U nog eenige voorbeelden van noemen, waaruit tevens kan blijken, dat het geloof aan de alchemie zóó diep geworteld was, dat zelfs de ontdekking van de schandelijkste bedriegerijen niet in staat was dit geloof te schokken.

Een der listigste bedriegers was wel een zekere DANIËL VON SIEBENBÜRGEN, die, onder de regeering van COSMO I., hertog van Toscane, in het midden van de 16de eeuw naar

Florence kwam, en wien het gelukte, daar opgang te maken als geneesheer. Bijna bij alle recepten schreef hij een zeker poeder voor, *usufur* genoemd, dat in alle apotheken voor weinig geld te verkrijgen was; de patiënten moesten dit zelven laten halen, maar de vermenging daarvan met andere geneesmiddelen moest hij zelf verrichten. Dit poeder nu was door hem zelven gemaakt. Hij had het goud van 4000 dukaten, met andere stoffen vermengd, in zoodanigen vorm gebracht, dat niemand het als goud kon herkennen, en dit aan de apothekers verkocht; in plaats van het hem door zijne patiënten bezorgde poeder in de geneesmiddelen te doen, behield hij het voor zich, en zoo kreeg hij langzamerhand al het goud weer terug, dat hij telkens op nieuw aan de apothekers afleverde. Nu begon hij zich uit te geven voor een alchemist, en bood zelfs aan den hertog aan, hem tegen eene goede belooning de kunst om goud te maken te leeren. Tot de daartoe noodige stoffen behoorde natuurlijk *usufur*. De hertog liet dit in eene apotheek halen en, onder nauwkeurig toezicht, alles voor eene proef gereed maken; in tegenwoordigheid van den alchemist kwam er goud te voorschijn, en de hertog was aanvankelijk voldaan. Hij herhaalde de proef in het geheim; zij gelukte even goed als toen de alchemist er bij was. Hierdoor geheel overtuigd, betaalde de hertog hem de vooraf bedongen som van 20,000 dukaten. Nauwelijks echter had von Siebenbürgen deze som in handen, of hij gaf voor, eene noodzakelijke reis naar Frankrijk te moeten doen. Hij vertrok en kwam nooit terug; maar te Florence kwam men spoedig tot de ervaring, dat dit *usufur* nergens meer te krijgen was!

Niet minder listig was de wijze, waarop een andere alchemist den markgraaf Ernst van Baden bedroog. Hij

zou dezen, tegen goede betaling, het middel leeren om kwik in goud te veranderen. Op kosten van den markgraaf ging hij aan het werk; eindelijk ontbrak hem, zooals hij zeide, nog slechts één ding, namelijk een zekere wortel, *resch* genoemd, die waarschijnlijk wel te krijgen zou zijn bij een kruidenzoeker, welke zich, — zooals het heette toevallig, — in den omtrek ophield. Deze, een metgezel van den alchemist, bezorgde den verlangden wortel in den vorm van een zwart poeder, maar dit was niets anders dan eene goudhoudende stof. Nadat bij de proef goud te voorschijn was gekomen en de alchemist zijn loon had ontvangen, waren beiden spoedig verdwenen. De wortel *resch* was niet meer te vinden!

Van een geheel anderen aard is de geschiedenis der alchemisten SETONIUS en SENDIVOGIUS, welken laatsten ik U reeds noemde.

ALEXANDER SETONIUS is een voorbeeld van de talrijke alchemisten, die zich nu in dit, dan in dat land ophielden. Afkomstig uit Schotland, vertoefde hij in 1602 in ons vaderland, in 1603 in Zwitserland, in den Elsass en in Noord-Duitschland. Van Straatsburg ging hij naar Frankfurt; hij bezocht Keulen, Hamburg, München en Stuttgart, — waar hij den gevaarlijken vriend der alchemie hertog FRIEDRICH van Württemberg nog bij tijds wist te ontkomen, — en kwam tegen het einde van het jaar 1603 te Dresden. De keurvorst van Saksen, CHRISTIAAN II., had nauwelijks éénе zijner proeven, waarbij goud te voorschijn kwam, gezien, of hij was overtuigd, dat deze alchemist de bereiding van den Steen der wijzen moest kennen. SETONIUS werd gevangen gezet en op de pijnbank gefolterd, om hem tot de openbaring van zijn geheim te brengen. Maar SETONIUS bekende niets, waarschijnlijk omdat hij niets te bekennen had. De folteringen werden voortgezet, totdat men voor

zijn leven begon te vreezen, waarop eene veroordeeling volgde tot levenslange gevangenisstraf.

In dien tijd bevond zich te Dresden een Poolsch edelman, MICHAËL SENDIVOGIUS, die de gunst van den keurvorst wist te winnen en verlof verkreeg, SETONIUS in zijne gevangenis te bezoeken. Hij besloot te beproeven dezen te bevrijden. Daar hij vrijen toegang tot de gevangenis had, was het gemakkelijk, alle toebereidselen voor eene ontvluchting te maken. De vlucht gelukte en beiden kwamen behouden te Krakau aan. Maar hier stierf SETONIUS, in Januari 1604, ten gevolge van de mishandelingen, op de pijnbank en in de gevangenis ondergaan. Treurig uiteinde van een man, die nooit van eenig opzettelijk bedrog beschuldigd is!

SENDIVOGIUS was nu intusschen in het bezit gekomen van de stof, waarmede SETONIUS, met wiens weduwe hij huwde, zijne proeven had gedaan. Hij zag daarin een middel om rijk te worden en gaf zich uit voor een alchemist. Hij ging terstond naar Praag en deed daar, nog in hetzelfde jaar, voor keizer RUDOLPH II. de straks vermelde proef *). Zijn roem steeg, en hertog FRIEDRICH van Württemberg noodigde hem uit, Stuttgart met zijne tegenwoordigheid te vereeren. Hij nam die uitnoodiging aan en kwam te Stuttgart weldra in groot aanzien. Maar hier vond hij ook zijne benijders. Dáár was namelijk een zekere JOHANN HEINRICH MÜLLER, een gewezen barbier, die zich toegelegd had op allerlei goocheltoeren en o. a. met kogels op zich liet schieten, zonder dat deze hem deerden, (met kogels namelijk van lood-amalgama, eene weeke stof, die er uitziet als lood), voor welk kunststuk hij zelfs, met den bijnaam VON MÜLLENFELS, in den adelstand verheven werd. Deze MÜLLER stond bij hertog FRIEDRICH in hoog aanzien;

*) Zie bladz. 20.

de hertog liet hem op zijne kosten eene reis maken naar Spanje en Frankrijk en schonk hem een schoon landgoed. Maar MÜLLER zag in SENDIVOGIUS een gevaarlijken mededinger en besloot hem uit den weg te ruimen. Hij wist te bewerken, dat hij in de gevangenis gezet werd, en maakte hem wijs, dat dit geschiedde op bevel van den hertog en dat deze van plan was hem te pijnigen en te dooden. Huichelend hielp hij hem te ontvluchten. SENDIVOGIUS ontkwam, van alles beroofd; maar toen hij bemerkte, hoe schandelijk MÜLLER hem misleid had, beklaagde hij zich daarover bij den hertog, en toen deze gewaar werd, dat MÜLLER zich ook jegens hem aan het grofste bedrog schuldig had gemaakt, werd MÜLLER VON MÜLLENFELS gevangen gezet en in 1607 aan de ijzeren alchemisten-galg bij Stuttgart opgehangen. SENDIVOGIUS bleef in aanzien, verrichtte nog menig kunststuk, en stierf in 1646.

Aan sommige alchemisten, gelijk dezen SENDIVOGIUS, gelukte het, telkens, vóórdat hun bedrog uitkwam, te ontkomen, om elders hun snood handwerk voort te zetten. Maar vele anderen moesten, na korter of langer tijd, hunne misdrijven, gelijk de genoemde MÜLLER, op de zwaarste wijze boeten.

Soms werd de doodstraf nog verzwaard door voorafgaande lichamelijke folteringen, zooals bij de vijf alchemisten aan het hof van hertog JULIUS van Brunswijk-Wolfenbüttel, onder welke zich ook eene vrouw bevond, van welk vijftal PHILIP SÖMMERING, nog wel een gewezen predikant, het hoofd was. Na de vreeselijkste pijnigingen, te gruwzaam om ze hier te beschrijven, werden de vier mannen den 7[den] Februari 1575 te Wolfenbüttel gevierendeeld, de vrouw in een ijzeren stoel levend verbrand; deze stoel hing nog in het midden van deze eeuw aan een ijzeren ketting aan een der gewelven van het slot te Wolfenbüttel. Dit

beruchte vijftal had trouwens niet alleen de grofste bedriegerijen op zijne rekening; zij hadden zich ook niet ontzien, verschillende personen, door wie zij vreesden, dat hun bedrog aan het licht zou komen, door sluipmoord en door vergift uit den weg te ruimen.

Lichamelijke pijnigingen zooals de genoemde zijn gelukkig zeldzaam in de geschiedenis der alchemie. Meer kwam het voor, dat de doodstraf verzwaard werd door bespotting. CHRISTIAAN WILHELM KROHNEMANN wist in het laatst der 17[de] eeuw 10 jaren lang het hof van Baireuth te bedriegen; hij beroemde er zich op, kwik of Mercurius vast te kunnen maken, d. i. in zilver of goud te veranderen, en werd wegens zijne kunststukken tot *Freiherr* benoemd en met allerlei gunsten overladen, totdat zijn bedrog uitkwam en hij, na eene vergeefsche poging om te ontvluchten, in 1686 te Kulmbach werd opgehangen. Aan de galg werd het spotschrift bevestigd:

Ich war zwar, wie Mercur wird fix gemacht, bedacht;
Doch hat sichs umgekehrt und ich bin fix gemacht.

Een andere bedrieger, die, onder den naam van Graaf MAMUGNANO, zich 10 jaren lang op verschillende plaatsen in Italië ophield, waar hij overal, en vooral te Venetië, de menschen met zijne kunststukken bedroog en valsche recepten voor veel geld verkocht, ging in 1588 naar Duitschland, waar hij het geraden vond, een anderen naam aan te nemen. Hij noemde zich nu Graaf MARCO BRAGADINO, en gaf voor, goud te kunnen maken door eene magische werking, als wier media hij twee groote, zwarte bulhonden met zich voerde van een zeer verdacht uiterlijk. Te Weenen maakte hij opgang, maar te München werd hij als bedrieger ontmaskerd en in 1591 opgehangen in een gewaad van klatergoud, aan eene galg, die met

geel metaal was bedekt en waarvan zelfs de strik met gouddraad overtrokken was. Twee zijner metgezellen werden op dezelfde wijze opgehangen, en voor alle zekerheid werden de twee gevaarlijke bulhonden aan den voet van de galg doodgeschoten.

Opgehangen te worden in een goudgeel kleed was voor valsche alchemisten eene gewone straf.

Wel is het opmerkelijk, dat, in weerwil van de zware straf, die het deel was van zoovele gelukzoekers, als hun bedrog aan het licht kwam, er nog zoo velen waren, die zich niet lieten afschrikken, ook nog in het begin van de vorige eeuw. Indien de tijd het toeliet, hoe gaarne zou ik U nog de geschiedenis verhalen van BÖTTGER, die, ten gevolge van zijn bedrog, het grootste deel van zijn leven als gevangene doorbracht, langen tijd in de vesting Königstein aan de Elbe, die bijna oorzaak is geweest van een oorlog tusschen twee Duitsche Staten, en die ten slotte de uitvinder is geweest van de fabrikatie van het porcelein! of de geschiedenis van den alchemist CAËTANO, dien boerenzoon uit Napels, die met verschillende grafelijke titels, zichzelven toegekend, aan de hoven te Madrid, te Brussel, te Weenen en te Berlijn zich wist in te dringen en te schitteren, maar zijn leven alweder aan de galg eindigde! Slechts bij één persoon wil ik nog even stilstaan, bij VON KLETTENBERG.

JOHAN VICTOR VON KLETTENBERG, — een oudoom van SUSANNA KATHARINA VON KLETTENBERG, de vriendin van GOETHE's moeder, die GOETHE bezield heeft in zijne *Bekenntnisse einer schönen Seele* in *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, — was in 1648 te Frankfurt geboren. Op 25-jarigen leeftijd doodde hij in een tweegevecht een aanzienlijk burger, waarvoor hij ter dood veroordeeld werd; maar hij wist te ontvluchten en zelfs een keizerlijk vrijgeleide te verkrijgen. Van nu aan

wijdde hij zich aan de alchemie en leidde, niet altijd onder denzelfden naam, een zwervend leven. Te Bremen, Mainz, Praag, Ilmenau in Thüringen, Weimar en elders wist hij rijken en vorsten te misleiden en voor zijne veelbelovende proeven geld af te persen. Hij had zelfs de brutaliteit, in 1713 een boekje uit te geven, getiteld: *Die entlarvte Alchemie*, waarin hij uiteenzette, dat God het groote geheim der alchemie alleen aan hen openbaart, die een heilig leven leiden. Diezelfde man wist eene getrouwde vrouw te verleiden om haren gemaal te verlaten en met hem verder te trekken, om hem in zijne bedriegerijen te helpen! Met deze vrouw kwam hij te Dresden, waar hij, na eene gunstig uitgevallen proef, met Friedrich August II. (koning August II. van Polen) in Januari 1714 een contract sloot, waarin hij zich verbond binnen 14 maanden eene tinctuur te bereiden, die onedele metalen in goud kon veranderen en, eenmaal bereid, tot in het oneindige vermeerderd kon worden. De koning gaf hem daarvoor eene ruime woning, 3000 Thaler voor de inrichting van zijn laboratorium, en voorts eene bezoldiging van 1000 Thaler per maand. Die bezoldiging werd hem zelfs betaald voor de 4 weken, noodig voor de aankomst van het vereischte antimonium uit Hongarije. Hij leefde als een rijk man, maakte vele schulden en muntte uit in het bedenken van uitvluchten ter verklaring van de reden, waarom zijne tinctuur nog niet gereed kon zijn en de tijd van 14 maanden daarvoor veel te kort was. Zoo verliepen zelfs 5 jaren, toen ten slotte het geduld van den koning ten einde was en deze de valschheid van zijn beschermeling inzag. Von Klettenberg werd in Maart 1719 in de vesting Königstein bij Dresden gevangen gezet. Twee malen deed hij eene stoute poging om te ontvluchten, maar beide malen te vergeefs, waarop het doodvonnis

over hem werd uitgesproken. Op den 1sten Maart 1720 werd hij op den Königstein onthoofd.

Ik heb U, naar ik meen, genoeg voorbeelden genoemd van vorsten, die, ten gevolge van hun goed geloof, het slachtoffer zijn geweest van de voorgewende kunst om goud te maken en schatten daaraan hebben opgeofferd. Weinigen waren in dit opzicht zoo verstandig als Paus Leo X., aan wien de Italiaansche alchemist Augurelli in 1514 een gedicht opdroeg met den titel: *Chrysopoeia* (*de kunst om goud te maken*), blijkbaar in de hoop medewerking en ondersteuning voor alchemistische proeven te verkrijgen. Tot antwoord zond de paus hem een leegen zak, met de opmerking, dat, wie zóóveel goud kon maken, aan niets behoefte had dan aan een zak om zijn goud in te bergen!

Vraagt men nu, op welke wijze al deze bedriegerijen, waarvan ik U eenige voorbeelden noemde, gepleegd werden, het antwoord daarop is gemakkelijk te geven. Van sommige gevallen gaf ik u reeds de verklaring; en verder wil ik het volgende opmerken. Zilver en goud zijn, gelijk vele metalen, gemakkelijk in een vorm te brengen, waarin een onkundige ze niet kan herkennen. Het kleurlooze vocht b.v., verkregen door zilver in salpeterzuur op te lossen, werd gebruikt om kwik te overgieten; na eenige uren is dan het kwik hard geworden, en legt men dit in het vuur, zoo blijft er werkelijk zilver over. Smelt men watervrij glauberzout in een kroes, en strooit men daarop poeder van houtskool, zoo wordt deze schijnbaar opgelost; bracht men er nu goud in, dan verdween ook dit voor het oog, en men had eene stof, uitstekend geschikt om anderen te bedriegen. Smolt men zilver er mede, zoo verdween dit, en goud kwam te voorschijn; of wel, men loste die stof in water op en bestreek daarmede zilveren voorwerpen,

welke daardoor met een laagje zuiver goud bedekt werden. Dergelijke handelwijzen zijn er in de scheikunde vele bekend.

Maar ook andere middelen werden aangewend om bedrog te plegen. Men gebruikte kroezen met een dubbelen bodem, waartusschen goud verborgen was; bij het omroeren den dunnen, bovensten bodem door te stooten was eene gemakkelijke zaak. Of wel, de kroes werd inwendig met goud bedekt en daarover met gom of was eene laag van de eene of andere stof gestreken, die het goud onzichtbaar maakte en bij het gloeien smolt. Dat er in zulk een kroes, bij het smelten van lood of een ander metaal, goud te voorschijn kwam, spreekt van zelf. — Goud of zilver werd verborgen in een stuk hout of houtskool, waarmede de inhoud van den kroes werd omgeroerd. Soms werd de kroes bedekt met een uitgehold stuk houtskool, waarin goud verborgen was, terwijl de opening was dichtgemaakt met zwarte was; als nu de was smolt, viel het goud in den kroes. Goud werd door inwrijven met kwik wit gemaakt en dan uitgegeven voor tin.

Maar het grofste bedrog werd wel gepleegd door George Honauer, die op zekeren dag zijne kunst om goud te maken zou toonen aan hertog Friedrich van Württemberg en diens gevolg. De hertog deed, in het laboratorium van den alchemist, zelf het onedele metaal, dat in goud veranderd moest worden, in een kroes, en voegde zelf de overige vereischte materialen er bij, nadat hij zich overtuigd had, dat in geen van deze stoffen goud verborgen was. De kroes moest lang in het vuur staan en daarna langzaam afkoelen; de oven werd dus goed van brandstof voorzien en de kroes er in gezet. Het gezelschap verliet nu het laboratorium, en de hertog was slim genoeg, het vertrek af te sluiten en den sleutel bij zich te steken.

Toen hij na eenigen tijd de werkplaats weder ontsloot en de inhoud van den kroes werd onderzocht, kwam er een groot stuk goud te voorschijn. — Honauer was echter nóg slimmer geweest dan de hertog: in eene kist in het laboratorium had hij een jongen verborgen, die er uitkroop, het goud in den kroes wierp en zich weder verschool!

Het was voor dezen Honauer, dat de genoemde hertog de groote ijzeren galg liet oprichten, waarvan ik U in den aanvang sprak.

Is het wonder, dat, waar dergelijke bedriegerijen nu en dan aan het licht kwamen, er zich stemmen verhieven *tegen* de alchemie? Is het wonder, dat een Dante in zijne *Divina Comoedia* ons het lijden schilderde ook van alchemisten in de hel? dat de schilder van het fresco-beeld in eene der kerken te Florence, eene voorstelling gevende van de hel, daarin ook alchemisten afbeeldde? dat Petrarca de alchemie omschreef als *artem mentiendi et fallendi?* en dat een Erasmus met zijne satire en zoovele anderen waarschuwden tegen deze kunst des bedrogs?

Het geloof aan de samengesteldheid der metalen aan de ééne zijde, gouddorst, hebzucht, bijgeloof en bedrog aan de andere zijde hebben echter al die waarschuwingen zoo lang in den wind doen slaan.

Men zou zich evenwel vergissen, zoo men meende, dat dit alles tot vroegere eeuwen behoort en in *deze* eeuw niet meer is voorgekomen. Het is waar, *openlijk* houdt men zich thans niet meer met alchemie bezig, althans niet in Europa; de Siameezen, zegt men, doen het nog wel. Maar toch heeft ook in *deze* eeuw, óók in beschaafde landen, de alchemie nog heel wat hoofden en handen bezig-gehouden, zij het ook meer in het geheim dan vroeger. Hoe groot in het begin van deze eeuw het aantal alchemisten in

Duitschland nog was, blijkt uit de geschriften der zoogenoemde *hermetische Gesellschaft*. In de eerste jaren der 19de eeuw was de alchemie o.a. in de hofkringen te Karlsruhe nog in hooge eere. KASTNER en WURZER, beiden professoren aan Duitsche universiteiten, leerden nog omstreeks denzelfden tijd de mogelijkheid der omzetting van metalen. In Frankrijk zijn nog in deze eeuw een aantal alchemistische geschriften verschenen, waarvan ik slechts noem het boek van C. THÉODORE TIFFEREAU, getiteld: *Les métaux sont des corps composés. La production artificielle des métaux précieux est possible et un fait avéré*, hetwelk in 1853 en voor de tweede maal in 1857 te Parijs werd uitgegeven en veel opgang maakte. In 1851 en zelfs nog in 1875 kwamen in Duitsche kranten nog advertenties voor van alchemisten, die langs dien weg ondersteuning vroegen tot voortzetting van hunne alchemistische proeven.

De tijd laat niet toe, U, zij het ook nog zoo beknopt, alles te schetsen, wat nog in *deze* eeuw over alchemie is geschreven en geloofd. Dat de alchemistische bedriegerijen nóg niet geheel zijn uitgeroeid, daarvan ten slotte nog slechts twee voorbeelden.

In het jaar 1860 trad te Londen een Hongaar op, NICOLAAS PAPAFFY geheeten, die voorgaf, onedele metalen in zilver te kunnen veranderen. Hij vond geloof bij een aantal mannen van aanzien, kooplieden, geestelijken, enz., welke, toen zij eene eerste proef van hem gezien hadden, hem hun geld toevertrouwden. Er werd eene vennootschap opgericht onder den naam van PAPAFFY, BARNETT, COX & Co.; zij beloofde veel, want de grondstoffen waren goedkoop, en de directeur PAPAFFY had wel een voorschot gekregen van 600 pond sterling, maar verlangde slechts een klein aandeel in de behalen winst. Doch plotseling had PAPAFFY Londen heimelijk verlaten; men zag hem daar

nooit terug, en het bleek bovendien, dat hij nog 10,000 pond sterling gestolen had, die hij zich, als gevolmachtigde van de firma, op wissels had laten uitbetalen. — Eenige jaren later pleegde hij te New-York, in Peru en te Valparaiso dergelijke bedriegerijen.

Het tweede en laatste voorbeeld had plaats nauwelijks een dozijn jaren geleden. In 1882 kwam een Amerikaan, WYSE geheeten, te Parijs, en maakte daar kennis met een zekeren prins DE ROHAN. Deze was verrukt, toen hij hoorde, dat WYSE het middel kende om goud te maken en edelmoedig genoeg was den prins in de ontzachelijke winst te laten deelen, als deze hem maar het geld bezorgde voor zijne proeven. De prins, niet ruim bij kas, nam een zekeren graaf SPARRE in den arm, die aanvankelijk de zaak niet vertrouwde, maar zich toch eindelijk liet overhalen om er geld voor te geven. Met hun drieën togen zij nu aan het werk. De prins en de graaf trokken in hunne hemdsmouwen aan de blaasbalg, terwijl WYSE de noodige stoffen in een kroes samenvoegde. Bijna was alles klaar, toen hij nog een poeder er in wierp, hetwelk zulk een afschuwelijken stank verspreidde, dat DE ROHAN en SPARRE verschrikt wegvlogen. Toen de stank eenigszins was opgetrokken, kwamen zij terug, en uit den kroes kwam nu een stuk goud te voorschijn, ter waarde van 600 Francs. Verklaring is onnoodig! — WYSE liet de opbrengst van deze eerste proef geheel aan zijne beschermers. Aangemoedigd door dezen uitslag, brachten zij nu ruim 13,000 Francs bij een, om de zaak op grooter schaal voort te zetten. Maar WYSE gaf er de voorkeur aan, met dit geld op den loop te gaan, en liet zijne beschermers zitten. De gevangenisstraf van twee jaren, waartoe hij bij verstek veroordeeld werd, wist hij door zijne vlucht te ontloopen.

Vóór een paar eeuwen zou deze geschiedenis zeker veel minder vreemd geweest zijn dan thans, in het laatste deel van de 19de eeuw. Maar toch, het feit, dat zij *thans* zooveel opvallender is, is een bewijs van vooruitgang. De gouddorst moge onder het menschdom nog even groot zijn als vroeger, het bijgeloof en het bedrog ten gevolge van dat bijgeloof zijn verminderd. De alchemie heeft de beteekenis, die zij vroeger had, geheel verloren. Eertijds als de *goddelijke*, de *heilige* kunst aangeduid, later, toen zoovele vorsten haar beschermden, eene *koninklijke* kunst te noemen, is zij thans in vergetelheid geraakt, en wie er zich nog mede bezighoudt, wordt met minachting beloond. Dwaalbegrippen zijn verdwenen; helderder inzichten zijn verkregen; misbruiken zijn aan banden gelegd. Dáárin is vooruitgang. In de geschiedenis der menschheid moge het licht der waarheid een tijd lang bedekt zijn, met onverzwakten luister breekt het eenmaal door, evenals het licht der zon, — dezen zelfden morgen voor een deel van onzen aardbol verduisterd *), — met onverzwakte kracht weer te voorschijn is getreden. Moge dat licht der waarheid steeds helderder stralen! Moge ook *deze* Universiteit, door haar krachtig leven en werken, daartoe het hare bijdragen! en moge het haar devies bij voortduring blijven:

SOL JUSTITIEAE ILLUSTRA NOS!

Ik heb gezegd.

---

*) Zonsverduistering, 26 Maart 1895, voorm.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER RIJKS-UNIVERSITEIT

TE UTRECHT

in het studiejaar 1894—95,

UITGEBRACHT DEN 17den SEPTEMBER 1895

DOOR

DR. H. C. DIBBITS,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. H. E. MOLTZER.

Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Lectoren, Doctoren, Studenten, en gij allen, die deze plechtigheid met uwe tegenwoordigheid vereert,

Zeer geachte Toehoorders!

De wensch van mijn voorganger is vervuld. Toen mijn geachte ambtgenoot Pols, een jaar geleden, de waardigheid, die hij neerlegde, aan mij overdroeg, heeft hij mij van deze plaats toegewenscht, dat het mij gegeven moge worden mijn Verslag aan te vangen met de verklaring, dat het jaar van mijn bestuur, zij het ook niet zonder schaduwen, een jaar van geluk en voorspoed is geweest voor onze Universiteit. Die verklaring kan ik afleggen, nu ik voor de laatste maal voor U optreed, thans om U verslag te geven van de lotgevallen onzer Hoogeschool in het afgeloopen studiejaar. Dit jaar is in zoo *vele* opzichten rijk geweest aan voorspoed en geluk, en al zijn wij niet van rampen verschoond gebleven, het goede heeft de overhand gehad boven het kwade. Ook bij den zwaren slag, die onze Universiteit getroffen heeft, mogen wij het oog niet sluiten voor al dat goede.

Onze Universiteit bloeit. Daar is leven en daar wordt gewerkt, getuige de wetenschappelijke arbeid van zoovele Hoogleeraren, getuigen de talrijke examina, die met goeden uitslag werden bekroond, en de 44 promotiën, waarvan 11 *met lof*, vele na de verdediging van uitstekende proefschriften. Het getal studenten neemt toe, en de belangstelling in het universitair onderwijs, ook buiten den kring der gewone studenten, vermeerdert. Het nieuwe Universiteitsgebouw, nu ruim een jaar in gebruik, trekt niet alleen bij voortduring talrijke bezoekers en bewonderaars, maar voldoet ook op uitstekende wijze aan zijne bestemming. De voortdurende zorgen van het College van Curatoren en hun werkzamen Secretaris dragen rijke vruchten.

Helder heeft de Sol Justitiae geschenen gedurende de eerste helft van dit studiejaar. Geen schaduw viel er op het leven onzer Universiteit in de zes eerste maanden daarvan. Of ja, ééne wolk heeft zich toen aan den gezichts-einder vertoond, maar, zonder onze *alma mater* te verduisteren, is zij afgedreven. Toen in de maand October de mare zich verspreidde, dat de Hoogleeraar von Eiselsberg de aanbieding had ontvangen, zijn tegenwoordigen werkkring te verruilen met dezelfde betrekking aan de Duitsche Universiteit in Bohemen's hoofdstad, werden niet weinigen met de vrees vervuld, dat eene der beste krachten aan onze Universiteit zou ontroofd worden. Maar die vrees ging weldra over in blijdschap. Heb dank, geachte ambtgenoot! — al zijt gij afwezig, uit de verte roep ik het u toe, — heb dank voor uw besluit om hier te blijven, en weet, dat ontelbare harten met mij instemmen, harten van ambtgenooten, van studenten en van burgers van Nederland, wanneer ik den wensch uitspreek: blijf nog lang, *zeer* lang, voor Utrecht's Universiteit een sieraad en een zegen!

Zoo verliepen de eerste maanden van dit studiejaar in ongestoorden voorspoed. Van het onderwijzend personeel werd niemand door ziekte verhinderd, zijne taak te vervullen; van allen, die aan deze Universiteit verbonden zijn, werd het leven gespaard. Onder de gunstigste omstandigheden brak de *Dies natalis* onzer Hoogeschool aan, die op den gewonen dag (26 Maart) op de gewone wijze met opgewektheid werd gevierd. Ach, had die voorspoed in de tweede helft van dit jaar even ongestoord mogen voortduren! Maar nauwelijks was de *Dies* voorbij, of twee Hoogleeraren, de Heeren Grinwis en Kleijn, werden door eene ongesteldheid aangetast, die beiden noodzaakte, hunnen arbeid tijdelijk te staken en gedurende eenige weken elders rust en genezing te zoeken. Nog vóór het begin der zomer-vacantie hadden wij echter het voorrecht, beiden weder in ons midden te zien. Mogen zij — met groote vreugde zie ik hen beiden hier tegenwoordig — eerlang *volkomen* zijn hersteld, in staat om, naar den innigen wensch hunner harten, met vernieuwde kracht zich aan hunne taak te wijden!

Maar niet ziekte alléén was het, die tot droefheid stemde of

den gang van het onderwijs stoorde. Ook de dood heeft zijne offers geeischt. Reeds den 24sten October bereikte ons de treurige tijding, dat de Heer Mr. W. R. Boer, Oud-Curator dezer Universiteit, was overleden. Al zijn er reeds bijna 4 jaren vervlogen, sinds hij, door zijn hoogen leeftijd daartoe gedrongen, als Curator aftrad, zijne verdiensten jegens de Universiteit zijn zóó groot, dat zij steeds in dankbare herinnering zullen blijven.

Het is niet gemakkelijk, in weinige woorden te schetsen, wat Mr. W. R. Boer voor onze Stad en inzonderheid voor onze Universiteit is geweest. Zelf kweekeling van deze Hoogeschool, was hij een man van buitengewone geleerdheid op velerlei gebied, een man, die een hart bezat, dat warm klopte voor alles, wat eenmaal zijne liefde verworven had. En daartoe behoorden in de eerste plaats onze Stad en onze Universiteit. Krachtig heeft hij, eene reeks van jaren, als wethouder, als waarnemend burgemeester en als hoofd dezer Gemeente, voor de belangen van onze Stad, maar niet minder voor die van onze Universiteit geijverd. In 1878 benoemd tot Burgemeester van Utrecht, werd hij tevens Curator, beide als opvolger van Mr. N. P. J. Kien, ofschoon toen de waardigheid van Curator niet meer, gelijk vroeger, onafscheidelijk aan die van Burgemeester verbonden was. *Veel* heeft hij in die dubbele betrekking voor onze Universiteit gedaan, en menigmaal is hij op krachtige wijze, met woord en daad, voor haar in de bres gesprongen. Ruim 13 jaren lang, tot aan het einde van 1891, is hij als Curator een wakker strijder geweest voor hare belangen; haar warme *vriend* bleef hij tot aan het einde van zijn leven. Zijne nagedachtenis blijven wij eeren!

Weinige dagen na den *Dies*, nog vóórdat de Paasch-vacantie was aangebroken, werd een der kweekelingen dezer Universiteit, de Heer J. E. Goudsmit, student in de Rechtsgeleerdheid, een half jaar te voren uit Leiden herwaarts gekomen, door eene ernstige ziekte overvallen, die al spoedig een dreigend aanzien verkreeg. Van de vertrekken, die hij bewoonde, werd hij overgebracht naar het Diakonessenhuis; maar noch de voortreffelijke en liefderijke verpleging, die hem dáár ten deel viel, noch de innige liefde zijner bezorgde moeder, die naar zijn ziekbed was gesneld, mochten zijn

leven redden. Na eene ziekte van slechts weinige dagen werd hij, éénige zoon, op 20-jarigen leeftijd aan zijne diepbedroefde ouders en aan zijne treurende vrienden door den dood ontrukt. In zijne geboorteplaats Zutphen werd zijn stoffelijk omhulsel aan de aarde toevertrouwd. Utrecht's Universiteit had één zijner veelbelovende kweekelingen verloren!

De dood eischte zijne offers! Na den student een Hoogleeraar! Onze CRAMER werd ons ontnomen, hij, een sieraad van onzen Senaat, en van de Theologische Faculteit in het bijzonder, hij, de groote geleerde, de voortreffelijke onderwijzer, de humane man, de trouwe vriend! hij, van wien een ambtgenoot in het openbaar heeft verklaard: „ik ken zijn meerdere niet in geschiktheid voor den „academischen werkkring, evenmin als zijn gelijke in vriendentrouw."[1])

Het staat niet aan mij, U te schetsen, welke de wetenschappelijke verdiensten van den Hoogleeraar JACOB CRAMER zijn geweest. Dit blijve aan bevoegder hand toevertrouwd. Slechts dit wil ik hier vermelden, dat hij, den 24sten December 1833 te Rotterdam geboren, een kweekeling werd van deze Universiteit en alhier den 11den Juni 1858 gepromoveerd werd, *magna cum laude*, tot Doctor in de Godgeleerdheid, op eene dissertatie, *Specimen historico-dogmaticum de Arianismo*, die ik nog onlangs met lof zag vermeld. Als Adjunct-director in het Zendelinghuis van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam (1858—1859), als predikant te Oude en Nieuwe Wetering (1859—1862), te Charlois (1862—1866) en te Amsterdam (1866—1876) gaf hij, in weerwil dat hij zijn ambt, wáár hij was, met grooten ijver vervulde, een tal van geschriften uit, die getuigden van zijne werkkracht en van zijn wetenschappelijken zin. Als predikant te Amsterdam, — waar ik het voorrecht had, hem persoonlijk te leeren kennen, — eene betrekking, die hij van 1866 tot 1876 bekleedde, stond hij hoog aangeschreven, ook wegens de humane wijze, waarop hij deel nam aan den kerkelijken strijd van die dagen.

---

[1]) G. H LAMERS. *De wetenschap van den godsdienst en de christelijke Theologie.* Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Groningen, 1874. Bladz. 50.

In 1874 werd hij tot opvolger benoemd van den Groningschen Hoogleeraar CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, maar hij meende voor deze benoeming te moeten bedanken. Twee jaren later werd hem op nieuw een professoraat in de Godgeleerdheid te Groningen aangeboden, dat thans door hem werd aanvaard. Na 8 jaren lang aldaar werkzaam te zijn geweest, kwam hij in 1884, als opvolger van onzen gevierden BEETS, tot ons, en den 19den September van dat jaar aanvaardde hij het hoogleeraarsambt aan deze Universiteit.

Men weet niet, wat men in onzen CRAMER meer moet bewonderen: zijn dorst naar waarheid, zijne gave om onderwijs te geven (volgens het getuigenis van zijne leerlingen zoo voortreffelijk!), zijn grooten ijver, of zijn onkreukbaar plichtsgevoel. Ook als Secretaris van den Senaat, welke waardigheid hem dit jaar was toevertrouwd, onderscheidde hij zich — ik kan het van nabij getuigen — door een diep besef van zijn plicht, door eene buitengewone nauwgezetheid. Plicht ging bij hem boven alles!

Hij heeft gewerkt, zoolang het voor hem dag was, ja zelfs, toen de avond dreigend voor hem begon te naderen. Reeds in de laatste Kerst-vacantie, en wellicht nog vroeger, vertoonden zich bij hem de eerste verschijnselen van eene kwaal, die een einde zou maken aan zijn werkzaam leven. Aanvankelijk waren zij geenszins onrustbarend en slechts bekend aan hen, die in nauwere betrekking tot hem stonden. Maar ik kan het getuigen, hoe hij in de eerste maanden van 1895 menigmaal zijne woning verliet om zijne ambtsplichten te vervullen, ofschoon hij zich lichamelijk ziek gevoelde. Aan de viering van den *Dies* op 26 Maart kon hij nog deelnemen. Maar eindelijk kon hij niet langer. In het begin van April werd hij bedlegerig; de hoop op herstel werd steeds kleiner, en den 18den Mei blies hij, na een langdurig lijden, zacht en kalm den laatsten adem uit.

Wat stond daar eene groote menigte den 21sten Mei om zijne groeve geschaard, Curatoren, Hoogleeraren en studenten, oudleerlingen en vrienden! Hoe aandoenlijk en treffend was het, hoe hij dáár werd herdacht: door zijn trouwen vriend en ambtgenoot LAMERS, die ook uit naam van onzen Senaat het woord voerde, door niet minder dan drie kweekelingen dezer Universiteit, door vertegenwoordigers van zijne vroegere woonplaatsen Groningen en

Amsterdam, waar hij *niet* was vergeten. — Zijn heengaan laat onder ons eene leegte achter, die niet gemakkelijk zal worden aangevuld. Wij zullen zijn open oog niet meer zien, zijne vriendelijke stem niet meer hooren. Zijne trouwe vriendenhand zal de onze niet meer drukken! En de leegte, in zijn huiselijken kring ontstaan, waarvan CRAMER de ziel was en het middelpunt, de plaats, waar hij zich altijd het gelukkigst gevoelde, zij is beter te gevoelen dan te beschrijven. Ik zal den sluier niet oplichten, die op dát heiligdom rust!

Vreugde en droefheid wisselen elkander af, ook in het leven eener Universiteit. Op de vermelding van deze treurige verliezen verheugt het mij, gebeurtenissen van gelukkiger aard te kunnen laten volgen. De Oud-hoogleeraar VAN DER LITH had het voorrecht, den 19den September 1894 zijn 80sten verjaardag te mogen vieren. Mij was het eene aangename taak, uit naam van den Senaat met den Secretaris hem op dien dag geluk te wenschen en hem een krans aan te bieden van groene palmen en lauwerbladeren. Van hem kan naar waarheid worden getuigd, dat hij zijn leven heeft besteed tot heil der lijdende menschheid. Moge het hem gegeven worden, nog menig jaar die jeugdige kracht en die frischheid van geest te behouden, welke hem nog altijd versieren!

Een feest van anderen aard mocht de Oud-hoogleeraar FRANCKEN vieren. Den 27sten Juni van dit jaar was het eene halve eeuw geleden, dat hij aan deze Universiteit, *magna cum laude*, den doctorstitel verwierf. Andermaal rustte op mij de aangename taak, bij den jubilaris de tolk te zijn der gevoelens van den Senaat en hem, met den Secretaris, geluk te wenschen op dezen feestdag. In zoo veler harten, bij zijne talrijke oud-leerlingen en vrienden, is op dien dag de wensch opgerezen, dat de avond van zijn leven niet meer door lichamelijk lijden mocht worden verduisterd. In geduld en in opgewektheid van geest onder lijden en ontbering is hij zoo velen ten voorbeeld!

Geen jaar gaat er voorbij, waarin niet aan één of meer hoog-

leeraren bijzondere onderscheidingen ten deel vallen. Ditmaal zijn te vermelden de Heeren Engelmann en Krämer. De eerste werd benoemd tot correspondeerend lid van de *British Association for the advancement of science,* tot correspondeerend lid van de *keizerlijke Academie van Wetenschappen* te Weenen, en tot *membre correspondent* van de *Académie des sciences* te Parijs. Mijn ambtgenoot wensch ik van harte geluk met deze welverdiende, driedubbele erkenning van zijne verdiensten!

Van geheel bijzonderen aard is de onderscheiding, die den Hoogleeraar Krämer ten deel viel. Had hij reeds in Januari 1894 van H.M. onze geëerbiedigde Koningin-Regentes de eervolle opdracht ontvangen, gedurende één jaar aan H.M. onze geliefde Koningin Wilhelmina onderwijs te geven in de Oude geschiedenis, in het *najaar* van 1894 ontving hij eene nieuwe opdracht, om dat onderwijs voort te zetten, thans ook in de Geschiedenis der Middeleeuwen en in de Nieuwe geschiedenis tot aan den tegenwoordigen tijd. En die opdracht luidde thans niet voor *één,* maar voor *drie* jaren, tot aan het einde van H.M.'s opvoeding.

Wel mag dit eene bijzondere onderscheiding genoemd worden! Tot aan het einde van 1897, ook dán, wanneer voor de meeste onderwijzers van H.M. de taak reeds zal zijn afgeloopen, zal Utrecht's Universiteit nog de eer genieten, dat een zijner Hoogleeraren belast is, de dierbare telg van Oranje, op wie de oogen van gansch een volk vol hoop en met innige verknochtheid gevestigd zijn, te onderwijzen in een der meest ontwikkelende en meest beschavende vakken. Geachte ambtgenoot Krämer! ik wensch er U geluk mede, evenals met de eer, die U vóór eenige maanden te beurt viel, om H.H. M.M. rond te leiden in het beroemdste museum van Albion's hoofdstad! Ik wensch U toe, dat gij, tot aan het einde toe, de kracht moogt behouden voor uwe belangrijke maar moeielijke taak, tot voldoening voor u-zelven, maar bovenal tot heil van Vorstenhuis en Vaderland!

Van zijne zijde heeft de Senaat een bewijs van hulde en waardeering gegeven, door de toekenning van den titel van Doctor in de Rechtswetenschap *honoris causa* aan den Heer E. J. P. Jorissen, Theologiae Doctor, rechter in het Hoog-Gerechtshof der Zuid-Afrikaansche Republiek te Pretoria, een der onvermoeide voor-

vechters voor de Nederlandsche belangen in Zuid-Afrika, als erkenning van zijne vele verdiensten, ook op rechtskundig gebied.

Het personeel, aan de Universiteit verbonden, werd dit jaar weder vermeerderd. Het getal der *Lectoren* werd met één vergroot: aan Dr. G. C. J. Vosmaer, assistent voor de natuurlijke historie aan deze Universiteit, werd bij Kon. Besluit van 14 Febr. 1895, N°. 34, voor zoolang hij deze betrekking zal bekleeden, de personeele titel verleend van Lector in de Zoölogie. Is in het algemeen de vereeniging van de betrekkingen van Lector en Assistent in één persoon niet wenschelijk en niet in het belang van het onderwijs te achten, ieder zal zich verheugen in deze wèlverdiende erkenning van de groote verdiensten van den benoemde.

Het aantal *Privaat-docenten* vermeerderde met vier. Op hun verzoek werden als zoodanig toegelaten: Dr. J. J. Couvée, om onderwijs te geven »in de qualitatieve analytische scheikunde en »in het onderzoek van voedingsmiddelen en andere handelswaren"; Mr. S. R. Steinmetz, »in de ethnologie"; Dr. H. Snellen Jr., »in »de oogheelkunde", en Mr. C. L. Kooiman, »in het Romeinsche »recht". De heer Steinmetz ving den 30sten April zijn cursus aan met eene redevoering, in de college-kamer der Letterkundige Faculteit, over »het goed recht van sociologie en ethnologie als „Universiteits-vakken." [1])

Dr. M. Snellen, Privaat-docent in de Meteorologie, gaf een aantal lessen, voor studenten van alle Faculteiten bestemd, welke door een zeer talrijk gehoor met belangstelling gevolgd werden.

Het aantal *Assistenten* bleef onveranderd; hun personeel onderging, als naar gewoonte, eenige verandering, en ééne bestaande vacature werd vervuld.

Tot *Observator* in de Sterrekunde werd in Maart l.l. benoemd de Heer A. A. Nijland, doctorandus in de wis- en natuurkunde en in de wis- en sterrekunde alhier, door welke benoeming in eene lang gevoelde behoefte is voorzien. Met grooten ijver heeft hij zijne taak aanvaard.

---

[1]) In druk verschenen bij Martinus Nijhoff te Leiden.

Wat den gang van het onderwijs betreft, daarin zijn enkele storingen voorgekomen, die ik ten deele reeds heb genoemd. Dat de Hoogleeraren GRINWIS en KLEIJN na de Paasch-vacantie door ziekte verhinderd waren hunne taak te vervullen, vermeldde ik reeds; bereidwillig werd die, wat den eerstgenoemden betreft, zooveel mogelijk door de Hoogleeraren KAPTEIJN en JULIUS overgenomen. De Hoogleeraar VAN DER WIJCK vroeg verlof, om, wegens de gezondheid zijner echtgenoote, van Paschen tot Pinksteren in Italië te verblijven.

Werd de afwezigheid van deze Hoogleeraren diep gevoeld en betreurd, het grootste bezwaar bestond voorzeker bij de Faculteit der Godgeleerdheid, toen bij de ziekte en na het overlijden van Prof. CRAMER ook Prof. KLEIJN afwezig was. Slechts *twee* leden van die Faculteit waren er over, in staat hunne ambtsbezigheden te verrichten. Bij het nadeel, aan het onderwijs toegebracht, voegde zich nog de moeielijkheid, dat het afnemen van examina tijdelijk onmogelijk was. Immers, Art. 11 van het Academisch Statuut bepaalt: „De Faculteit vergadert tot het houden van examens met „minstens drie leden". Zoo werd het heengaan van CRAMER op dubbele wijze gevoeld! — Het was een geluk, dat de Hoogleeraar KLEIJN, zij het ook nog niet geheel hersteld, in den loop der maand Juni tot ons wederkeerde, en de examina in deze Faculteit benevens 2 promotiën, waarbij hij als promotor moest optreden, nog vóór de zomer-vacantie konden plaats hebben.

Wat het onderwijs in de laatstgenoemde Faculteit betreft, eene blijde tijding bereikte ons vóór weinige weken. Bij Kon. Besluit van den 29sten Juli 1895, No. 24, werd de Heer J. M. S. BALJON, Theologiae Doctor en predikant bij de Nederduitsch-Hervormde Gemeente te Almelo, benoemd tot Hoogleeraar in de Faculteit der Godgeleerdheid aan deze Universiteit, om onderwijs te geven in de Encyclopaedie der Godgeleerdheid, de Oud-christelijke Letterkunde en de uitlegging van het Nieuwe Testament. Gelijktijdig werd, met ingang van den dag, waarop Dr. BALJON zijne lessen zal aanvangen, de Hoogleeraar KLEIJN ontheven van het onderwijs in de Encyclopaedie der Godgeleerdheid, en belast met het geven van onderwijs in de Geschiedenis der leerstellingen van den christelijken godsdienst. — De ledige plaats, door het heengaan van den onvergetelijken CRAMER ontstaan, is

alzoo weder vervuld. Moge het den nieuw benoemde, zelf kweekeling van *deze* Hoogeschool, gegeven worden, eene lange reeks van jaren met vrucht alhier werkzaam te zijn, tot voldoening voor hemzelven, tot heil van onze Universiteit! Al blijven wij treuren om den slag, die ons trof, met open armen ontvangen wij hem in ons midden!

Van het onderwijs mag ik niet afstappen, alvorens nog twee zaken genoemd te hebben. De eerste betreft eene werkzaamheid buiten de verplichte lessen, en mag daarom niet onvermeld blijven. Den 28sten September hield de Hoogleeraar ENGELMANN in het groot Auditorium eene rede over den kort te voren overleden, grooten physioloog en physicus HERMANN VON HELMHOLTZ. Eene talrijke schare van toehoorders en toehoorderessen, ook buiten den kring der gewone studenten, woonde deze rede met belangstelling bij [1]). De tweede zaak, ofschoon geen betrekking hebbende op de lessen, die gegeven worden, staat toch met de studie van een deel der kweekelingen van de Nederlandsche Universiteiten in een nauw verband. Bij Kon. Besluit van 26 April 1895, N°. 77, werd de verplichting tot het schrijven van een proefschrift ter verkrijging van één der doctoraten in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid opgeheven, en voor deze Faculteit vervangen door de keuze tusschen het schrijven van een proefschrift met minstens 12 stellingen en het schrijven van minstens 24 stellingen. Moge de toekomst leeren, dat deze verandering aan de daaromtrent gekoesterde verwachtingen voldoet!

Het aantal *Studenten*, bij den Rector magnificus ingeschreven, bedraagt 712, een getal, dat, voor zoover de gegevens reiken, zoo lang deze Universiteit bestaat, nog nooit was bereikt. Dit getal is 52 meer dan het grootste tot nog toe voorgekomene. Van deze 712 werden er 681 voor *alle* lessen ingeschreven. Er zijn 14 Duitschers en Hongaren onder, benevens 15 dames, van welke 7

[1]) Deze rede is opgenomen in het tijdschrift *de Gids*, October 1894.

in de Letteren, 1 in de Geneeskunde en 7 in de Artsenijbereidkunde studeeren. Voor de *eerste* maal ingeschreven werden niet minder dan 184 studenten [1]).

De omstandigheid, dat aan de gemeente-Universiteit te Amsterdam geen kerkelijke Hoogleeraren meer verbonden zijn, heeft zonder twijfel het hare bijgedragen, om het getal studenten in de Godgeleerdheid aan *onze* Universiteit, in de laatste 11 jaren steeds minder dan 140, te doen klimmen tot 170.

Is het een verblijdend verschijnsel, dat het aantal der inschrijvingen dit jaar aanmerkelijk grooter is geweest dan vroeger, het getal der studenten, in den *Studenten-almanak* van dit jaar vermeld, bedraagt nog 89 meer. Zóó vele studenten zijn er dus, die niet zijn ingeschreven en dus geen enkele les volgen en van geen laboratorium gebruik maken. Betreurenswaardig verschijnsel, waarop *al* mijne voorgangers, zoo lang wij leven onder de tegenwoordige Wet op het Hooger Onderwijs, reeds gewezen hebben! Het is waar, dit getal is niet zóó groot als in de meeste vorige jaren; er is vooruitgang te bespeuren; maar de laatste Studenten-almanak vermeldt toch de namen van niet minder dan *76* studenten in de Rechtsgeleerdheid, die alhier vertoeven maar niet zijn ingeschreven, en dus aan deze Universiteit met hare 37 Professoren geen enkel college schijnen te vinden, belangrijk genoeg om door hen te worden bijgewoond, *geen enkel!*

Mijne Heeren Studenten in de Rechtsgeleerdheid! gij zult *mij* wel niet beschuldigen, — terwijl ik dit punt voor U aanroer, — dat ik eene *oratio pro domo* houd. Maar juist daarom meen ik recht te hebben, U, met aandrang en met ernst, in uw eigen belang toe te roepen: maakt méér gebruik van de gelegenheid, U zoo ruimschoots aangeboden! En mochten er onder U zijn, die door geldelijke redenen worden teruggehouden, zoo weet, — de ervaring van dit jaar heeft mij geleerd, dat het onder U veel te weinig bekend is, — dat een *doctorandus* zonder betaling *alle* lessen kan bijwonen, ook die in andere Faculteiten, mits hij zich bij den Rector magnificus laat inschrijven.

---

[1]) 164 voor alle, 20 voor 1 of 2 lessen.

Van de Studenten tot de Oud-studenten is de overgang gemakkelijk. Het Fonds, door dezen vóór 9 jaren onder den naam van het *Oud-Studenten-Fonds* gesticht, gaat voort zich langzaam te ontwikkelen. Het kapitaal bedraagt thans ruim *f* 33.000,—. Op zich zelf reeds aanzienlijk, is dit bedrag toch nog veel te klein, om, naar de bedoeling der stichters, op ruime schaal aan onvervulde behoeften onzer Universiteit te gemoet te komen. Moge de belangstelling daarin in klimmende mate toenemen, en het voorbeeld navolging vinden van dien onbekende, die, zij het ook met eene bepaalde bestemming, aan het Fonds *f* 1000,— schonk! Den milden gever hartelijk dank!

Wat de materiëele inrichtingen der Universiteit betreft, in zoo nauw, zoo innig verband staande met haar intellectuëel leven, hoe goed en hoe fraai het nieuwe Universiteits-gebouw is ingericht, is U, een jaar geleden, door mijn voorganger reeds geschetst. De ondervinding van *dit* jaar heeft de hoog gespannen verwachting geenszins onbevredigd gelaten. De vereeniging van het nieuwe gebouw met de reeds vroeger bestaande vertrekken — hoewel deze hun oud gewaad hebben behouden — is thans voltooid, en ook daardoor is in eene dit jaar nog gevoelde behoefte voorzien.

Met een nieuw geschenk is dit gebouw versierd. Het marmeren borstbeeld van onze geliefde Koningin, dat hier vóór U staat, het kostbare geschenk, door het Utrechtsche Studentencorps den 11den April 1894 ter plaatsing in dit gebouw aangeboden, is nu door denzelfden gever van een marmeren voetstuk voorzien. Het kunstwerk van zoo groote waarde heeft thans in deze zaal zijne vaste plaats verkregen op eene sierlijke zuil van uitgelezen gesteente, waarin het symbool van ons vorstenhuis, een oranjetak, is gebeiteld. Het Studenten-corps heeft op nieuw eene treffende getuigenis gegeven van den geest, die het vervult; het heeft op nieuw getoond, dat het *nooit* iets ten halve doet. Mogen alle leden van dat corps overtuigd zijn, dat hun nieuw geschenk hoogelijk wordt gewaardeerd! Schoon voorteeken, wanneer het jeugdige geslacht onze dierbare vorstin op een voetstuk plaatst, dat de eeuwen verduren kan!

De *Bibliotheek* werd dit jaar verrijkt met 743 boekwerken en 3 handschriften; de vervolgwerken, vlugschriften en dissertaties zijn daaronder niet begrepen. Deze groote vermeerdering is voor een aanzienlijk deel het gevolg van de vele geschenken, welke de Bibliotheek ontving, ruim 100 meer dan in het vorige jaar. De Nederlandsche Regeering schonk haar o. a. het rijk uitgevoerde prachtwerk van N. KONDAKOW, *Histoire et monuments des émaux Byzantins*, dat een kostbaar sieraad uitmaakt van de platenverzameling. De door wijlen den Heer Mr. F. N. M. EIJCK VAN ZUIJLICHEM bijeengebrachte, belangrijke verzameling van boeken en teekeningen betreffende de kerkelijke bouwkunst in ons vaderland werd door zijne familie geschonken. De gevers zijn te talrijk om ze hier alle te noemen; maar toch vermeld ik hier nog gaarne als zoodanig de Heeren Mr. J. F. B. BAERT, Secretaris van Heeren Curatoren, J. J. R. GRINWIS, oud-ingenieur bij de Staats-spoorwegen, en Mr. W. G. F. A. VAN SORGEN, benevens eene dame hier ter stede, die een 100-tal wetenschappelijke werken ten geschenke aanbood maar onbekend wenscht te blijven. Mogen al deze milde schenkers de voldoening smaken, dat zij eene uitnemende zaak hebben ondersteund!

De vermeerdering van het aantal uitgeleende boeken — in *dit* jaar meer dan 10.000, d.i. ruim 600 meer dan in het vorige, — bewijst, dat er van de Bibliotheek steeds meer gebruik gemaakt wordt. Niet te verwonderen is het dan ook, dat er dringende behoefte bestaat aan uitbreiding van de gebouwen, aan verhooging van de toelage en aan versterking van het personeel.

De *Geneeskundige Faculteit* heeft bij voortduring onbevredigde wenschen. Op de uitbreiding van het *Ziekenhuis* en op de verbetering van de universitaire inrichtingen, daaraan verbonden, wordt nog steeds gewacht. De toestand der geneeskundige kliniek beantwoordt *niet* aan de eischen, die men tegenwoordig daaraan mag en moet stellen. De inrichting der ziekenzalen is, evenals haar aantal, in vele opzichten onvoldoende. — Tegenover deze en andere nog onvervulde behoeften staan echter ook verbeteringen, die niet onvermeld mogen blijven. Het nieuwe gebouw voor de *Tandheelkunde* (aan de Wittevrouwen-straat) nadert zijne voltooiing. Het

Physiologisch Laboratorium werd verrijkt met een kostbaren gasmotor, dank zij eene buitengewone toelage, waarvoor ik hier, uit naam der Hoogleeraren, in dat Laboratorium werkzaam, aan Curatoren en Regeering openlijk dank betuig. Slechts doet zich, na de plaatsing van dien motor, de behoefte aan eene nieuwe kelderruimte nog meer dan vroeger gevoelen.

Wat de *Faculteit der Wis- en Natuurkunde* betreft, de billijke wensch, dat aan de *Sterrewacht* eene woning voor haren Directeur worde verbonden, is, naar wij hopen, zijne vervulling eene schrede nader gekomen. Voor haren buurman, het Meteorologisch Instituut, wordt, buiten de stad, een nieuw gebouw gesticht. Wanneer dit gereed zal zijn, zal er althans *ruimte* komen voor de te recht verlangde woning. Toch zal, ook wegens de te verrichten vergelijkende waarnemingen bij de verplaatsing van het Meteorologisch Instituut, de tegenwoordige toestand nog geruimen tijd voortduren.

Het *Laboratorium voor anorganische Scheikunde* in het Sterrebosch verheugt zich, door zijne ruime lokalen, in een steeds toenemend gebruik. De bestaande gebreken aan het nieuwe gebouw en het nieuwe meubilair worden allengs hersteld.

Dat stoffelijke hulpmiddelen noodig zijn, niet alleen voor wetenschappelijk onderzoek en voor het onderwijs, maar ook voor de zelfstandige studie der studenten, is dit jaar op nieuw gebleken. Op de 10 *Prijsvragen*, den 1sten Mei 1894 aan deze Universiteit volgens Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs uitgeschreven, zijn 3 antwoorden ingekomen. Ik noodig thans den Secretaris van den Senaat uit, het oordeel van de verschillende Faculteiten over deze prijsverhandelingen [1]) wel te willen voorlezen.

Nadat de Secretaris hieraan heeft voldaan, verlaat de Rector het spreekgestoelte en overhandigt de toegekende gouden eerepenningen met de volgende toespraken:

---

[1]) Zie hierachter, bladz. 53.

ANTON PANNEKOEK!

Ik noodig U uit, op te staan van uwe zitplaats. Zegevierend zijt gij uit den strijd wedergekeerd, en het loon der overwinning is uw deel. Ik wensch er U hartelijk geluk mede!

Het eereblijk, dat gij ontvangt, met de liefelijke beeltenis van onze Koningin versierd, zij U eene aangename herinnering aan de opoffering en de inspanning, die gij hebt overgehad voor uw werk. Maar van meer waarde dan dit goud zij voor U het bewustzijn, een wetenschappelijken arbeid tot een goed einde te hebben gebracht! Moogt gij voortgaan op dien weg, en in uw volgend leven nog menigen lauwer plukken!

Ik verzoek U, treed nader. Den gouden eerepenning reik ik U over.

MARINUS ANTHONIE VAN MELLE!

Ook U verzoek ik, U van uwe zitplaats te verheffen. Ook gij hebt den palm der overwinning ten volle verdiend. Mijn gelukwensch breng ik U toe, uit den grond van mijn hart!

Het eeremetaal, dat U is toegekend, zij U een prikkel, om voort te gaan op den weg, dien gij zoo roemrijk betreden hebt. Gij moogt de voldoening smaken, uwe krachten met goed gevolg beproefd te hebben aan de oplossing van een moeielijk vraagstuk. Moge het U gegeven zijn, die liefde voor wetenschappelijk onderzoek, die gij getoond hebt te bezitten, altijd te behouden, en moogt gij er vele vruchten van zien, voor u zelven en voor anderen!

Ik noodig U uit, nader te treden. Den gouden gedenkpenning reik ik U toe.

De Rector herneemt zijne plaats.

Mijne taak spoedt ten einde. Nog slechts twee zaken blijven mij over. In de eerste plaats een woord van dank, van hartelijken dank aan *allen*, die mij mijne taak gemakkelijk hebben gemaakt: aan U, Heeren Curatoren en uwen ijverigen Secretaris,

voor uwe zoo gewaardeerde hulp; aan U, mijne ambtgenooten, voor uwe vriendelijke medewerking; inzonderheid aan U, waarde GALLÉE, die de plaats van den ons ontvallen Secretaris zoo bereidvaardig hebt willen vervullen; en ook aan U, Heeren Studenten, op wie de hoop van het vaderland is gevestigd! gij hebt mij geen enkele moeielijkheid in den weg gelegd en voor mij aan mijn Rectoraat niet dan de aangenaamste herinneringen verbonden! — U allen mijn groet en mijn dank!

En eindelijk een woord tot U, geachte ambtgenoot MOLTZER! H. M. de Koningin-Regentes heeft U tot mijn opvolger benoemd. Mijne waardigheid draag ik aan U over. Moogt gij voorspoed hebben en geluk, en moge, onder uw bestuur, Utrecht's Universiteit een tijdvak beleven van steeds toenemenden bloei!

DEN NIEUWEN RECTOR ZIJ HEIL!

Ik heb gezegd.

BIJLAGE.

OORDEEL

OVER DE

ANTWOORDEN OP DE PRIJSVRAGEN,

die den 1sten Mei 1894

DOOR

RECTOR EN SENAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

ZIJN UITGESCHREVEN,

ingevolge Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs.

De Faculteit der Godgeleerdheid en die der Geneeskunde ontvingen op de door haar uitgeschreven prijsvragen geen antwoorden.

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid ontving op de tweede door haar uitgeschreven prijsvraag, luidende: »Welke is de aard van het recht van »den Staat ten opzichte van zijn grondgebied, ook voor zoover hij daarvan »geen eigenaar is jure privato, en welke rechtsgevolgen vloeien daaruit ten »aanzien van den privaat-eigendom voort?" — één antwoord onder de kernspreuk: »Libro completo, saltat scriptor, pede laeto."

De Schrijver vangt zijne verhandeling aan met de opmerking: »Wie »een antwoord wil geven op eene vraag, behoort in de allereerste plaats »zich rekenschap te geven van de beteekenis en den omvang dier »vraag." Evenzoo zal bij de beoordeeling van een antwoord in de allereerste plaats moeten worden nagegaan, of daarin aan de beteekenis en den omvang der gestelde vraag recht is wedervaren. Van de ingezonden verhandeling kan dit moeielijk worden getuigd. De beteekenis van de gestelde vraag heeft de Schrijver blijkbaar niet gevat. Hoe anders te verklaren, dat hij het volkenrecht, waarvan de leer van het grondgebied een belangrijk hoofdstuk uitmaakt, geheel ter zijde heeft gelaten, daarentegen zich vooral heeft bezig gehouden met het mijnrecht, dat, zoo al, toch niet dan in verwijderd verband staat met het te behandelen onderwerp. Feitelijk bestaat zijne verhandeling uitsluitend uit ongetwijfeld vlijtig bijeengezochte, historische opmerkingen over het mijnrecht en de onteigening van onroerende goederen ten algemeenen nutte. Daaraan zijn 64 van de 80 bladzijden van het opstel gewijd. Alleen in het laatste, vierde hoofdstuk, »Conclusie" getiteld, maakt de Schrijver zich eenigszins van het mijnrecht en de onteigening los en vindt men eene poging om de

vraag beter op te vatten. Maar juist dit gedeelte is het zwakst van conceptie en uitwerking en laat ook aan duidelijkheid te wenschen over.

Voor den wetenschappelijken ernst en voor het inzicht van den Schrijver pleit niet, dat hij de leer van het dominium eminens op zijde schuift met de opmerking: »maar m. i. behooren wij ons niet op te houden met beschou»wingen, die op een zoo verouderde en onjuiste leer berusten." Deze door hem gewraakte leer is in de landen van het Engelsch-Amerikaansche recht nog altijd de heerschende. Eene uiteenzetting van die leer had beter gepast in het kader der verhandeling als antwoord op de gestelde vraag, dan eene der vele opmerkingen over buitenlandsch recht, die de Schrijver ten beste geeft.

Schrijvers vlijt en belezenheid zijn niet in staat de boven aangegeven gebreken goed te maken. De Facultiet kan daarom tot haar leedwezen het antwoord, op de boven aangeduide prijsvraag ingekomen, geene bekroning waardig keuren.

Het naambriefje is ongeopend verbrand.

De Faculteit der Wis- en Natuurkunde ontving op de eerste der door haar gestelde prijsvragen geen antwoord.

Op de tweede prijsvraag, — waarbij verlangd werd de bepaling van de loopbaan der planeet *Svea* (329), uit de waarnemingen, bij gelegenheid der eerste, en de enkele waarneming van 11 Aug. 1893, bij gelegenheid der tweede verschijning verricht, — ontving de Faculteit één antwoord, tot motto dragende: »Non frustra signorum obitus speculamur et »ortus."

De Schrijver van dit antwoord verdient allen lof voor zijne vlijt en zijne belangstelling in het onderwerp, en heeft zelfs de loopbaan niet op twee, maar op drie verschijningen aangesloten.

De berekening der storingen moest daartoe, in plaats van over 17, over 33 maanden worden uitgevoerd, en terwijl alleen gevorderd was, dat de storingen, door Jupiter teweeggebracht, zouden berekend worden, en de berekening van de storingen door Saturnus facultatief gesteld was, heeft de Schrijver toch de storingen van beide planeten in rekening gebracht.

Bovendien heeft de Schrijver zich zeer veel moeite gegeven, om de plaatsen der bij de waarneming der planeet gebruikte vergelijkings-sterren aan een aantal sterrenlijsten te ontleenen, en op die wijze vertrouwbaarder plaatsen daarvoor af te leiden, dan de waarnemers zelven hadden aangenomen.

De Schrijver is begonnen met zelf een elementen-stelsel aan drie waarnemingen der eerste oppositie aan te sluiten; hiermede is hij echter niet gelukkig geweest, want bij de proef op al de waarnemingen bleek, dat er één of meer kleine fouten begaan moesten zijn, die ook bij een nauwkeurig onderzoek voor den dag zijn gekomen.

Voor de volgende berekening komt dit er echter niet op aan; voor de berekening der storingen door Jupiter en Saturnus zijn de elementen nauwkeurig genoeg, en de overblijvende arbeid bestaat daarin, dat de verbeteringen der elementen gezocht worden, die noodig zijn om aan al de waarnemingen zoo goed mogelijk te voldoen.

Gedurende de tweede oppositie was geene eigenlijke astronomische bepaling van de plaats der planeet gelukt; er bestond alleen eene bepaling, door middel der photographie te Nice verkregen.

Daar het te voorzien was, dat de planeet bij hare derde verschijning ook zeer zwak zou zijn, heeft de schrijver in tijds voor eene ephemeride gezorgd, waardoor het opzoeken der planeet gemakkelijk zou worden.

Nogtans werd er aanvankelijk geene enkele waarneming op onze planeet bekend en verkreeg alleen de heer MAX WOLF te Heidelberg eene photographie, waarop zij zichtbaar was. Met behulp van den door REPSOLD voor de Sterrewacht te Leiden vervaardigden toestel voor het uitmeten van dergelijke photographieën, waarvan het gebruik hem door Prof. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN goedgunstig werd toegestaan, leidde de Schrijver eene schijnbare plaats der planeet af voor 24 November 1894.

Aanvankelijk heeft hij deze schijnbare plaats gebruikt, om, met inachtneming (volgens de methode van HANSEN en TIETJEN) van de storingen door Jupiter en Saturnus, de loopbaan te verbeteren. Doch toen later eene mikrometer-waarneming bekend werd, door den heer JAY ROY te Albany den 22sten December 1894 verkregen, heeft hij de berekening nog eens herhaald, en eene voldoende aansluiting verkregen op de drie verschijningen, die ieder door eene normaalplaats werden vertegenwoordigd.

Hoezeer het nu, zoo als de Schrijver zelf erkent, wenschelijk is, dat door middel eener ephemeride de thans gevondene elementen aan al de 18 waarnemingen der eerste verschijning getoetst worden, en de Schrijver dit door gebrek aan tijd nog niet heeft kunnen doen, zoo is de Faculteit toch van oordeel, dat de prijsvraag niet alleen voldoende beantwoord is, maar dat de Schrijver, door zijn onderzoek tot de derde verschijning uit te strekken, nog méér geleverd heeft dan gevraagd was. Zij heeft dus niet geaarzeld het antwoord waardig te keuren om met het eeremetaal bekroond te worden.

Het naambriefje, met dezelfde spreuk voorzien als de verhandeling, werd dientengevolge in hare vergadering van 11 Juli 1895 geopend, en het bleek toen, dat de Schrijver was de Heer

ANTON PANNEKOEK,

Doctorandus in de Wis- en Sterrekunde aan de Rijks-Universiteit te Leiden,

die in de daarop volgende vergadering van 13 Juli voor de Faculteit de bewijzen gegeven heeft, dat hij werkelijk de schrijver van het bekroonde antwoord is.

De Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte ontving op de door haar gestelde prijsvragen één antwoord, en wel op de vraag: »Hoe moeten wij »ons de werkzaamheid van het geheugen voorstellen op grond van de »onderzoekingen van hedendaagsche beoefenaars der zielkunde, als b.v. »WUNDT, RIBOT, EBBINGHAUS, LADD, RICHET?"

Dit antwoord was geteekend met het motto: »Est quadam prodire »tenus, si non datur ultra".

In zijne zeer uitvoerige verhandeling beschouwt de schrijver het geheugen achtereenvolgens van de meest verschillende zijden. Eerst spreekt hij over het algemeene karakter der herinnerings-voorstellingen, dus over geheugen in den ruimsten zin des woords, over het verschil tusschen actuëel en ideëel, waarbij de vraag te past komt, of dat verschil enkel graduëel, dan wel qualitatief is. Vervolgens wordt de quaestie ter sprake gebracht, hoe ver zich het gebied der herinneringen uitstrekt, of het enkel gewaarwordingen en waarnemingen, m. a. w. elementen van kennis, dan wel tevens aandoeningen en wilstoestanden omvat. Reeds bij deze inleidende beschouwingen treft het, hoe bedachtzaam de auteur vermijdt, meer te bevestigen dan hij verantwoorden kan.

Slechts dán verlaat hem een enkelen keer die bedachtzaamheid, als hij over mannen uit de oude school, als BAIN en LOTZE, spreekt, die hij hoofdzakelijk uit de tweede hand schijnt te kennen. Maar des te beter is hij te huis te midden van de beoefenaars der proefondervindelijke zielkunde, wier arbeid door hem aan eene scherpe en doorgaans juiste critiek onderworpen wordt. Uitnemend toont hij te beseffen, welke strenge eischen aan een zielkundig experiment, zal het betoogkracht hebben, te stellen zijn. De daad voegende bij het woord, deed hij zelf vele proeven, wier uitkomsten worden medegedeeld, en beschrijft hij ten slotte de schrander bedachte methode van nog te nemen proeven, voor welke hem de tijd ontbrak, maar van wier resultaat men spoedig hooren zal. Wanneer zijne verhandeling eens gedrukt zal zijn, zal zij den oplettenden lezer doen inzien, dat, al moge uit den aard der zaak slechts een klein gedeelte van het uitgebreide veld van het geestelijk leven voor het experiment toegankelijk zijn, de zielkunde door vernuftige en geduldige proefneming reeds vorderingen heeft gemaakt en in de toekomst nog meer winnen zal. In dit opzicht zou de indruk nog versterkt kunnen worden, indien de auteur goed vond aan het einde van zijn stuk duidelijk op te sommen, wat het is, dat de proeven ten opzichte van geheugen-werkzaamheid tot dusver aan het licht hebben gebracht.

Bij het lezen van het stuk toch krijgt men veel juiste, maar afbrekende critiek onder oogen en hoort men meer van mislukte pogingen dan van verkregen resultaten, zoodat een bevredigend slot-akkoord, voor zoover dit mogelijk is, geen onnut toevoegsel zou zijn. Wel is waar zijn reeds thans de hoofdstukken, welke de auteur over de voorwaarden van het optreden van herinneringsbeelden, over getrouwheid van geheugen, over herkenning en localisatie in den tijd geschreven heeft, rijk aan positieven inhoud,

maar dit is vooral daaraan toe te schrijven, dat hij, schoon overtuigd van de onmisbaarheid van proefneming, de ouderwetsche, door geen hulpmiddelen ondersteunde, innerlijke waarneming ieder oogenblik te hulp roept. Zelfs blijkt uit menige aardige opmerking, dat de auteur een niet alledaagsch talent heeft om de feiten van het zieleleven gade te slaan en met elkaar in verband te brengen.

De zaakrijke en klaar gedachte verhandeling laat zich gemakkelijk lezen. Spoedig geraakt men daarenboven onder de bekoring van de streng wetenschappelijke methode. Op uitnemende wijze wordt de *ars nesciendi* in toepassing gebracht.

Over het verband tusschen physiologie en psychologie heeft de auteur vrij wat gezonder denkbeelden dan b. v. de in Frankrijk zoo hoog gevierde RIBOT. Hij begrijpt, dat onder omstandigheden eene vage theorie te verkiezen is boven eene leer, die scherpe, maar willekeurige lijnen trekt. Onomwonden noemt hij in zijn slotwoord het geheugen, dat psychologisch grondverschijnsel, een raadsel, hetwelk niet zal worden opgelost, zoolang het bewustzijn zelf een probleem blijft. Het eenige wat er dan overschiet, is: zoo nauwkeurig mogelijk, waar het kan met behulp van experimenten, de verschijnselen van het geheugen te analyseeren. En dat heeft onze schrijver met zóó uitnemend gevolg gedaan, dat de Faculteit niet geaarzeld heeft, aan den schrijver van deze verhandeling den gouden eerepenning toe te kennen.

Bij de opening van het naambriefje bleek de schrijver te zijn de Heer:

M. A. VAN MELLE,

Candidaat in de Geneeskunde, student in de Letteren en Wijsbegeerte aan de Rijks-Universiteit te Groningen.

EXAMENS.

Uitslag der Examens, door de Faculteit der Wis- en Natuurkunde en door die der Geneeskunde, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (Staatsblad No. 222), afgenomen in het studiejaar 1894—1895.

	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste Natuurkundig examen (Art. 4)	61	44	17
Tweede Natuurkundig examen (Art. 5). . . .	25	21	4
Theoretisch Geneeskundig examen, 1ste gedeelte (Art. 6)	33	25	8
Theoretisch Geneeskundig examen, 2de gedeelte (Art. 6)	16	16	0
Theoretisch examen in de Tandheelkunde (Art. 9)	1	1	0
Theoretisch Apothekers-examen (Art 13) . . .	17	16	1
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15).	18	16	2
Totaal . .	171	139	32

Uitslag der Universiteits-Examens in het jaar 1894—1895.

	Aantal geëxamineerden	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Godgeleerdheid.			
Examen in de Hebreeuwsche Taal en Israëlietische Oudheden	31	26 (2 c laude)	5
Candidaats-examen, 1ste gedeelte. . . .	28	28	
» 2de »	34	32 (2 c. laude)	2
Doctoraal-examen.			
Faculteit der Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	38	29 (1 c. laude)	9
Doctoraal-examen Rechtswetenschap . .	30	17	13*)
Doctoraal-examen Staatswetenschap. . .	4	3 (1 c. laude)	1

*) 2 tweemaal, 1 driemaal afgewezen; 10 op het eerste gedeelte, 1 op het tweede gedeelte, 2 op het eerste en het tweede gedeelte.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Geneeskunde.			
Candidaats-examen.	18	14 (1 c. laude)	4
Doctoraal-examen	18	16	2
Faculteit der Wis- en Natuurkunde.			
Aanvullings-examen (Art. 86, Wet H. O.)	1	1	
Propaedeutisch examen voor de Geneeskunde	15	13 (1 c laude)	2
Candidaats-examen Wis- en Sterrekunde .			
» » » Natuurkunde.	1	1	
» Scheikunde			
» Aard- en Delfstofkunde			
» Plant- en Dierkunde .			
» Artsenijbereidkunde .			
Doctoraal-examen Wis- en Sterrekunde .	1	1	
» » » Natuurkunde.	1	1 (c. laude)	
» Scheikunde.			
» Aard- en Delfstofkunde			
» Plant- en Dierkunde .			
» Artsenijbereidkunde. .	1	1	
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (Art. 86, Wet H. O.)	3	3	
Candidaats-examen Klassieke Letterkunde	5	5 (2 c. laude)	
» Nederlandsche Letterkunde	5	4 (2 c. laude)	1
» Wijsbegeerte			
Doctoraal-examen Klassieke Letterkunde .	6	6 (1 c. laude)	
» Nederlandsche Letterkunde	2	2 (1 c. laude)	
Totaal . .	242	203 (15 c. l.)	39

PROMOTIËN OP PROEFSCHRIFT.

Godgeleerdheid	3	(1 c. laude).
Rechtswetenschap	19	(2 c. laude).
Staatswetenschap	4	(3 c. laude).
Geneeskunde	8	(5 c. laude).
Wis- en Sterrekunde		
Wis- en Natuurkunde		
Scheikunde		
Aard- en Delfstofkunde		
Plant- en Dierkunde		
Artsenijbereidkunde		
Klassieke Letterkunde	1	
Nederlandsche Letterkunde	1	
Totaal	36	(11 c. laude).

PROMOTIËN OP STELLINGEN.

Rechtswetenschap	6
Staatswetenschap	1
Totaal	7

PROMOTIE HONORIS CAUSA.

Tot Doctor in de Rechtswetenschap honoris causa werd benoemd de Heer E. J. P. JORISSEN, Theologiae Doctor, rechter in het Hoog-Gerechtshof der Zuid-Afrikaansche Republiek, te Pretoria. (Senaatsbesluit van 27 Juni 1895).

NAMEN DER GEPROMOVEERDEN, TITELS DER PROEFSCHRIFTEN, DATUMS VAN VERDEDIGING, EN VERMELDING OF DE GRAAD »CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit der Godgeleerdheid.

8 Mei	1895.	**A. van der Flier, G.Jz.,** Deuteronomium 33. Eene exegetisch-historische studie. (*Cum laude*).
28 Juni	»	**E. J. W. Posthumus Meijjes,** Jacobus Revius, zijn leven en werken.
3 Juli	»	**P. J. Kromsigt,** John Knox als kerkhervormer.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Rechtswetenschap.

2 Oct.	1894.	**D. A. P. N. Koolen.** — Stellingen.
24 »	»	**G. A. Verkuijl,** Annaal bezit of bezit en bezitrecht?
17 Dec.	»	**D. Graevestein van Heijst,** Het venten van geschriften op den openbaren weg als strafbaar feit beschouwd.
18 »	»	**L. E. Visser.** — Stellingen.
21 »	»	**A. J. Labouchere,** Artt. 255 en 257 Wetboek van Strafrecht.
21 »	»	**B. L. Ph. van Lier,** Invloed van de verwerping eener erfenis op de legitieme.
31 Jan.	1895.	**H. W. van Asch van Wijk,** De Subrogatie van den verzekeraar. Aanteekeningen op Art. 284 W. v. K.
27 Febr.	»	**J. Bierens de Haan,** De Nederlandsche strafbepalingen tegen bedelarij en landlooperij.
28 Maart	»	**M. C. Nijland,** Rijks-weldadigheids-scholen in België.
4 April	»	**J. W. A. Immink,** De betrapping op heeterdaad in verband met Art. 40 Wetb. v. Strafr.
9 »	»	**D. J. de Geer,** De grenslijn tusschen opzet en schuld. (*Cum laude*).
14 Mei	»	**H. J. J. Post,** Cautio judicatum solvi. Art. 152, 153, j° 616—619 Wetb. v. Burg. Rechtsv.
14 »	»	**G. J. du Celliée Muller,** Eenige vragen naar aanleiding van Art. 37, alinea 2, Wetb. v. Strafr.

27 Mei 1895. **G. W. Filet,** De verhouding der vorsten op Java tot de Ned.-Indische Regeering.
28 » » **J. S. Roijaards,** Wijzigingen in de provinciale wet, noodzakelijk geworden ten gevolge van de Grondwetsherziening van 1887.
5 Juni » **G. J. IJssel de Schepper,** Eenige opmerkingen naar aanleiding van Art. 188 Wetb. v. Strafr.
17 » » **R. del Campo gen. Camp,** De Minister-afgevaardigde.
21 » » **E. H. Markvoort,** De rechten van den vruchtgebruiker en van den eigenaar in verband met de Wet van 9 Mei 1886 (Stbl. N°. 102) tot conversie van vier ten honderd in drie en een half ten honderd rentegevende Nationale Schuld.
24 » » **A. J. van der Houven van Oordt.** — Stellingen.
1 Juli » **W. I. Doude van Troostwijk.** — Stellingen.
6 » » **W. A. Roijaards.** — Stellingen.
8 » » **J. Hooft Graafland,** Het recht van den naam.
9 » » **L. H. J. F. van Bevervoorden tot Oldemeule,** De finantiëele verhouding van Nederland tot Nederlandsch-Indië.
9 » » **H. W. Methorst,** Werk-inrichtingen voor behoeftigen. (*Cum laude*).
10 » » **A. R. van de Laar.** — Stellingen.

Staatswetenschap.

2 Oct. 1894. **D. A. P. N. Koolen,** De kapitaal-rente.
18 Dec. » **L. E. Visser,** De territoriale zee. (*Cum laude*).
24 Juni 1895. **A. J. van der Houven van Oordt,** Het Regeeringsreglement van Suriname. (*Cum laude*).
5 Juli » **J. J. Mackay.** – Stellingen.
10 » » **A. R. van de Laar,** Land-nationalisatie. Beoordeeling van de vóór en tegen land-nationalisatie aangevoerde gronden. (*Cum laude*).

Faculteit der Geneeskunde.

Geneeskunde.

16 Nov. 1894. **W. A. Boekelman,** Het Pantokymographion en eenige daarmede verrichte physiologische proeven.
19 » » **J. Ph. Elias,** Hartziekten, afhankelijk van aandoeningen der nervi vagi.
30 » » **R. S. Hermanides,** Operatieve behandeling van hersengezwellen. (*Cum laude*).

6 April 1895. **H. W. F. C. Woltering,** Over de resorptie van ijzerzouten in het spijsverteringskanaal. (*Cum laude*).

26 Juni » **H. W. Boele,** Eenige onderzoekingen omtrent transfusie.

29 » » **M. H. M. Roebroeck,** Het ganglion supremum colli nervi sympathici. (*Cum laude*).

2 Juli » **J. M. Baart de la Faille,** Bacterieurie bij Febris typhoïdea. (*Cum laude*).

5 » » **L. C. H. F. van Turenhout,** Over de bereiding van diphtherie-gif. (*Cum laude*).

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Klassieke Letterkunde.

3 Nov. 1894. **B. ter Haar,** Demosthenis quae fertur oratio adversus Polyclem annotationibus illustrata.

Nederlandsche Letterkunde.

12 Maart 1895. **J. J. Moolhuizen,** Vondel's Lucifer en Milton's Verloren Paradijs.

II. Staat der Rijks-Universiteit te Utrecht

op 17 September 1895.

STAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

op 17 September 1895.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899; benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, N°. 11.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8, tot Sept. 1901. [1])

Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1895.

B. Reiger, benoemd bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, n°. 23, tot 30 Sept. 1903.

Mr. W. H. de Beaufort, benoemd bij Kon. besluit van 25 Mei 1894, n°. 39, tot 30 Sept. 1897.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: Dr. H. E. Moltzer [2]).

Assessoren: Mr. M. S. Pols, Dr. C. A. Pekelharing, Dr. J. J. P. Valeton Jr., Dr. V. A. Julius.

Secretaris van den Senaat: Mr. J. de Louter.

Archivaris van den Senaat: Dr. N. W. P. Rauwenhoff.

1) Op verzoek eervol ontslagen bij Kon. besluit van 11 Oct. 1895, no. 14. — Bij hetzelfde Kon. besluit is tot zijn opvolger als Curator benoemd: Mr. J. G. Gleichman.

2) Overleden 25 Oct. 1895. — Bij Kon. besluit van 14 Nov. 1895, no. 21, is tot Rector magnificus benoemd: Dr. M. Th. Houtsma.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	Dr. J. J. P. Valeton Jr.	Dr. H. G. Kleijn.
Rechtsgeleerdheid:	Mr. J. de Louter.	Mr. H. J. Hamaker.
Geneeskunde:	Dr. Th. W. Engelmann.	Dr. E. W. Rosenberg.
Wis- en Natuurk.:	Dr. W. Kapteijn.	Dr. H. Wefers Bettink.
Lett. en Wijsbeg.:	Dr. H. E. Moltzer [1].	Dr. M. Th. Houtsma.

HOOGLEERAREN [2].

Faculteit der Godgeleerdheid.

Dr. J. J. P. Valeton Jr. (8 Dec. 1877). De geschiedenis van den Israëlietischen Godsdienst, de Israëlietische letterkunde, de uitlegging van het Oude Testament.

Dr. G. H. Lamers (19 Juni 1883), vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874. De geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den Godsdienst, de zedekunde, de geschiedenis der leer aangaande God.

Dr. H. G. Kleijn (25 Sept. 1888). De geschiedenis van het Christendom, de Christelijke archaeologie, de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken Godsdienst.

Dr. J. M. S. Baljon (9 Oct. 1895). De encyclopaedie der Godgeleerdheid, de Oud-christelijke letterkunde, de uitlegging van het Nieuwe Testament.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Mr. H. J. Hamaker (12 Dec. 1877). De encyclopaedie der rechtswetenschap, het internationale privaatrecht, het burgerlijk recht.

Mr. J. Baron d'Aulnis de Bourouill (23 Maart 1878). De staatkundige geschiedenis, de statistiek, de staathuishoudkunde.

Mr. M. S. Pols (26 Sept. 1879). Het strafrecht, de strafvordering.

Mr. J. de Louter (18 Oct. 1879), vroeger te Amsterdam sinds 17 No 1877. De wijsbegeerte van het recht, het staatsrecht, het volkenrecht, het administratief recht.

Mr. W. L. P. A. Molengraaff (17 April 1885). Het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering.

Mr. J. C. Naber (21 Sept. 1885). Het Romeinsche recht, de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

---

1) Overleden 25 Oct. 1895. — Sinds 1 Nov. 1895 is Voorzitter van de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte: Dr. J. H. Gallee.

2) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, en de vakken, hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad No. 102) of bij hunne benoeming opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

Faculteit der Geneeskunde.

Dr. T. Halbertsma (15 Oct. 1867), vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866. De verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Dr. Th. W. Engelmann (20 Maart 1871). De physiologie.

Dr. S. Talma (6 Oct. 1876). De geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer, de propaedeutische kliniek.

Dr. G. van Overbeek de Meijer (14 Dec. 1877). De gezondheidsleer, de geneeskundige politie, de gerechtelijke geneeskunde.

Dr. H. Snellen (15 Dec. 1877). De oogheelkunde.

Dr. C. A. Pekelharing (21 Sept. 1881). De weefselleer en de physiologische scheikunde.

Dr. C. H. H. Spronck (24 Sept. 1888). De ziektekunde, de ziektekundige ontleedkunde.

Dr. E. W. Rosenberg (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat sinds 2 Oct. 1876. De ontleedkunde.

Dr. C Winkler (20 Sept. 1893). De psychiatrie en de leer der zenuwziekten.

Dr. A. Freiherr von Eiselsberg (2 Oct. 1893). De heelkunde.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Dr. C. H. C. Grinwis (16 Oct. 1867). De wiskunde, de mechanica, de mathematische natuurkunde.

Dr. E. Mulder (4 Dec. 1868). De organische scheikunde.

Dr. N. W. P. Rauwenhoff (25 April 1871). De botanie.

Dr. J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; 24 Jan. 1876). De sterrekunde.

Dr. H. C. Dibbits (23 Juni 1876). De anorganische scheikunde.

Dr. H. Wefers Bettink (15 Dec. 1877). De artsenijbereidkunde, de toxicologie.

Dr. W. Kapteijn (16 Febr. 1878). De analytische meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de integraalrekening, de theorie der functiën, de waarschijnlijkheidsrekening.

Dr. C. E. A. Wichmann (22 Maart 1879). De geologie, de mineralogie de palaeontologie, de kristallographie.

Dr. A. A. W. Hubrecht (20 Sept. 1882). De zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie

Dr. V. A. Julius (27 Sept. 1888). De proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde, de meteorologie.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Dr. H. van Herwerden (28 Oct. 1864). De Grieksche taal en letterkunde, de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. H. E. Moltzer (26 Oct. 1882), vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865 [1]). De Nederlandsche taal en letterkunde, het Middel-Nederlandsch.

Dr. J. H. Gallée (22 Sept. 1882). Het Gothisch, de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder, het Angelsaksisch en Middel-Hoogduitsch.

Dr. M. Th. Houtsma (14 Mei 1890). De Hebreeuwsche letterkunde, de Israëlietische oudheden.

Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck (6 Oct. 1890), vroeger te Groningen sinds 7 Mei 1863. De geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica, de zielkunde.

Dr. J. van der Vliet (18 Sept. 1891). De Latijnsche taal en letterkunde, de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst, het Sanskriet.

Dr. F. J. L. Krämer (22 Sept. 1893). De algemeene geschiedenis, de politische aardrijkskunde, de vaderlandsche geschiedenis.

OUD-HOOGLEERAREN.

Volgens Art. 58, Wet H. O.

Dr. W. G. Brill, geb. 10 Oct 1811 [2]); Dr. N. Beets, geb. 13 Sept. 1814; Mr. B. J. Lintelo Baron de Geer, geb 12 Dec. 1816; Dr. J. I. Doedes, geb. 20 Nov. 1817; Dr. C. M. Francken, geb. 7 Dec. 1820; Dr. J. A. Wijnne, geb 4 Dec. 1822.

Volgens Art. 51, 3de al., Wet H. O.

Mr. H. P. G. Quack, geb. 2 Juli 1834; Dr. W. Koster, geb. 24 Oct. 1834; Dr. A L. S. Gusserow, geb. 18 Juli 1836; Mr. C. Pijnacker Hordijk, geb. 13 April 1847.

HOOGLEERAAR-TITULAIR.

Art. 112, Wet H. O.

Dr. J. P. Th. van der Lith, geb. 19 Sept. 1814.

---

1) Overleden 25 Oct. 1895. Zie bladz. 67.

2) Overleden 29 Jan. 1896.

HOOGLEERAREN

aan de instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

Dr. T. Cannegieter (18 Nov 1878). De leerstellige Godgeleerdheid, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen, het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

Dr. E. H. van Leeuwen (21 Jan. 1887). De bijbelsche Godgeleerdheid, de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen, de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67, en 13 Oct. 1877, n°. 3). De physische diagnostiek, oefeningen in het gebruik van den keelspiegel, de kliniek der keelziekten, de chemische diagnostiek, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz (benoemd bij Kon. besluit van 21 Sept. 1877, n°. 4). De tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877, n°. 23) De verbandleer, de operatieve chirurgie.

Dr. G. C. J. Vosmaer (benoemd bij Kon. besluit van 14 Febr. 1895, n°. 34). De zoölogie.

PRIVAATDOCENTEN.

(Toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken).

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521). Het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578). De palaeontologie; en (beschikking van 31 Mei 1888, n°. 1611) de mineralogie en de geologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301). De archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443). De oorheelkunde.

Dr. L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005). De Hoogduitsche taal en letterkunde.

Dr. M. Snellen (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878). De meteorologie, het aardmagnetisme.

Dr. S. K. Hulshoff (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502[1]). De kinderziekten.

Dr. G. J. D. Mounier (beschikking van 6 Oct. 1890, n°. 3687). De mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

Dr. M. L. Gutteling (beschikking van 16 Maart 1892, n°. 1637°). De leer der huidziekten en syphilis.

Dr. J. J. Couvée (beschikking van 12 Dec. 1894, n°. 6844). De qualitatieve analytische scheikunde, het onderzoek van voedingsmiddelen en andere handelswaren.

Mr. S. R. Steinmetz (beschikking van 14 Febr. 1895, n°. 647). De ethnologie.

Dr. H. Snellen Jr. (beschikking van 28 Febr. 1895, n°. 988). De oogheelkunde.

Mr. C. L. Kooiman (beschikking van 2 April 1895, n°. 1618). Het Romeinsche recht.

ASSISTENTEN bij de

Physiologie en Histologie .	W. Middelveld Viersen (1 Jan. 1893).
	W. J. de Wilde (1 Jan. 1892).
Anatomie	W. M. Moree (27 Dec. 1893).
	A. W. Ausems (15 Oct. 1894).
Pathologie	Dr. J. M. Baart de la Faille (1 Oct. 1892).
Medische Kliniek	Dr. W. A. Boekelman (1 Juli 1895).
Medische Polikliniek . . .	J. Ph. Staal (1 Juli 1895).
Chirurgie	1ste assistent: M. C. Cartier van Dissel (1 Oct. 1894).
	2de assistent: D. B. Boks (1 Oct. 1894).
Chirurgische Polikliniek . .	L. P. van Lelyveld (1 Oct. 1894).
Gynaekologie en Obstetrie .	1ste assistent: P. Timmermans (27 Dec. 1893).
	2de assistent: A. Mijnlieff (1 April 1895).
Gezondheidsleer.	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
Oogheelkunde	Dr. H. Snellen Jr. (1 Jan. 1890).
Tandheelkunde	P. J. J. Coebergh (1 Mei 1895).
Natuurkunde	N. G. van Huffel (1 Oct. 1894).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	J. Heringa (1 Oct. 1894).
Scheikunde (Sterrebosch) .	A. Smits (24 April 1894).
Pharmacie	1ste assistent: J. van Eijk (27 Dec. 1893).
	2de assistent: W. P. H. van den Driessen Mareeuw (8 Maart 1894).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer (1 Jan. 1889).
Botanie	Dr. J. H. Vernhout (1 Febr. 1895).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).

H. C. Top (7 December 1893).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministerieële beschikking van 16 Maart 1889, n°. 750).
P. J. D. van Dokkum, *Conservator*.
Dr. J. Alblas, *1ste Amanuensis*.
J. D. C. van Dokkum, *2de Amanuensis*.
G. A. Nagtegaal, *Bewaarder*.

Anatomisch Kabinet.

Prof. Dr. E. W. Rosenberg, *Directeur*.
I. L. A. Issels, *Prosector*.

Physiologisch Instituut.

Prof. Dr. Th W. Engelmann, *Directeur*.
D. B. Kagenaar, *Amanuensis*.

Pathologisch Instituut.

Prof. Dr. C. H. H. Spronck, *Directeur*.

Hygiënisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. Dr. G. van Overbeek de Meijer, *Directeur*.

Inrichting voor Tandheelkunde,

Dr. Th. Dentz, *Directeur*.

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. Dr. A. A. W. Hubrecht, *Directeur*.
H. F. Nierstrasz en S. L. Schouten, *Conservatoren*.
J G. de Groot, *Custos*.

Physisch Laboratorium.

Prof. Dr. V. A. Julius, *Directeur*.
M. P. Filbri, *Amanuensis*.

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. Dr. E. Mulder, *Directeur*.
J. van Zaanen, *Amanuensis*.

Chemisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. Dr. H. C. Dibbits, *Directeur*.
J. W. de Groot, *Amanuensis*.

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. Dr. H. Wefers Bettink, *Directeur*.

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. Dr. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
J. K. Budde, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. Dr. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
A. A. Nijland, *Observator.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. Dr. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(In art. 7 van het Koninklijk Besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Academisch klinisch onderwijs).

Dr. C. A. Lamping, *Directeur-Geneesheer.*
J. A. Wijnhoff, *arts, tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
F. P. A. Muijsken, *arts, Assistent-geneeskundige.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. C. Leusden, *tweede Apotheker.*
J. J. Wesselman, *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
B van Delden, *tweede Geneesheer.*
Prof. Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders.

Prof. Dr. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. H. Snellen Jr., *Arts.*
W. Snellen, *Arts.*
Dr. M. Hillemanns.

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M Snellen, *Hoofd-Directeur.*
S. L. Olland, *Secretaris.*
Dr. H. Ekama, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
Dr. W van Bemmelen, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
P. F. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
M E. B. I. Kluit, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
G. F. C. Zaalberg, *Observator.*
L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*
A. E. Arkenbout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XVII M. Septembris Anni MDCCCXCV usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCVI

RECTORE MAGNIFICO

HENRICO ERNESTO MOLTZER.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae, martis et mercurii hora X, pergens in interpretando Pindaro; praeterea Aristophanem tractabit et conciones quasdam Thucydideas;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;
Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;
Candidatis Palaeographiam et alia tradet, die mercurii hora I—II, die iovis horis I—II.
Cum provectioribus locos difficiliores scriptorum Graecorum tractabit die mercurii hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis hora IX;
Poema quod inscribitur: van den Vos Reinaerde interpretabitur die mercurii horis I et II;
Historiam litterarum patriam enarrabit die martis hora II et die saturni hora X;
Samuelis Costeri Iphigeniam explicabit die iovis hora X;
Exercitationes palaeographicas moderabitur die saturni hora XI;
Stili praecepta tradet die saturni hora IX.
Cum provectioribus leget Sermones Limburgenses (ed. I. H. Kern), die martis hora I.

I. H. Gallée Grammaticae comparativae elementa tradet die mercurii hora III;
Linguam Goticam, die lunae horis I et II;
Linguam Theodiscam medii aevi (W. Braune Althochd. Lesebuch), die iovis hora I;
Antiquam Saxonum linguam tradet die iovis hora II;
Lectiones de Litteris Anglo-Saxonicis habebit die mercurii hora I;
Lectiones habebit de Antiqua lingua Frisica (F. Buitenrust Hettema, Bloemlezing van Oudfriesche geschriften) die mercurii hora II;
Historiam litterarum Theodiscarum medii aevi exponet die iovis hora III;

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris Veteris Testamenti interpretabitur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae et martis hora X;
Lectiones de litteris Neo-hebraicis habebit die mercurii hora X;
Linguae Arabicae elementa docebit die saturni horis I et II;
Capita selecta e litteris orientalibus tractabit cum provectioribus hora postea indicanda.

B. H. C. K. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II;
Psychologiam, die veneris hora I;
Historiam Philosophiae antiquae, die saturni horis I et II.

J. van der Vliet interpretabitur Ciceronis orationem pro Cluentio et Carmina Tibulli, die martis hora I et die iovis hora X;
Grammaticam latinam historicam tradet die saturni hora XI;
Artem palaeographicam docebit die mercurii hora II;
Antiquitates Romanas docebit die iovis hora XI;
De poesi satirica Romanorum aget die veneris hora XII;
Elementa linguae Sanscriticae docebit die martis hora II et iovis hora IX.

J. van der Vliet et J. C. Naber praeërunt disputationibus sermone Latino habendis diebus et horis postea indicandis.

F. J. L. Krämer Historiam antiquam enarrabit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;
Historiam recentiorem, Historiam patriae et Geographiam politicam exponet die martis horis X et XI, die iovis hora XI, die veneris hora IX.

L. J. Morell, Litt. Hum. Doct., Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex Archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

L. Wirth, Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Ecclesiae Christianae cantus enarrabit diebus et horis postea indicandis.

S. R. Steinmetz, Iuris Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Ethnologiam docendi venia impetrata, capita selecta Ethnologiae socialis tractabit hora auditoribus commoda.

In Facultate Medica.

T. Halbertsma Theoriam artis obstetriciae docebit die mercurii hora I;
Exercitationes clinicas in arte obstetricia et gynaecologia moderabitur et policlinico gynaecologico praeerit diebus lunae et veneris horis I—III;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. W. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et veneris horis X et XI, die mercurii hora II dimidiata;
Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et mercurii hora IX;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, veneris et saturni hora IX;

Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora X.

G. van Overbeek de Meijer Hygienen et Politiam medicam docebit die martis hora II et die saturni hora II dimidiata;

Medicinam forensem docebit die iovis hora II;

Exercitationes bacteriologicas aliis duodenis per alium mensem commilitonibus moderabitur diebus lunae, martis, iovis et saturni horis II—IV.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni horis X et XI;

Operationibus ophthalmiatricis praeerit qualibet oblata occasione.

Insuper Medicinae Candidatis in Nosocomio ophthalmologico patebunt Exercitationes clinicae ophthalmoscopicae et microscopicae die iovis hora III.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis horis XI et I;

Chemiam physiologicam docebit die mercurii horis X et XI;

Exercitationes microscopicas moderabitur diebus lunae, martis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus mercurii et iovis horis II—IV.

Th. W. Engelmann et C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit diebus martis et saturni hora IX;

Anatomen pathologicam exponet die veneris horis III et IV, die saturni hora XI;

Sectionibus cadaverum praeerit quotidie hora XI;

Exercitationes pathologicas moderabitur diebus lunae, mercurii et saturni horis III—V;

Indagationibus pathologicis provectiorum quotidie praeerit.

F. W. Rosenberg Anatomen tam systematicam, quam topographicam docebit die martis hora XI, die mercurii hora IX, die iovis hora X, die veneris hora IX.

Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV.

Embryologiam docebit die veneris hora I.

C. Winkler Psychiatriam docebit diebus lunae et saturni hora III;

Pathologiam cerebralem docebit die martis hora VIII;

Pathologiam systematis nervorum peripherici docebit die saturni hora VII;

Exercitationes clinicas moderabitur die veneris hora X.

[illegible] Clinicen chirurgicam moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI—I.

[illegible] chirurgicis et [illegible] usum praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora X.

[illegible] Materiam Medicam, Pharmacodynamicen et Toxicologiam [illegible] docebit diebus lunae, martis [illegible] veneris hora I.

[illegible] die martis hora X [illegible] die iovis hora IX.

Chemiam diagnosticam, die mercurii hora VIII;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit diebus lunae, veneris et saturni hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in vivo et in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur diebus postea indicandis;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die mercurii hora vespertina VII, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die veneris hora vespertina VII.

J. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur, die martis horis III—V et die iovis horis III—V;
Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die mercurii hora III;
Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit hora postea indicanda.

A. Huysman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Otiatriam docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora IX;
Operationes instituet qualibet oblata occasione.

S. K. Hulshoff, Medicinae Doctor, Paediatriam iu Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,
Exercitationes clinicas in morbis infantum moderabitur die iovis hora IX.
Policlinico paediatrico praeerit die lunae hora II dimidiata.

M. S. Gutteling, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Dermatologiam docendi venia impetrata, Dermatologiam docebit die veneris hora IX.

H. Snellen Jr., Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Ophthalmiatriam docendi venia impetrata, operationibus in cadavere ophthalmiatricis praeerit die veneris hora III.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

H. G. Kleyn Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die martis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die lunae hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die iovis hora IX.

J. M. S. Baljon Encyclopaediam Theologiae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et martis hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d' Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die martis hora X.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani historiam et institutiones cum tironibus inchoabit diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora XI; cum veteranis absolvet iisdem diebus (excepto die iovis) hora XII. Adhibebitur: Mispoulet Textes de droit romain.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

C. L. Kooiman, Iuris Doctor, Ius Romanum docendi in Universitate Rheno-Traiectina venia impetrata, Ius hereditarium Romanum docebit diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit: Calculum differentialem, diebus iovis et veneris hora I;

Mechanicam theoreticam, diebus martis, mercurii et iovis hora X;

Physicam mathematicam, post ferias hiemales, die mercurii hora XI, die veneris hora X;

Theoriam aequationum, horis postea indicandis.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. W. P. Rauwenhoff docebit: Morphologiam, Anatomen atque Physiologiam plantarum, diebus lunae, martis et mercurii hora X;

Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die veneris hora I;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus lunae, martis, mercurii et veneris horis II—IV;

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

J. A. C. Oudemans docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;

Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;

Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, die martis hora auditoribus commoda;

Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae et mercurii hora XI;

Astronomiam practicam, tironibus die lunae hora I, provectioribus die mercurii horis I—III;

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam, in provectiorum usum, die martis hora IX;

Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, aget hora postea indicanda;

Chemiam practicam docebit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Chemiam pharmaceuticam docebit die veneris horis X et I, die saturni hora IX;

Toxicologiam, die iovis hora XI;

Pharmaciam (medicamenta quae dicuntur simplicia et galenica) die mercurii hora XI, die iovis et veneris hora IX;

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

W. Kapteijn docebit: Calculum integralem, diebus mercurii et saturni hora IX;

Theoriam functionum, diebus iovis et veneris hora IX;

Geometriam descriptivam, diebus martis et mercurii hora I.

C. E. A. Wichmann docebit: Mineralogiam generalem, diebus veneris et saturni hora X;

Palaeontologiam, die iovis hora X;

Crystallographiam, in provectiorum usum, die martis hora X;

Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV;

Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. W. Hubrecht docebit: Zoologiam et Anatomiam comparatam diebus iovis hora III et veneris hora XI;

Exercitationibus zootomicis praeerit die iovis horis X—XII et I—III;

Exercitationes microscopicas et embryologicas in candidatorum usum moderabitur diebus lunae et mercurii horis I—IV, saturni horis IX—IV;

Capita selecta in provectiorum usum die lunae hora VII pomeridiona;

Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Capita selecta Physicae experimentalis elementaris exponet die veneris hora XI;

Capita selecta in candidatorum usum tradet die iovis hora XI;

Exercitationes practicas iis moderabitur qui ad candidati gradum adspirant, diebus martis et mercurii horis postmeridianis.

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

G. C. J. Vosmaer, Zoologiae Lector, de Animalibus parasiticis hominis aget diebus et horis auditoribus commodis.

J. Lorié, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Geologiam et Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Geologiam Neerlandiae docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestrem in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. J. D. Mounier, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, doctrinae de vitae cautione theoriam mathematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:

Theoriam mathematicam praemiorum et calculum reservati, horis postea indicandis;

Calculum probabilitatis et Statisticam mathematicam ratione habita applicationis ad vitae cautiones, hora postea indicanda;

Capita selecta theoriae provectioris cautionis vitae, reservationem periclitandi e. a., hora postea indicanda.

I. I. Couvée, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, chemiam analyticam qualitativam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:

Chemiam analyticam qualitativam, die mercurii hora I;

Experimenta de alimentis ceterisque mercibus instituet, die veneris hora X;

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;
Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die mercurii hora III et veneris hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die veneris hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Biblicam tractabit die mercurii hora X, die saturni hora IX;
Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;
Historiam Missionis Christianae enarrabit die mercurii hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ab hora X ad horam IV unicuique patebit, exceptis per menses novembrem usque ad februarium inclusum, quando ab hora X ad III, et feriarum tempore, quando ab hora I ad horam III visitatores admittentur.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die mercurii et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*.)

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM HYGIENICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT.

gedurende het studiejaar 1894—1895.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT DER Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	TOTAAL.
Eerste	67	30	51	13	3	164
Tweede	22	23	54	21	8	128
Derde	31	13	36	17	6	103
Vierde	33	7	23	11	5	79
Vijfde	13	6	34	11	4	68
Zesde.	2	7	24	12	5	50
Zevende.	2	4	29	7	3	45
Achtste		3	19	2	1	25
Negende		2	8	1		11
Tiende			3	1		4
Elfde.			4			4
Totaal	170	95	285	96	35	681
Volledig onderwijs .	170	95	285	96	35	681
2 lessen			2		1	3
1 les.			9	16	3	28
Totaal	170 [1])	95	296	112	39	712 [2])

1) 14 Duitschers en Hongaren. 2) 15 Dames.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1895 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1895.
Theologanten	170	 173
Juristen	95	 164
Medici	296	 299
Philosophen	112 (86 Pharm.)	 128
Litteratoren	39	 37
	712	801

Vervolg op het Album Academicum.

NAAMLIJST

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN STUDENTEN,

in den Cursus 1894—1895. [1])

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1894.				
19 Sept.	Mejuffr. C. J. de Graaff.	Ph.	1876	Rotterdam.
»	P. A. A. van Loon.	Ph.	1874	Alkmaar.
»	K. J. de Jong.	Ph.	1875	Middelburg.
21 Sept.	W. H. M. Sengers.	M.	1875	Rotterdam.
»	G. Wiegersma.	M.	1873	Surhuisterveen.
»	A. O. de Haart.	J.	1873	Utrecht.
»	S. de Vries.	J.	1870	Utrecht.
»	J. A. F. Th. Herckenrath.	M.	1871	Utrecht.
»	A. W. C. G. Kamerling.	M.	1869	Pati, op Java.
24 Sept.	A. M. van der Most van Spijk.	Th.	1873	Utrecht.
»	J. W. Blankert Jr.	Th.	1876	Utrecht.
»	B. C. Verhagen.	Th.	1873	Gaastmeer.
25 Sept.	L. D. J. Reeser.	J.	1871	Maasland.
»	J. A. van der Mersch.	J.	1875	Zeist.
»	J. F. A. M. Buffart.	J.	1876	Kampen.
»	A. J. F. J. Jung.	J.	1876	Utrecht.
»	C. S. van Dobben de Bruijn.	J.	1873	Nieuwerbrug.
»	A. Bloemsma.	M.	1876	Blokzijl.
»	J. B. Verhoeven.	M.	1874	Deventer.
»	P. W. C. M. Busch.	M.	1874	Utrecht.
»	H. L. van Beusekom.	M.	1875	Benschop.
»	P. N. Swanenburg.	M.	1875	Woerden.
27 Sept.	P. Verschoor.	M.	1874	Sleeuwijk.
»	G. A. van den Berg.	M.	1876	Willeskop.
»	F. G. M. N. Verheijden.	M.	1874	Zwolle.
»	F. W. Sikkel.	M.	1873	Utrecht.
»	A. Spaans.	M.	1873	Avenhorn.
»	G. P. Duuring.	M.	1875	Gorinchem.
»	H. A. M. M. Lammers.	M.	1874	Lage, in Lippe-Detmold.
»	W. L. A. Warnier.	Ph.	1875	Kampen.
»	Mejuffr. J. Hoos.	Ph.	1876	Rotterdam.
28 Sept.	H. G. van der Flier.	Th.	1874	Harlingen.
»	A. Prins.	Th.	1874	Sneek.
»	R. A. Pliester.	Th.	1868	Gendringen.
»	H. Roos.	Th.	1872	Nijmegen.

1) Door de letters Th., J., M., Ph. en L. worden de Faculteiten der *Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van inschrijving.	NAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
28 Sept.	J. W. Verburgt.	Th.	1875	Herveld.
»	J. Riemens.	Th.	1875	Driebergen.
»	L. G. Bolkestein.	Th.	1870	Wijhe.
»	H. C. Hogerzeil.	Th.	1873	Arnhem.
»	J. Aalders.	Th.	1875	Buitenpost.
»	J. Margadant.	Th.	1872	Slijk-Ewijk.
»	H. W. Creutzberg.	Th.	1875	Arnhem.
»	B. S. Dijkstra.	Th.	1874	Groningen.
29 Sept.	A. J. W. van Ingen.	Th.	1876	Utrecht.
»	T. J. Jansen Schoonhoven.	Th.	1872	Raamsdonk.
»	J. D. Derksen.	Th.	1875	Utrecht.
»	J. A. J. Wentink.	Th.	1867	Loon-op-Zand.
»	J. H. Israël.	Th.	1873	Wanswerd.
»	H. J. van Bruijen.	Th.	1874	Meppel.
»	A. A. Oudegeest.	Th.	1872	Made.
1 Oct.	J. de Voogd.	Th.	1868	Rotterdam.
»	A. Verwaal.	Th.	1872	Pijnacker.
3 Oct.	W. J. H. Moll.	Ph.	1876	Pijnacker.
»	F. L. Wolff.	Ph.	1876	Rotterdam.
»	C. H. C. Plemper van Balen.	Ph.	1876	Arnhem.
»	A. C. de Wever.	Ph.	1874	Nuth.
4 Oct.	P. van Braam.	L.	1875	Sneek.
5 Oct.	S. P. Timmers.	M.	1875	Raamsdonk-sche-Veer.
»	A. W. Slotemaker.	M.	1870	Arnhem.
»	G. J. Costerman Boodt.	M.	1873	Lent.
»	M. Schreuder.	M.	1874	Reeuwijk.
»	F. J. Noordhoek Hegt.	M.	1875	Meester-Cornelis, op Java.
»	G. van Reekum.	M.	1872	Maurik.
»	R. Fischer.	M.	1876	Utrecht.
»	F. N. Claessen.	M.	1874	Rotterdam.
6 Oct.	C. H. van Ravenswaaij.	M.	1871	Bandjermasin.
»	J. J. van Driel.	M.	1857	Amsterdam.
»	G. W. C. Pliester.	J.	1875	Arnhem.
»	W. Stap.	J.	1875	Djasit.
»	G. A. van Haeften.	J.	1875	Arnhem.
»	W. M. de Brauw.	J.	1876	's Gravenhage.
10 Oct.	G. C. A. A. van den Wijngaard.	Th.	1869	Utrecht.
»	H. J. Meuter.	Th.	1868	Nijkerk op de Veluwe.
12 Oct.	J. H. M. M. Poell.	M.	1877	's Hertogen-bosch.
»	C. Lulofs.	M.	1875	Winterswijk.
»	V. S. M. van der Willigen.	M.	1874	Haarlem.
»	S. Elias.	M.	1870	Strijp.
»	J. J. van den Dries.	M.	1871	Klundert.
»	F. X. J. Beckers.	M.	1876	Ubach-over-Worms.
»	C. H. Hermanides.	M.	1872	Tricht.
13 Oct.	L. L. M. de Bruijn.	M.	1868	Bergen-op-Zoom
»	H. C. van der Horst.	M.	1873	Weesp.
15 Oct.	C. van der Voort van Zijp.	Th.	1871	Dordrecht.
»	A. G. J. Barmen 't Loo.	Th.	1872	Oosterhout.
»	L. Oostrom.	Th.	1874	Haastrecht.

Datum van inschrijving.	NAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
15 Oct.	J. Buenk.	Th.	1873	Ede.
»	J. Thijssen.	Th.	1872	St. Anna-Parochie.
»	J. F. van Dobben.	Th.	1874	Rotterdam.
»	J. H. Eijkman.	Th.	1872	Kesteren.
»	A. H. Kan.	L.	1875	Rotterdam.
16 Oct.	J. H. W. Gadiot.	J.	1874	Maastricht.
»	W. Frowein.	J.	1876	Arnhem.
»	B. J. H. van Blaricum.	J.	1871	Utrecht.
»	M. F. Onnen.	J.	1875	Edam.
»	K. G. F. Steller.	J.	1875	Manganitoe (Ned.O.Indië).
»	J. E. Goudsmit.	J.	1874	Zutphen.
18 Oct.	Mejuffr. C. C. Heintz.	Ph.	1866	Zutphen.
»	G. van Gangelen.	Ph.	1873	Leerdam.
»	J. Flieringa.	Ph.	1876	Huizum.
19 Oct.	A. van der Minne Jr.	M.	1870	Heinenoord.
22 Oct.	W. M. G. Schumann.	Th.	1877	Grave.
»	G. Th. van Beusekom Jr.	Th.	1873	Utrecht.
»	C. Reijnierse.	Th.	1872	Koudekerke.
»	M. Barendrecht.	Th.	1874	Amsterdam.
»	A. Daran.	Th.	1870	New-Orleans.
»	W. van Roggen.	Th.	1870	Hendrik-Ido-Ambacht.
24 Oct.	G. Ch. Bolten.	M.	1872	's Gravenhage.
»	J. C. Bom.	M.	1875	Ierseke.
»	J. J. Persant Snoep.	M.	1877	's Gravenpolder.
»	F. C. D. de Ridder.	M.	1874	Zwammerdam.
25 Oct.	J. van Binsbergen.	J.	1866	Culenborg.
»	H. van Groenendael.	J.	1874	Nunhem.
»	E. L. van Voorst tot Voorst.	J.	1874	Bagoe, op Java.
26 Oct.	S. I. Elze.	Ph.	1876	Rotterdam.
27 Oct.	J. H. Wolters.	Th.	1874	Amsterdam.
»	J. Polhuijs.	Th.	1870	Strijensche-Sas.
»	A. Hagedoorn.	Th.	1873	Utrecht.
31 Oct.	K. E. van Bart.	Th.	1872	Gorinchem.
»	B. Kleijwegt.	Th.	1866	Rozenburg.
»	B. Bruins.	Th.	1867	Bellingwolde.
1 Nov.	B. W. F. Dagevos.	M.	1870	Rijnsburg.
»	F. Dagevos.	M.	1872	Rijnsburg.
»	J. B. Wolff.	M.	1873	Amersfoort.
»	A. Vermaes.	M.	1874	Rotterdam.
»	J. Frank.	M.	1872	Veendam.
»	G. Straver.	M.	1875	Gouda.
3 Nov.	E. Grendel.	Ph.	1864	Gouda.
»	A. Hollman.	Ph.	1866	Maastricht.
»	H. J. H. M. Janzen.	Ph.	1867	de Helder.
»	P. Ch. Endt.	Ph.	1870	Zaandam.
»	W. G. A. Indemans.	Ph.	1872	Stevensweerd.
»	P. J. Schieveen Borgman.	Ph.	1868	Rotterdam.
8 Nov.	D. Pásztohy.	Th.	1871	Mezö Bánd in Hongarije.
»	J. A. Moll.	Th.	1871	Monheim in Beieren.
»	A. Jung.	Th.	1872	Hessheim in de BeierschePfalz.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
8 Nov.	P. Kämpfer.	Th.	1871	Barmen.
»	H. Keller.	Th.	1872	Lövenich bij Aken.
»	W. Greeven.	Th.	1871	M.-Gladbach in Pruissen.
»	A. van Poelgeest.	Th.	1873	Leimuiden.
»	L. S. van Zwet.	Th.	1873	Rotterdam.
»	I. A. Haag.	Th.	1872	Amsterdam.
»	W. A. Vermeer.	Th.	1871	Zwolle.
»	J. Haring.	Th.	1871	Utrecht.
»	J. W. Knaap.	Th.	1870	Harderwijk.
10 Nov.	L. L. M. Magnée.	J.	1872	Roermond.
»	J. L. H. de Jong Schouwenburg.	J.	1874	Baarn.
»	A. van Doorninck.	J.	1875	Olst.
»	P. C. Bloys van Treslong Prins.	J.	1873	Delft.
»	A. H. L. Roosmale Nepveu.	J.	1874	Amsterdam.
»	G. C. C. Kayser.	J.	1873	Batavia.
14 Nov.	P. Ozinga.	M.	1865	Harlingen.
20 Nov.	J. Ph. Meijnink Jr.	Th.	1871	Amsterdam.
»	E. J. B. Janzen.	Th.	1871	Vrouwepolder.
»	Mejuffr. J. Snellen.	L.	1870	Delft.
21 Nov.	J. W. H. Rutgers van Rozenburg.	J.	1874	Amsterdam.
30 Nov.	G. J. R. Langen.	Th.	1872	Harderwijk.
»	G. Steenkamer.	Th.	1870	Nijkerk op de Veluwe.
»	H. J. van der Zee.	Th.	1873	Sliedrecht.
»	C. H. Stratz.	M.	1858	Odessa.
»	J. J. Cramer.	M.	1870	Colijnsplaat.
»	J. Berkenbosch Berends.	M.	1872	Dedemsvaart.
1 Dec.	A. G. W. Bentinck.	J.	1874	's Gravenhage.
6 Dec.	A. van Veldhuizen.	Th.	1871	Zeist.
13 Dec.	P. W. Verkouw.	Th.	1869	Eibergen.
22 Dec.	P. J. J Coebergh.	M.	1875	Leiden.
»	J. S. Bruske.	M.	1875	Amsterdam.
»	J. C. L. van Ammers.	M.	1843	Purmerend.
»	C. R. Kauling.	M.	1865	Uden.
»	J. Ph. Ubbens.	M.	1870	Zutphen.
28 Dec.	D. S. van Warmelo.	Th.	1872	Heidelberg in de Z.-Afr.Republ.
1895.				
14 Jan.	L. M. Son.	M.	1875	Rotterdam.
17 Jan.	J. W. Bremer.	M.	1872	Brielle.
»	S. K. Taconis.	M.	1877	Joure.
18 Jan.	J. H. P. Walraven.	M.	1849	Alkmaar.
8 Febr.	Ph. F. Faber.	Th.	1869	Arnhem.
»	R. Stellwagen.	J.	1869	Zierikzee.
»	Mejuffr. E. T. J. Fles.	L.	1858	Utrecht.
»	H. G. Tommerup.	L.	1870	Amsterdam.
»	H. J. van der Noordaa.	L.	1869	Dordrecht.
11 Febr.	F. Sneepels.	M.	1869	Delftshaven.
14 Febr.	G. Goossen Jzn.	Th.	1871	Wageningen.
27 Febr.	J. D. Backer.	Ph.	1872	Schiedam.
»	J. A. E. Kroon.	Ph.	1873	Voorst.
2 Mei.	J. H. Zelvelder.	J.	1872	Leiden.

BIJLAGE.

VEREENIGING

TOT

Instandhouding van het Oud-Studentenfonds

ter bevordering van den bloei der Rijks-Universiteit te Utrecht.

Het kapitaal der Vereeniging, dat in October 1893 *f* 31.400,— bedroeg, klom in het jaar 1893—1894 tot *f* 32.100,—, in het jaar 1894—1895 tot *f* 33.300,—, ingeschreven op het Grootboek der Nationale Schuld 2½ %.

Als bijzondere bewijzen van belangstelling mogen vermeld worden: eene gift van *f* 1000,—, door een onbekende geschonken ten behoeve van het onderwijs in de chirurgie; eene gift van *f* 300,— van de thans ontbonden Commissie uit de burgerij tot het stichten van het Universiteitsgebouw, als het saldo harer rekening; en eene bijdrage van *f* 400,— van den Heer Mr. J. S. ROIJAARDS bij gelegenheid zijner promotie.

Aan het Zoölogisch Museum werd eene toelage geschonken van *f* 500,—, later nog vermeerderd met *f* 184,52⁵, voor den aankoop van een aantal skeletten van visschen en amphibieën, door den Heer PRIC te Praag vervaardigd.

De Vereeniging had het verlies te betreuren van haren Eere-Voorzitter, den Heer Dr. A. VROLIK, die den 8sten Juni 1894 op 84-jarigen leeftijd op zijn buitengoed bij Arnhem overleed. Hij was één der oud-studenten dezer Universiteit, die in 1886 het initiatief namen tot het stichten van deze Vereeniging; als haar Voorzitter heeft hij hare belangen gedurende vele jaren met groote warmte behartigd.

Het Bestuur bestaat thans (Dec. 1895) uit de Heeren:

Mr. G. VAN TIENHOVEN, te 's Gravenhage, *Voorzitter*.
Mr. C. G. BERGER VAN HENGST, te Utrecht, *Vice-Voorzitter*.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, te Leusden.
Dr. T. H. BLOM COSTER, te 's Gravenhage.
Dr. A. W. BRONSVELD, te Utrecht.
Mr. J. G. GLEICHMAN, te 's Gravenhage.
Mr. M. MEES, te Rotterdam.

Jhr. Mr. J. E. HUIJDECOPER VAN MAARSSEVEEN EN NIGTEVECHT, te Utrecht.

Mr. A. VAN NAAMEN VAN EEMNES, te 's Gravenhage.

Mr. S. J. VAN GEUNS, te Utrecht.

Mr. J. VAN WALRÉ, te Utrecht.

Dr. P. TEMPLEMAN VAN DER HOEVEN, te Utrecht.

Mr. R. MELVIL Baron VAN LIJNDEN, te Utrecht.

Jhr. Mr. Dr. A. D. VAN RIEMSDIJK, te Utrecht.

Mr. W. H. ROIJAARDS, te de Bilt, *Secretaris-Penningmeester.*

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

BESLUIT van den 24sten December 1894 (Staatsblad n°. 239), *tot wijziging van het Koninklijk besluit van 2 Februari* 1879 (Staatsblad n°. 29), *houdende regeling van de jaarwedden der hoogleeraren aan de Rijks-Universiteiten.*

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 26 November 1894, n°. 6590[8], afdeeling Onderwijs;

Gelet op art. 52 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102);

Gezien het Koninklijk besluit van 2 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 29);

Den Raad van State gehoord (advies van 18 December 1894, n°. 12);

Gelet op het nader rapport van den voornoemden Minister van 22 December 1894, n°. 7056, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Artikel 1 van het Koninklijk besluit van 2 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 29) wordt gelezen als volgt:

Indien niet bij zijne aanstelling anders bepaald is, of geene bijzondere omstandigheden tot vervroeging der verhooging zijner jaarwedde aanleiding geven, geniet ieder hoogleeraar aan eene Rijks-universiteit eene jaarwedde aanvankelijk van *f* 4000, vervolgens, ingaande met den eersten dag van het vierendeeljaars, volgende op dat, waarin hij, te rekenen van den dag, waarop hij zijne lessen als hoogleeraar heeft aangevangen, zijn vijfjarigen diensttijd volbracht heeft, van *f* 5000, en daarna, na nogmaals volbrachten vijfjarigen diensttijd, van *f* 6000.

Artikel 2.

Dit besluit treedt in werking op den tweeden dag na zijne afkondiging.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk gelijktijdig in het *Staatsblad* en in de *Staatscourant* zal worden geplaatst, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State en aan de Algemeene Rekenkamer.

's Gravenhage, den 24sten December 1894.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

Uitgegeven den *negen en twintigsten* December 1894.

De Minister van Justitie,

VAN DER KAAY.

BESLUIT van den 26sten Maart 1895 (Staatsblad n°. 37), *tot aanwijzing van eenige getuigschriften en diploma's, als bedoeld in de artikelen* 3 *en* 9 *der wet van* 25 *December* 1878 (Staatsblad n°. 222), *houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van* 28 *Juni* 1881 (Staatsblad n°. 103) *en van* 26 *October* 1889 (Staatsblad n°. 137) *en gewijzigd bij de wet van* 12 *December* 1892 (Staatsblad n°. 261).

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINGKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 11 Februari 1895, n°. 693[2], afdeeling Medische Politie;

Gelet op de artikelen 2, 3, 6, 8 en 9 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad n°.* 222) houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 103) en van 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137) en gewijzigd bij de wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261);

Gezien de adviezen van ieder der senaten der Rijks-universiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 12 Maart 1895, n°. 14);

Gelet op het nader rapport van den voornoemden Minister van 23 Maart 1895, n°. 1203, afdeeling Medische Politie;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Zij, die in Nederlandsch-Indië, na afgelegd examen, het recht tot uitoefening der geneeskunst in haren geheelen omvang verkregen hebben, kunnen toegelaten worden tot het afleggen van

het practisch arts-examen, bedoeld bij artikel 2 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), en genieten vrijstelling van de overlegging van de verklaring en het bewijs, omschreven in het derde lid van dat artikel, op vertoon van het getuigschrift van het met goed gevolg afgelegd practisch arts-examen, afgegeven overeenkomstig de voorschriften van het „Reglement op den burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch Indië" van 30 Maart 1882 (*Staatsblad* van Nederlandsch-Indië, 1882, n°. 97).

Artikel 2.

Zij, die in België, Duitschland, Groot-Brittannië en Ierland, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland, Suriname of Curaçao, na afgelegd examen, het recht tot uitoefening der geneeskunst in haren geheelen omvang verkregen hebben, kunnen toegelaten worden tot het afleggen van het theoretisch geneeskundig examen, bedoeld bij artikel 6 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), en genieten vrijstelling van de overlegging van de verklaring en het bewijs, omschreven in het derde lid van artikel 2 dier wet, op vertoon van een der navolgende getuigschriften of diploma's:

a. het diploma van „docteur en médecine, chirurgie et accouchements", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van de „Loi du 10 avril 1890 sur la collation des grades académiques et le programme des examens universitaires" (Moniteur Belge van 5 Augustus 1891, n°. 217);

b. het diploma van „Approbation als Arzt", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van de „Bekanntmachung betreffend die ärztliche Prüfung für das Deutsche Reich" van 2 Juni 1883;

c. het getuigschrift of diploma, op grond waarvan inschrijving in „the medical register", bedoeld bij „the medical act, 1858 (21 en 22 Vict. cap. 90)", heeft plaats gehad, alsmede van het bewijs van die inschrijving;

d. het diploma van „docteur en médecine", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van de „Loi sur l'exercice de la médecine" van 30 November 1892 (Journal officiel de la République Française van 1 December 1892, n°. 326);

e. het getuigschrift van „Doctor der gesammten Heilkunde", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van de „Verordnung des Oesterreichischen Ministers für Cultus und Unterricht" van 15 April 1872 (Reichs-Gesetzblatt 1872, Stück XXII, n°. 57);

f. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen professionnel des médecins", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van het „Arrêté du Conseil Fédéral Suisse concernant le règlement pour les examens fédéraux de médecine" van 19 Maart 1888;

g. het getuigschrift van het met goed gevolg afgelegd examen, bedoeld bij artikel 12, *c*, van de „Wet van 24 Januari 1838, betrekkelijk de uitoefening der geneeskundige wetenschappen in de kolonie Suriname" (Gouvernementsblad van Suriname, 1838, n°. 2);

h. het getuigschrift van het met goed gevolg afgelegd examen, bedoeld bij artikel 1, *c*, van de „Verordening, regelende de uitoefening der genees-, heel- en verloskunst in de kolonie Curaçao," van 30 October 1873 (Publicatiebord van Curaçao A°. 1874, n°. 5).

Artikel 3.

Zij, die in België, Duitschland, Groot-Brittannië en Ierland, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland, Nederlandsch-Indië, Suriname of Curaçao, na afgelegd examen, het recht tot uitoefening der geneeskunst in haren geheelen omvang verkregen hebben, kunnen toegelaten worden tot het afleggen van het practisch examen als tandmeester, bedoeld bij artikel 8 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), op vertoon van een der getuigschriften of diploma's, genoemd in de artikelen 1 en 2.

Artikel 4.

Zij, die in Nederlandsch-Indië, na afgelegd examen, het recht tot uitoefening der tandheelkunst verkregen hebben, kunnen toegelaten worden tot het afleggen van het practisch examen als tandmeester, bedoeld bij artikel 8 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), op vertoon van het getuigschrift van het met goed gevolg afgelegd practisch examen als tandmeester, afgegeven overeenkomstig de voorschriften van het „Reglement op den

burgerlijken geneeskundigen dienst in Nederlandsch-Indië" van 30 Maart 1882 (*Staatsblad* van Nederlandsch-Indië, 1882, n°. 97).

Artikel 5.

Zij, die in België, Duitschland, Groot-Brittannië en Ierland, Frankrijk, Zwitserland of Curaçao, na afgelegd examen, het recht tot uitoefening der tandheelkunst verkregen hebben, kunnen toegelaten worden tot het afleggen van het theoretisch examen in de tandheelkunde, bedoeld bij artikel 9 der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), op vertoon van een der navolgende getuigschriften of diploma's:

a. het getuigschrift van „capacité de dentiste", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van het „Arrêté royal approuvant les programmes des examens à subir pour l'obtention du certificat de capacité de dentiste, de droguiste et de sage-femme et prescrivant les règles à suivre pour ces examens" van 30 December 1884 (Moniteur Belge van 6 Januari 1885, n°. 6);

b. het diploma van „Approbation als Zahnarzt", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van de „Bekanntmachung betreffend die Prüfung der Zahnärzte für das Deutsche Reich" van 5 Juli 1889;

c. het getuigschrift of diploma, op grond waarvan inschrijving in „the dentists register", bedoeld bij „the dentists act, 1878 (41 en 42 Vict. cap. 33)", heeft plaats gehad, alsmede van het bewijs van die inschrijving;

d. het diploma van „chirurgien-dentiste", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van de „Loi sur l'exercice de la médecine" van 30 November 1892 (Journal officiel de la République Française van 1 December 1892, n°. 326;

e. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen professionnel des dentistes", afgegeven overeenkomstig de voorschriften van het „Arrêté du Conseil Fédéral Suisse concernant le règlement pour les examens fédéraux de médecine" van 19 Maart 1888;

f. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd examen, bedoeld bij art. 1, *b*, van de „Verordening regelende de uitoefening der tandheelkunst in de kolonie Curaçao" van 13 Juli 1887 (Publicatieblad van Curaçao A°. 1887, n°. 22).

Artikel 6.

De getuigschriften en diploma's in België, Duitschland, Groot-Brittannië en Ierland, Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao, aan wier bezit vóór het in werking treden van dit besluit dezelfde bevoegdheden toegekend zijn als aan de getuigschriften en diploma's, genoemd in de artikelen 1, 2, 4 en 5, worden met laatstgenoemde gelijk gesteld.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

'sGravenhage, den 26sten Maart 1895.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

Uitgegeven den *tienden* April 1895.

De Minister van Justitie,

VAN DER KAAY.

BESLUIT van den 26sten April 1895, (Staatsblad n°. 77), *houdende nadere wijziging van het bij de Koninklijke besluiten van 4 Juni* 1878 (Staatsblad n°. 86), *22 Juli* 1893 (Staatsblad n°. 119) *en 28 Juli* 1894 (Staatsblad n°. 140) *gewijzigde Koninklijk besluit van 27 April* 1877 (Staatsblad n°. 87), *waarbij de in de artikelen* 84, 88 *en* 92 *der wet van 28 April* 1876 (Staatsblad n°. 102) *bedoelde examens en promotiën zijn vastgesteld.*

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 9 Februari 1895, n°. 6609[3], afdeeling Onderwijs;

Gezien de Koninklijke besluiten van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), 4 Juni 1878 (*Staatsblad* n°. 86), 22 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 119) en 28 Juli 1894 (*Staatsblad* n°. 140);

Gezien de adviezen van ieder der senaten der Rijks-universiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 26 Maart 1895, n°. 14);

Gelet op het nader rapport van den voornoemden Minister van 23 April 1895, n°. 1827,, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Artikel 14 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87) wordt gelezen als volgt:

Om tot de promotie te worden toegelaten, wordt vereischt:
1°. het bewijs, dat het doctoraal-examen in die der in artikel 83 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) vermelde wetenschappen, waarin de graad van doctor wordt verlangd, met gunstig gevolg is afgelegd;

2°. *a. in de faculteit der rechtsgeleerdheid:*

het schrijven van een proefschrift met minstens twaalf stellingen óf het schrijven van minstens vier en twintig stellingen ter keuze van den doctorandus;

b. in de overige faculteiten:

het schrijven van een proefschrift met minstens twaalf stellingen.

Artikel 2.

Artikel 15 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87) wordt gelezen als volgt:

Het proefschrift en de stellingen hebben betrekking tot de wetenschap, waarin het doctoraat wordt verlangd.

Het proefschrift bestaat in eene verhandeling of in uitgewerkte opmerkingen over één of meer onderwerpen.

De taal, waarin het proefschrift en de stellingen worden geschreven, is de Nederlandsche, of, wanneer de wenschelijkheid daarvan, ter beoordeeling van de faculteit, mocht blijken, eene andere taal; voor het doctoraat in de klassieke letterkunde wordt het gebruik der Latijnsche taal gevorderd.

Artikel 3.

Artikel 16 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87) wordt gelezen als volgt:

Het schrijven van een proefschrift wordt niet vereischt:

a. *in de faculteit der geneeskunde:*

1°. voor de doctoren in de geneeskunde, ter verkrijging van het doctoraat in de heelkunde;

2°. voor de doctoren in de geneeskunde, ter verkrijging van het doctoraat in de verloskunde;

b. *in de faculteit der wis- en natuurkunde:*

voor de doctoren in een of meer der onderdeelen van deze faculteit, ter verkrijging van het doctoraat in een of meer der andere onderdeelen;

c. *in de faculteit der letteren en wijsbegeerte:*

voor de doctoren in een of meer der onderdeelen van deze faculteit, ter verkrijging van het doctoraat in een of meer der andere onderdeelen.

De doctoren, in dit artikel bedoeld, zijn, wanneer zij geen proefschrift begeeren te vervaardigen, verplicht tot het schrijven van minstens vier en twintig stellingen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Amsterdam, den 26sten April 1895.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

Uitgegeven den *achtsten* Mei 1895.

De Minister van Justitie,

VAN DER KAAY.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1896–1897.

UTRECHT — 1896.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",
J. VAN DRUTEN.

DRUTEN.
DE INDUSTRIE".

YETERAN.
LIBR. EDITOR.

Utrecht, November 1896.
Voorstraat 90.

·mede neem ik de vrijheid uwe aandacht te vestigen op de Stoom-
DE INDUSTRIE", Voorstraat 90, voor de levering van benoodigde
iteendrukwerken, als:

:elen.	Enveloppen.	Reglementen.
akbiljetten.	Etiquetten.	Rekeningen.
kaarten.	Facturen.	Rouwbrieven.
r. Drukwerk.	Huwelijksbrieven.	Situatiekaarten.
:kjes.	Memorandums.	Statuten.
ken.	Menu's.	Stellingen.
ekjes.	Notities.	Tijdschriften.
:. Teekeningen.	Obligaties.	Verslagen.
ures.	Photolithographieën.	Visitekaarten.
e Boekjes.	Polissen.	Voorstelkaarten.
aires.	Presentielijsten.	Weekbladen.
caties.	Prijscouranten.	Werkstaten.
nten.	Programma's.	Wissels.
na's.	Prospectussen.	Zincographieën,
taties.	Quitanties.	enz. enz.

r de Stoomdrukkerij *„de Industrie"*, voorzien van de nieuwste werk-ingericht zoowel voor **Boekdruk-** als voor **Steendrukwerk,** alsmede :rvaardigen van **Reproducties,** kunnen *alle* drukwerken met den meesten n billijken prijs worden geleverd. Voor de expeditie en het schrijven :n van Couranten, Tijdschriften, Circulaires enz. wordt gaarne desver-gedragen.

nette, smaakvolle en accurate bewerking wordt steeds de meeste d.

J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

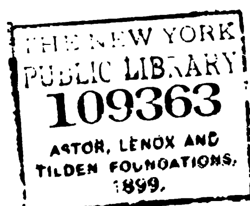
1896–1897.

UTRECHT — 1896.

Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",

J. VAN DRUTEN.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
109363
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
1899.

INHOUD.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Universiteit 1895/96.

II. Staat der Universiteit op 15 September 1896.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1896—1897.

Eenige opmerkingen betreffende de beoefening van het Turksch.

REDEVOERING

uitgesproken op 26 Maart 1896

DOOR

Dr. M. Th. HOUTSMA,

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

MIJNE HEEREN! CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN EN VERDER GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID HEBT WILLEN VEREEREN,

Zeer geachte toehoorders!

Het is niet zonder eenigen schroom, dat ik het waag op dezen feestdag onzer Universiteit tot U te spreken over een onderwerp, dat tot den kring mijner studievakken behoort. De Oostersche Letteren genieten over het algemeen niet die populariteit, welke den wetenschappelijken onderzoeker op ander gebied bij den arbeid ondersteunt en aanmoedigt. Met geringe ingenomenheid, ja somtijds met kwalijk verholen bevreemding, ziet men den Oriëntalist verre en gevaarlijke reizen ondernemen, of in de studie zijner handschriften zich verdiepen om eene wetenschap te dienen, waarvan het praktisch nut niet zoo dadelijk in het oog valt. Het Oosten ligt nu eenmaal buiten den gezichtskring van velen; het is onbekend land en gelijk het vaderlandsche spreekwoord zegt: onbekend maakt onbemind.

Mogen dergelijke overwegingen ons soms terughouden om de resultaten van ons onderzoek al te dikwijls voor het publiek te brengen, de Rector Magnificus mag daaraan op dezen dag geen gewicht toekennen. Moge de hooge vlucht, die andere wetenschappen genomen hebben, de belangstelling in meerdere mate tot zich trekken, aan de Universiteit, waar vóór ongeveer twee eeuwen mijn

beroemde voorganger te dezer plaatse, ADRIANUS RELAND, het durfde wagen met eene rede over het Perzisch zijn ambt te aanvaarden, dáár kan de belangstelling voor het Oostersch nog niet geheel uitgedoofd zijn. Het zal U dus noch verbazen, noch teleurstellen, indien ik voor eenige oogenblikken Uwe welwillende aandacht kom vragen voor eenige opmerkingen betreffende de beoefening van het Turksch.

De bekendheid der Europeesche volken met het Turksch dateert in den grond der zaak eerst van het tijdstip, waarop de Osmanen vasten voet in Europa verkregen hebben en de reeds vroeger met de Italiaansche handelstaten aangeknoopte relatiën talrijker en veelvuldiger werden. Nog vindt men op enkele Bibliotheken kleine handschriften, bevattende Turksche woordenlijsten met Italiaansche verklaring, die onze studie in het eerste stadium harer ontwikkeling toonen. Wel bezitten wij in den zoogenaamden Codex Cumanicus van het jaar 1303 eene veel belangrijkere Turksch-Latijnsche en Turksch-Duitsche woordenlijst, maar deze draagt een geheel ander karakter, zoodat zij hier gevoegelijk onbesproken kan blijven. Wie zich dus de beginselen van het Turksch wilde eigen maken en niet in de gelegenheid was Constantinopel zelf te bezoeken reisde naar Venetië, waar overvloedige gelegenheid bestond zich de verlangde kennis te verwerven. Zóó deed onder anderen de bekende latere Leidsche Hoogleeraar THOMAS ERPENIUS († 1624), die, voorzoover mij bekend, de eerste beoefenaar van het Turksch in Nederland was. Aan navolgers ontbrak het hem hier te lande niet, want de Republiek onderhield een levendig diplomatiek en handelsverkeer, zoowel met de Verhevene Porte zelve, als met de Turksche beheerschers der Barbarysche staten. En niet alleen de Regeering, maar ook particulieren waren om die reden dikwijls genoodzaakt de voorlichting van ge-

leerden, die de ontvangen brieven en stukken konden lezen en beantwoorden, in te roepen. Evenwel, deze studie droeg een bijna uitsluitend praktisch karakter, want voor wetenschappelijke taalstudie had men toenmaals noch lust, noch tijd. Geen tijd, daar de Hoogleeraren in het Oostersch het volhandig genoeg hadden met Hebreeuwsch en Arabisch, waarbij soms nog, gelijk met den beroemden Golius het geval was, de verplichting kwam om de wiskunde te onderwijzen. Maar ook geen lust, omdat men in het Turksch slechts een mengelmoes zag van inlandsche, Perzische en Arabische elementen en de letterkunde, voorzoover bekend, uitsluitend uit navolgingen van Perzische en Arabische origineelen scheen te bestaan. Hoogstens werd het nog als hulpvak bij de studie dezer talen beoefend, inzoover eenige belangrijke philologische geschriften in het Turksch geschreven waren. En gelijk het bij ons te lande ging, zóó gebeurde het ook elders: het Turksch bleef het stiefkind der Oriëntalisten en werd bijna uitsluitend om praktische doeleinden beoefend.

Ietwat meer belangstelling, dan aan de taal- en letterkunde, viel aan de geschiedenis en ethnographie der Turken ten deel. Het afwijkende geloof, de met hetgeen elders in Europa gebruikelijk was, zoozeer verschillende gewoonten, eindelijk de gevreesde macht der Turken moesten onwillekeurig de nieuwsgierigheid prikkelen. Verschillende geschriften zagen het licht, die deze trachtten te bevredigen. Maar de belangstelling beperkte zich niet tot de Osmanische Turken; men herinnerde zich ook, welk een geducht rijk de Mongolen in de Middeleeuwen gesticht hadden en welke belangrijke berichten daaromtrent door Christelijke zendelingen, die gezonden waren om den Groot-Khān te bekeeren, waren medegedeeld. Men vergeleek dit met hetgeen de Ouden over de Scythen en later over de Hunnen hadden verhaald, en vulde dit aan met

hetgeen men in enkele Chineesche berichten vond, die door den ijver van de Jezuïeten waren vertaald geworden. Ik kan mij het genoegen niet ontzeggen hier het werk van een landgenoot te vermelden, die wel is waar van de Osmanen zwijgt, maar overigens in zijn bekend werk „Noord en Oost Tartarye" tal van wetenswaardigheden omtrent de ethnographie van Siberië, Mongolië, Turkistan en Zuid-Rusland heeft bijeengebracht. Dit werk, voor het eerst uitgegeven in 1692, is te meer merkwaardig, omdat de schrijver, Nicolaas Witsen, volstrekt geen vakgeleerde was. Wel had hij op zijne Russische reis met enkele Aziaten kennis gemaakt, maar niet altijd tot zijn genoegen, zooals uit de weinig vleiende wijze, waarop hij zich soms over hen uitlaat, blijkt. Doch op zich zelve is het reeds merkwaardig, dat een man als Witsen voor dergelijke onderzoekingen tijd en moeite veil had, en daarbij komt, dat zijn werk als compilatie eene groote waarde heeft. Hij gebruikte daarvoor namelijk niet alleen uittreksels uit reeds gedrukte stukken, maar nam ook vele ongedrukte bescheiden op, die hij van verschillende, dikwijls zeer goed ingelichte personen, Aziaten en Europeesche geleerden, ontvangen had. Ook aan kritisch oordeel ontbrak het hem niet, zoodat hij op afdoende gronden de ongerijmde meening, dat de Tartaren het overblijfsel zouden zijn van de tien in ballingschap gebleven Israëlietische stammen, weerlegt. Overigens was bij hem de aardrijkskunde en niet de ethnographie hoofdzaak en is zijn werk, gelijk van zelf spreekt, thans geheel verouderd.

Hooger staat nog het in het midden der vorige eeuw te Parijs verschenen geschiedwerk van Deguignes, *Histoire des Huns* getiteld, dat zelfs nu nog voor enkele gedeelten met vrucht geraadpleegd kan worden. Allengs werden namelijk verschillende Oostersche bronnen gemakkelijker

toegankelijk, waaronder vooral de Chineesche moeten genoemd worden. Maar wij kunnen hier geen dorre lijst van namen en titels geven. Genoeg zij het nog in het bijzonder de aandacht te vestigen op eene omstandigheid, die voor het onderzoek van Siberië hoogst gunstig gewerkt heeft: de verovering namelijk van dit uitgestrekte gebied door de Russen. Ieder weet, hoe onder de regeering van de talentvolle CATHARINA II de belangstelling voor Oostersche talen en voor verwante onderzoekingen levendig werd. Daaraan danken wij de latere geschriften van PALLAS, KLAPROTH, ABEL RÉMUSAT en anderen, die reeds in het begin van onze eeuw leefden en het zwaartepunt der Turksche studiën van Constantinopel naar Centraal- en Hoog-Azië verplaatsten. De hier gesproken dialekten toch waren niet, gelijk dat der Osmanische Turken, door vreemde elementen bijna onkenbaar geworden, maar gaven nog een min of meer getrouw beeld van het oorspronkelijke Turksch.

En dit geldt niet alleen van de taal, maar is evenzeer van toepassing op de anthropologische en ethnographische vraagstukken, die ten aanzien van het Turkenvolk oprijzen. De Osmanen hebben zich sedert hunne bekeering tot den Islam en hunne verhuizing naar de landstreken, die zij nu nog bewonen, in die mate met de dáár gevestigde bevolking vermengd, dat zij alle kenmerken van het Mongoolsche ras, waartoe zij oorspronkelijk behoorden, ten eenen male hebben verloren. Zij zijn nu zuivere Kaukasiërs geworden en vertegenwoordigen zelfs een bijzonder kloek gebouwd en wèl gevormd type van dit ras. Wel is waar zijn ook de Turksche Nomaden en Halfnomaden van Centraal-Azië geen zuivere Mongolen en treft men, bijvoorbeeld bij de Kirgisen, reeds een gemengd type aan, maar in het algemeen is het toch waar, dat hoe verder men naar het Oosten komt, des te duide-

lijker de Mongoolsche eigenaardigheden bij de Turken aan den dag komen. Overigens betreffen deze hoofdzakelijk het physiek; in geestelijk opzicht valt ter nauwernood verschil waar te nemen tusschen een echten Turkmen en een Arischen Kurde, of een Semietischen Bedowijn. Het menschelijk leven is in steppe of woestijn zóó gelijkvormig, dat het volkskarakter overal de zelfde plooi aanneemt en de instellingen en gebruiken eene in het oog vallende gelijkheid vertoonen. Eerst bij verdere ontwikkeling, bij den overgang tot het gezeten leven, komt het oorspronkelijke verschil in aanleg en begaafdheden voor den dag.

Toen nu in onze eeuw de vergelijkende taalwetenschap op vaste grondslagen was gevestigd, moest ook het Turksch de aandacht trekken en de vraag beantwoord worden, tot welke groep van talen het behoorde. Men zag aanstonds in, dat het noch tot de Arische, noch tot de Semietische groep kon gebracht worden en werd bij de bestudeering der spraakkunst bijzonder getroffen door den hoogen eenvoud, de strenge regelmatigheid en tegelijk door den grooten vormenrijkdom van deze taal. Het is, zoo liet zich de bekende linguist Max Müller hooren, [1] een waar genot eene Turksche spraakkunst door te lezen, zelfs al begeert men zich die niet praktisch eigen te maken. De vernuftige wijze, waarop de talrijke grammatische vormen gevormd worden, de regelmatigheid, die verbuigings- en vervoegingsleer beheerscht, de doorzichtigheid en begrijpelijkheid van den geheelen bouw moeten allen treffen, die eenig gevoel hebben, voor dat wonderlijk vermogen van den menschelijken geest, dat zich in de taal openbaart. Hier, zoo gaat hij voort, laat zich het inwendig raderwerk der taal even gemakkelijk bespieden,

---

[1]) *Lectures on the science of language 6 ed.* London 1871. I, 354 vvg.

als het bouwen der cellen in een glazen bijenkorf, en men verbaast zich slechts, dat een zóó kunstig en welgeordend systeem door onontwikkelde Nomaden en niet veeleer door een gezelschap geleerde mannen is uitgedacht.

Wel is waar schuilt in deze beschouwingen eenige overdrijving, want ook het Turksch is niet zóó doorzichtig, of er blijft nog meer dan één taalkundig raadsel ter verklaring over, maar in hoofdzaak heeft MAX MÜLLER volkomen gelijk en is de eerste indruk, dien men van eene Turksche spraakkunst ontvangt, inderdaad deze: hoe eenvoudig! hoe regelmatig! Eenvoud beteekent hier echter geenszins armoede, want het Turksche werkwoord heeft naar de berekening van een Engelsch Turkoloog, SHAW, 29000 *mogelijke* vormen. Daaruit blijkt voldoende, dat men de fijnste schakeeringen van tijd en wijze duidelijk en kort kan uitdrukken, al zoude men overigens tegen de berekening de juiste aanmerking kunnen maken, dat de taal geen rekenkunstig probleem is en niet met mogelijke, maar alleen met werkelijk voorkomende vormen te doen heeft.

Den eenvoud van het Turksch wilde men verder hierin zien, dat de uitgangen bij declinatie en conjugatie mechanisch aan den stam gevoegd worden, zoodat deze zelf daarbij onveranderd blijft en stam en uitgang ten allen tijde gemakkelijk van elkaar te scheiden zijn. In de Semietische en Arische talen is dit slechts bij uitzondering het geval en wordt er dikwijls groote linguistische kennis vereischt om door vergelijking van een groot aantal vormen den oorspronkelijken uitgang terug te vinden en te verklaren. Vele andere talen echter staan in dit opzicht met het Turksch gelijk en worden daarom door sommige linguisten samengevat onder den naam van agglutineerende talen. Intusschen, voor eene wetenschappelijke klassificatie is dit onderscheidingsteeken allerminst berekend,

omdat agglutinatie in schier alle talen voorkomt en op die wijze talen worden bijeenvoegd, die overigens niet de geringste morphologische overeenkomst met elkaar hebben. Wellicht had dan ook de onderscheiding van flecteerende en agglutineerende talen niet zulk een onverdienden bijval gevonden, indien zij niet bij MAX MÜLLER en anderen in samenhang had gestaan met eene luchtig opgebouwde theorie omtrent de ontwikkeling der menschelijke taal in het algemeen. Die theorie hield in hoofdzaak in, dat in de oudste periode der taalvorming alleen éénlettergrepige woorden gebruikt werden, wat naar MAX MÜLLER meende, onder andere het geval is met het Chineesch; dat men vervolgens die monosyllaben, om enkele dikwijls terugkeerende verhoudingen aan te duiden, aaneengelijmd had, zoodat eenige veel gebruikte vormwoorden allengs de waarde gekregen hadden van voor- en achtervoegsels; dat eindelijk stam en vormwoorden met elkaar tot één organisch geheel waren versmolten en de flecteerende talen waren ontstaan.

Deze mechanische theorie beval zich aan door hare eenvoudigheid, maar eenvoud is niet altijd het kenmerk der waarheid. Allerminst bij een zóó samengesteld verschijnsel als de menschelijke taal, welker geschiedenis even oud is, als die van het menschelijk geslacht zelf. Nadere onderzoekingen hebben dan ook uitgemaakt, dat de agglutinatie voor eene wetenschappelijke indeeling der talen volstrekt onbruikbaar is en dat men, wat meer in het bijzonder het Turksch betreft, goed doet dit met de Mongoolsche, Tungusische, Samojedische en Finsch-Ugrische dialekten tot één afzonderlijke groep te verbinden, die men aanduidt met den naam Ural-Altaïsche talen. Al deze talen worden beheerscht door de wet der vokaal-harmonie, krachtens welke in één woord, òf alleen gutturale, òf alleen palatale vokalen mogen voorkomen, zoodat de klinkers van achter-

voegsels bijvoorbeeld zich naar die van het hoofdwoord moeten schikken. Al betreft deze wet schijnbaar alleen de klankleer, zij doet ook elders in de spraakkunst haren invloed gevoelen en is niet minder karakteristiek voor de genoemde talen, dan bijvoorbeeld het drie-radikalen stelsel voor die der Semieten. Reeds VIGUIER legde haar in 1790 aan zijne Turksche spraakkunst ten grondslag, maar de beteekenis zijner ontdekking werd aanvankelijk over het hoofd gezien, ofschoon zij juist bijzonder merkwaardig was, omdat hij haar deed bij het dialekt van Constantinopel, dat, gelijk ik opmerkte, zoovele niet-Turksche bestanddeelen in zich heeft opgenomen. Zóó vast is namelijk deze wet, dat vreemde woorden zich daaraan ook moeten onderwerpen op het gevaar af van onkenbaar te worden. Overigens werkt zij er in het Turksch, evenals in het Finsch en elders, toe mede, dat de lettergrepen duidelijk worden uitgesproken en de geheele taal zich door zoetvloeiendheid onderscheidt.

Al was nu voorloopig de wetenschappelijke klassificatie van het Turksch voldoende nauwkeurig bepaald, de studie ervan werd zeer bemoeilijkt door gebrek aan voldoend litterarisch materiaal. Wel had men de Osmanische letterkunde, maar, gelijk wij reeds zeiden, men wenschte liever de zuivere dialekten van Centraal-Azië te bestudeeren. Enkele daarvan hadden zich inderdaad tot litterarische talen ontwikkeld, dat is, men bezat daarin eene geschreven letterkunde, zij het ook van beperkten omvang. Maar de monumenten daarvan sluimerden in het traditioneele stof der Bibliotheken, of waren nog in het geheel niet naar Europa gebracht. Daarenboven bestond in vele andere dialekten geen geschreven letterkunde, zoodat om deze te kennen, slechts persoonlijke omgang met de stammen, die ze spraken, tot het doel kon voeren. En hoe groot ook de ijver der Turkologen was, niet ieder had tijd,

lust, of genegenheid om geruimen tijd bij de stammen van Zuid-Siberië en Turkistan door te brengen. Gelukkig kwamen ervaren linguisten [1]) hierbij te hulp, die hetgeen zij uit den mond der inboorlingen hadden gehoord: allerlei vertellingen, liederen, spreekwoorden en wat dies meer zij, naar vaste phonetische regels opteekenden en later door den druk voor ieder toegankelijk maakten. Europeesche geleerden onderzochten terzelfder tijd de schatten der Bibliotheken en gaven de belangrijkste daarin gevondene Turksche geschriften uit, zoodat ons thans een omvangrijk materiaal ten dienste staat, in meer dan vijf en twintig Turksche dialekten. Als men daarbij bedenkt, dat ABEL RÉMUSAT er in 1820 nog maar vier wist te onderscheiden, dan ziet men dadelijk in, hoezeer wij in de kennis van het Turksch zijn vooruitgegaan.

En zoo ooit de waarheid gebleken is van de spreuk: die zoekt zal vinden, dan is dit hier het geval geweest, want wat niemand had durven verwachten is door het archaeologisch onderzoek aan den dag gebracht. Zoo baarde het voor ruim een tiental jaren reeds opzien, dat men in de Siberische provincie Semiretchië een aantal grafsteenen had ontdekt met Turksche opschriften in Syrisch schrift. Deze combinatie kan vreemd schijnen, doch laat zich gemakkelijk verklaren. De grafsteenen toch behoorden aan Turksche Christenen, die door Syrische Nestorianen tot het Christendom waren bekeerd geworden en van hen tevens het letterschrift hadden geleerd. Wel wist men, dat deze ijverige zendelingen dwars door Azië heen tot in China waren doorgedrongen en onder de

---

[1]) Ik denk hierbij aan RADLOFF, *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Südsibiriens* 6 Bd. St. Petersburg 1866—1886; J. KÚNOS, *Oszmán-török népköltési gyüjtemény* 2 Bd. Budapest 1887—1889.

Turksche stammen vele bekeerlingen hadden gemaakt, maar sedert de verbreiding van den Islam was dit vergeten en men kon ter nauwernood hopen, dat nog eenmaal de grafsteenen der bekeerden zelf voor hunne werkzaamheid getuigenis zouden afleggen. Al waren die steenen dus niet bijzonder oud — want zij dateeren uit de 13de en 14de eeuw — toch hadden zij hunne beteekenis niet alleen voor de linguistiek, maar ook voor de Christelijke kerkgeschiedenis.

Deze ontdekking werd echter geheel in de schaduw gesteld, toen men eenige jaren later in Noordwestelijk Mongolië, in het stroomgebied van den Orkhon, een paar grafmonumenten vond met eene zeer uitvoerige inscriptie in tot dusver onverklaarde letterteekens. Onverklaarde, niet geheel onbekende, want men had vroeger reeds hier en daar in Siberië dergelijke teekens gezien, maar weinig moeite gedaan om de beteekenis ervan te doorgronden. Daar echter de thans gevonden inscriptiën vergezeld waren van een Chineesch bijschrift en men buitendien uit Chineesche bronnen wist, dat hier ergens de grafmonumenten opgericht waren voor twee Turksche prinsen, in de jaren 731 en 734 onzer jaartelling overleden, zoo scheen er alle kans te bestaan, dat de onverklaarde letterteekens spoedig gelezen zouden kunnen worden. Evenwel deze hoop bleek ijdel. Het Chineesche bijschrift was geene vertaling van dát hetwelk in het vreemde letterschrift gesteld was, en zelfs de eigennamen kon men daarin niet terug vinden. Toch gelukte het aan het geduld en de scherpzinnigheid van den Deenschen geleerde Thomsen langs anderen weg den sleutel tot lezing van het letterschrift te vinden. De nieuwere linguistiek moest nu weder het bewijs leveren, dat zij bij machte is een onbekend dialekt te reconstrueeren, gelijk zij het vroeger met de Egyptische, Oud-Perzische en Assyrische opschriften gedaan had. Het

probleem was hier echter inzoover eenvoudiger, omdat van te voren vaststond, dat men met een Turksch dialekt te doen had. Zij heeft dan ook die proef glansrijk doorstaan, want de verklaringen door den Russischen Turkoloog Radloff en onlangs door Thomsen zelf gegeven mogen nog op ondergeschikte punten ruimte voor twijfel overlaten, over het geheel genomen zijn zij zeer bevredigend. Wij kennen daardoor niet alleen een oud dialekt meer, maar weten thans uit de meest authentieke bronnen, dat reeds in de achtste eeuw onzer jaartelling deze Turken van het verre Oosten in het bezit waren van een zeer ontwikkeld letterschrift en een zekeren trap van beschaving bereikt hadden, onafhankelijk van Christendom of Islam. De inhoud der inscriptie wijst hier en daar duidelijk op Chineeschen invloed, maar het letterschrift is zelf niet van Chineeschen oorsprong. Of het, gelijk Thomsen meent, eene transformatie is van het over de geheele wereld verspreide oud-Phoenicische alphabet schijnt mij nog onzeker; althans onmiddellijk is het daaruit wel niet ontstaan.

Doch het is thans de gelegenheid niet om in deze en andere vragen, die naar aanleiding van deze nieuwste ontdekking oprijzen, ons verder te verdiepen. Zooveel meen ik echter te hebben aangetoond, dat de studie van het Turksch in onze eeuw geheel nieuwe banen heeft ingeslagen en zich voornamelijk gericht heeft op de kennis van de uit linguistisch oogpunt zóó belangrijke Aziatische dialekten. De archaeologische ontdekkingen, waarvan ik in de laatste plaats sprak, zijn echter niet alleen voor de studie der taal, maar ook voor die van de geschiedenis der Turken van gewicht. Ook daarover willen wij enkele opmerkingen maken.

De volksnaam Turken wordt, zooals bekend is, in Westersche bronnen voor het eerst genoemd ten tijde van

den Byzantynschen keizer JUSTINIANUS I in de zesde eeuw onzer jaartelling. Ongeveer in denzelfden tijd wordt hij ook vermeld onder den vorm TUKIU bij Chineesche schrijvers. Op de zoo even besproken inscriptie komt hij overal voor als de nationale naam bij uitnemendheid en sedert wordt hij in allerlei Oostersche en Westersche bronnen herhaaldelijk genoemd. Men heeft echter gevraagd, of hetzelfde volk niet reeds vroeger in de geschiedenis bekend geweest is, zij het dan ook onder een anderen naam. Het is evenwel gemakkelijker die vraag te stellen, dan haar te beantwoorden, want de naam Turk is een volksnaam, evenals Germaan, en omvat verschillende stammen, die meestal onder hun eigen naam bekend waren, zonder bijvoeging van den algemeenen volksnaam. Daarbij komt nog, dat deze stamnamen onophoudelijk wisselen, omdat de politieke verhoudingen bij Nomaden weinig stabiel zijn. Immers de kern van den stam is de familie, welker leden dezelfde afstamming en dezelfde belangen gemeen hebben. Verdere verwanten en arme op zich zelve staande familiën sluiten zich daarbij aan en vormen samen wat men in het Turksch een *aul* of Nomadendorp noemt, terwijl zij zich onderwerpen aan het gezag, dat door het familiehoofd over alle leden wordt uitgeoefend. Is dit hoofd door zijne afstamming, rijkdom of bekwaamheden ook bij de bewoners van naburige *auls* gezien, dan tracht hij allicht, zoo de omstandigheden hem eenigszins gunstig zijn, zijn gezag ook daarover uit te breiden. Gelukt hem dit, dan vormen die familiën met haren aanhang den stam, die soms den naam aanneemt van het gemeenschappelijk opperhoofd. Zoo spreken wij van Seldjuken, van Osmanen, alsof het hier bepaalde afdeelingen van het Turkenvolk betreft, terwijl feitelijk deze namen een complex van stammen aanduiden, die op een bepaald oogenblik onder de leiding van Seldjuk en van Osman zich hebben vereenigd.

Toen de afstammelingen van Seldjuk niet machtig genoeg meer waren om die stammen bijeen te houden, verdween ook de naam Seldjuken spoorloos uit de geschiedenis en evenzoo zal het met den naam Osmanen gaan, als de regeerende dynastie te Constantinopel mocht komen te vallen. Dat in tijden van onrust en oorlog tusschen de verschillende stammen, soms een talentvol veroveraar tal van stammen onder zijn gezag vereenigt en de oorspronkelijke familie zich op de wijze van eene lawine tot eene geheele horde uitbreidt, is bekend. Zóó ontstond bijvoorbeeld het ontzaglijke rijk der Mongolen in de Middeleeuwen, dat eerst allerlei Mongoolsche en Turksche stammen in zich opnam en vervolgens natiën van de meest verschillende afstamming omvatte. Zóó ging het ook vroeger ten tijde der volksverhuizing en daardoor is meteen duidelijk, waarom de vraag nog steeds ijverig besproken wordt, of de in Europa zóó gevreesde Hunnen van Turksche nationaliteit waren, of niet. Uit het thans opgemerkte is duidelijk, dat deze vraag inderdaad voor geen bepaald antwoord vatbaar is, want de naar Europa getrokken Hunnen bestonden, evenals later de Mongolen, uit een complex van stammen, die zich onder de leiding van Attila, den geesel Gods tijdelijk vereenigd hadden, en, toen zij niet meer door het gezag bijeengehouden werden, weer uiteenvielen, zoodat de naam Hunnen even spoorloos uit de geschiedenis verdwijnt, als hij plotseling daarin opdoemt.

Nu lezen wij wel bij Chineesche schrijvers van tal van nomadische volken, die op de grenzen van China leefden en op verschillende tijden groote rijken stichtten, maar wie zal zeggen, of die Nomaden nu van Turksche, Mongoolsche, of Tungusische afstamming waren? Wat zij ons van de volkseigenaardigheden dezer Nomaden mededeelen past op den een zoo goed, als op den ander. In Westersche-, bepaaldelijk Byzantijnsche bronnen, is men

niet nauwkeuriger; ja hier worden meer dan eens al deze volken met den uit de oudheid overgeleverden naam van Scythen aangeduid. Al is het dus zeker, dat het Turksche volk zelf ouder is, dan het tijdstip, waarop het onder dien naam bekend is geworden, zoo is het desniettemin hopeloos om het onder de vele vroeger genoemde stamnamen te herkennen en de geschiedenis der Turken tot vóór het genoemde tijdstip op te halen. Trouwens ook nog daarna duurt het geruimen tijd, voordat de Turken voor de wereldgeschiedenis belangrijk beginnen te worden. Immers dit had eerst plaats, toen zij tot den Islam overgegaan, de erfenis aanvaardden van de Arabieren, wier werk zij in Voor-Azië hebben voortgezet. Het is merkwaardig, dat in de periode, die wij de Middeleeuwen plegen te noemen, voornamelijk met het oog op West-Europeesche toestanden, ook in Azië geheel andere volken op den voorgrond treden, dan vroeger. De oude cultuurvolken, Chineezen, Perzen schijnen voor het oogenblik hunne rol te hebben afgespeeld, en in hunne plaats treden Nomadische volkeren op, eerst de Arabieren, dan de Turken, eindelijk de Mongolen, die te voren zoo goed als onbekend waren en als barbaren beschouwd werden, die in hunne steppen en woestijnen steeds op hetzelfde standpunt van ontwikkeling waren blijven staan. Van deze drie volken hebben ongetwijfeld de Arabieren door den Islam, dien zij predikten, den duurzaamsten en diepstgaanden invloed geoefend, gelijk zij ook overigens de meest begaafden waren. Maar toch ook de geschiedenis van Turken en Mongolen is niet zonder belang en biedt den beoefenaar van de geschiedenis der beschaving menig belangwekkend probleem ter oplossing.

Inzonderheid trekt de oude en oorspronkelijke godsdienstvorm dezer volken onze aandacht. Wat men daaromtrent vroeger wist was hoogst gebrekkig en verward,

gelijk men aanstonds ziet, wanneer men bijvoorbeeld de opmerkingen van Witsen daaromtrent naleest. Dit was trouwens niet anders te verwachten, want men had daaromtrent slechts eenige verspreide berichten in de geschiedwerken, die over de Mongolen handelden, en verder mededeelingen van reizigers. Later is dit materiaal wel in omvang en nauwkeurigheid toegenomen, maar het bleef toch voortdurend onvoldoende, om ons de religieuse voorstellingen en gebruiken in hunnen samenhang levendig voor oogen te stellen. Om dit te kunnen doen is het noodig ons geheel op het standpunt van den primitieven mensch te verplaatsen, ons in zijne wereldbeschouwing in te denken, zijne wijze van uitdrukking te verstaan, zijne instellingen en gebruiken in het licht daarvan te beschouwen. Daarom voldoen ons zelfs de nauwkeurigste berichten van reizigers niet, want het is ons niet alleen om de feiten te doen, maar niet minder om de verklaring ervan, en die kan ons alleen de inlander zelf geven. Derhalve eerst toen ervaren linguisten de litteratuur van het folklore verzameld hadden en onder meer ook de bezweringsliederen der Shamans door den druk hadden bekend gemaakt en verduidelijkt door hetgeen zij zelf gezien en gehoord hadden, eerst toen begonnen wij een beter inzicht te krijgen in hunnen primitieven godsdienst. Toen eerst bleek, dat deze voor den beoefenaar der vergelijkende godsdienstwetenschap ongeveer dezelfde beteekenis had, als de Turksche taal voor den linguist. Gebruiken, die in een meer ontwikkelden godsdienstvorm als onbegrepen gewoonten voortleven, of wel duidelijk door eene gezochte verklaring daarvoor pasklaar zijn gemaakt, vertoonen hier nog hun oorspronkelijk karakter, in samenhang met het geheel van religieuse voorstellingen. Eigenaardigheden van den Islam, zooals die bij enkele Turksche stammen wordt opgevat, bleken nu overblijfsels

te zijn van den primitieven godsdienst, die hardnekkig voortwoekerden, ondanks den geheel anderen geest van den nieuwen godsdienst. Ja men vond de sporen van dezelfde opvatting ook elders bij geheel andere volken terug, gelijk dit bijvoorbeeld door den te vroeg aan de wetenschap ontvallen Leidschen Hoogleeraar Wilken ten aanzien van Nederlandsch-Indië is aangetoond.

Een gelukkig toeval heeft namelijk gewild, ofschoon bijna alle Turksche stammen zich tot den Islam hebben bekeerd, gelijk de Mongolen voor een goed deel het Buddhisme hebben aangenomen, dat enkele Turksche en Mongoolsche stammen aan hunnen primitieven godsdienst tot heden zijn getrouw gebleven. Russische geleerden hebben bij deze stammen langen tijd vertoefd, de volkslitteratuur verzameld en de religieuse voorstellingen en gebruiken nauwkeurig beschreven. Daaraan danken wij onze kennis van het Shamanisme, want zóó pleegt men dezen ouden godsdienstvorm te noemen. Ik wil trachten U in eenige hoofdtrekken den aard ervan te schetsen.

De Shamanist dan stelt zich voor, dat de aardoppervlakte het midden uitmaakt tusschen twee werelden, den hemel en de onderwereld, die elk weder in verschillende schichten, of lagen zijn verdeeld. Elk dezer schichten, evenals de aarde zelf, heeft haar eigen goden, wier werkzaamheid echter niet tot de schicht, waarin zij gewoonlijk verblijf houden, beperkt is. Bepaaldelijk oefenen zij invloed uit op de aarde en de schepselen, die haar bewonen. Omtrent dit alles bestaan tal van mythologische voorstellingen, waarvan men vroeger niets vermoedde en die belangrijke paralelen opleveren voor dergelijke voorstellingen bij andere volken [1]). Wij zullen ons thans daarin niet

[1]) Vg. H. Kern, *Over de godsdienstleer der Burjaten.* Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetensch. Afd. Letterk. 3de reeks, deel X p. 44—74.

begeven, noch over de rangorde der verschillende goden uitweiden, genoeg de gewone mensch staat allereerst in betrekking tot de goden der aarde zelve, hoofdzakelijk personificatiën van de natuurelementen. Wil hij ook met de hemelgoden en die der onderwereld in verbinding treden — en dit is noodzakelijk, omdat, gelijk wij reeds opmerkten, deze grooten invloed op het lot der stervelingen uitoefenen, — zoo kan dit alleen geschieden door bemiddeling van de zielen der afgestorven voorouders, die immers met de geesten- en godenwereld in nadere aanraking komen. Vandaar dat naast de afbeelding der hemelgoden ook die van de negen voorouders van den Shamanist op de heilige plaats in de hut gevonden wordt. Maar zelfs de gemeenschap met de zielen der afgestorvenen heeft hare bezwaren, want deze vertoeven gewoonlijk in het zielenland, waar de gewone mensch niet kan komen. Daartoe heeft men de bemiddeling noodig van den Shaman, of zooals de Turken hem noemen, van den *Kam*, die het bovennatuurlijk vermogen bezit om met behulp van de zielen zijner voorouders zijn lichaam tijdelijk te verlaten en zich in boven- en onderwereld te verplaatsen. Zijn ambt is daarom erfelijk, kan echter zoowel door mannen als door vrouwen worden uitgeoefend. Maar niet ieder afstammeling van een Shaman is daarom ook zelf Shaman. Hij moet namelijk bovendien zijn bovennatuurlijk vermogen bewijzen, door zich onder het bespelen van een traditioneel instrument, de Shamanentrommel, in geestverrukking te brengen, ongevoelig te worden voor uitwendige indrukken en toeren te verrichten, die het vermogen van den gewonen mensch te boven gaan. Het behoeft niet gezegd te worden, dat de onontwikkelde mensch daarom den Shaman als met bovennatuurlijke krachten begaafd vreest. De Mongoolsche geschiedenis levert ons dan ook menig voorbeeld, dat zij bij regeeringsmaatregelen geraadpleegd werden en

grooten invloed daarop oefenden. In gewone omstandigheden echter vervullen zij de rol van priester en profeet, van waarzegger en geneesheer tevens. Een hunner belangrijkste functiën is het geleiden van de zielen der afgestorvenen naar het zielenland, want, gelijk schier overal, zoo treft men ook bij de oude Turken de voorstelling aan, dat de ziel, na het verlaten van het lichaam, eenzaam om hare oude woonplaats rondwaart en uit nijd jegens de overlevenden hen, of hun vee zoekt te schaden. Als booze geesten, vampiers, moeten zij zoo spoedig mogelijk naar de plaats, waar zij behooren, gebracht worden. Daartoe ontbiedt men, veelal op den veertigsten dag na het overlijden, den Shaman, die deze taak onder begeleiding van zijne trommel ook gelukkig volvoert. RADLOFF, die deze ceremonie zelf heeft bijgewoond, geeft er de volgende beschrijving van [1] „Toen het donker begon te worden klonken op eenigen afstand van de jurt (hut) de doffe slagen van de Shamanentrommel. Ik trad in de deur en zag, hoe de Shaman, terwijl hij zijne gelijkmatige eentonige zangwijze liet hooren, op een afstand van honderd schreden, met afgemeten tred om de jurt ging, terwijl hij van tijd tot tijd hard op de trommel sloeg. Voortdurend beschreef hij een nauweren kring, totdat hij eindelijk dicht langs den buitenkant van de jurt heenging en daarop in de door het vuur verlichte woning trad. Hij hield de trommel in alle richtingen boven het haardvuur, zoodat de rook het vel ervan aan de binnen- en buitenzijde bestreek en ging vervolgens met plechtigen ernst tusschen deur en vuur zitten, terwijl hij een eentonig gezang in korte afgebroken tonen voortbracht. Dit gezang werd steeds zachter, totdat het ten slotte in een zacht jammeren en klagen overging, evenals de van tijd tot

---

[1]) W. RADLOFF, *Aus Sibirien* II, p. 53 vvg.

tijd op de trommel gegeven slagen voortdurend zwakker werden. Toen stond de Shaman voorzichtig op, schreed met sluipenden gang de jurt rond, riep de overledene bij haren naam en wendde het hoofd naar alle kanten, alsof hij de geroepene in de woning zocht. Soms bootste hij met piepende stem die van de doode na, welke hem jammerend smeekte haar bij de haren te laten, daar zij bevreesd was voor den eindeloos langen weg, dien zij niet alleen zoude kunnen afleggen; zij zoude ook zoo gaarne bij hare kinderen willen blijven. De Shaman dringt haar echter onbarmhartig van den eenen hoek in den andere door de kracht van zijne trommel, die hij voor het binnentreden met vele en machtige geesten gevuld had. Eerst na lang zoeken en dringen gelukt het hem de ziel der overledene tusschen trommel en stok te vangen en dan met de trommel tegen den grond te drukken. Zijn gezang wordt luider en heftiger, maar nog steeds afgebroken door het zachte klagen van de vastgehoudene. Hij keert nu de tooveretrommel met de voorzijde naar den grond en slaat zóó, dat de slagen dof en hol klinken, alsof zij diep uit de aarde voortkomen. Ook het gezang wordt weder doffer, eerst in gorgelenden toon, dan steeds zachter in een zacht fluisteren overgaande, want de Shaman verwijdert zich van de jurt en heeft den weg naar de onderwereld, naar het Doodenrijk ingeslagen. Met een heftigen slag kondigt hij zijne aankomst aldaar aan en begint hij een gesprek met de dáár reeds aanwezige vroeger overledene verwanten, bij wie hij de doode brengt. Deze weigeren echter de nieuwe ziel toe te laten; de Shaman zoekt hen te overreden, bidt en smeekt; alles te vergeefs! Eindelijk grijpt hij de brandewijnflesch en plengt den dooden het levenswater. Dit nemen zij met vreugde aan, eene bonte verwarring van stemmen ontstaat, die langzamerhand een stamelend geluid geven, want de brandewijn begint te werken. De

dooden zingen en juichen en zoo gelukt het hem eindelijk de nieuwe ziel bij hen binnen te smokkelen. Nu wordt het gezang van den Shaman weer luider, daar hij de Doodenwereld verlaten heeft en de Bovenwereld nadert. Hier aangekomen springt hij plotseling op, geraakt in heftige stuiptrekkingen; zijn gezang wordt een wild schreeuwen en in wilde sprongen springt hij in de jurt rond, totdat hij ten slotte met zweet overdekt bewusteloos op den grond valt".

Zelfs Radloff erkent, dat het fantastische tooneel indruk op hem maakte en men begrijpt dus zonder moeite, dat de onontwikkelde toehoorders, voor wie dit alles werkelijkheid is, geheel onder den indruk ervan kòmen en dikwijls ook zelf in geestverrukking geraken. Het is bekend dat dergelijke handelingen aanstekelijk zijn en dat te meer, naarmate het suggestief vermogen van den Shaman sterker is. Bij dezen zelf hebben wij met auto-suggestie te doen, die hem gemakkelijk valt, zoowel omdat hij door herhaalde oefening zich zonder moeite in een dergelijken ekstatischen toestand brengt, als ook omdat hij door zijne afstamming van nature daartoe praedispositie heeft, want wij herinneren ons, dat zijn ambt erfelijk is. Bij hem hebben wij dus met een pathologisch verschijnsel te doen; hij behoort tot de groote klasse der zenuwlijders, of zooals de geijkte term luidt, tot de lijders aan „degeneratieve psychose" [1]. Maar, men is tegenwoordig wel wat te veel geneigd om de natuurlijke verklaring van dergelijke verschijnselen voor het een en het al te houden en te vergeten, dat de beteekenis ervan daarmede volstrekt niet volledig in het licht gesteld is. Immers die beteekenis beperkt zich niet tot den handelenden persoon zelf, maar strekt zich ook uit

---

[1]) Vg. C. Winkler. *De beteekenis van het onderwijs in de psychiatrie voor de geneeskunde.* Utrecht 1893 p. 25 vvg.

tot den invloed door hem op anderen geoefend. Het gebeurt verder niet zelden, dat dergelijke neuropathen begaafd zijn met groote geestelijke gaven en door den invloed van hun woord machtige religieuse bewegingen veroorzaken, die voor den beoefenaar der godsdienstwetenschap van uitnemend gewicht zijn. Een sprekend voorbeeld daarvan levert de profeet van den Islam, Mohammed, die in de eerste jaren van zijn optreden evenzoo leed aan hallucinatiën en ekstatische toestanden. Nu is het ongetwijfeld belangrijk te weten, van welken aard deze waren en uit welke ziekte zij moeten verklaard worden, maar daarmede is nog geenszins de door hem in het leven geroepen Islam voor ons duidelijk geworden, noch zelfs de persoonlijkheid van Mohammed volledig in het licht gesteld.

Wie meent het geheim van dergelijke persoonlijkheden verklaard te hebben door aan te toonen, dat zij neuropathen, of, gelijk men van Mohammed beweerd heeft, dat hij aan epileptische, of ook wel, dat hij aan hysterische ziekten leed, verkeert in eene groote dwaling, al geven wij toe, dat misschien groote geestesgaven door dien ziekelijken toestand nog in hare werking verhoogd kunnen worden.

Van zeer groot gewicht is echter de vraag in welke maatschappij dergelijke personen optreden en daarin ligt juist de belangrijkheid der Turksche Shamanen voor den beoefenaar der godsdienstwetenschap. Zij geven namelijk uiting aan het heerschende volksgeloof en zijn in volkomen harmonie met de animistische wereldbeschouwing van hunne omgeving. Want ieder weet, dat ook in meer ontwikkelde vormen van godsvereering af en toe zich dergelijke verschijnselen voordoen, ja dat zij ook op profaan gebied niet zeldzaam zijn. Het is voldoende aan de beruchte heksenprocessen te herinneren, of aan onze spiritistische mediums. Maar in deze beide gevallen is

de menschelijke maatschappij reeds het animistische standpunt te boven, of behoorde zij het althans te boven te zijn, zoodat de verschijnselen thans een ziekelijk karakter dragen en òf aan den Duivel, òf aan bedrog worden toegeschreven. Wil men ze echter in hunnen wezenlijken aard leeren kennen, dan biedt de primitieve maatschappij der oude Turken daarvoor eene uitnemende gelegenheid.

Over dit onderwerp zoude nog veel te zeggen zijn, maar het ligt buiten mijn bestek in meer bijzonderheden te treden. Mij was het slechts te doen U eenig denkbeeld te geven van de verschillende richtingen, waarin zich het wetenschappelijk onderzoek der Turkologen heeft bewogen, van de resultaten daarbij verkregen en van het belang daarvan niet alleen voor den engen kring van vakgenooten, maar voor den linguist, den historicus, den theoloog in het algemeen. Ik heb getracht U de overtuiging te geven, dat op dit vroeger zóó verwaarloosde gebied in den laatsten tijd ijverig en met vrucht is gewerkt, dat de studie ervan op een breeden philologischen grondslag is opgetrokken. Ook hier toch geldt de opmerking, dat de wetenschappelijke waarheid niet maar zóó aan de oppervlakte ligt, om door iederen voorbijganger ter loops te worden gegrepen, maar dat zij evenals de parel in de diepte der zee, of het edel metaal in het ingewand der aarde, met inspanning van alle krachten moet gezocht worden.

Evenwel om wetenschappelijke resultaten alleen is het niet te doen. De studie van het Turksch is een onderdeel van die der Oriëntalia in het algemeen en deze heeft met alle letterkundige wetenschap dit gemeen, dat zij in den dienst staat dier humaniteit, welke met recht van zichzelve getuigen kan, dat haar niets menschelijks vreemd is. De geschiedenis zelve bewijst dit. Haar eerste grondlegger, de beroemde Humanist Reuchlin, nam den hand-

schoen op voor de verdrukte Joden en voerde de studie der Hebreeuwsche spraakkunst in de scholen der Christelijke godgeleerden in. Sedert zijn optreden heeft zich de moderne West-Europeesche beschaving krachtig ontwikkeld en, naar men met eenig recht beweren mag, in die richting, dat het beginsel der humaniteit in steeds wijderen kring is toegepast. Welnu, de ontwikkeling der Oostersche studiën heeft daarmede gelijken tred gehouden: de Hervorming, zoowel als het opkomen der nieuwere denkbeelden in het laatst der vorige eeuw vormen evenzeer belangrijke keerpunten in deze wetenschap.

Maar hoe de kring dier studiën zich ook uitbreidde, hoezeer de wetenschappelijke methode in diepte en nauwkeurigheid won, steeds bleef het doel van den Oriëntalist onveranderlijk hetzelfde, namelijk: om de Oostersche volken en hunne beschaving, die ons aanvankelijk zóó vreemd en zonderling voorkomt, beter te begrijpen en te waardeeren. Daarom heeft hij te strijden met de vooroordeelen en verzinsels door oppervlakkigheid en kwaadwilligheid omtrent die volken in Europa verbreid, door onkunde en lichtgeloovigheid maar al te gemakkelijk aangenomen. Ieder Oriëntalist, met welk volk hij zich ook bezighoudt, weet daarvan te verhalen en acht het zijnen plicht in dezen het gezag der wetenschap, dat hem toekomt, te handhaven.

Ook het „gele ras", waartoe de Turken oorspronkelijk behoorden, deelt ruimschoots in die weinig welwillende beoordeeling van de zijde dergenen, die het niet kennen; ja sommigen gaan zelfs zoo ver een kruistocht daartegen te prediken, omdat hunne verbeelding hen doet vreezen, dat dit eenmaal onze industrie kan te gronde richten, ja ons bestaan zelf bedreigen. Het is waarlijk niet de taak der wetenschap, allerminst die der Oriëntalisten, om zich in dienst te stellen van dergelijke bekrompen zelfzuchtige denkbeelden, die evenals het Anti-semitisme onze bescha-

ving ontsieren. Veeleer ligt het op haren weg wat er werkelijk goeds en schoons in onze beschaving is aan de Oostersche volken mede te deelen en zóó doende de toekomstige, algemeen menschelijke beschaving voor te bereiden, die niet meer het uitsluitend eigendom van één volk, of één groep van volkeren zijn zal. Vooral in een land als het onze, dat geroepen is over millioenen Aziaten te heerschen, heeft deze grootsche taak een uitnemend praktisch belang.

Juiste en rechtvaardige begrippen aan te kweeken, waarheid en gerechtigheid te dienen, zietdaar wat wij als onzen plicht beschouwen. Daaraan herinnert ons ook de feestdag, dien wij heden vieren. Nergens hebben wij het licht van de zon der gerechtigheid meer noodig, dan bij het beoordeelen van vreemde volken en toestanden. Moge dan de Universiteit, die die zon in haar wapen voert, groeien en bloeien! Moge die zon zelve tot in lengte van dagen in onverzwakten luister hier schitteren en haar weldadigen invloed tot in het verre Oosten doen gevoelen!

Artikel 90 der Wet op het Hooger Onderwijs kent aan de Senaten het recht toe om op voordracht der faculteiten, wegens zeer uitstekende verdiensten, aan Nederlanders of vreemdelingen, het doctoraat *honoris causa* te verleenen. Van dit recht wordt betrekkelijk zelden gebruik gemaakt, maar toch stelt de Senaat daarop hoogen prijs, omdat het hem eene welkome gelegenheid aanbiedt om de hoogste eer, welke hij geven kan, te verleenen aan hen, die zich op eenig gebied van wetenschap groote verdiensten hebben verworven.

Het was eene daad van gerechtigheid, Hooggeachte Heer Kok! toen hij besloot het Doctoraat in de Neder-

landsche Letteren *honoris causa* aan U te verleenen en met deze plechtigheid de feestelijkheid van dezen dag te bekronen. Ik noodig den Hoogleeraar VAN DER VLIET, door den Senaat als Uw Promotor aangewezen, uit, zich wel van de hem opgedragen taak te willen kwijten.

De Hoogleeraar VAN DER VLIET plaatst zich hierop vóór het spreekgestoelte en richt, na het uitspreken der gebruikelijke formule, de volgende toespraak tot den nieuw benoemden Doctor:

G. DOCTOR.

Het is mij aangenaam de eerste te mogen zijn, die u met de zoo even verworvene, zoo wel verdiende onderscheiding gelukwenscht.

Wanneer ik dat doe, doe ik dat niet in de eerste plaats uit mijn eigen naam, maar uit dien van den *Academischen Senaat* en van de *Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte*, op welker voordracht u dit eerbewijs is verleend.

Al achten wij ook het bezit van den titel u zoo even geschonken, wanneer dat bezit langs den gewonen weg is verworven, geen gering voorrecht; wij zijn er ons van bewust, dat die titel zijne *rechte* waarde, zijne *volle* beteekenis, slechts voor dengene erlangt, die na afloop der Akademische vorming, in het volle leven, toont zijne eigene kennis en die van anderen te *willen* en te *kunnen* vermeerderen.

Begint dus bij gewone doctoren de beantwoording der vraag naar dat *willen* en dat *kunnen* eerst *na* de promotie; *gij*, geachte Doctor, hebt die vraag reeds van te voren beantwoord.

Gij waart *doctor* lang voor dat gij *doctor* waart, in dien zin, dat gij u zelven en ons veel geleerd hebt in een tak van kennis, wel door velen ter loops en tot uitspanning

beoefend, door weinigen slechts met ernst en met wetenschappelijken zin.

Den naam van *Doctor in de Nederlandsche Letteren* zult gij ongetwijfeld met eere dragen: immers ook tot onze eigene Letterkunde — *Hooft* en *Huygens* kunnen er van getuigen, — hebben zich uwe studien met geluk uitgestrekt.

Ware echter de keuze ruimer geweest, waarschijnlijk had men er de voorkeur aan gegeven, u *Doctor in de Nieuwere Letteren* te noemen: *dáár* toch, vooral op het terrein van het *Italiaansch* en van de *vergelijkende moderne letterkunde* liggen uwe hoofdverdiensten: *dáár* bovenal mogen wij met de woorden van uwen lievelingszanger gewagen:

del tuo parlare honesto
qu'honora te e quei qu'udito l'hanno,

van uwe degelijke en schoone taal, die zoowel u zelven tot eer strekt, als hen, die naar u hebben geluisterd.

Moge u het voorrecht geschonken worden, G. D., nog vele jaren met voldoening terug te zien op den arbeid, die achter u ligt en om, terwijl de eene dag den anderen onderwijst, dien arbeid steeds nader te brengen tot zijne voltooiing, steeds nader tot zijne volmaking.

VERSLAG

DER

LOTGEVALLEN VAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT

TE UTRECHT

in het studiejaar 1895—96,

UITGEBRACHT DEN 15den SEPTEMBER 1896

DOOR

DR. M. TH. HOUTSMA,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. C. A. PEKELHARING.

Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Lectoren, Doctoren, Studenten en verder Gij allen, die deze plechtigheid met Uwe tegenwoordigheid hebt willen vereeren,

Zeer geachte Toehoorders!

Ik heet U allen welkom aan deze plaats, nu wij, alvorens onze werkzaamheden te hervatten, nog enkele oogenblikken zullen stilstaan bij de herdenking van het jaar, dat achter ons ligt. Aan stof daartoe ontbreekt het ditmaal waarlijk niet, want de afgeloopen cursus was rijk in allerlei gebeurtenissen; wij beleefden dagen van diepen, smartelijken rouw, die ons bijna deden vertwijfelen aan de waarde van het menschelijk leven; wij waren getuigen van schitterende feesten, waarbij alles wat aan dat leven kleur en glans verleent, jeugd, behendigheid, vroolijkheid, rijkdom ons tegenblonken. En niet alleen was het een jaar van schrille tegenstellingen; er kwamen daarin ook gewichtige vragen ter sprake, waarbij de belangen onzer Universiteit ten nauwste betrokken waren, en waarvan de invloed op den bloei dier instelling ook voor het vervolg niet te miskennen is.

Laat mij trachten U dit alles nog eenmaal voor den geest te roepen, als ik eerst de personalia ga bespreken om daarna de akademische instellingen te behandelen, en een aanvang maak met het College van Curatoren.

Wanneer, gelijk in het afgeloopen jaar zoo dikwijls het geval was, ouderdom, ziekte, de dood zelf ons herhaaldelijk herinnerden aan het scheidensuur, dat eens voor allen komt, dan waárdeeren wij dubbel het voorrecht,

wanneer ons diegenen gespaard blijven, die niettegenstaande het klimmen der jaren hunne taak met opgewektheid mochten blijven waarnemen. Dat was inzonderheid het geval met U, Hooggeachte Heer ROIJAARDS! toen Gij in het afgeloopen jaar een leeftijd mocht bereiken, die aan *onze* ambtelijke werkzaamheid een einde pleegt te maken. Van harte hopen wij, dat Gij nog lang de taak moogt blijven voortzetten, die Gij met zoo groote belangstelling en toewijding vervult.

Het oudste lid van het College, Mr. HENDRIK GABRIEL RÖMER, die ruim 25 jaren als Curator de belangen onzer Universiteit behartigde, verzocht bij het begin van den cursus wegens zijn hoogen leeftijd als zoodanig zijn ontslag, dat hem op de meest eervolle wijze verleend werd. [1]) Dat hij, gelijk in vele andere betrekkingen, in het Bestuur van gewest en gemeente, zoo ook in de waarneming van zijne plichten als Curator met nauwgezette toewijding werkzaam geweest is, voordat toenemende zwakte en de onvermijdelijke gebreken van den ouderdom hem tot rust dwongen, kan hieruit blijken, dat hij reeds voor zijne benoeming belangeloos het secretariaat gedurende 16 maanden (Jan. '68—Mei '69) voor den toenmaligen Secretaris Mr. W. J. VAN HOYTEMA in diens ongesteldheid waargenomen heeft. En toen deze betrekking 6 jaren later kwam te vaceeren, belastte hij zich wederom met de daaraan verbonden bezigheden, totdat Mr. BAERT benoemd was, die nog steeds met erkentelijkheid indachtig is aan de voorlichting en de goede wenken, die hij toenmaals van hem mocht ontvangen. Gaarne hadden wij den waardigen grijsaard nog vele jaren van welverdiende rust op zijn landelijk verblijf te Jutfaas toegewenscht, maar den 17den Januari dezes jaars bereikte ons het droevig

---

[1]) K. B. van 11 Oct. 1895 N°. 14.

bericht, dat hij geheel onverwacht, maar kalm en zonder smart uit het leven gescheiden was. Bij zijn graf herdacht de President-Curator de verdiensten van den overledene voor de Universiteit en bracht hij hulde aan diens beminnelijk karakter. Mr. RÖMER, laat mij er dit nog aan toevoegen, was aan onze Universiteit bevorderd tot Doctor, eerst in de Letteren in 1841, later, in 1844, in de Rechten, zoodat de Senaat hem voor eenige jaren met zijn 50-jarig doctorsjubileum mocht gelukwenschen.

Met ingenomenheid vermelden wij de herbenoeming van Mr. W. J. M. BOSCH VAN OUD-AMELISWEERD. [1])

Het was een toevallig samentreffen, dat op den dag, waarop de lustrumfeesten begonnen, het Hoofd onzer Gemeente een heuglijk familiefeest vierde. Maar ook het toeval heeft soms beteekenis en scheen ons hier duidelijk te herinneren aan de nauwe banden, die de Universiteit aan U, Hooggeachte Heer REIGER! verbinden. Zoo iemand, dan hebt Gij in het afgeloopen jaar getoond, vooral in de vraag der kliniekgebouwen, dat U geen moeite te veel was om de belangen der Universiteit krachtig te bevorderen en als vertegenwoordiger dier Universiteit is het mij een plicht, zoowel als een genoegen U daarvoor onze diep gevoelde erkentelijkheid te betuigen.

Bij hetzelfde K. B., waarbij aan Mr. RÖMER eervol ontslag werd verleend, werd Mr. J. G. GLEICHMAN tot diens opvolger aangewezen. Meer nog dan hem zelven meenen wij de Universiteit met deze keuze te moeten gelukwenschen. Niet alleen, omdat zijne betrekking tot het Oud-Studentenfonds ons bewijst, dat hij der Universiteit een warm hart toedraagt, maar ook omdat de gevierde staatsman eene plaats inneemt, waarin hij meer nog dan

---

[1]) K. B. van 26 Sept. 1895 N°. 6.

anderen ten nutte der Universiteit kan werkzaam zijn. Daarbij verdient het onzerzijds de hoogste waardeering, dat de vele beslommeringen van den Voorzitter der Tweede Kamer hem niet hebben weerhouden om zijn beschikbaren tijd op te offeren aan de belangen van het Hooger Onderwijs.

De Akademische Senaat verkeerde bij den aanvang van den cursus in gunstige omstandigheden: de Hoogleeraren Grinwis en Kleijn, die in het vorige jaar door ongesteldheid tijdelijk buiten gevecht gesteld waren, bevonden zich weder op hunnen post, de plaats door den betreurden Cramer ledig gelaten stond eerstdaags weer bezet te worden door den nieuw benoemden Hoogleeraar Dr. J. M. S. Baljon. Reeds den 9den October hield deze zijne inaugureele rede over *de Oud-Christelijke Letterkunde.* Wij wenschen de Theologische Faculteit geluk met dezen nieuwen voorganger en hopen, dat hij leerlingen moge kweeken, diep doordrongen, evenals hij zelf, van hunne roeping om leidslieden en niet volgelingen der Gemeente te zijn.

Weinig dachten wij bij een zoo hoopvol begin, dat het ingetreden jaar voor den Senaat hoogst noodlottig zoude worden. Plotseling, onverwacht kwamen de onweersbuien opzetten en, hoewel zij af en toe door zonnige dagen gevolgd werden, nauwelijks waren wij eenigszins van den schrik bekomen, of er vertoonden zich wederom dreigende wolken aan den horizon en versche rampen wikkelden ons op nieuw in rouw. Wie herinnert zich nog niet als den dag van gisteren den morgen van den 25sten October, toen zich in den vroegen ochtend, als een donderslag bij helderen hemel, de droeve mare door de stad verbreidde, dat de Rector Magnificus niet meer tot de levenden behoorde! En de hartverscheurende bijzonderheden, die aanstonds dat bericht vergezelden, lieten helaas!

niet den minsten twijfel toe aan hetgeen oogenschijnlijk ongeloofelijk was. O, het was voor ons, die MOLTZER kenden, geen geheim, dat hij, niettegenstaande zijne beminnelijke geestigheid en zijne soms ietwat onnatuurlijke vroolijkheid in den omgang, gedrukt werd door bitter leed; dat hij geen oogenblik de slagen vergeten kon, die hem eerst een geliefd dochtertje, later eene teer beminde vrouw hadden ontrukt; dat eene lastige en pijnlijke kwaal hem moeielijke dagen bezorgde, maar toch — de rijzige gestalte was niet gebogen, de elasticiteit van den geest scheen tegen alles opgewassen. Zóó scheen het, maar zelfs zijne beste vrienden hadden de geheimen van dit menschenhart niet doorgrond, de diepte van zijn leed niet gepeild, het onberekenbare, dat zich in elk menschenleven voordoet, niet vooruit gezien.

Gij verwacht van mij niet, dat ik MOLTZER's verdiensten als geleerde hier zal uiteenzetten, eene taak, die op uitnemende wijze reeds elders is gedaan. Volledigheidshalve mogen enkele biographische bijzonderheden thans vermeld worden. HENRI ERNEST MOLTZER werd den 20sten Mei 1836 in de pastorie van het liefelijk gelegen Wassenaar geboren en bezocht van 1855—1862 de Leidsche Hoogeschool, waar hij eerst korten tijd in de Theologie studeerde, later zijnen tijd vrij gelijkmatig verdeelde tusschen de studie van de Letteren en Rechten, in welke beide Faculteiten hij zich den doctorstitel verwierf. Scheen het aanvankelijk, toen hij als Commies aan de Nederlandsche Bank optrad, dat hij voor de *Jura* gewonnen was, weldra bleek dat de invloed van de uitstekende leermeesters, die toenmaals te Leiden de klassieke en de Nederlandsche philologie onderwezen, op den jongen MOLTZER niet vergeefsch geweest was: hij nam weldra eene betrekking als leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Haarlem aan, om deze spoedig te verruilen voor die van Hoogleeraar in de

Nederlandsche taal, letterkunde en geschiedenis aan de Hoogeschool te Groningen. Dáár was hij van 1865—1882 werkzaam, toen hij herwaarts geroepen, van het onderwijs in de Geschiedenis ontheven werd.[1] Hoezeer hij in deze betrekking gewaardeerd werd, hebben zijne leerlingen en oud-leerlingen bij zijn verscheiden met de hartelijkste woorden betuigd; hoe hoog hij bij ambtgenooten en vrienden stond aangeschreven behoeft allerminst hier herinnerd te worden. Zijnerzijds leefde ook hij geheel voor zijne betrekking, ja zelfs het Rectoraat, waarvoor hij zich 5 jaren geleden verontschuldigd had, werd door hem met nauwgezette zorg waargenomen, zóó zelfs, dat hij reeds in October de Rede gereed had, die hij op den *Dies* onzer Universiteit, in Maart, dacht te houden. Hij heeft die niet mogen uitspreken, al danken wij het aan de piëteit van zijn eenigen zoon, dat wij haar althans hebben mogen lezen.

Dit tragisch sterfgeval maakte overal een hoogst pijnlijken indruk en wierp eene donkere schaduw over het pas ingetreden Universiteitsjaar, daar der Universiteit met hem haar kroon, de Rector Magnificus, ontvallen was. Wel aanvaardde de geoefende hand van den oudsten Assessor Mr. Pols aanstonds de teugels van het akademisch bestuur, maar, daar het jaar nog pas begonnen was, maakte hij bezwaar om dit te blijven doen. De Hooge Regeering billijkte deze zienswijze en zoo werd ik aangewezen om gedurende den verderen duur van den cursus 1895—1896 als Rector op te treden.[2]

---

[1] Dit is niet in dien zin te verstaan dat Moltzer, eerst toen hij te Utrecht optrad van het onderwijs in de Nederlandsche Geschiedenis ontslagen werd — dit had reeds plaats te Groningen door de benoeming van Prof. Muller — maar is slechts eene algemeene aanduiding, dat hij hier nooit daarmede belast is geweest.

[2] K. B. van 14 Nov. N°. 2.

Nog was het jaar 1895 niet ten einde, of er liepen weder geruchten, die op een mogelijk vertrek van onzen hooggeschatten ambtgenoot von Eiselsberg duidden en die al spoedig bleken maar al te gegrond te zijn. Ditmaal was het Koningsbergen, dat begeerige blikken op onzen chirurg geslagen had en, ofschoon wij nog eene flauwe hoop hadden, dat de stad van den stroeven wijsgeer niet genoeg bekoorlijkheid voor hem zoude hebben om ons te verlaten, ook deze illusie werd ons ontnomen, toen hij tegen 8 Februari zijn ontslag vroeg. [1]) Misten wij hoogst ongaarne den beminnelijken man, die zich in den korten tijd van zijn verblijf ten onzent vele vrienden verworven had, de zaak was voor ons des te onaangenamer, omdat het niet aan waarschuwingen ontbroken had, dat zoolang de chirurgische klinieken en verdere hulpmiddelen niet grondig verbeterd werden, geen degelijk chirurg hier op den duur zoude willen blijven. Wij komen op dit punt later nog terug, maar willen toch niet van von Eiselsberg afscheid nemen zonder de verzekering, dat wij zijner dankbaar gedenken en hem voorspoed wenschen op zijn verderen levensweg.

Inmiddels was Dr. G. Kalff, leeraar aan het Gymnasium te Amsterdam tot Moltzer's opvolger benoemd [2]), terwijl evenzoo met lofwaardigen spoed voorzien werd in de vacature van von Eiselsberg door de benoeming van Dr. A. Narath, eerste assistent aan de chirurgische kliniek te Weenen. [3]) Eerstgenoemde kwam den 18den Maart tot ons met het houden van eene Rede over *Taalstudie en Literatuurstudie*, laatstgenoemde den 14den April met eene toespraak over de *Beteekenis der anatomische wetenschappen voor de ontwikkeling der heelkunde.*

---

[1]) Verleend bij K. B. van 27 Jan. 1896 N°. 12.

[2]) K. B. van 10 Jan. 1896 N°. 15.

[3]) K. B. van 21 Febr. N°. 47.

Beide nieuwe ambtgenooten wensch ik nogmaals van harte geluk met hunne benoeming, terwijl ik de verwachting uitspreek, dat zij der Universiteit en ons het gemis, dat wij in hunne voorgangers geleden hebben, mogen vergoeden.

Waren op die wijze reeds drie zetels in den Senaat door nieuwe ambtgenooten bezet, dit getal stond nog met vier andere, die gedurende langen of korten tijd door oudere ambtgenooten waren ingenomen, vermeerderd te worden. Aan den Hoogleeraar C. H. C. Grinwis, die gedurende 29 jaren de mathesis en aanverwante vakken aan onze Universiteit onderwezen had, werd op zijn verzoek met het einde van den cursus eervol ontslag toegekend. [1]) Gaarne hadden wij hem toegewenscht, dat dit had mogen uitgesteld worden tot aan den wettelijken termijn, die reeds niet meer ver af was, maar in den loop van den cursus bleek dat het tijdelijk herstel van zijne gezondheid niet van blijvenden aard was en dat slechts de zóó hoog noodige rust van het ambtelooze leven hem dat vermocht te schenken. Zwaar moge het hem gevallen zijn te scheiden van den geliefden werkkring, zijne rust is welverdiend en zal, naar wij hopen, hem nog vele jaren voor de zijnen behouden doen blijven.

Het voorrecht, dat aan Grinwis ontzegd werd, viel onzen ambtgenoot Rauwenhoff ten deel: hij mocht in goeden welstand en met ongebroken kracht tot aan den door de wet gestelden eindpaal zijn ambt blijven waarnemen. En dat niet alleen, maar het afgeloopen jaar zette nog de kroon op zijne ambtelijke werkzaamheid, toen hij den 21sten April den dag mocht herdenken, waarop hij vóór 25 jaren aan onze Universiteit verbonden werd. De hartelijkste betuigingen van hoogachting en vriendschap

[1]) K. B. van 20 April N°. 25.

van de zijde zijner leerlingen. ambtgenooten en vrienden konden op dien dag bewijzen, indien zulks nog noodig ware, dat zijn arbeid en persoon hoog bij allen stonden aangeschreven. En toen hij den 17[den] Juni afscheid nam van de zóó wel bekende gezichten in het zóó dikwijls betreden Laboratorium, was het voor hem eene weemoedige voldoening, dat hij in een terugblik op de kwart-eeuw, die achter hem lag, kon gewagen van groote vorderingen in zijne wetenschap, van belangstellende zorgen voor de verbetering der hulpmiddelen bij het onderwijs. Zoo te kunnen scheiden is een onschatbaar voorrecht, te meer waar die scheiding slechts verlies van het ambt, niet dat van vrienden en ambtgenooten te beteekenen heeft.

Kon ik hetzelfde ook getuigen van den derden ambtgenoot, die ons ontnomen werd, [1]) maar helaas! diens ontslag was voor ons eene bittere teleurstelling, voor de Universiteit een zware slag. *Ostensus potius quam datus* mag ik wel ten opzichte van Winkler uitroepen, want het was slechts drie jaren geleden, dat hij aan onze Universiteit als Hoogleeraar was opgetreden. En welke verwachtingen waren niet aan dat optreden geknoopt geweest: een nieuwe leerstoel in een tot dusver officieel ten onzent verwaarloosd vak, bezet door den man, die daarvoor van te voren was aangewezen, zoude bevruchtend werken voor de medische wetenschap, nieuwen glans verleenen aan de Universiteit, der lijdende menschheid ten goede komen! En nu is aan dat alles de bodem ingeslagen en zal het zeer moeilijk zijn de plaats door hem ingenomen door een opvolger te bezetten, al twijfelen wij niet, of zij die meer in het bijzonder met de zorg voor onze Universiteit belast zijn, zullen alle krachten inspannen en er voor waken, dat niet tegelijk met een

---

[1]) K. B. van 19 Juni N°. 37.

gevierd Hoogleeraar, ook diens leerstoel voor ons verloren ga. Vraagt echter thans niet van mij, dat ik U deze aangelegenheid en de phasen, die zij doorloopen heeft, voordat het zóóver kwam, ga ophalen; straks zal er nog gelegenheid zijn daarop terug te komen. Inmiddels is de scheiding een voldongen feit en is het voor Utrecht een schrale troost, dat de Gemeente Amsterdam den 5^{den} Augustus Winkler tot zich riep, al verheugen wij ons om zijnentwil, dat hij aldaar de gelegenheid vinden mag om zijne talenten ten bate van wetenschap en lijdende menschheid vruchtbaar te maken.

Zoo waren wij eindelijk genaderd tot de Groote vacantie en scheen de hoop gewettigd, dat ons verdere slagen bespaard mochten blijven. Maar wij waren daaromtrent volstrekt niet gerust, want reeds sedert Maart vertoonde zich een dreigende stip aan den horizon. Onze ambtgenoot Kleijn, wiens wankele gezondheid reeds meermalen stof tot bezorgdheid had gegeven, was na betrekkelijk grootere opgewektheid sedert dien tijd weer bedlegerig geworden en hoewel de ongesteldheid zich aanvankelijk niet bijzonder ernstig liet aanzien, er viel ook geen beterschap te bespeuren, en in het begin van Juli nam zij eene noodlottige wending, zoodat het doodbericht op den 11^{den} Juli ons niet onvoorbereid trof.

Hendrik Gerrit Kleijn was geboren te Leiden, den 7^{den} November 1859 en onderscheidde zich reeds op jeugdigen leeftijd door grooten werklust en geschiktheid voor wetenschappelijke onderzoekingen, waarvan de beide proefschriften getuigen, waarop hij den 26sten Juni 1882 aan de Leidsche Hoogeschool den titel van Doctor in de Semietische Letteren en in de Godgeleerdheid verwierf. Van 1884—1888 diende hij de Nederl. Hervormde Kerk als Predikant, eerst te Wijngaarden, later te Hooge Zwaluwe en legde hij zich daarbij voornamelijk toe op de

beoefening der Kerkgeschiedenis, inzonderheid die van ons Vaderland. Daardoor was hij met de beste wetenschappelijke wapenen toegerust om den strijd te beginnen tegen het drijven van sommigen, die der Hervormde Kerk geen al te goed hart toedroegen, want naast, ja boven de wetenschap was de Kerk onzen ontslapen ambtgenoot dierbaar. Zoo werd hij na het aftreden van Prof. DOEDES hier benoemd tot Hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis en aanverwante vakken en heeft hij, zoover zijne krachten hem zulks toelieten, gedurende acht jaren ten nutte van wetenschap en onderwijs onder ons gearbeid. Was zijn uitwendige levensloop over het algemeen hoogst gelukkig te noemen, daar hij reeds op jeugdigen leeftijd de hoogste wetenschappelijke betrekking mocht erlangen, hem was daarentegen datgene, zonder hetwelk al het overige waardeloos is, een gezond en krachtig lichaamsgestel onthouden. Ofschoon hij slechts den leeftijd van ruim 36 jaren mocht bereiken, vertoonde hij reeds het beeld van een afgeleefden grijsaard en viel hem de vervulling zijner ambtsbezigheden zeer zwaar. Met diepen weemoed hebben wij den 15den Juli zijn stoffelijk overschot naar de laatste rustplaats begeleid, waar onze ambtgenoot VALETON zich de tolk maakte van het gevoel, dat allen bezielde, toen hij er op wees, hoe ons een man was ontvallen, van wien zooveel verwacht was en wiens ziekelijk lichaamsgestel hem slechts tot zoo weinig in staat stelde. Hij ruste in vrede!

Bij hetzelfde K. B. waarin aan den Hoogleeraar RAUWENHOFF met het einde van den cursus eervol ontslag werd verleend, [1]) werd als diens opvolger aangewezen Dr. F. A. F. C. WENT, directeur van het proef-station West-Java te Kagok Tagal. In plaats van wijlen Prof.

---

[1]) K. B. van 18 Mei N°. 24.

Kleijn werd benoemd [1]) Dr. S. D. van Veen, Predikant te Rotterdam, terwijl tengevolge van de vacature Grinwis de door hem onderwezen vakken aan de Hoogleeraren Kapteijn en Julius overgingen en als nieuwe titularis werd benoemd [2]) Dr. W. H. Julius, Buitengewoon Hoogleeraar te Amsterdam.

Van de dienstdoende Hoogleeraren overgaande tot de Oud-Hoogleeraren moet ik melding maken van het overlijden van Willem Gerard Brill op den 29sten Januari. Met hem ontviel der Universiteit de oudste van hare kloeke tachtigjarigen, in waarheid de Nestor van allen. Reeds bij zijne geboorte, den 10den October 1811, scheen hij voorbeschikt voor hetgeen hij later geworden is, want zijn vader was chef de bureau bij de beroemde Leidsche uitgevers-firma Luchtmans, en boeken lezen en uitgeven is tot op het laatst toe de lust en liefde van onzen Brill geweest. Aanvankelijk studeerde hij in zijne vaderstad Theologie, ging echter spoedig tot de Letteren over en erlangde daarin den doctorstitel, den 24sten Juni 1837, met eene dissertatie over Aristophanes Toch was het niet alleen, zelfs niet in de eerste plaats de Oudheid, die hem aantrok, want aanstonds zien wij hem te Leiden als Praeceptor aan het Gymnasium en als Lector aan de Universiteit zich met de nieuwere litteratuur bezighouden. Van 1840—1859 onderwees hij aan het Gymnasium te Zutphen de vier moderne talen en werkte zelf nog aan vele andere wetenschappelijke onderwerpen, met name aan de geschiedenis des Vaderlands. Zijn hoofdwerk is de onvoltooide Nederlandsche Spraakleer in 3 deelen, maar buitendien gaf hij eene zeer goede Duitsche Spraakkunst uit en zette hij na Arend en van Rees het door dezen

[1]) K. B. van 12 Aug. N°. 21.
[2]) K. B. van 6 Aug. N°. 20.

begonnen werk over de Vaderlandsche Geschiedenis voort. En toch is dit slechts een greep uit het ontzaglijk vele door BRILL geschreven en uitgegeven, maar, naar ik meen, niet een slechte. Aan onze Universiteit was hij werkzaam van 1859—1882, maar de wet kon BRILL zijn ambt ontnemen, aan zijne werkzaamheid een einde maken, dat vermocht zij niet. Hij bleef voor en na lid en meestal Voorzitter van geleerde Genootschappen, Examen-Commissiën en werkte buitendien ook op velerlei andere wijze in de stad zijner inwoning ten nutte van de maatschappij in den ruimsten zin des woords. Want, hoe geleerd BRILL ook was op velerlei gebied, hij was bovenal een wijze: hij beoefende de wetenschap niet uitsluitend om zich zelve, maar om die levenswijsheid op te doen, die hem tot richtsnoer kon dienen in leven en sterven. Daarom ging hij overal ter markt, zocht en vond hij de vriendschap van de eerste mannen in ons Vaderland op het gebied van Letteren en Kunst, van HAZEBROEK, BEETS, DE VRIES, OPZOOMER en anderen. Daarom wijdde hij zich in zijne latere levensjaren veelal aan theologische studiën, want wars van alle autoriteitsgeloof vormde hij zich een eigene — wetenschappelijk misschien niet al te vast getimmerde — opvatting van godsdienst en Christendom. Daarom had hij in humaniteit en werkkracht ter nauwernood zijns gelijke en werd hij bij het zware leed, dat hem in zijne latere levensjaren trof, door niemand overtroffen in geestkracht. Kortom BRILL was een uitnemend vertegenwoordiger eener oudere generatie, een beschamend voorbeeld voor hen, die in onzen tijd, niet zonder bijbedoeling, van een bankroet der wetenschap durven spreken.

Nog wil ik met een enkel woord vermelden, dat den 28sten Mei hier ter stede na eene korte maar hevige ongesteldheid overleed: Dr. F. W. B. VAN BELL, Oud-Hoogleeraar te Groningen. Met oprecht leedwezen zagen

wij den opgewekten grijsaard, die zich na zijne vestiging alhier onder ons vele vrienden verworven had, zoo spoedig weder heengaan.

Tusschen al deze droeve dagen vielen ook eenige andere, waarop het feestkleed kon worden aangelegd en eene blijde dankbare stemming ons bezielde. Reeds maakte ik melding van het jubileum van Coll. RAUWENHOFF, maar het was het eenige niet, dat wij mochten vieren. Eene maand tevoren, den 20sten Maart, herdacht onze ambtgenoot ENGELMANN den dag, waarop hij vóór 25 jaren voor het eerst aan onze Universiteit optrad. Dat leerlingen, vrienden, ambtgenooten dien dag onopgemerkt zouden laten, daarvoor bestond geen vrees. Inderdaad hebben zij zich dan ook niet onbetuigd gelaten en dien dag tot een feestdag gestempeld voor U zelven, Geachte Ambtgenoot! in de eerste plaats, maar tevens voor de Universiteit, die zich verheugen mag U onder hare Hoogleeraren te tellen.

Kort daarop viel de *Dies* onzer Universiteit in, die op de gebruikelijke wijze door eene Rede van den Rector en door een gezelligen maaltijd, waaraan ditmaal verscheidene gasten luister en vroolijkheid bijzetten, gevierd werd.

Ook ontbraken in dit jaar de eerbewijzen niet aan enkele leden van den Senaat toegekend. Uwe wetenschappelijke verdiensten, Geachte HUBRECHT! werden wel is waar niet door de toekenning van den Nederlandschen Leeuw aan den dag gebracht, want zij zijn reeds aan de overzijde van den Oceaan bekend, waar het feestvierende College of New Jersey te Princeton U over eenige weken *honoris causa* tot *Doctor of Laws* zal bevorderen, maar zij hebben daardoor toch een uitwendig zichtbaar teeken gekregen.

Voor U, Geachte POLS! was zelfs dit niet meer noodig, zoodat de Fransche Regeering gedwongen was U te onder-

scheiden van degenen, die reeds onderscheiden waren, door U tot Commandeur van het Legioen van eer te bevorderen.

De hoogleeraren ENGELMANN en SNELLEN werden benoemd tot eereleden der Belgische *Académie de Médicine;* de Privaat-docent Dr. LORIÉ tot eerelid van de *Société Belge de géologie, palaeontologie et hydrologie.*

Ook aan de dooden werd hulde gebracht. Den 5^den^ November droeg eene Commissie van Oud-leerlingen aan de nagelaten betrekkingen van wijlen onzen ambtgenoot CRAMER een monument over, dat zij ter nagedachtenis aan hunnen geliefden leermeester op zijn graf hadden laten oprichten, terwijl de leerlingen aan Mevrouw CRAMER een portret in olieverf van wijlen haren echtgenoot aanboden, dat deze voor de Senaatskamer heeft bestemd. Het geschenk werd door den Senaat met weemoedige dankbaarheid aanvaard.

Zijnerzijds meende ook de Senaat de nagedachtenis van groote mannen op het gebied der wetenschap te moeten eeren en vaardigde hij daarom den hoogleeraar SPRONCK af om bij de begrafenis van den wereldberoemden PASTEUR eene laatste hulde uit Utrecht te brengen. Dat onze ambtgenoot zich gaarne van dien droeven plicht kweet en zijne tegenwoordigheid niet onopgemerkt bleef, bleek uit de later ontvangen dankbetuigingen van wege de betrekkingen van den overledene.

Maar niet alleen den dooden, ook den levenden bewees hij eer, toen hij op voorstel van de Faculteit van Wis- en Natuurkunde, het Doctoraat *honoris causa* in de Plant- en Dierkunde meende te moeten toekennen aan de Heeren AUG. WEISMANN te Freiburg, Sir WILLIAM H. FLOWER te Londen en A. MILNE EDWARDS te Parijs. De namen en woonplaatsen dezer beroemde natuuronderzoekers leggen voldoend getuigenis af van de internationale gezindheid

van den Senaat, maar dat hij aan den anderen kant verdienstelijke mannen ook binnen de grenzen van ons vaderland weet te eeren, daarvan gaf hij blijk, toen hij, ditmaal op voorstel van de Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte, het Doctoraat in de Nederlandsche Letteren *honoris causa* verleende aan den heer A. S. Kok, leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Tilburg.

Wat verder door de verschillende Hoogleeraren en Docenten in den afgeloopen cursus verricht is op het gebied der wetenschap, door het uitgeven en bekend maken van de resultaten van hun onderzoek, in geschriften en door mondelinge voordrachten op congressen en bij andere gelegenheden, daaromtrent zal ik in navolging van mijne voorgangers geene mededeelingen doen, ofschoon het misschien gewenscht ware eene uitzondering te maken ten opzichte van onzen ambtgenoot Julius, die met onvolprezen opgewektheid voor een steeds belangstellend publiek herhaaldelijk de geruchtmakende ontdekkingen van Prof. Röntgen verklaarde.

De Privaat-docent Dr. G. J. D. Mounier opende den 21sten Januari een college over het zóó actueele vraagstuk van *de mathematische theorie der levensverzekeringswetenschap* met eene sedert in druk verschenen redevoering. Ongelukkig beantwoordde de belangstelling van de zijde der toehoorders niet aan het belang van het onderwerp.

Bij ministerieele beschikking werd als Privaat-docent in de Oude Geschiedenis toegelaten Dr. H. van Gelder en evenzoo in de Algemeene therapie der inwendige ziekten Dr. H. W. F. C. Woltering. Wij verheugen ons van harte over dezen aanwas van leerkrachten en spreken den wensch uit, dat de toewijding van beide Heeren moge beloond en aangewakkerd worden door belangstelling van de zijde der Studenten.

Het aantal Assistenten werd met twee vermeerderd:

een bij de gynaekologie en een bij de tandheelkunde, terwijl het overige personeel naar gewoonte eenige verandering onderging.

Een goede genius waakte over de STUDENTENWERELD; voorzoover mij is bekend geworden, is slechts één hunner door een vroegtijdigen dood aan de zijnen ontvallen, namelijk: G. LANGHOUT, Student in de Godgeleerdheid. Overigens zoude ik slechts melding te maken hebben van zegetochten te water en te land, want onder de laatste reken ik de welgeslaagde luisterrijke lustrumfeesten, waarbij ditmaal, behalve de gebruikelijke gecostumeerde optocht, vooral de voorstelling van een in 1560 te Weenen gehouden Ridderhofspel de aandacht trok. Zelfs H.H. M.M. DE KONINGINNEN bewezen daaraan de hooge eer Harer tegenwoordigheid en maakten den overschoonen namiddag van den 24sten Juni tot het glanspunt der feesten. Inderdaad het was een verheffend schouwspel die fiere jongelingschap als ridders uitgedost, ten aanschouwen van Neerland's geliefde Vorstinnen, te zien wedijveren in kracht en behendigheid, als wilden zij nu reeds toonen, hoe zij later als echte ridders zich zullen scharen om Haren troon. Meer in het bijzonder wil ik den jeugdigen Voorzitter van het Studentencorps geluk wenschen met de flinke wijze, waarop hij bij de herhaling der voorstelling te Maastricht de eer van de vaderlandsche taal heeft opgehouden.

In hoever de gehouden feesten, met name de langdurige vóorbereiding daartoe een nadeeligen invloed hebben geoefend op de studie, waag ik niet te beoordeelen. Voorzeker getuigt daartegen het heuglijke feit, dat de heer H. J. J. B. FRANKE, kweekeling onzer Universiteit eene te Groningen ingezonden prijsvraag met goud zag bekronen; dat de candidaat in de Geneeskunde G. C. BOLTEN door de stelselmatige rangschikking van de kever-collectie

in het Museum van Natuurlijke Historie, die hij met een groot aantal van zijn eigen exemplaren verrijkte, zich zeer verdienstelijk maakte. Maar daartegenover zoude men kunnen wijzen op de klachten, inzonderheid der juridische Professoren, over slecht collegebezoek, op het bedroevende feit dat van 34 promotiën in de Rechten slechts 4 plaats hadden na het schrijven van een Proefschrift en al de overige na verdediging van Stellingen. Laat ons hopen, dat het inderdaad de feesten geweest zijn, die aan dezen mageren oogst schuld zijn en dat mijne opvolgers weer kunnen wijzen op juridische dissertatiën, die ervan getuigen, dat de juristen aan de Universiteit nog iets beters geleerd hebben dan met grootere of geringere welbespraaktheid eenige Stellingen te kunnen verdedigen.

Overigens bereikte het aantal promotiën in dit jaar het hooge cijfer van 51, waaronder 6 met lof. Het geheele getal bij den Rector-Magnificus ingeschreven Studenten bedroeg 708, waaronder 20 dames en 34 voor enkele lessen. De Studenten-Almanak geeft wel is waar een veel hooger cijfer aan, namelijk 844, maar deze beide cijfers zijn niet zonder nadere toelichting te vergelijken, als men bijvoorbeeld bemerkt, dat het aantal ingeschreven philosophen 90 bedraagt, terwijl de Almanak 124 aangeeft. Toch staat het vast, dat ook dit jaar weder een groot aantal juristen nalatig bleef en zich niet liet inschrijven, noch colleges bezocht.

Wat de akademische gebouwen en inrichtingen betreft, zoo kan allereerst vermeld worden, dat de verbouwing van het Politiehuis aan den Domtrans in dit jaar gereed kwam en daardoor verschillende lokalen voor het onderwijs in gebruik konden worden genomen. De Rechtsgeleerde Faculteitskamer werd aanmerkelijk verfraaid door een eikenhouten schoorsteenbetimmering, geschonken door den Leidschen Hoogleeraar R. Fruin en door eene mar-

meren buste van HUGO DE GROOT, geschonken door de Hoogleeraren D'AULNIS en POLS.

De UNIVERSITEITS-BIBLIOTHEEK werd verrijkt met 693 boekdeelen, ongerekend vervolgwerken, vlugschriften en akademische proefschriften en met 42 handschriften, afkomstig uit het Rijks-archief te Utrecht. Zij ontving min of meer belangrijke geschenken van de H.H. ROIJAARDS VAN SCHERPENZEEL, EIJCK VAN ZUILICHEM, CAZIUS, KERR OF KERRIELAND, JORISSEN, alsmede van de Engelsche Regeering en van den Koning van Siam. De belangrijkste aanwinst was echter de uitgebreide verzameling van werken over Nederlandsche taal, letterkunde en aanverwante vakken, nagelaten door Dr. H. E. MOLTZER en door diens zoon Dr. M. N. J. MOLTZER te Alkmaar, overeenkomstig den wensch zijns vaders, aan de Bibliotheek afgestaan. Wie, zooals wij allen, door eigen ervaring weet, welke wanverhouding er bestaat tusschen de van Rijkswege toegestane subsidiën en de behoeften eener Universiteits-bibliotheek, zoodat men dikwijls tot andere Boekerijen zijne toevlucht moet nemen, zal het van harte toejuichen, dat particulieren zich de belangen dezer instelling aantrekken. Slechts de oordeelkundige samenwerking van allen is in staat eenigszins het hoofd te bieden aan den ontzaglijken stroom van boeken en tijdschriften, die jaarlijks de pers verlaten, zoodat zich hier eene uitstekende gelegenheid aanbiedt voor de te Utrecht gevestigde geleerde genootschappen en fondsen, om op ruimer schaal, dan dit tot dusver geschiedt, te hulp te komen. De welgeslaagde tentoonstelling der belangrijkste in de laatste jaren verkregen boekwerken, door den Bibliothecaris bij gelegenheid der lustrumfeesten gehouden, heeft opnieuw de aandacht gevestigd op het reeds verkregene, maar tevens op zooveel, dat wij noode missen. Wat eindelijk het personeel betreft, ten behoeve van de bewerking van den systematischen

catalogus in de genees- wis- en natuurkundige vakken is tijdelijk als amanuensis aangesteld de heer G. H. B. HOGEWIND.

De verschillende LABORATORIA ten dienste van het onderwijs in de Wis- en Natuurkundige Faculteit voldeden over het algemeen aan hunne bestemming en ondergingen min of meer belangrijke verbeteringen. Met de sedert jaren voorbereide verbouwing der Statenkamer is een aanvang gemaakt door de stichting van lokalen voor anatomie en pharmakologie in het gebouw aan de Minrebroederstraat. Er bestaat vooruitzicht, dat ook de overige bouwplannen trapsgewijze tot uitvoering zullen komen. Ook in de lokalen ten behoeve van het onderwijs in de zoölogie werden verschillende wijzigingen aangebracht, die groote stoornis in de dagelijksche laboratorium-werkzaamheden zouden veroorzaakt hebben, indien niet Prof. HUBRECHT de vertrekken door hem bewoond ontruimd en daardoor voor den dienst van deze inrichting beschikbaar gesteld had.

De vraag of aan de STERREWACHT eene directeurswoning, benevens lokalen voor Bibliotheek en astrophysisch laboratorium zullen worden verbonden bestaat nog evenals in vorige jaren, daar het meteorologisch Instituut eerst in 1897 geheel naar de nieuwe gebouwen op Koelenberg zal zijn overgebracht. De bekrompen hulpmiddelen der Sterrewacht mogen voor het onderwijs voldoende zijn, voor wetenschappelijk onderzoek, met name op het gebied der physische astronomie, zijn zij ten eenenmale onvoldoende.

Wat de inrichtingen ten behoeve van het Medisch onderwijs betreft, zoo valt allereerst het heuglijke feit te vermelden, dat door de opening van het TANDHEELKUNDIG INSTITUUT in eene dringende en lang gevoelde behoefte is voorzien. Die opening had plaats den 21sten October, bij welke gelegenheid de Lector Dr. TH. DENTZ eene redevoering, sedert door den druk bekend gemaakt, hield

over *het tegenwoordig standpunt der tandheelkunde.* Hij bracht daarbij in herinnering, dat de keuze van de lokalen aan de Wittevrouwenstraat, die door hunne ligging voor eene gewenschte uitbreiding van de Universiteits-bibliotheek waren aangewezen, tegen den zin van Curatoren had plaats gehad en vermeldde met ingenomenheid, hoe hij door den geldelijken steun van eenige partikulieren en van studenten in de tandheelkunde in staat gesteld was zich de noodzakelijkste hulpmiddelen aan te schaffen om reeds aanstonds zijne werkzaamheden te kunnen aanvangen. Het onderwijs, dat in den cursus 1893/94 gestaakt had moeten worden en in 1894/95 slechts gedeeltelijk was gegeven, kon nu regelmatig plaats hebben, zoodat reeds nu van het atelier voor technische werkzaamheden een zeer uitgebreid gebruik gemaakt wordt.

In het PATHOLOGISCH INSTITUUT zijn de proefnemingen met anti-diphterisch serum onafgebroken voortgezet. De daarmede verbonden inrichting voor serum-bereiding voorziet in de behoeften van alle groote ziekenhuizen en heeft op 80 plaatsen in het land deposito's. De uitkomsten bij de toepassing van het middel verkregen zijn gunstig, zoodat met recht een jaarlijksch subsidie verlangd wordt, opdat de inrichting met het Instituut verbonden blijve.

Intusschen hoeveel reden er ook was om zich over deze en andere zaken te verheugen, de belangstelling van allen werd bijna geheel in beslag genomen door het lot, dat aan de bestaande bouwplannen ten behoeve der medische klinieken zoude ten deel vallen. Natuurlijk gold het hier geen vraag van heden of gisteren, maar eene, die reeds jaren lang aanhangig geweest was, en nu eindelijk in een stadium was gekomen, dat de mogelijkheid eener oplossing, en wel van eene zeer bevredigende oplossing, scheen te laten doorschemeren. Immers de

Minister van Binnenlandsche Zaken had zich, na persoonlijk de bestaande inrichtingen in oogenschouw te hebben genomen, genegen getoond een afzonderlijk gebouw voor de chirurgische, neurologische en psychiatrische klinieken te stichten en door den Rijksbouwkundige een schetsplan laten ontwerpen, beantwoordende aan de eischen door de Hoogleeraren von Eiselsberg en Winkler gesteld. Toen dit plan echter aan Curatoren werd voorgelegd, bleek dat daarbij beschikt was over een terrein, waarvan de middenstrook aan den heer Gerlings behoorde, zoodat vóór men verder kon gaan, òf het plan gewijzigd, òf het ontbrekende terrein moest worden aangekocht. De Regeering meende omtrent het eerste in geen nader overleg te kunnen treden en liet de betrokken autoriteiten uitnoodigen om voor rekening der Gemeente het bedoelde stuk grond aan te koopen. Zoover was de zaak gevorderd bij het begin van den cursus, maar nu deden zich moeilijkheden voor. De onderhandelingen over den aankoop door Burgemeester en Wethouders bereidwillig geopend met den eigenaar van het betrokken terrein leidden tot geen resultaat. De Minister verklaarde zich toen bereid bij de wetgevende macht een voorstel tot onteigening van den grond ten name der Gemeente aanhangig te maken, maar de Gemeenteraad besloot in zijne vergaderingen van 13 en 15 Februari, tegen het advies van het Dagelijksch Bestuur, daarop niet in te gaan, alvorens òf zekerheid verkregen was, dat de Regeering het noodige zal doen om de Rijksklinieken voor chirurgie, neurologie en psychiatrie te stichten, onafhankelijk van de verbetering der klinieken voor inwendige geneeskunde en gynaekologie, of ook omtrent de verbetering van deze laatste overeenstemming was verkregen tusschen de Regeering eenerzijds en het Bestuur der Gemeente met Regenten der Gods- en Gasthuizen anderzijds.

Tot recht verstand van dit Besluit dient opgemerkt te worden, dat gelijktijdig met de genoemde kliniekgebouwen ook aanhangig was een voorstel, in overleg met de Hoogleeraren HALBERTSMA en TALMA ontworpen, tot verbouwing en verbetering der klinieken voor gynaekologie en inwendige geneeskunde, uit te voeren voor rekening der Gemeente onder zekere voorwaarden, die aan het oordeel der Regeering moesten worden onderworpen. Ten tijde der bedoelde Gemeenteraadszitting was het antwoord der Regeering daarop nog niet ingekomen en de Raad wenschte, alvorens nieuwe en zeer aanzienlijke offers te brengen, eerst volledig omtrent de verschillende plannen te zijn ingelicht.

Noch in de bewoordingen van dit Besluit, noch in de gronden, die tot de aanneming ervan geleid hebben, straalde iets door van onwil van de zijde van den Raad om met de Regeering samen te werken voor het tot standkomen der voorgenomen klinieken; veeleer werd het tegendeel op den voorgrond gesteld, maar desniettemin scheen sedert de ijver der Regeering om de zaak tot stand te brengen aanmerkelijk bekoeld. Althans van krachtige pogingen, gelijk het genomen initiatief had mogen doen verwachten, om de gerezen moeilijkheden bij den aanvang te overwinnen bleek niets, ook niet, toen tengevolge van den loop, die de zaak genomen had, Prof. WINKLER zijn ontslag vroeg. Wat bij het begin van den cursus nog zóó gunstig scheen te staan was weder in een tijdperk van schriftelijke voorbereiding teruggekeerd, waarvan een goede uitslag nog wel gehoopt, maar niet met eenig vertrouwen kan voorspeld worden.

Het behoeft niet gezegd, dat deze belangrijke zaak, die de gemoederen gedurende het gansche jaar in spanning had gehouden, tot uiteenloopende oordeelvellingen aanleiding gaf, waarbij de schuld voor de jammerlijke misluk-

king der voorgenomen bouwplannen nu eens aan dezen, dan aan genen geweten werd. Van bevoegde zijde wordt mij daaromtrent het volgende opgemerkt:

„De Faculteit van Geneeskunde heeft weinig reden om het afgeloopen jaar dankbaar te herdenken en het komende met goede verwachtingen in te gaan. Wel is waar heeft het aantal Studenten in de Geneeskunde eene nooit gekende hoogte bereikt en heeft de Faculteit het geluk gehad, in Dr. A. NARATH een opvolger voor VON EISELSBERG te vinden, die haar met het heengaan van dezen voortreffelijken en beminnelijken Hoogleeraar belooft te zullen verzoenen; dankbaar zal ook worden erkend hetgeen ter verbetering van enkele laboratoria en inrichtingen der Faculteit is geschied, maar de hoop is ijdel gebleken, dat er eindelijk een einde zoude worden gemaakt aan den sedert lang hoogst gebrekkigen toestand der hulpmiddelen en inrichtingen voor universitair klinisch onderwijs. De plannen tot oprichting van eene nieuwe chirurgische, neurologische en psychiatrische kliniek, evenals die tot uitbreiding en verbetering der geneeskundige en gynaekologische klinieken zijn plannen gebleven en schijnen minder kans dan ooit te hebben op verwezenlijking.

Waar op zoo bedroevende wijze, meer dan ooit te voren, het onvermogen der beslissende autoriteiten is gebleken om tot stand te brengen hetgeen in 't belang van Hooger Onderwijs en humaniteit had behooren te geschieden en door allen als wenschelijk en noodzakelijk was erkend, rijst de vraag: vanwaar dit onvermogen, waardoor het Hooger Onderwijs in de Geneeskunde te Utrecht tot gestadigen achteruitgang dreigt te worden gedoemd?

Niemand, die de dingen kent, zal in twijfel zijn, dat de reden daarvan gezocht moet worden in den uitermate ingewikkelden en ondoelmatigen aard van den bestaanden toestand, waarbij de samenwerking vereischt wordt niet

alleen van Regeering, Curatoren en klinische Hoogleeraren, maar ook die van het College van Regenten der Gods- en Gasthuizen, van de Directie van het stedelijk ziekenhuis, van het Bestuur der Gemeente. Niet de belangen van het Hooger Onderwijs alleen, maar tal van andere, die met onderwijs en ook met humaniteit niets te maken hebben, moeten dientengevolge telkens in het oog worden gehouden. Zelfs bij de grootste welwillendheid en bekwaamheid der betrokken personen en lichamen, zal een zoo omvangrijk en gecompliceerd mechanisme niet behoorlijk kunnen werken en met de eischen des tijds gelijken tred kunnen houden, maar integendeel aan elken vooruitgang een moeilijk of niet te overwinnen tegenstand moeten bieden. Men moge de ontwikkeling van zoodanigen toestand historisch kunnen verklaren, maar zal hem gedachtig aan het woord van den grooten dichter „Vernunft wird Unsinn, Wohlthat Plage" niet mogen bestendigen, nu hij aan zijne bestemming niet meer voldoet en niet meer kan voldoen. Moge de Hooge Regeering eindelijk de middelen vinden om daaraan een einde te maken door de stichting van zelfstandige, uitsluitend van het Rijk afhankelijke universitaire klinieken. Alleen hierdoor kan volgens de meening der Faculteit van Geneeskunde een duurzame, alle eischen bevredigende en voor eene gezonde verdere ontwikkeling vatbare toestand geboren worden."

Het is mijne taak niet deze denkbeelden verder aan te bevelen, of de bedenkingen, waartoe zij aanleiding kunnen geven, te ontwikkelen. Maar ik constateer met blijdschap, dat de Faculteit, hoewel teleurgesteld, den moed niet verloren heeft en nog plannen van wijde strekking voor de toekomst beraamt. Zoo behoeven wij niet in gedrukte en sombere stemming van hier te gaan, maar mogen wij vertrouwen, dat door haar voortdurend zal worden aangedrongen op hetgeen er toch eenmaal komen moet.

Eenmaal, maar dan toch liefst niet in een al te ver verwijderd verschiet. Van de neurologische en psychiatrische klinieken kan men nog tot verklaring van het lange uitstel laten gelden, dat het hier eene betrekkelijk nieuwe zaak gold, waarvan men den omvang niet zoo aanstonds kon overzien, maar hetzelfde kan niet gezegd worden van de chirurgische klinieken met de daarbij behoorende laboratoria. Waar een goede wil aanwezig is en een open oog voor de moeilijkheid om alles in eens tot stand te brengen, daar beginne men al vast met de hand aan het werk te slaan in de overtuiging, dat elk langer uitstel eene bevredigende oplossing van de geheele kliniekenvraag slechts bemoeielijken zal.

Aan U, Geachte Ambtgenoot PEKELHARING! die bij K. B. van 20 Juni N°. 23 tot mijn opvolger zijt aangewezen, wensch ik gaarne de voldoening toe om van deze plaats te verkondigen, dat deze wensch werkelijkheid is geworden. Aan opwekking daartoe Uwerzijds — daarvan houden wij ons overtuigd — zal het niet ontbreken.

Post nubila Phoebus! Moge het jaar van Uw Rectoraat even rijk zijn in blijde gebeurtenissen en bevredigde wenschen, als het afgeloopene in dagen van rouw en teleurstelling!

DEN NIEUWEN RECTOR HEIL!

EXAMENS.

Uitslag der Examens, door de Faculteit der Wis- en Natuurkunde, en door die der Geneeskunde, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (Staatsblad No. 222), afgenomen in het studiejaar 1895—1896.

	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste Natuurkundig examen (Art. 4)	51	33	18
Tweede Natuurkundig examen (Art. 5) . . .	30	24	6
Theoretisch Geneeskundig examen, 1ste gedeelte (Art. 6)	32	26	6
Theoretisch Geneeskundig examen, 2de gedeelte (Art. 6)	35	31	4
Theoretisch examen in de Tandheelkunde (Art 9)	5	4	1
Theoretisch Apothekers-examen (Art. 13) . . .	13	13	0
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	9	8	1
Totaal . .	175	139	36

Uitslag der Universiteits-Examens in het jaar 1895—1896.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Godgeleerdheid.			
Examen in de Hebreeuwsche Taal en Israëlietische Oudheden	32	30 (2 c. laude)	2
Candidaats-examen, 1ste gedeelte . . .	39	38	1
» 2de »	29	29 (1 c. laude)	
Doctoraal-examen	3	2	1
Faculteit der Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	44	32	12 [1])
Doctoraal-examen Rechtswetenschap . .	33	20	13 [2])
Doctoraal-examen Staatswetenschap . .	4	3	1 [3])

1) 1 tweemaal.
2) 4 op het eerste gedeelte, 8 op het tweede gedeelte, 1 op het eerste en het tweede gedeelte.
3) op het tweede gedeelte.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Geneeskunde.			
Candidaats-examen	16	15 (1 c. laude)	1
Doctoraal-examen	5	4	1
Faculteit der Wis- en Natuurkunde.			
Aanvullings-examen (Art 86, Wet H. O.)	2	2	
Propaedeutisch examen voor de Geneeskunde	6	5 (1 c. laude)	1
Candidaats examen Wis- en Sterrekunde.			
» » » Natuurkunde	5	4 (1 c. laude)	1
» Scheikunde			
» Aard- en Delfstofkunde			
» Plant- en Dierkunde.	1		1 [1]
» Artsenijbereidkunde .	3	3	
Doctoraal-examen Wis- en Sterrekunde .			
» » » Natuurkunde.	1	1	
» Scheikunde	1	1	
» Aard- en Delfstofkunde.			
» Plant- en Dierkunde .			
» Artsenijbereidkunde. .	1		1 [2]
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (Art. 86, Wet H. O.)	1	1	
Candidaats-examen Klassieke Letterkunde	3	2 (1 c. laude)	1
» Nederlandsche Letterkunde	5	5	
» Wijsbegeerte. . . .			
Doctoraal-examen Klassieke Letterkunde.	1	1	
» Nederlandsche Letterkunde	1	1	
Totaal . . .	236	199 (7 c. l.)	37

1) 1 tweemaal.
2) op 't eerste gedeelte.

PROMOTIËN OP PROEFSCHRIFT.

Godgeleerdheid	1	
Rechtswetenschap	2	
Staatswetenschap	2	
Geneeskunde	7	(3 c. laude).
Wis- en Sterrekunde		
Wis- en Natuurkunde	4	(3 c. laude).
Scheikunde		
Aard- en Delfstofkunde		
Plant- en Dierkunde		
Artsenijbereidkunde	3	
Klassieke Letterkunde	1	
Nederlandsche Letterkunde	1	
Totaal	21	(6 c. laude.)

PROMOTIËN OP STELLINGEN.

Rechtswetenschap	26
Staatswetenschap	4
Totaal	30

PROMOTIËN HONORIS CAUSA.

Tot Doctoren in de plant- en dierkunde honoris causa werden benoemd ingevolge Senaatsbesluit van 18 Sept. 1895:

Sir William Henry Flower, directeur van het British Museum te Londen.

A. Milne Edwards, directeur du Museum d'histoire naturelle et du Jardin des plantes te Parijs.

Dr. A. Weissmann, hoogleeraar te Freiburg in Baden.

Tot Doctor in de Nederlandsche letteren honoris causa werd benoemd ingevolge Senaatsbesluit van 5 Maart 1896:

A. S. Kok, leeraar aan de R. H. B. S. te Tilburg.

NAMEN DER GEPROMOVEERDEN, TITELS DER PROEFSCHRIFTEN,
DATUMS VAN VERDEDIGING, EN VERMELDING OF DE GRAAD
»CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit der Godgeleerdheid.

31 Oct. 1895. **G. Vellenga,** Het geoorloofde. Eene zedekundige studie.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Rechtswetenschap.

24	Sept.	1895.	**D. L. Rutgers van Rozenburg.** — Stellingen.
25	»	»	**H. G. de Cock.** — Stellingen.
16	Oct.	»	**W. Roosmale Nepveu.** — Stellingen.
3	Dec.	»	**G. von Faber,** Het familie- en erfrecht der Chineezen in Ned.-Indië.
4	»	»	**W. W. van Haersma Buma.** — Stellingen.
11	»	»	**H. C. Beijerman.** — Stellingen.
16	»	»	**P. H. Schneider.** — Stellingen.
18	»	»	**T. P. Tresling.** — Stellingen.
3	Maart	1896.	**A. Brants.** — Stellingen.
10	»	»	**A. J. A. A. van Heemstra.** — Stellingen.
10	»	»	**J. W. G. Beigersman.** — Stellingen.
11	»	»	**A. Roijaards.** — Stellingen.
17	»	»	**A. van Heeckeren van Kell.** — Stellingen.
24	»	»	**J. Dermout,** Het recht van den Staat op den grond.
24	»	»	**W. M. Visscher.** — Stellingen.
27	»	»	**F. G. H. Michiels van Kessenich.** — Stellingen.
21	April	»	**C. L. van Delden.** — Stellingen.
5	Mei	»	**W. F. Roëll.** — Stellingen.
8	»	»	**A. G. Schimmelpenninck.** — Stellingen.
13	»	»	**H. P. L. C. de Kruijff.** — Stellingen.
20	»	»	**E. Mackay.** — Stellingen.
22	»	»	**M. P. D. van Sijtzama.** — Stellingen.
29	»	»	**K. J. H. Roijaards.** — Stellingen.
12	Juni	»	**P. R. Hoorweg.** — Stellingen.

12 Juni 1896.	**W. A. van Zijst.** — Stellingen.
16 » »	**C. H. Thiebout.** — Stellingen.
29 » »	**W. C. A. van Vredenburch.** — Stellingen.
3 Juli »	**J. J. Uijtwerf Sterling.** — Stellingen.

Staatswetenschap

25 Sept. 1895.	**H. G. de Cock,** Jeremy Bentham.
3 Dec. »	**Mr. W. J. Doude van Troostwijk.** — Stellingen.
11 » »	**Mr. J. Bierens de Haan.** — Stellingen.
20 Maart 1896.	**W. C. A. van Vredenburch,** De staatsleer van Hegel en hare toepassing.
16 Juni »	**Mr. W. F. Roëll.** — Stellingen.
20 » »	**Mr. A. G. Schimmelpenninck.** — Stellingen.

Faculteit der Geneeskunde.

5 Nov. 1895.	**A. van Dorsten,** (met lof), Het ontstaan van anorganische hartgeruischen.
19 Dec. »	**F. A. Lemaire,** Over het voorkomen van koolhydraten in de urine van den gezonden mensch en over lactosurie bij kraamvrouwen.
23 April 1896.	**G. W. M. Hoeben,** Over een centrum Oculo-spinale.
23 » »	**A. Bosch,** Over Syringomyelie.
21 Mei »	**L. P. van Lelyveld,** (met lof), Klinische bijdrage tot de chirurgie der galwegen.
18 Juni »	**M. Colenbrander,** (met lof) Over de structuur der gangliencel uit den voorsten hoorn.
29 » »	**P. H. J. Berends,** Eenige schedelmaten van Recruten, Moordenaars, Paranoiisten, Epileptici en Imbecillen onderling vergeleken.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Wis- en Natuurkunde.

17 April 1896.	**J. C. Marx** (met lof), Over de ontbinding in priemfuncties van geheele transcendentale functies.
15 Juni »	**A. A. Nijland** (met lof), Over een bijzondere soort van geheele functiën.
19 » »	**H. Onnen,** (met lof), Het maximum van verzekerd bedrag.
8 Juli »	**P. van Mourik,** Bijdrage tot de theorie van de Vectorpotentiaal.

Artsenijbereidkunde.

19 Maart 1896. **J. A. B. Swaters,** Piscidia Erythrina.
23 » » **P. J. Schieveen Borgman,** Over het tin als conservatiemiddel voor levensmiddelen en zijn quantitatieve bepaling.
30 » » **P. J. L. Reijnen,** Scheiding van eenige organische verbindingen.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Klassieke Letteren.

1 Mei 1896 **P. H. Peijrot,** Paciani Barcelonensis episcopi opuscula edita et illustrata.

Nederlandsche Letteren.

11 Juni 1896. **A. van der Hoeven,** Lambert ten Kate. (»De gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche" en zijne onuitgegeven geschriften over klankkunde en versbouw.

II. Staat der Rijks-Universiteit te Utrecht

op 15 September 1896.

STAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

op 15 September 1896.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899; benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, N°. 11.

Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1905.

B. Reiger, benoemd bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, n°. 23, tot 30 Sept. 1903.

Mr. W. H. de Beaufort, benoemd bij Kon. besluit van 25 Mei 1894, n°. 39, tot 30 Sept. 1897.

Mr. J. G. Gleichman, benoemd bij Kon. besluit van 11 Oct. 1895, n°. 14, tot 30 Sept. 1901.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: Dr. C. A. Pekelharing.

Assessoren: Dr. G. H. Lamers, Mr. M. S. Pols, Dr. E. Mulder. Dr. J. van der Vliet.

Secretaris van den Senaat: Dr. M. Th. Houtsma.

Archivaris van den Senaat: Dr. C. E. A. Wichmann.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	Dr. J. J. P. Valeton, Jr.	Dr. J. M. S. Baljon.
Rechtsgeleerdheid:	Mr. J. de Louter.	Mr. H. J. Hamaker.
Geneeskunde:	Dr. Th. W. Engelmann.	Dr. E. W. Rosenberg.
Wis- en Natuurk.:	Dr. W. Kapteijn.	Dr. H. Wefers Bettink.
Lett. en Wijsbeg.:	Dr. J. H. Gallée.	Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck.

HOOGLEERAREN [1].

Faculteit der Godgeleerdheid.

Dr. J. J. P. Valeton Jr. (8 Dec. 1877). De geschiedenis van den Israëlietischen Godsdienst, de Israëlietische letterkunde, de uitlegging van het Oude Testament.

Dr. G. H. Lamers (19 Juni 1883), vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874. De geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den Godsdienst, de zedekunde, de geschiedenis der leer aangaande God.

Dr. J. M. S. Baljon (9 Oct. 1895). De encyclopaedie der Godgeleerdheid, de Oud-christelijke letterkunde, de uitlegging van het Nieuwe Testament.

Dr. S. D. van Veen (28 Sept. 1896). De geschiedenis van het Christendom, de Christelijke archaeologie, de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken Godsdienst.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Mr. H. J. Hamaker (12 Dec. 1877). De encyclopaedie der rechtswetenschap, het internationale privaatrecht, het burgerlijk recht.

Mr. J. Baron d'Aulnis de Bourouill (23 Maart 1878). De staatkundige geschiedenis, de statistiek, de staathuishoudkunde.

Mr. M. S. Pols (26 Sept. 1879). Het strafrecht, de strafvordering.

Mr. J. de Louter (18 Oct. 1879), vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877. De wijsbegeerte van het recht, het staatsrecht, het volkenrecht, het administratief recht.

Mr. W. L. P. A. Molengraaff (17 April 1885). Het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering.

Mr. J. C. Naber (21 Sept. 1885). Het Romeinsche recht, de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdings-redevoering of publieke les, en de vakken, hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad No. 102) of bij hunne benoeming opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

Faculteit der Geneeskunde.

Dr. T. Halbertsma (15 Oct. 1867), vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866. De verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Dr. Th. W. Engelmann (20 Maart 1871). De physiologie.

Dr. S. Talma (6 Oct. 1876). De geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer, de propaedeutische kliniek.

Dr. G. van Overbeek de Meijer (14 Dec. 1877). De gezondheidsleer, de geneeskundige politie, de gerechtelijke geneeskunde.

Dr. H. Snellen (15 Dec. 1877). De oogheelkunde.

Dr. C. A. Pekelharing (21 Sept. 1881). De weefselleer en de physiologische scheikunde.

Dr. C. H. H. Spronck (24 Sept. 1888). De ziektekunde, de ziektekundige ontleedkunde.

Dr. E. W. Rosenberg (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat sinds 2 Oct. 1876. De ontleedkunde.

Dr. A. Narath (14 April 1896). De heelkunde.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Dr. E. Mulder (4 Dec. 1868). De organische scheikunde.

Dr. J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; 24 Jan. 1876). De sterrekunde.

Dr. H. C. Dibbits (23 Juni 1876). De anorganische scheikunde.

Dr. H. Wefers Bettink (15 Dec. 1877). De artsenijbereidkunde, de toxicologie.

Dr. W. Kapteijn (16 Febr. 1878). De analytische meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de integraalrekening, de differentiaalrekening, de theorie der functiën, de waarschijnlijkheidsrekening, de hoogere stelkunde.

Dr. C. E. A. Wichmann (22 Maart 1879). De geologie, de mineralogie, de palaeontologie, de kristallographie.

Dr. A. A. W. Hubrecht (20 Sept. 1882). De zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.

Dr. V. A. Julius (27 Sept. 1888). De mathematische natuurkunde, de theoretische mechanica.

Dr. F. A. F. C. Went (21 Sept. 1896). De botanie.

Dr. W. H. Julius (17 Oct. 1896). De proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde, de meteorologie.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Dr. H. van Herwerden (28 Oct. 1864). De Grieksche taal en letterkunde, de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. J. H. Gallée (22 Sept. 1882). Het Gothisch, de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder, het Angelsaksisch en Middel-Hoogduitsch.

Dr. M. Th. Houtsma (14 Mei 1890). De Hebreeuwsche letterkunde, de Israëlietische oudheden.

Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck (6 Oct. 1890), vroeger te Groningen sinds 7 Mei 1863. De geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica, de zielkunde.

Dr. J. van der Vliet (18 Sept. 1891). De Latijnsche taal en letterkunde, de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst, het Sanskriet.

Dr. F. J. L. Krämer (22 Sept. 1893). De algemeene geschiedenis, de politische aardrijkskunde, de vaderlandsche geschiedenis.

Dr. G. Kalff (18 Maart 1896). De Nederlandsche taal en letterkunde, het Middel-Nederlandsch.

OUD-HOOGLEERAREN.

Volgens Art. 58, Wet H. O.

Dr. N. Beets, geb. 13 Sept. 1814; Mr. B. J. Lintelo Baron de Geer, geb. 12 Dec. 1816; Dr. J. I. Doedes, geb. 20 Nov. 1817; Dr. C. M. Francken, geb. 7 Dec. 1820; Dr. J. A. Wijnne, geb. 4 Dec. 1822; Dr. N. W. P. Rauwenhoff, geb. 6 Juli 1826.

Volgens Art. 51, 3de al., Wet H. O.

Mr. H. P. G. Quack, geb. 2 Juli 1834; Dr. W. Koster, geb. 24 Oct. 1834; Dr. A. L. S. Gusserow, geb. 18 Juli 1836; Mr. C. Pijnacker Hordijk, geb. 13 April 1847; Dr. A. von Eiselsberg, geb. 31 Juli 1860; Dr. C. H. C. Grinwis, geb. 9 Maart 1831; Dr. C. Winkler, geb. 25 Febr. 1855.

HOOGLEERAAR-TITULAIR.

Art. 112, Wet H. O.

Dr. J. P. Th. van der Lith, geb. 19 Sept. 1814.

HOOGLEERAREN
aan de instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

Dr. T. Cannegieter (18 Nov. 1878). De leerstellige Godgeleerdheid, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen, het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

Dr. E. H. van Leeuwen (21 Jan. 1887). De bijbelsche Godgeleerdheid, de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen, de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67, en 13 Oct. 1877, n°. 3). De physische diagnostiek, oefeningen in het gebruik van den keelspiegel, de kliniek der keelziekten, de chemische diagnostiek, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz (benoemd bij Kon. besluit van 21 Sept. 1877, n°. 4). De tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877, n°. 23). Da verbandleer, de operatieve chirurgie.

Dr. G. C. J. Vosmaer (benoemd bij Kon. besluit van 14 Febr. 1895, n°. 34). De zoölogie.

PRIVAATDOCENTEN.

(Toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken).

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521). Het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578). De palaeontologie; en (beschikking van 31 Mei 1888, n°. 1611) de mineralogie en de geologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301). De archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443). De oorheelkunde.

Dr. L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005). De Hoogduitsche taal en letterkunde.

Dr. M. Snellen (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878). De meteorologie, het aardmagnetisme.

Dr. S. K. Hulshoff (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502[1]). De kinderziekten.

Dr. G. J. D. Mounier (beschikking van 6 Oct. 1890, n°. 3687). De mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

Dr. M. L. Gutteling (beschikking van 16 Maart 1892, n°. 1736°). De leer der huidziekten en syphilis.

Dr. J. J. Couvée (beschikking van 12 Dec. 1894, n°. 6844). De qualitatieve analytische scheikunde, het onderzoek van voedingsmiddelen en andere handelswaren.

Mr. S. R. Steinmetz (beschikking van 14 Febr. 1895, n°. 647). De ethnologie.

Dr. H. Snellen Jr. (beschikking van 28 Febr. 1895, n°. 988). De oogheelkunde.

Mr. C. L. Kooiman (beschikking van 2 April 1895, n°. 1618). Het Romeinsche recht.

Dr. H. van Gelder (beschikking van 28 Mei 1896). De oude geschiedenis.

Dr. H. W. F. C. Woltering (beschikking van 7 Aug. 1896). De algemeene therapie der inwendige ziekten.

ASSISTENTEN bij de

Physiologie en Histologie .	W. Middelveld Viersen (1 Jan. 1893).
	W. J. de Wilde (1 Jan. 1892).
Anatomie.	A. W. Ausems (15 Oct. 1894).
	G. M. Stolte (31 Dec. 1895).
Pathologie	G. van Houtum (4 Jan. 1896).
Medische Kliniek	Dr. W. A. Boekelman (1 Juli 1895).
Medische Polikliniek . . .	Dr. H. W. F. C. Woltering (31 Dec. 1895).
Chirurgie.	1ste assistent: M. C. Cartier van Dissel (1 Oct. 1894).
	2de assistent: D. B. Boks (1 Oct. 1894).
Chirurgische Polikliniek. .	Dr. A. Bosch (28 Sept. 1895).
Gynaekologie en Obstetrie .	1ste assistent: P. Timmermans (27 Dec. 1893).
	2de assistent: A. Mijnlieff (1 April 1895).
	3de assistent: H. J. J. B. Franke (20 Juni 1896).
Gezondheidsleer.	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
Oogheelkunde	Dr. H. Snellen, Jr. (1 Jan. 1890).
Tandheelkunde.	P. J. J. Coebergh (1 Mei 1895).
	M. de Boer (onbezoldigd) (8 Juli 1896).
Natuurkunde	N. G. van Huffel (1 Oct. 1894).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	A. W. K. de Jongh (29 Jan. 1896).
Scheikunde (Sterrebosch) .	A. Smits (24 April 1894).
Pharmacie	1ste assistent: J. van Eijk (27 Dec. 1893).
	2de assistent: W. P. H. van den Driessen Mareeuw (8 Maart 1894).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer (1 Jan. 1889).
Botanie	L. S. Schouten (31 Dec. 1895).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
H. C. Top (7 December 1893).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministerieële beschikking van 16 Maart 1889, n°. 750).
P. J. D. van Dokkum, *1ste Conservator.*
Dr. J. Alblas, *2de Conservator.*
J. D. C. van Dokkum, *Amanuensis.*
G. H. B. Hogewind, *assistent-amanuensis* (tijdelijk) 26 Juni 1896.
G. A. Nagtegaal, *Bewaarder.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. Dr. E. W. Rosenberg, *Directeur.*
I. L. A. Issels, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Prof. Dr. Th. W. Engelmann, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. Dr. C. H. H. Spronck, *Directeur.*

Hygiënisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. Dr. G. van Overbeek de Meijer, *Directeur.*
H. J. Elfrink, *Amanuensis.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. Dr. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
J. G. de Groot, *Custos, tevens Conservator.*
J. P. Dreckmeijer, *Assistent-Conservator.*

Physisch Laboratorium.

Prof. Dr. V. A. Julius, *Directeur.*
M. P. Filbri, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh",

Prof. Dr. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zaanen, *Amanuensis*

Chemisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. Dr. H. C. Dibbits, *Directeur.*
J. W. de Groot, *Amanuensis.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. Dr. H. Wefers Bettink, *Directeur.*
P. N. van Eck, *Amanuensis.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. Dr. F. A. F. C. Went, *Directeur.*
J. K. Budde, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. Dr. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
Dr. A. A. Nijland, *Observator.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. Dr. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(In art. 7 van het Koninklijk Besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Academisch klinisch onderwijs).

Dr. C. A. Lamping, *Directeur-Geneesheer.*
J. A. Wijnhoff, *arts, tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
F. P. A. Muijsken, *arts, Assistent-geneeskundige.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. C. Leusden, *tweede Apotheker.*
J. J. Wesselman, *Oeconoom.*
Mej. A. C. A. de Haan, *Directrice der verpleging.*
Mej. H. Bergsma, *Hoofdverpleegster (Mannen).*
Mej. M. J. T. A. Bouret, *Hoofdverpleegster (Vrouwen).*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
B. van Delden, *tweede Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders.

Prof. Dr. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. H. Snellen Jr., *Arts, Plaatsvervangend Geneesheer-Directeur*
W. Snellen, *Arts.*
Dr. J. P. van der Brugh, *Arts.*
Dr. E. Hummelsheim.
L. van Lissa, *Arts.*
J. Piekema, *Arts.*

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Hoofd-Directeur.*
S. L. Olland, *Secretaris.*
Dr. H. Ekama, *Directeur der afdeeling waarnemingen te land.*
Dr. W. van Bemmelen, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
P. F. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
M. E. B. I. Kluit, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
G. F. C. Zaalberg, *Observator.*
L. Roosenburg, *Directeur der filiaal-inrichting te Amsterdam.*
A. E. Arkenbout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XV M. Septembris Anni MDCCCXCVI usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCVII

RECTORE MAGNIFICO

CORNELIO ADRIANO PEKELHARING.

In Facultate Medica.

T. Halbertsma Theoriam artis obstetriciae docebit die mercurii hora I;
Exercitationes clinicas in arte obstetricia et gynaecologia moderabitur et policlinico gynaecologico praeerit diebus lunae et veneris hora I—III;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. W. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et veneris horis X et XI, die mercurii hora II dimidiata;
Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit die martis horis II—IV, die mercurii hora III dimidiata.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et mercurii hora IX;
Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, veneris et saturni hora IX;
Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora X.

G. van Overbeek de Meijer Hygienen et Politiam medicam docebit die martis hora II dimidiata et die saturni hora II dimidiata;
Medicinam forensem docebit die iovis hora II dimidiata;
Exercitationes bacteriologicas aliis duodenis per alium mensem commilitonibus moderabitur diebus lunae, mercurii et saturni horis II—IV.

H. Snellen, Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, clinicam die saturni hora X et XI;
Operationibus ophthalmiatricis praeerit qualibet oblata occasione.
Insuper Medicinae Candidatis in Nosocomio ophthalmologico patebunt exercitationes clinicae ophthalmoscopicae et microscopicae die iovis hora III.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;
Chemiam physiologicam docebit die mercurii hora X et XI;
Exercitationes microscopicas moderabitur diebus lunae, martis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus mercurii et iovis horis II—IV.

Th. W. Engelmann et C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiciologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit diebus martis et saturni hora IX;
Anatomen pathologicam exponet die veneris horis III et IV, die saturni hora XI;
Sectionibus cadaverum praeerit quotidie hora XI;
Exercitationes pathologicas moderabitur diebus lunae, mercurii et saturni horis III—V;
Indagationibus pathologicis provectiorum quotidie praeerit.

E. W. Rosenberg Anatomen tam systematicam, quam topographicam, docebit die martis hora XI, die mercurii hora IX, die iovis hora X, die veneris hora IX;
Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV;
Embryologiam docebit die veneris hora I.

A. Narath Clinicen chirurgicam moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis XI—I;
Policlinico chirurgico, in provectiorum usum, praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora X.

Lectiones de psychiatria etc. postea indicabuntur.

P. Q. Brondgeest Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit diebus lunae, martis et veneris hora II;
Pharmacognosin, die martis hora X die iovis hora IX et die saturni hora X;
Chemiam diagnosticam, die mercurii hora VIII;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit diebus lunae, veneris et saturni hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX;
Operationes odontiatricas in vivo et in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur diebus postea indicandis;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die martis hora vespertina VII, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die veneris hora vespertina VII.

J. E. van der Meulen Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur, die martis horis III—V et die iovis horis III—V;
Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die mercurii hora III;
Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit hora postea indicanda.

A. Huysman Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Otiatriam docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora IX;
Operationes instituet qualibet oblata occasione.

S. K. Hulshoff Medicinae Doctor, Paediatriam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,
Exercitationes clinicas in morbis infantum moderabitur die iovis hora IX;
Policlinico paediatrico praeerit die lunae hora II dimidiata.

M. S. Gutteling Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Dermatologiam docendi venia impetrata, Dermatalogiam docebit die veneris hora IX.

H. Snellen, Jr. Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina opthal-

miatriam docendi venia impetrata, operationibus in cadavere opthalmiatricis praeerit die veneris hora III.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

J. M. S. Baljon Encyclopaediam Theologiae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Patres apostolicos tractabit die saturni hora XI.

Lectiones de historia Christianismi et dogmatum Religionis Christianae postea indicabuntur.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et martis hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die martis hora X.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani historiam et institutiones cum tironibus inchoabit diebus lunae, martis et mercurii hora XI, cum veteranis necdum candidatis absolvet iisdem diebus hora XII.

Adhibebitur cum tironibus: Girard, Textes de droit romain, cum veteranis: Mispoulet, Textes de droit romain.

Ius pignorum secundum Pandectas candidatis exponet ternis horis, quae postea indicabuntur.

A. I. B. **Rijke**, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

C. L. **Kooiman**, Iuris Doctor, Ius Romanum docendi in Universitate Rheno-Traiectina venia impetrata;

Ius hereditarium Romanum docebit horis singulis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

E. **Mulder** Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

J. A. C. **Oudemans** docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;

Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;

Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, horis auditoribus commodis;

Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae et mercurii hora XI;

Astronomiam practicam, tironibus die lunae hora I, provectioribus die mercurii horis I—III;

Methodum quadratorum minimorum, horis auditoribus commodis.

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. **Dibbits** docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam, in provectiorum usum, die martis hora IX;

Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

Chemiam practicam docebit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. **Wefers Bettink** Chemiam pharmaceuticam docebit die jovis hora XI, die veneris hora IX et die saturni hora IX; Toxicologiam, die martis hora XI;

Pharmaciam (medicamenta quae dicuntur simplicia et galenica) die mercurii hora XI, die jovis hora IX; Capita selecta in provectiorum usum, hora auditoribus commoda.

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

W. **Kapteijn** docebit: Calculum integralem, diebus mercurii et saturni hora IX;

Theoriam functionum, diebus iovis et veneris hora IX;

Geometriam analyticam, diebus martis et mercurii hora I.

C. E. A. **Wichmann** docebit: Mineralogiam generalem, diebus veneris et saturni hora X;

Geologiam generalem, die lunae hora I et die saturni hora XI;

Crystallographiam, in provectiorum usum, die martis hora X;
Palaeontologiam, die iovis hora IX.
Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV.
Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. W. Hubrecht docebit: Zoologiam et Anatomiam comparatam diebus iovis hora III et veneris hora XI;
Exercitationibus zootomicis praesidebit adjuvante Lectore G. C. J. Vosmaer die iovis X—XII et I—III;
Exercitationes microscopicas et embryologicas in candidatorum usum moderabitur diebus lunae et mercurii horis I—IV, saturni horis IX—IV;
Capita selecta in provectiorum usum die lunae hora VII pomeridiana;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Capita selecta Physicae experimentalis elementaris exponet die veneris hora XI;
Capita selecta in candidatorum usum tradet die iovis hora XI;
Exercitationes practicas iis moderabitur qui ad candidati gradum adspirant, diebus martis et mercurii horis postmeridianis.
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

F. A. F. C. Went docebit: Morphologiam, Anatomen atque Physiologiam plantarum etc. diebus et horis postea indicandis.

Lectiones de calculo differentiali, de mechanica theoretica, de physica mathematica postea indicabuntur.

G. C. J. Vosmaer, Zoologiae Lector, de Animalibus parasiticis hominis aget die martis hora I.

J. Lorié, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Geologiam et Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Geologiam Neerlandiae docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestrem in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. J. D. Mounier, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, doctrinae de vitae cautione theoriam mathematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:
Theoriam mathematicam praemiorum et calculum reservati, horis postea indicandis;
Calculum probabilitatis et Statisticam mathematicam ratione habita applicationis ad vitae cautiones, hora postea indicanda;
Capita selecta theoriae provectioris cautionis vitae, reservationem periclitandi c. a. hora postea indicanda.

J. J. Couvée, Mag., Phil. Nat. Doctor, chemiam analyticam qualitativam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:
Chemiam analyticam qualitativam, die mercurii hora I;
Experimenta de alimentis ceterisque mercibus instituet, die veneris hora X

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae, martis et mercurii hora X, pergens in interpretando Platonis Convivio; praeterea Sophoclem tractabit;
Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;
Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;
Candidatis Palaeographiam et alia tradet, die mercurii hora I—II, die iovis horis I—II;
Cum provectioribus cursorie et critice leget Lucianum, ad novissimam Sommerbrodtii editionem Berolinensem a. 1886—1896;

I. H. Gallée Grammaticae comparativae elementa tradet die lunae hora III;
Linguam Goticam, die lunae hora II;
Grammaticam tradet die lunae hora I, die mercurii hora III;
Linguam Theodiscam medii aevi (W. Braune, Althochd. Lesebuch), die mercurii hora I;
Antiquam Saxonum linguam tradet die iovis hora I;
Lectiones de Litteris Anglo-Saxonicis habebit die mercurii hora II;
Historiam litterarum Theodiscarum medii aevi exponet die iovis hora II.

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris Veteris Testamenti interpretabitur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae et martis hora X;
Lectiones de litteris Aramaeis habebit die mercurii hora X;
Linguae Arabicae elementa docebit die saturni horis I et II;
Capita selecta e litteris orientalibus tractabit cum provectioribus hora postea indicanda.

B. H. C. K. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II;
Psychologiam, die veneris hora I;
Historiam Philosophiae antiquae, die saturni horis I et II.

J. van der Vliet interpretabitur Ciceronis Philippicas et Carmina Propertii die martis hora I et die iovis hora X;
Grammaticam latinam historicam tradet die saturni hora XI;
Artem palaeographicam docebit die mercurii hora II;
Cum candidatis scriptorem aliquem difficiliorem leget die mercurii hora III;
Antiquitates Romanas docebit die iovis hora XI;
Elementa linguae Sanscriticae docebit die martis hora II et iovis hora IX.

J. van der Vliet et J. C. Naber praeërunt disputationibus sermone Latino habendis diebus et horis postea indicandis.

F. J. L. Krämer Historiam antiquam docebit diebus lunae et martis hora IX, tractaturus historiam Romanam saeculi quarti ab urbe condita;
Historiam recentiorem exponet die martis hora X, die veneris horis IX et X, imprimis historiam Europaeam inde a saeculo sexto decimo exeunte;
Historiam patriae eorundem temporum tradet die martis hora XI;
Geographiam politicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

G. Kalff Grammaticam patriam docebit die mercurii hora II;
Poema quod inscribitur: Van Kaerle ende Elegaste interpretabitur die martis et mercurii hora I;
Historiam litterarum Neerlandicarum enarrabit die iovis hora X et die saturni hora IX.

P. C. Hoofdii, Geeraerdt van Velzen explicabit die martis hora II et iovis hora IX;
Exercitationes palaeographicas moderabitur die saturni hora X;
Capita Selecta e litteris neerlandicis tractabit cum provectioribus hora postea indicanda.

L. J. Morell, Litt. Hum. Doct., Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex Archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

L. Wirth, Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiae litterarum Germanicarum Reformationis saeculo enarrabit diebus et horis postea indicandis.

S. R. Steinmetz, Iuris Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Ethnologiam docendi venia impetrata, capita selecta Ethnologiae socialis tractabit hora auditoribus commoda.

H. van Gelder, Litt. Class. Doct., docendi venia impetrata, litterarum studiosis necnon candidatis historiam graecam enarrabit inde a fine belli Peloponnesiaci horis postea indicandis.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor;
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;
Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die mercurii hora III et veneris hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die veneris hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor.
Theologiam Biblicam tractabit die mercurii hora X, die saturni hora IX;
Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;
Historiam Missionis Christianae enarrabit die mercurii hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ab hora X ad horam IV unicuique patebit, praeterquam mensibus hibernis Novembri et sequentibus ad Februarium exeuntem, cum ab hora X ad III, et feriis cum ab hora I ad horam III aditus erit.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die mercurii et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant

LABORATORIUM CHEMICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM HYGIENICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Gedurende het studiejaar 1895—1896.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT DER Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	TOTAAL.
Eerste	42	30	60	11	8	151
Tweede	55	14	38	14	3	124
Derde	31	20	54	18	7	130
Vierde	27	4	34	10	5	80
Vijfde	28	1	21	8	5	63
Zesde.	5	2	35	8	2	52
Zevende.		2	19	8	2	31
Achtste	1		18	3		22
Negende		1	8	1	1	11
Tiende			3			3
Elfde.			4	1		5
Twaalfde			2			2
Totaal	189	74	296	82	33	674
Volledig onderwijs .	189	74	296 [2]	82 [1]	33 [5]	674
2 lessen.			12 [3]		3	15
1 les.			10	8	1	19
Algemeen totaal . .	189 [1]	74	318	90	37	708

1) Waaronder 16 Duitschers en Hongaren.
2) " 1 }
3) " 5 } 20 Dames
4) " 8 }
5) " 6 }

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1896 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1896.
Theologanten	189	 193
Juristen	74	 159
Medici.	318	 328
Philosophen.	90	 124
Litteratoren	37	 40
	708	844

Vervolg op het Album Academicum

a. SERIES PROFESSORUM. [1]

JOHANNES MARINUS SIMON BALJON, Roterodamensis, natus d. 5 m. Jul. 1861. Theologiae Doctor in Universitate Rheno-Trajectina creatus est d. 14 m. Maji 1884. Ecclesiae Reformatae Nederlandicae Minister fuit in pago Nederhemert (1884—1888), deinde in oppido Almeloo (1888—1895), unde huc vocatus d. 29 m. Jul. ad Exegesin N. T. et Encyclopaediam Theologiae tradendas, munus auspicatus est d. 9 m. Oct. 1895 oratione habita c. t.: ***De Oud-Christelijke Letterkunde.***

GERARDUS KALFF, Suollensis, natus d. 30 m. Jun. 1856. Litterarum Nederlandicarum Doctor in Universitate Lugduno-Batava creatus est d. 27 m. Nov. 1883. Historiam et Litteras Nederlandicas docuit in Gymnasio Harlemensi inde ab anno 1879, deinde Amstelodami in Schola Mercatoria publica (1881); mox iterum in Gymnasio Amstelodamensi (1886) et in Seminario Israelitarum Nederlandicorum (1887) litteras patrias tradidit. D. 10 m. Jan. 1896 huc vocatus munus Professoris Linguae et Litterarum Nederlandicarum auspicatus est d. 18 m. Martii 1896 habita oratione c. t.: ***Taalstudie en Litteratuurstudie.***

ALBERTUS NARATH, Austriacus, natus Vindobonae d. 13 m. Sept. 1864, promotus ad gradum doctoris universae medicinae Universitatis Vindobonensis d. 14 m. Jun. 1890. Anatomiae Prosector apud Professores LANGER et ZUCKERKANDEL (1887—1891), mox Clinicae chirurgicae Adjutor apud Proff. BILLROTH et GUSSENBAUER (1891), d. 21 m. Febr. 1896 huc vocatus munus Professoris Chirurgiae auspicatus est d. 14 m. April. habita oratione c. t.: ***Die Bedeutung der Anatomischen Wissenschaften für die Entwicklung der Chirurgie.***

1) Vg. Jaarboek 1892—1893 bladz. 88—90, 1894—1895 bladz. 98.

b. NAAMLIJST

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN STUDENTEN,

In den Cursus 1895—1896. [1]

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1895.				
9 Sept.	J. H. F. Bloemers.	L.	1876	Gouda.
»	J. G. Walaardt Sacré.	M.	1877	's Gravenhage.
»	G. K. Nugteren.	Ph.	1873	Moordrecht.
»	H. M. R. Leopold.	L.	1877	Zaandijk.
»	J. van Rood.	J.	1874	Hilversum.
»	W. R. Boerendans.	Th.	1873	Harderwijk.
»	A. Hengeveld.	L.	1876	Papendrecht.
»	J. A. M. J. Jennissen.	M.	1877	Assen.
»	A. Visser.	J.	1875	Arnhem.
»	C. G. W. F. van Vredenburch.	J.	1874	's Gravenhage.
»	E. A. E. van Meeuwen.	J.	1876	's Hertogenbosch.
»	J. C. Gerlings.	J.	1872	Utrecht.
»	E. A. van Beresteijn.	J.	1876	Haarlem.
»	J. F. W. S. van Niel Schuuren.	M.	1874	Gouda.
0 Sept.	J. H. Overbeek.	M.	1873	Erichem.
»	G. Leignes Bakhoven.	J.	1874	Deventer.
»	A. Krull.	M.	1874	Langweer.
»	S. E. J. M. van Lier.	J.	1875	Utrecht.
»	J. G. van Hemert.	L.	1876	Gorinchem.
»	C. J. van der Loo.	M.	1877	Bleiswijk.
»	S. L. Veenstra.	Ph.	1874	Hardenberg.
»	H. P. Kuijper.	Ph.	1876	Heerenveen.
1 Sept.	W. H. J. Blanckenhagen.	J.	1876	Utrecht.
»	Th. J. L. Ruijs.	Th.	1877	Putten.
5 Sept.	B. Knaap.	M.	1875	Raamsdonk.
»	Th. Staal.	M.	1875	Eemnes.
»	J. H. Giesbers.	M.	1876	Grave.
»	L. D. van Hengel.	M.	1876	Samarang.
»	C. J. Wegenaar.	M.	1875	Bandoeng.
»	I. W. de Vries.	M.	1872	de Lemmer.
»	P. de Vries.	M.	1863	Oosterend.
5 Sept.	P. H. E. Verberne.	M.	1874	Voorburg.
7 Sept.	Mej. L. Burgdorffer.	Ph.	1877	Deventer.
»	C. Langhout.	Th.	1875	Oosterend.
3 Sept.	A. M. den Oudsten.	Th.	1873	Groot-Ammers.
»	A. T. Vink.	Th.	1874	Lexmond.
»	M. Jongebreur.	Th.	1875	Ouderkerk aan den IJsel.

1) Door de letters Th., J., M., Ph. en L. worden de Faculteiten der *Godgeleerdheid*, *Rechtsgeleerdheid*, *Geneeskunde*, *Wis- en Natuurkunde*, *Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van inschrijving.	Naam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
28 Sept.	F. A. France.	Th.	1874	Utrecht.
»	D. J. W. Muller Massis.	Th.	1876	Groesbeek.
»	P. N. Pikaar.	Th.	1872	Rhenen.
»	H. G. Th. Ravesteijn.	Th.	1875	Utrecht.
»	W. G. Planten.	Th.	1876	Medemblik.
»	J. H. Akkerman.	M.	1875	Rijssen.
»	H. W. Bleeker.	M.	1876	Tjamsweer.
»	G. A. Ootmar.	M.	1872	Leijderdorp.
»	J. W. Hoeffelman.	M.	1870	Paramaribo.
30 Sept.	B. Tichelman.	Th.	1875	Hellevoetsluis.
1 Oct.	W. van Schothorst.	L.	1877	Lunteren.
»	C. van Schothorst.	M.	1876	Lunteren.
»	J. A. A. H. de Beaufort.	J.	1876	Leusden.
»	J. de Groot.	M.	1855	Rotterdam.
»	J. F. H. de Graaf.	M.	1876	Ternate.
»	A. van der Chijs.	M.	1874	Delft.
»	J. Th. J. M. Timmers.	Ph.	1869	Sittard.
3 Oct.	L. J. A. du Quesne.	J.	1877	Soesterberg.
»	H. J. H. van Boetzelaer.	J.	1876	de Bilt.
»	M. Bruijel.	L.	1875	Zeddam.
4 Oct.	H. G. van Wijngaarden.	Th.	1876	Utrecht.
5 Oct.	J. Luuring.	Th.	1876	Amsterdam.
»	P. van Dam.	Th.	1871	Vlaardingen.
»	P. J. Bakker.	Th.	1875	's Gravenhage.
»	W. Pothoven.	Th.	1873	Driebergen.
»	P. J. Steinz.	Th.	1875	Sluis.
»	M. Lansberg.	Ph.	1872	's Gravenhage.
»	Mej. E. van de Kamer.	Ph.	1869	Middelburg.
7 Oct.	E. H. E. Teding van Berkhout.	J.	1877	Haarlem.
»	J. W. Planten.	M.	1874	Steenderen.
»	K. de Snoo.	M.	1877	Geervliet.
»	J. van Bruggen.	Th.	1872	Engwierum.
8 Oct.	I. Alma.	M.	1874	's Gravenhage.
9 Oct.	H. van Barneveld.	M.	1871	Doesburg.
»	G. J. Brinkgreve.	M.	1876	Utrecht.
»	H. Waller.	M.	1875	Koudekerk.
»	E. J. van der Noorda.	M.	1876	Dordrecht.
»	L. A. Mijnlieff.	M.	1868	Nieuwerkerk aan den IJsel.
»	P. E. G. van der Heijden.	M.	1877	's Hertogen-bosch.
»	P. J. van Brakel.	M.	1874	Zalt-Bommel.
»	H. C. Rogge.	M.	1877	Waterland-kerkje.
»	D. J. Kuipers.	J.	1875	Heerenveen.
»	G. F. Bieruma Oosting.	J.	1873	Oranjewoud.
»	G. J. Sprenger.	J.	1874	Middelburg.
10 Oct.	H. IJsebrands.	Th.	1873	Gorkum.
»	J. E. Bijl.	Th.	1877	Delft.
»	H. Pomes.	L.	1876	Rotterdam.
11 Oct.	A. Simons.	M.	1876	Andel.
»	P. V. Astro.	M.	1875	Rotterdam.
12 Oct.	J. D. Stegeman.	Th.	1875	Dedemsvaart.
»	M. J. G. J. van de Pol.	Th.	1873	Herveld.
»	J. M. Coops.	Th.	1877	Doetinchem.

Datum van inschrijving.	NAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
12 Oct.	G. van Dijk Azn.	Th.	1874	Peins.
»	H. J. M. van den Bergh.	J.	1874	Wesel.
»	W. B. Sandberg tot Essenburg.	J.	1876	Apeldoorn.
»	W. M. Wijt.	J.	1876	Rotterdam.
»	J. H. W. Groot Enzerink.	Th.	1874	Utrecht.
»	Th. M. van Leeuwen.	M.	1876	Zutphen.
»	A. M. Dhont.	M.	1878	Middelburg.
»	P. J. de Haart.	Ph.	1875	Utrecht.
14 Oct.	J. F. Th. van Valkenburg.	J.	1877	Amsterdam.
15 Oct.	C. J. Oskam.	Th.	1874	Oudenrijn.
»	H. M. E. Bremer.	Th.	1875	Amsterdam.
»	G. M. J. Kolfschoten.	J.	1875	Arnhem.
»	K. W. A. Beukema.	J.	1878	Tokio.
»	D. G. Rengers Hora Siccama.	J.	1876	's Gravenhage.
»	C. W. Star Bussmann.	J.	1877	Leeuwarden.
»	J. W. Le Nobel.	M.	1877	Utrecht.
»	L. A. J. Trip.	J.	1876	Utrecht.
»	D. Buijer.	M.	1873	Zierikzee.
»	C. J. L. M. Smulders.	M.	1875	Utrecht.
»	J. Hagens.	M.	1876	Winterswijk.
»	M. E. L. L. Stijns.	M.	1874	Helmond.
»	S. A. Baljon.	Th.	1874	Rotterdam.
»	J. A. L. Hovy.	Th.	1875	Amsterdam.
»	H. van Dijk.	M.	1875	Utrecht.
19 Oct.	O. Röhrig.	Th.	1871	Schmiedel.
»	F. Csürös.	Th.	1870	Teketelare.
»	W. A. van Bruggen.	Th.	1871	Engwierum.
»	K. Kovács.	Th.	1870	Erszentkiraly.
»	B. Klein Wassink.	Th.	1874	Halle.
»	K. J. H. Verzijl.	M.	1870	Venlo.
»	J. P. J. M. Sweens.	M.	1871	's Hertogen-bosch.
»	V. J. A. Harmsen.	M.	1877	Utrecht.
»	G. J. Boon.	M.	1876	Utrecht.
»	A. P. Quirijns.	M.	1875	Grevelduin Capelle.
»	T. P. J. Bal.	Ph.	1872	Zierikzee.
»	M. S. Boon Hartsinck.	J.	1875	Arnhem.
»	P. J. A. van Voorst Vader.	J.	1876	Harderwijk.
»	J. P. van Tienhoven.	J.	1876	Amsterdam.
»	Mej. H. A. E. Baudet.	L.	1876	Arnhem.
»	D. M. van Londen.	M.	1873	Varik.
21 Oct.	P. J. J. Coebergh.	M.	1875	Leiden.
22 Oct.	H. W. van Rhijn.	M.	1875	Zutphen.
23 Oct.	C. Boeser.	M.	1876	Medemblik.
24 Oct.	J. Groen.	M.	1874	Delft.
30 Oct.	L. Emmen.	Th.	1872	Rotterdam.
»	D. G. W. Levin Röder.	Th.	1874	Rotterdam.
»	M. Pol.	Th.	1871	Ruinerwolde.
»	J. V. R. van Romondt.	M.	1876	Curaçao.
»	J. L. B. Engelhard.	M.	1876	Dordrecht.
»	D. van Luttervelt.	Th.	1873	Kesteren.
1 Nov.	A. J. P. Boeke.	Th.	1875	Alkmaar.
2 Nov.	A. F. W. Stibbe.	J.	1874	Lodjaja.
9 Nov.	J. D. V. Thomas.	Ph.	1874	Batavia.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
9 Nov.	J. M. de Zoute.	Th.	1874	Cadzand.
11 Nov.	M. Hertogs.	Ph.	1867	Middelburg.
19 Nov.	J. Ankerman.	Th.	1869	Nijehaske.
29 Nov.	A. M. C. Seeuwen.	Ph.	1870	's Gravenhage.
»	W. H. A. Wesselink.	L.	1871	Hoogvliet.
»	Mej. H. E. Gelderblom.	M.	1873	Zwaag b. Hoorn.
»	Mej. L. Hamburger.	M.	1867	Alkmaar.
6 Dec.	S. Blaauw.	M.	1867	Bolsward.
7 Dec.	Th. M. Ruijs.	M.	1875	Hoevelaken.
»	M. van Overeem.	Ph.	1873	Utrecht.
»	J. J. Cramer.	M.	1870	Colijnsplaat.
»	E. H. E. Oudschans.	M.	1867	Amsterdam.
17 Dec.	W. F. J. Milatz.	M.	1877	Kampen.
1896.				
16 Jan.	J. J. Rinkel.	M.	1860	Hilversum.
22 Febr.	S. de Boer.	M.	1874	Amsterdam.
»	Mej. F. Ebels.	M.	1874	Stadspolder.
»	P. Rogmans.	M.	1870	Amsterdam.
»	Mej. I. J. Kooiman.	M.	1870	Terschelling.
»	M. de Boer.	M.	1871	de Leek.
»	W. F. Tiemeijer.	L.	1874	Leiden.
24 Maart.	M. Polak.	J.	1874	Hoorn.
30 Maart.	C. C. Kaijser.	M.	1856	Rottevalle.
8 Mei.	G. E. Hoeffelman.	M.	1875	Paramaribo.
»	O. P. Rick.	M.	1868	Rees am Rhein.
9 Mei.	A. W. G. J. Hartmann.	M.	1871	Utrecht.
»	F. W. J. van den Brink.	M.	1868	Breda.
»	E. J. Pestman.	M.	1872	Noorddijk.
»	L. Franck.	M.	1874	Amsterdam.

In den vorigen cursus is alsnog ingeschreven: [1])

1894.				
29 Sept.	F. Siega.	Th.	1873	Nieuwe Pekela.

1) Door eene vergissing niet vermeld op de Lijst voorkomende in het Jaarboek der Rijks-Universiteit voor 1895—1896. Bladz. 86.

BIJLAGE.

VEREENIGING

TOT

Instandhouding van het Oud-Studentenfonds

tot bevordering van den bloei der Rijks-Universiteit te Utrecht.

Volgens het verslag uitgebracht in de Algemeene Vergadering gehouden den 21sten October 1896 is het Kapitaal der Vereeniging, dat in het vorig jaar *f* 33,300 bedroeg, in het afgeloopen jaar gestegen tot *f* 48,700.

Deze belangrijke aanwas is ten deele hiervan het gevolg, dat de niet gebruikte renten van het vorige jaar bij het kapitaal zijn gevoegd, ten deele hierdoor bewerkt, dat Mr. J. G. GLEICHMAN, Curator der Universiteit daaraan eene vorstelijke gift van *f* 1000,— schonk, maar hoofdzakelijk een gevolg hiervan, dat het legaat van wijlen den Hoogleeraar LONCQ na het overlijden van de vruchtgebruikster thans medegerekend is. Verder schonk Jhr. Mr. A. P. C. VAN KARNEBEEK *f* 25.—, terwijl evenals ten vorigen jare een onbekende *f* 1000,— beschikbaar stelde ten behoeve van het onderwijs in de chirurgie.

Tien nieuwe leden traden tot de Vereeniging toe, terwijl één bedankte. Het geheele aantal is thans 130.

Besloten werd om van de beschikbare renten à *f* 1438.29, aan den Hoogleeraar Dr. E. ROSENBERG een krediet te verleenen van *f* 600,— tot aankoop van een mikro-photographisch toestel ten bate van het anatomisch Instituut. Bovendien werd *f* 200,— toegestaan als tegemoetkoming voor reis- en verblijfkosten aan Dr. F. BUITENRUST HETTEMA te Zwolle, om gedurende een half jaar aan de

Universiteit als privaat-docent onderwijs te geven in de Friesche Taal- en Letterkunde, terwijl hem daarbij het uitzicht geopend werd om voor den volgenden cursus, behoudens de goedkeuring der Vergadering, eene geëvenredigde som te ontvangen. Het restant van de beschikbare gelden werd op voorstel van het Bestuur weder bij het kapitaal gevoegd.

Het Bestuur is hetzelfde gebleven als in het vorige Jaarboek is medegedeeld, daar de Heer Mr. W. H. J. Rojjaards, die volgens rooster moest aftreden, bij acclamatie werd herbenoemd.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

BESLUIT van den 8sten *Mei* 1895, *n*°. 21 — *Ned. Staats-Courant* 21 *Mei* 1895, *n*°. 118. (Bijvoegsel tot het Staatsblad, bladz. 334, n°. 183) — ***houdende wijziging van het Reglement voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de zeemacht.***

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Gezien het Koninklijk Besluit van 6 Mei 1886, n°. 41 en het daarbij vastgestelde Reglement voor de opleiding van studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Universiteiten tot officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië of bij de zeemacht, zooals dat Reglement luidt sedert de wijziging daarin gebracht bij het Koninklijk besluit van 12 April 1889, n°. 66;

Op de gemeenschappelijke voordracht van de Ministers van Koloniën en van Marine dd. 3 Mei 1895, lit. C., n°. 22 en van 4 Mei 1895, bureau B, n°. 27;

Hebben goedgevonden en verstaan:

met wijziging in zoover van het bovenvermelde reglement te bepalen:

1°. Voor degenen die nà 1 Mei 1895 in opleiding worden aangenomen voor officier van gezondheid bij de zeemacht geldt de reductie van het subsidie zooals die bij het Koninklijk Besluit van 12 April 1889 n°. 66 werd bepaald voor de studenten in de geneeskunde aan de Nederlandsche Universiteiten die nà 1 Mei 1889 zijn aangenomen ter opleiding tot officier van gezondheid bij het leger in Nederlandsch-Indië;

2°. Voor degenen die nà 1 Mei 1895 tot ultimo Juli 1896 in opleiding worden genomen voor officier van gezondheid bij genoemd

leger worden de bedragen, de premiën, enz., omschreven in artikel 4 van het reglement, verminderd met *veertig* ten honderd, zullende echter het subsidie in totaal de som van *f* 4000 (*vier duizend gulden*) niet te boven gaan.

De Ministers van Koloniën en van Marine, zijn, ieder voor zooveel hem betreft, belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan de Ministers van Binnenlandsche zaken en van Oorlog en aan de Algemeene Rekenkamer.

Londen, den 8sten Mei 1895.

(*Get.*) EMMA.

De Minister van Koloniën,

(*Get.*) Bergsma.

De Minister van Marine.

(*Get.*) van der Wijck.

Beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 27 Februari 1896, N° 817[1] Afd. O. tot wijziging van Art. 86 van het Reglement op de Ziekenhuizen. (Jaarboek der Rijks-Universiteit 1880/81 bladz. 35).

DE MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,

Gelet op art. 62, tweede lid, der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102);

Gezien de berichten van Curatoren der Rijks-universiteiten te Leiden, Utrecht en Groningen van 11 Februari 1896, n°. 55, 1 Februari 1896, n°. 42, en 29 Januari 1896, n°. 13;

Heeft goedgevonden te bepalen, dat het eerste lid van art. 86 van het Reglement op de Ziekenhuizen bij de Rijks-Universiteiten, vastgesteld bij beschikking van 30 December 1880, L[a] N. N., afd. O. en gewijzigd bij beschikking van 4 November 1882, n°. 4126[1], afd. O., zal luiden als volgt:

„Over het opnemen van zieken in het belang van het onderwijs beslissen hoogleeraren, ieder voor zijne afdeeling, voor zoover de ruimte en de beschikbare geldmiddelen en de in verband daarmede door Curatoren aan de directie gegeven voorschriften de opneming toelaten."

's Gravenhage, 27 Februari 1896.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

BESLUIT** van den 13den Mei* **1896 (Staatsblad n°. 78),** ***houdende nadere wijziging van het bij de Koninklijke besluiten van 4 Juni **1878 (Staatsblad n°. 86),** ***22 Juli*** **1893 (Staatsblad n°. 119),** ***28 Juli*** **1894 (Staatsblad n°. 140)** ***en*** **26** ***April*** **1895 (Staatsblad n°. 77)** ***gewijzigde Koninklijk besluit van*** **27** ***April*** **1877 (Staatsblad n°. 87),** ***waarbij de in de artikelen*** **84, 88** ***en*** **92** ***der wet van*** **28** ***April*** **1876 (Staatsblad n°. 102)** ***bedoelde examens en promotiën zijn vastgesteld.***

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 2 April 1896 n°. 2024/3 afdeeling Onderwijs;

Gezien de Koninklijke besluiten van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), 4 Juni 1878 (*Staatsblad* n°. 86), 22 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 119), 28 Juli 1894 (*Staatsblad* n°. 140) en 26 April 1895 (*Staatsblad* n°. 77);

Gezien de adviezen van ieder der Senaten der Rijks-Universiteiten;

Den Raad van State gehoord, (advies van 28 April 1896, n°. 20);

Gelet op het nader rapport van den voornoemden Minister van 8 Mei 1896 n°. 2690, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Artikel 2, § 3 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), wordt gelezen als volgt:

Examens ter verkrijging van het doctoraat:

a. in de geneeskunde;

b. in de heelkunde;

c. in de verloskunde.

Om tot het candidaats-examen in de geneeskunde te worden toegelaten, wordt vereischt het bewijs van een voor de faculteit der wis- en natuurkunde, aan een der Nederlandsche Universiteiten, met gunstig gevolg afgelegd examen in:

a. de natuurkunde;

b. de scheikunde;

c. de plantkunde;

d. de dierkunde.

Het *candidaats-examen,* voor de drie doctoraten hetzelfde, omvat:

a. de ontleedkunde;

b. de physiologie en weefselleer;

c. de algemeene ziektekunde;

d. de pharmakognosie.

Het *doctoraal-examen* in de *geneeskunde* omvat:

a. de ziektekundige ontleedkunde;

b. de pharmakodynamie;

c. de bijzondere pathologie en therapie;

d. de gezondheidsleer;

e. de theoretische heelkunde;

f. de theoretische verloskunde.

Het *doctoraal-examen* in de *heelkunde* omvat:

a. de heelkunde, theoretisch en practisch;

b. de operatieve heelkunde.

Om tot dit examen te worden toegelaten, wordt het bewijs gevorderd, dat het doctoraal-examen in de geneeskunde met gunstig gevolg is afgelegd.

Het *doctoraal-examen* in de *verloskunde* omvat:

a. de verloskunde en de leer der vrouwenziekten, theoretisch en practisch;

b. de operatieve verloskunde.

Om tot dit examen te worden toegelaten, wordt het bewijs gevorderd, dat het doctoraal-examen in de geneeskunde met gunstig gevolg is afgelegd.

Artikel 2.

Artikel 6 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87) wordt gelezen als volgt:

De duur der examens wordt bepaald:

1°. in de faculteit der *godgeleerdheid:*

voor alle examens op één uur;

2°. in de faculteit der *rechtsgeleerdheid:*

voor het *candidaats-examen* op 1½ uur;

voor het *doctoraal-examen* op 2 uren;

3°. in de faculteit der *geneeskunde:*

voor het *candidaats-examen* op 3 uren: waarvan:

één uur voor de anatomische en mikroskopisch-anatomische demonstratie;

één uur voor de ontleedkunde, physiologie en weefselleer;

één uur voor de algemeene ziektekunde en pharmakognosie;

voor het *doctoraal-examen:*

a. in de *geneeskunde* op 3½ uur, waarvan:

één uur voor de ziektekundige ontleedkunde met demonstratie;

één uur voor de bijzondere pathologie, therapie en pharmakodynamie;

één uur voor de theoretische heel- en verloskunde;

één half uur voor de gezondheidsleer;

b. in de *heelkunde* op 3 uren, waarvan:

twee uren voor de heelkunde (theoretisch en practisch);

één uur voor de operatieve heelkunde;

c. in de *verloskunde* op 3 uren, waarvan:

twee uren voor de verloskunde en de leer der vrouwenziekten (theoretisch en practisch);

één uur voor de operatieve verloskunde;

4°. in de faculteit der *wis- en natuurkunde:*

voor de mondelinge examens op minstens één uur;

5°. in de faculteit der *letteren en wijsbegeerte:*

voor alle examens op hoogstens twee uren.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Faulensee-Bad, den 13den Mei 1896.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

Uitgegeven den *twee en twintigsten* Mei 1896.

De Minister van Justitie,

VAN DER KAAY.

BESLUIT van den 24sten September 1896 (Staatsblad n°. 157) *tot aanvulling van het Koninklijk besluit van* 22 *Juli* 1893 (Staatsblad n°. 118) *gewijzigde Koninklijk besluit van* 30 *Juli* 1886 (Staatsblad n°. 125) *houdende aanwijzing van de buitenlandsche instellingen en getuigschriften, bedoeld in art.* 85*bis der wet regelende het hooger Onderwijs, vastgesteld bij de wet van* 23 *Juli* 1885 (Staatsblad n°. 141).

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 7 Augustus 1896, n°. 4801[3], afdeeling Onderwijs;

Gelet op art. 85*bis* der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), gewijzigd bij de wet van 23 Juli 1885 (*Staatsblad* n°. 141);

Gezien de Koninklijke besluiten van 30 Juli 1896 (*Staatsblad* n°. 125) en 22 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 118);

Gezien de adviezen van ieder der senaten der Rijks-Universiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 8 September 1896, n°. 11);

Gelet op het nader rapport van voornoemden Minister van 21 September 1896, n°. 5632, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

In artikel 1 A van het bij Koninklijk besluit van 22 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 118) gewijzigde Koninklijk besluit van 30 Juli 1886 (*Staatsblad* n°. 125) wordt na het sub 5°. bepaalde ingevoegd, als volgt:

„6°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen der afdeeling A van het Staatsgymnasium te Pretoria;

7°. het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd „examen de maturité des études gymnasiales (Reifeprüfung für Gymnasialstudiën) in het Groot-Hertogdom Luxemburg".

Artikel 2.

Dit besluit treedt in werking op den tweeden dag na zijne afkondiging.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk gelijktijdig in het *Staatsblad* en in de *Nederlandsche Staatscourant* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Het Loo, den 24sten September 1896.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

Uitgegeven den *derden* October 1896.

De Minister van Justitie,

VAN DER KAAY.

Verbetering op Bladz. 82.

De titel der onder het afdrukken van het **Jaarboek** eerst verschenen inaugureele Oratie van Prof. NARATH is:

Anatomie und Chirurgie (Eine historische Skizze).

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

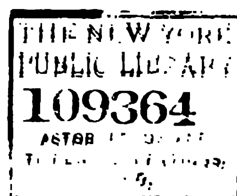
TE

UTRECHT.

1897–1898.

J. VAN DRUTEN, Senatus Veteranorum Typogr. et Librorum Editor.

INHOUD.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Universiteit 1896/97.

II. Staat der Universiteit op 21 September 1897.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1896—1897.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1897—1898.

Opmerkingen over het verschil tusschen levende en doode stof.

REDEVOERING

uitgesproken op 26 Maart 1897

DOOR

Dr. C. A. PEKELHARING,

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Mijne Heeren Curatoren, Hoogleeraren, Doctoren, Studenten aan deze Universiteit, en verder Gij allen die deze plechtigheid door Uw tegenwoordigheid opluistert,

Hoog gewaardeerde Toehoorders!

De opening van den akademischen cursus telken jare in een plechtige bijeenkomst te vieren, is een verplichting ons van hoogerhand opgelegd; maar den verjaardag onzer Alma Mater vieren wij uit eigen beweging. De 26ste Maart, de dag waarop heden voor 261 jaren de Illustre School van Utrecht, krachtens de machtiging van de Staten van den Lande van Utrecht, tot Akademie of Universiteit gewijd werd, die dag mag niet zonder feestelijke herdenking voorbijgaan. Onze Universiteit is voor ons een levend wezen, dat wij liefhebben, dat ons ter harte gaat, zoowel om zijn eervol verleden als om de groote waarde die het thans voor ons heeft, een wezen dat wij ook voor de toekomst een voorspoedig en krachtig leven toewenschen. Daarom willen wij den geboortedag onzer Universiteit als dien van een der onzen, als een feestdag, vieren.

Het is geen gewaagde beeldspraak, wanneer wij de inrichting waarvan heden de stichting herdacht wordt, een tastbaar, levend individu noemen; het is meer dan een eenvoudige personificatie, uit een dichterlijk brein ontsproten.

Niet onafhankelijk van haar omgeving, maar toch zelfstandig, bezit de Universiteit een geschiedenis, die voor een deel een uitvloeisel is van haar eigen arbeid. Om in staat te zijn dien arbeid te blijven verrichten, om haar kracht te onderhouden, heeft zij telkens weer nieuwe bouwstof in zich op te nemen. Zij is niet als een beeld dat, door er maar aan te herstellen wat beschadigd mocht worden, in goeden staat te houden is, zij is een actief, voor ontwikkeling vatbaar organisme, dat slechts dan haar rol als Alma Mater voor geslachten na geslachten kan vervullen, wanneer al wat aan haar wordt toegevoegd ook door haar in waarheid wordt geassimileerd en tot medewerkend deel gemaakt. Krachten van buiten kunnen gunstig of belemmerend op haar werken, maar geen steun zou haar redden zoo haar organen niet meer tot samenwerking in staat waren, en zij zal, door haar eigen arbeidsvermogen het hoofd omhoog kunnen houden, ook al wordt de strijd om het bestaan misschien zwaar.

Het schijnt mij zelfs twijfelachtig of men het wel beeldspraak noemen moet wanneer gezegd wordt dat een Universiteit, een maatschappij, een Staat, als een levend organisme te beschouwen is. Daarin toch vinden wij de eigenaardigheid van een organisme, dat het uit levende, met elkaar opgegroeide deelen, organen, bestaat, die samenwerken tot instandhouding van het geheel.

Maar wat is dan leven, wat zijn levende organen? Wie trachten wil op deze vraag een antwoord te zoeken, zal zijn nasporingen wel niet beginnen met organismen zoo samengesteld, zoo moeilijk toegankelijk voor een nauwkeurig onderzoek, zoo ongenaakbaar voor het experiment, maar zich tot de eenvoudigere vormen hebben te wenden waaronder zich het leven vertoont.

Het geheimzinnige is bovendien niet in het leven van

het geheel, maar in het leven der deelen gelegen. Wanneer wij eenmaal de eigenschappen waardoor de mensch zich kenmerkt als gegeven aannemen, dan meenen wij de georganiseerde samenwerking in een lichaam als een Universiteit wel in hoofdzaken te kunnen begrijpen. Zoo is het ook met het leven van den enkelen mensch. Hoeveel ook nog aan onze kennis ontbreekt, toch hebben anatomie en physiologie het samenstel van het menschelijk lichaam wel zoover doorgrond, dat men in hoofdtrekken kan nagaan hoe de verschillende groepen van organen waaruit het bestaat samenwerken. De groote moeilijkheid waarop wij stuiten, zoodra wij ons rekenschap willen geven van hetgeen een levend wezen kenmerkt, vertoont zich te meer, naarmate het onderzoek verder wordt voortgezet. In de maatschappij van den mensch kunnen wij de functie nagaan van ieder der tot haar behoorende personen, en zoo is in het lichaam van dier en plant de functie van een groot aantal der organen op bevredigende wijze aan het licht gebracht. Het groote raadsel ligt in de werking der kleinste levende deeltjes.

Hoe verschillend in grootte, bouw en verrichtingen de meest uiteenloopende vertegenwoordigers van planten- en dierenrijk zich ook mogen vertoonen, allen zijn opgebouwd uit eigenaardige, zekere kenmerken met elkaar gemeen hebbende lichaampjes, meest zoo klein dat zij eerst door het gewapend oog onderscheiden kunnen worden; men noemt ze cellen. Bij een groote groep van levende wezens bestaat het lichaam slechts uit een enkele cel. Daarin schuilt het leven, daar moet het ten slotte bestudeerd worden. De stof waaruit zulk een cel is opgebouwd bezit eigenschappen die wij bij de doode stof missen. Zal het den mensch ooit mogelijk worden zich van den aard van dat verschil een voorstelling te maken, zal hij

ooit een verklaring vinden van de merkwaardige eigenschappen waardoor de levende stof zich van de doode onderscheidt?

Wilt mij Uw welwillende en toegevende aandacht schenken voor enkele opmerkingen die ik naar aanleiding dezer vraag wensch te maken.

Er is wel geen verschijnsel in de levende natuur dat zoozeer den waarnemer treft, als het vermogen van levende wezens om zich door eigen kracht te bewegen. Ja, dikwijls zijn wij geneigd uit beweging alleen reeds tot leven te besluiten, wanneer wij maar niet zien of weten dat de kracht, die de verandering van vorm of van plaats teweegbrengt, niet onafscheidelijk aan het zich bewegende voorwerp verbonden is. Ook de beeldspraak wijst het aan. Men onderscheidt het kabbelende beekje en den ruischenden bergstroom als „levend water" van den „dooden" stilstaanden poel. En omgekeerd, wat levend genoemd wordt, acht men allicht tot beweging in staat. Toen in de kist, waarin HUGO DE GROOT uit Loevesteyn ontsnapte, beweging bespeurd werd, was de snedige verzekering van ELSJE VAN HOUWENINGEN, dat boeken geest en leven hebben, voldoende om den eenvoudigen schippers de beweging te verklaren.

Maar ieder weet wel dat zelfstandige beweging, met een oogopslag of door een enkelen tastindruk bemerkbaar, niet het algemeen geldige kenmerk is waardoor zich het levende van het doode onderscheidt. Al weten wij met volmaakte zekerheid dat het geritsel der bladeren door den wind, door een kracht van buiten, veroorzaakt wordt, toch twijfelen wij er geen oogenblik aan of de boom, welks lommer ons uitlokt in de schaduw te rusten, is een levend organisme.

Ook de onbestendigheid van al wat leeft geeft, op zich

zelf, geen middel aan de hand om het levende van het doode te onderscheiden. De nagemaakte, ijzeren sierplant verandert ook, en van de schilderstukken van Apelles, die, naar verhaald wordt, de bewonderende beschouwers in verwarring konden brengen, is niets overgebleven.

De eigenschap te kunnen groeien is al evenmin uitsluitend aan de levende lichamen toe te kennen. „Mineralia crescunt" zeiden de ouderen, juist om aan te duiden dat in het aangroeien op zich zelf het verschil tusschen de levende en de doode wereld niet gelegen is.

Toch brengt de groei ons op het spoor van het verschil. Zoodra nader onderzocht wordt waarop het grooter worden, het aangroeien, van een dood voorwerp berust, en wat er gebeurt bij den groei van een levend wezen, blijkt er een hemelsbreed onderscheid te bestaan. Wanneer zich uit een oplossing van suiker al grooter wordende kristallen afscheiden, wanneer aan de binnenvlakte van een stoomketel een laag ketelsteen steeds aangroeit, wanneer in den winter, bij vochtig weer, de takken der boomen buigen en zelfs bezwijken onder den last van een allengs dikker wordende laag van ijskristallen, dan worden slechts deeltjes afgezet die te voren, al was het niet in vasten vorm, toch reeds aanwezig waren. Het ijs heeft dezelfde samenstelling als de waterdamp waaruit het ontstaan is, en de suiker van het kristal is dezelfde suiker die te voren in de vloeistof opgelost was. Het geen reeds afgezet is oefent geen invloed op de samenstelling van de stof die den groei teweegbrengt. De groei komt hier van buiten: het doode voorwerp dat in omvang toeneemt is, voorzoover het de samenstelling van de stof aangaat, passief.

Geheel anders is het bij den groei van levende wezens. Hier worden stoffen van buiten opgenomen, veranderd,

en in uiterst samengestelde verbinding gebracht. Het levende organisme bouwt uit het voedsel dat het zich heeft toegeeigend, nieuwe levende stof op. Dit geldt voor al wat leeft, voor den mensch zoowel als voor het allerlaagste organisme dat wij kennen.

Men heeft het wel eens doen voorkomen alsof het vermogen om hooger samengestelde verbindingen uit eenvoudige stoffen op te bouwen, het voorrecht zou zijn van de planten, terwijl de dierenwereld slechts het voor haar gereed gemaakte voedsel zou kunnen ontleden. Niets is minder juist. De plant kan met eenvoudiger bouwmateriaal beginnen, uit koolzuur, ammonia, phosphorzuur, water en dergelijke weinig samengestelde stoffen kan zij dien geheimzinnigen tempel bouwen waarin het leven gehuisvest is. Voor het dierlijk lichaam zijn zoo primitieve bouwsteenen niet voldoende. Maar niettemin zijn het slechts bouwsteenen, de samengestelde stoffen die het aan den graankorrel ontleent. Eiwit, vetten, koolhydraten worden aan de dierlijke cel niet toegevoegd als de suikerdeeltjes aan het groeiende kristal, maar worden er door opgenomen en verwerkt tot verbindingen van duizelingwekkende samengesteldheid. Het eiwit, door de cel als voedsel opgenomen, is daarin, zoolang de stof leeft, evenmin door de gewone middelen waarmede men eiwit aantoont te herkennen als wij de eigenschappen van koolstof waarnemen in het koolzuur dat wij uitademen. Een cel die tegen de werking van het zuur van het maagsap bestand is, behoudt in de maag, waar het doode eiwit verteerd wordt, haar eiwit onaangetast. Eerst wanneer de cel gedood, de levende verbinding vernield is, komt het eiwit daarin, met al zijn eigenschappen, aan het licht.

Waar en onder welken vorm zij zich ook vertoont, onderscheidt zich derhalve de levende stof van de doode

door het vermogen van assimilatie, door het vermogen om uit doode stof nieuwe, levende op te bouwen. Daarin ligt het voornaamste kenmerk van het leven. Iedere poging om het leven te verklaren moet er dus op uit zijn na te gaan, welke veranderingen er bij de assimilatie plaats hebben, en hoe die veranderingen met de verschijnselen die overigens in de natuur waar te nemen zijn, overeen gebracht kunnen worden.

Aangezien voortdurend doode stof in levende wordt omgezet, is het onvermijdelijk, wil men ooit naar een verklaring van het leven zoeken, het standpunt te bepalen van waar de menschelijke geest de verschijnselen in de natuur, in de doode zoowel als in de levende, het best meent te kunnen overzien.

Het standpunt daartoe door de meesten in onzen tijd ingenomen, is bij uitnemendheid scherp gekenmerkt door DUBOIS-REYMOND, in zijn beroemde, een kwart eeuw geleden uitgesproken redevoering, „Ueber die Grenzen des Naturerkennens". „Denken wir uns", zoo spreekt hij „alle Veränderungen in der Körperwelt in Bewegungen von Atomen aufgelöst, die durch deren constante Centralkräfte bewirkt werden, so wäre das Weltall naturwissenschäftlich erkannt". Deze opvatting moge zich in latere jaren bij velen eenigzins gewijzigd hebben, bepaaldelijk hierin, dat de reeds door HUYGENS gehuldigde voorstelling, volgens welke alle beweging onmiddellijk van massa op massa overgebracht wordt, weder meer ingang begint te vinden — de hoofdzaak is dat men zich de wereld opgebouwd denkt uit in beweging verkeerende stofdeeltjes. In dezen gedachtengang zou men dus het leven verklaard noemen, wanneer het mogelijk werd te bepalen, hoe de atomen, waaruit een levend deeltje opgebouwd is, met elkaar verbonden zijn, hoe nieuwe atomen en groepen

van atomen van buiten in zulk een deeltje opgenomen kunnen worden, welke verandering die verbinding ondergaat bij den dood, en welke verandering van de beweging der atomen met deze wijziging van de verbinding samengaat.

Maar het door DUBOIS-REYMOND ingenomen standpunt is door OSTWALD onhoudbaar verklaard.

Volgens dezen natuuronderzoeker mag men niet langer de verwachting koesteren, dat door stof en kracht de wereld kan worden verklaard. Hij verwerpt het begrip van *materie* als grondvoorstelling en wil het begrip van *energie* daarvoor in de plaats stellen. De waarneming, zoo spreekt hij, leert ons geen stof en geen kracht kennen, maar alleen verschillen in energie. Hoe algemeen zich nu ook het geloof verbreid moge hebben, dat die verschillen in energie berusten op de aanwezigheid van stof, door een aantal eigenschappen gekenmerkt en door krachten bewogen, toch moet men dat geloof loslaten, omdat het op verre na niet in staat is te verklaren al die verschijnselen waarvan men verklaring zoekt. De energie zelve moet tot grondslag van het natuurkundig denken aangenomen worden.

Het ligt buiten mijn bevoegdheid mij te mengen in den strijd die tusschen natuurkundigen gevoerd wordt over de vraag of OSTWALD het recht heeft tot de volstrekte veroordeeling van de mechanica, die het einddoel der natuurwetenschap ziet in de oplossing der verschijnselen in een stelsel van in beweging verkeerende stofdeeltjes. Maar ik mag wijzen op de hier in dit Auditorium voor eenige maanden gehouden redevoering van onzen ambtgenoot W. H. JULIUS, als een bewijs dat voor de bevoegde beoordeelaars OSTWALD zijn pleit nog geenszins gerekend mag worden gewonnen te hebben.

Zoolang nu door de rechtbank van wis- en natuurkun-

digen het door OSTWALD gesproken vonnis niet bevestigd wordt, schijnt het mij volkomen geoorloofd een verklaring van de verschijnselen die in de natuur waargenomen worden, te blijven zoeken in werkingen van stof en kracht. „Werkelijk bestaande dingen” zegt OSTWALD, „aantoonbare en meetbare grootheden met elkaar in bepaalde betrekking te brengen, zoodat, als de eene reeks gegeven is, de andere daaruit afgeleid kan worden, dat is de taak der wetenschap”. En energie is werkelijkheid, volgens OSTWALD, materie bestaat daarentegen slechts in onze gedachten.

Maar wat weten wij van werkelijkheid? Wanneer wij uit een gewaarwording besluiten tot het bestaan van energie buiten ons, betreden wij immers het veld der hypothesen even goed als wanneer wij zeggen dat er stof buiten ons bestaat! Gewaarwording leert ons, strikt genomen, niets meer dan veranderingen in ons bewustzijn. Maar niemand ter wereld laat na uit die gewaarwording af te leiden dat er iets buiten hem bestaat. En zoolang de wereld heugt, is de mensch gewoon geweest uit hetgeen door zijn zintuigen in hem verandert op te maken, dat er buiten hem stof is, die in beweging kan verkeeren, stof, die plaats inneemt en gewicht bezit, en slechts in beweging komt wanneer zij aan de werking van een kracht onderworpen wordt. Het begrip van massa is eerst door bespiegeling uit de waarneming afgeleid en evenzoo het begrip van energie. Wel leert nadenken ons dat de begrippen, kracht en stof, slechts beelden zijn, die wij gebruiken om de indrukken, door het voor den mensch onbegrijpelijke op ons teweeggebracht, onder woorden te kunnen brengen, en ieder die ooit over deze dingen nagedacht heeft, zal de mogelijkheid wel inzien dat deze beelden mettertijd door betere vervangen kunnen worden. Maar voordat nieuwe beelden algemeen in ge-

bruik kunnen komen bij het onderzoek der natuur, dient eerst wel aangetoond te zijn dat zij, in aannemelijkheid, in juistheid en in doelmatigheid de voorkeur verdienen boven de oude. Daarin nu schijnt het betoog van OSTWALD niet overtuigend genoemd te kunnen worden. Ook wie zich niet tehuis gevoelt op het gebied der mathematische physica, kan toch de onbillijkheid wel inzien van zijn uitspraak: „die Behauptung, alle Naturerscheinungen liessen sich in letzter Linie auf mechanische zurückführen, darf nicht einmal als eine brauchbare Arbeitshypothese bezeichnet werden". En zou men meenen aan duidelijkheid te winnen, wanneer men, met OSTWALD, van capaciteit voor bewegingsenergie, van volumenenergie, van liggingsenergie gaat spreken? Zou men verder werkelijk, met OSTWALD, het vermoeden mogen koesteren, dat DUBOIS-REYMOND's *ignorabimus* zijn zin zou verliezen, dat het bewustzijn in ons en de wereld buiten ons voor den mensch ooit begrijpelijk gemaakt zou kunnen worden, door het geloof aan kracht en stof te vervangen door het geloof aan energie?

„Zijn dan" vraagt OSTWALD, „materie en energie werkelijk iets van elkaar verschillends, als, bij voorbeeld, lichaam en ziel?" Ik zou daar de vraag tegenover willen stellen, wie kan, blijvende op den bodem der natuurwetenschap, steunende op de uitkomsten van zintuigelijke waarneming, daarover spreken? Wij weten het niet en zullen het niet weten. Maar wij zijn er nu eenmaal aan gewoon, uit onze waarnemingen te besluiten dat er, buiten ons bewustzijn, stof bestaat, stof die ondoordringbaar is en door kracht in beweging gebracht wordt, met hoeveel zorgvuldigheid wij ook beredeneeren dat stof en kracht ieder op zich zelve voor ons ondenkbaar zijn, beelden die, in onze gedachten onafscheidelijk aan elkaar

gebonden, ons een middel zijn om het ondoorgrondelijke, hoe onvolkomen ook, aan te duiden.

De stok waarvan Ostwald spreekt, mag voor ons gevoel niet bestaan, zoolang wij er ons niet aan stooten of er niet mee geslagen worden — zoodra wij den stok waarnemen, krijgen wij den indruk van een stoffelijk lichaam, en worden wij er mee geslagen, dan besluiten wij daaruit dat er een kracht is die den stok in beweging brengt.

Ondanks Ostwald's uitspraak dat de mechanica onherroepelijk gevallen is en door de energetica vervangen moet worden, behoeven wij, naar ik meen, het recht nog niet te laten varen, van stof en kracht te spreken, en mogen wij, ook bij het zoeken naar middelen om door te dringen tot het begrip van de verschijnselen in de levende natuur, blijven op het tot dusver in de natuurwetenschap ingenomen, door Dubois-Reymond zoo scherp gekarakteriseerde standpunt. De vraag of men mag aannemen dat beweging veroorzaakt kan worden door op afstand werkende krachten, dan wel of men zich moet voorstellen dat alle beweging onmiddellijk van massa op massa wordt overgebracht, kan hierbij geheel buiten beschouwing blijven, wanneer slechts in het oog gehouden wordt dat met het woord, kracht, niets meer bedoeld wordt dan het aanduiden van een oorzaak van beweging.

Dan moet dus onderzocht worden, of uit de eigenaardigheden die de levende stof, in tegenstelling van de doode, vertoont, kan worden afgeleid, dat het verschil te zoeken is in de wijze waarop de atomen in het eene en in het andere geval met elkaar verbonden zijn en zich bewegen.

Het aannemen van een bijzondere kracht, een levenskracht, die niet in de doode, maar alleen in de levende

wereld haar werking zou doen gevoelen, is, zoolang men niet door de macht der feiten gedwongen wordt het standpunt der mechanische beschouwing te verlaten, onmogelijk.

Het is niet te verwonderen dat men begonnen is het leven te verklaren door een bezieling te onderstellen van de doode stof. In het algemeen herkennen wij het leven het gemakkelijkst aan activiteit, aan verschijnselen van beweging, waarvan de oorzaak in kracht binnen het zich bewegende lichaam zelf gelegen blijkt te zijn. Bij den dood ondergaat de stoffelijke samenstelling van mensch of dier voor het oogenblik geen in het oog vallende verandering. Ook de bewegelijkheid is gebleven: door maar een kracht van buiten te laten werken, kan men de deelen van het doode lichaam in beweging brengen. Maar de spontane beweging heeft opgehouden. De gevolgtrekking lag voor de hand: zoolang het leefde werd het lichaam beheerscht, bezield, door een kracht die, bij den dood van het lichaam afscheid nemend, slechts een lijk overlaat.

Maar zulk een opvatting kon geen stand houden bij den vooruitgang der wetenschap. Hoe meer men de verschijnselen, welke aan doode en aan levende lichamen worden waargenomen, met elkaar ging vergelijken, des te meer kwam aan het licht hoe nevelachtig het begrip was dat men aan zulk een levenskracht verbond. Wanneer een losgelaten steen valt, wanneer de magneet een stuk ijzer, dat zich in zijn nabijheid bevindt, aantrekt, wanneer de zonnewarmte water doet verdampen of het kwikzilver in den thermometer doet rijzen, wanneer het ijzer roest door zich met zuurstof te verbinden, of de kool, in den vuurhaard verbrandend, warmte ontwikkelt, dan staan wij voor verschijnselen, die, bij nauwkeurige analyse, voor ons begrip kunnen worden teruggebracht tot de werking van kracht en stof, in onveranderlijke

hoeveelheid aan elkaar gebonden. De levenskracht daarentegen zou een kracht zijn die zich van de stof kon losmaken, en, haar beheerschend, niet slechts beweging van kleinste deeltjes zou kunnen veroorzaken, maar, als een ware spiritus rector, regelend ingrijpen in de verrichtingen van een geheel organisme. Zij was niet een kracht, in den zin der natuurkunde, maar een geest, die naar gene zijde der physica verwezen moest worden.

Deze levenskracht is ook niet weder te hulp geroepen door hen die zich in den laatsten tijd vitalisten, of neovitalisten genoemd hebben. Zij zijn niet tevreden met hetgeen de natuurwetenschap oplevert. Zij maken er den anderen biologen een verwijt van dat dezen zich neerleggen bij hun bekentenis van onvermogen om stof en kracht te begrijpen en het bewustzijn te doorgronden. Maar, HUIZINGA, die, in zijn voor vier jaren te Groningen gehouden redevoering, de mechanische opvatting zoo krachtig tegen het nieuwere vitalisme verdedigd heeft, zegt het zoo te recht: „in zijn werkpak is de vitalist van anderen niet te onderscheiden". Bij het onderzoek der levende natuur stelt hij zich dezelfde problemen en werkt hij volgens dezelfde methoden als zij, die het door DUBOIS-REYMOND aangeduide standpunt innemen. „Die Methode (der mechanistischen Richtung)" zegt BUNGE, „ist durchaus fruchtbringend; wir müssen es versuchen wie weit wir mit alleiniger Hülfe der Physik und Chemie gelangen".

In dezelfde vergadering van de Deutsche Naturforscher-versammlung waarin OSTWALD de atomen naar het schimmeurijk verwees, hield de patholoog-anatoom RINDFLEISCH een redevoering, Neo-vitalismus getiteld, om, zoo ik mij ten minste niet bedrieg, te betoogen dat een hooger, edeler begrip van het leven dan door natuur- en schei-

kundig onderzoek alleen verkregen kan worden, te bereiken zal zijn door het oog te vestigen op den samenhang der dingen in de natuur, waarbij dan blijken zal dat zucht naar vrijheid en liefde tot den naaste de kenteekenen zijn van het leven, bij alle, ook bij de laagst georganiseerde wezens, evenals bij den mensch. Maar ook hij zegt uitdrukkelijk er ver van af te zijn plaats in te ruimen aan een bevoorrechte levenskracht en verklaart te hopen en aan te nemen dat het „der messenden und zählenden Naturforschung gelingen wird für alle Vorgänge des Lebens gewisse Atomverschiebungen aufzustellen und dieselben äusserlich zu erklären".

Er zijn er zonder twijfel velen die het, met Balfour, er voor houden dat het naturalisme van Spencer is „a poor creed", en dat „if the certitudes of science lose themselves in depths of unfathomable mystery, it may well be that out of these same dephts there should emerge the certitudes of religion". Heeft niet een der grootste natuuronderzoekers, de onsterfelijke Pasteur, door zijn voorbeeld getoond, dat men de zekerheid der wetenschap kan hanteeren om meer welvaart te verspreiden en meer menschenlevens te redden dan de oorlog er te gronde richt, en toch een geloovig katholiek kan blijven! Een Brunetière had waarlijk wel bij zijn grooten landgenoot ter schole mogen gaan, om te leeren begrijpen dat het niet in den aard ligt der natuurwetenschap te meenen dat zij alles kan doorgronden, en zich uit te geven voor een macht waarvoor alles wat den mensch belang inboezemt zou moeten wijken.

Maar hoe men over geloof in hoogere machten ook denken moge, men komt, zoo men het leven als natuurverschijnsel bestudeeren wil, niet verder door aan de voorstelling van kracht en stof nieuwe mysterien toe te

voegen, en men is, door alles wat de ervaring daaromtrent geleerd heeft, wel genoodzaakt aan te nemen, niet alleen dat de stof dezelfde is in de levende als in de doode natuur, maar ook dat de stofdeeltjes door dezelfde krachten worden beheerscht. Geen nieuwe, bijkomstige kracht onderscheidt het levende van het doode, maar het mechanisme verandert bij den dood, zooals het uurwerk stilstaat, zoodra de raderen niet meer in elkaar grijpen.

Het verschijnsel van assimilatie vormt het meest kenmerkende verschil tusschen het levende en het doode. Explosieve stoffen en mengsels zijn tot geweldige krachtsontwikkeling in staat, en kunnen, door een betrekkelijk onbeduidenden stoot van buiten tot werking gebracht worden, maar zij zijn niet in staat door eigen kracht zich zelf weer op te bouwen uit eenvoudiger, aan de omgeving ontleende stoffen. En omgekeerd, levende stof, die nog wel arbeid verrichten kan, maar zich niet meer kan voeden, heeft haar integriteit verloren; zij kan nog eenige verschijnselen van leven vertoonen, maar haar doodvonnis is geveld en binnen korten tijd, hoogstens enkele uren, voltrokken.

Het is nu de vraag, of men zich, aannemende dat de voorwerpen die wij in de natuur waarnemen, uit zich bewegende stofdeeltjes bestaan, een voorstelling kan maken van hetgeen de levende stof, die het vermogen van assimilatie bezit, en de doode, waarbij dit vermogen niet waargenomen wordt, van elkaar onderscheidt.

Het is daarvoor allereerst noodig de levende stof zelve nader te bezien. Een van haar voornaamste eigenschappen blijkt dan al spoedig hierin te bestaan, dat zij arbeid kan verrichten uit eigen kracht. Zij kan niet alleen zichtbare beweging te voorschijn roepen, maar zij kan

ook warmte aan haar omgeving mededeelen, electriciteit ontwikkelen, soms zelfs licht doen schijnen. In dit opzicht is het verschil tusschen levende en doode stof niet principieel. Hetgeen leeft bezit zulk arbeidsvermogen *altijd*, bij de doode stof *kan* het voorkomen. Even goed als door een zweepslag het paard aangedreven kan worden tot het voorttrekken van een zwaren last, evenzoo kan door een slag met een hamer een klomp dynamiet tot ontploffing gebracht worden, waarbij een krachtsontwikkeling plaats vindt, voldoende om rotsen te splijten.

Volgens de gangbare, atomistische leer, heeft dit arbeidsvermogen zijn grond in de wijze waarop de atomen samen verbonden zijn, in het geval van dynamiet dus, in de wijze waarop atomen koolstof, waterstof, stikstof en zuurstof aaneengehecht zijn tot een deeltje, een molecule, nitroglycerine.

Wanneer een gewicht op eenigen afstand van den grond is opgehangen, bezit het arbeidsvermogen van plaats, het wordt, zegt men, door de aarde aangetrokken. Snijdt men het touw, dat het verhindert die aantrekking te volgen, door, dan verkrijgt het arbeidsvermogen van beweging en deelt het beweging mede aan alles waarmede het bij zijn val in aanraking komt. Op dezelfde wijze, stelt men zich voor, kan een atoom arbeidsvermogen van plaats bezitten, wanneer het zich bevindt in de nabijheid van een ander atoom, waardoor het aangetrokken wordt, en verkrijgt het arbeidsvermogen van beweging, zoodra het aan die aantrekking gehoor kan geven. Koolstofatomen en waterstofatomen trekken zuurstofatomen aan. In een molecule nitroglycerine nu zijn deze atomen niet onmiddellijk aan elkaar gebonden: er zijn stikstofatomen tusschen in geplaatst. Er is wel een verbinding — maar als in een kunstig gebouwden toren van steenen,

die slechts een stoot noodig heeft om ineen te vallen Zoo brengt een stoot de atomen der nitroglycerine in beweging, het evenwicht wordt verbroken, de zuurstofatomen storten op de koolstof- en waterstofatomen neer, er ontstaan gassen waarvan de deeltjes in hevige beweging verkeeren en die, met donderend geweld, alles uiteenslaan wat hun in den weg komt.

De atomen waaruit een stofdeeltje bestaat, kunnen ook arbeidsvermogen van plaats bezitten met betrekking tot andere atomen waarmede zij niet reeds, zooals in de zoogenoemde explosieve verbindingen, zij het ook los, vereenigd zijn, maar die zich slechts in hun nabijheid bevinden. Voorbeelden daarvan vindt men in al die stoffen die als brandstof gebruikt worden.

Het gewone lichtgas is een mengsel van stoffen, waarvan verbindingen van koolstof met waterstof de voornaamste zijn. De onderlinge verwantschap nu van koolstof- en waterstofatomen is niet zoo groot als de aantrekkingskracht die zuurstofatomen op atomen van koolstof en van waterstof oefenen. Wordt het gas met de zuurstof der dampkringslucht vermengd, dan is sterke verhitting van slechts enkele deeltjes voldoende om de ontbranding te bewerkstelligen. De verhitting toch, door het bijbrengen van een vonk bijvoorbeeld, veroorzaakt hevige trillende beweging, zoowel van de koolstof- en waterstofatomen van het gas, als van de twee aan twee aan elkaar gebonden zuurstofatomen van de dampkringslucht. Bij die trilling geraken de enkele tot dusver aan elkaar verbonden deeltjes ver genoeg uit elkaar, om onder den invloed van andere te kunnen komen: de zuurstof maakt zich van de koolstof en van de waterstof meester, en bij den schok, door de vereeniging der elkaar zoo sterk aantrekkende deeltjes ontstaan, is de beweging van de nieuw gevormde

moleculen van koolzuur en water, met andere woorden, de ontwikkeling van warmte, zoo groot, dat de verbranding voortgaat zoolang er nog koolwaterstof en zuurstof in de omgeving voorhanden is. Zoo wordt het in de brandstof verscholen arbeidsvermogen van plaats der atomen tot warmte, dat is, tot arbeidsvermogen van beweging.

De levende stof blijkt nu beschouwd te moeten worden als een explosieve verbinding. Wanneer een spier zich samentrekt, om het even of zij daartoe gebracht wordt door de werking van haar zenuw, of door een stoot, of door een electrischen prikkel, dan worden daarbij eenvoudige, vaste verbindingen vrij, in de eerste plaats koolzuur, die rijk zijn aan zuurstof. Maar de zuurstof daarvoor noodig wordt niet van buiten opgenomen op het oogenblik der krachtsontwikkeling, zooals bij de verbranding van de kool in den vuurhaard of van het gas in onze lampen. Zij maakt reeds van te voren deel uit van de levende stof, waarin zij met een groot arbeidsvermogen van plaats gebonden is, evenals in de nitroglycerine. De spier kan haar arbeid langen tijd achtereen verrichten in een omgeving die volmaakt vrij is van zuurstof, waarin de vlam terstond wordt gedoofd.

Wanneer een organisme al voortdurenden toevoer van nieuwe zuurstof noodig heeft, dan ligt de grond daarvoor hierin, dat steeds levende stof, rijk aan spankracht, verbruikt wordt en het verlorene slechts kan worden aangevuld met behulp van zuurstof van buiten. De vroeger dikwijls verdedigde meening, dat, bij de hoogere dieren, de door de ademhalingsorganen opgenomen zuurstof in het bloed onmiddellijk tot verbranding zou dienen heeft men geheel moeten laten varen. Door het bloed wordt de zuurstof slechts overgebracht naar de verschillende deelen van het lichaam. Daar aangekomen, wordt zij door de levende

weefsels opgenomen en voorloopig gebonden gehouden. In de geheele levende natuur, bij planten en bij dieren, ziet men het verbruik van de spankracht der levende stof gepaard gaan met het vrij worden van koolzuur. Al wat tot dusver omtrent de daarbij plaats vindende scheikundige veranderingen bekend geworden is, pleit voor de onderstelling dat alle oxydatie hier geschiedt ten koste van zuurstof, die vooraf reeds deel uitmaakt van de levende verbinding.

Daarom is ook het verschil tusschen de door Pasteur ontdekte groep van anaërobionten, die geen vrije zuurstof uit hun omgeving opnemen, en de aërobionten, de zuurstof ademende organismen, niet zoo groot als het bij een eersten blik wel schijnt. In beide gevallen wordt, om te herstellen wat er bij den arbeid des levens verbruikt is, zuurstof opgenomen, maar in het eerste geval is die zuurstof aan andere elementen gebonden, in het tweede zijn twee zuurstofatomen met elkaar tot een molecule samengekoppeld.

Wij staan hier reeds voor het verschijnsel der assimilatie. De levende stof onderscheidt zich van de explosieve verbindingen die wij in de doode natuur kennen, vooreerst door de, wel met haar uitermate groote samengesteldheid in verband te brengen eigenschap, dat bij iedere explosie slechts een klein deel der verbinding ineenstort, en ten tweede door het vermogen van het overblijvende, nieuwe atoomgroepen uit de omgeving in zich op te nemen en zich zoodoende te regenereeren. De, als voedsel, ten behoeve dier regeneratie opgenomen deeltjes kunnen uiterst eenvoudig zijn, als een uit twee atomen samengestelde molecule zuurstof, of uiterst samengesteld, als het eiwit, dat in één molecule honderde atomen van minstens vijf verschillende elementen bevat, in elk geval wordt toch

het nieuw opgenomene niet eenvoudig met de reeds aanwezige levende stof gemengd, maar het wordt daarmede scheikundig verbonden. Evenals bij den bouw van een kunstwerk de arbeider hier en daar van den steen iets wegneemt en het hout en het ijzer buigt om, door het aaneenhechten der deelen een schoon en doelmatig geheel te maken, evenzoo wordt door de levende stof het voedsel, haar ruw bouwmateriaal, bewerkt, hier door enkele atomen van de oppervlakte der moleculen te verwijderen, daar door atomen met betrekking tot elkaar te verschuiven, om het zoodanig te kunnen inlasschen dat het mede deel kan nemen aan den arbeid.

Het is duidelijk dat aan de assimilatie — het vormen van een samengesteld geheel met groote spankracht uit eenvoudige verbindingen — arbeidsvermogen ten koste gelegd moet worden, en wel te meer, naarmate de als bouwstof gebruikte verbindingen eenvoudiger, vaster zijn. De plant is, om zich te voeden, genoodzaakt zuurstof uit haar stevig verband met koolstof los te maken en er waterstof en stikstof, die zij eerst ook nog uit andere verbindingen moet bevrijden, tusschen in te schuiven. Het is de energie haar met de zonnestralen toegevoerd, die haar daartoe in staat stelt. Zoo wordt het arbeidsvermogen, door de zon geleverd, in de plant als het ware vastgelegd, opgestapeld in stoffen die nu als voedsel kunnen strekken voor het dierlijk lichaam. Bij de lagere dieren, die nog warmte opnemen uit hun omgeving, behoeft de arbeid, voor de assimilatie noodig, niet geheel op eigen kosten verricht te worden, bij de hoogere, warmbloedige dieren daarentegen, die zelfs arbeidsvermogen in den vorm van warmte aan de omgeving afstaan, wel. Hier ontbreekt dan ook het vermogen, zoo stevige verbindingen als koolzuur en ammonia te ontleden en voor het opbouwen van

samengestelde stoffen als zetmeel en eiwit te gebruiken. De assimilatie is hier te vergelijken met het ineenzetten van een gebouw waarvan de voornaamste deelen elders reeds ten naastenbij pasklaar gemaakt zijn. Het arbeidsvermogen hiertoe vereischt, wordt bij de warmbloedige dieren gemakkelijk geleverd door de in het lichaam alom en onophoudelijk plaats vindende explosieve ontledingen.

Men mag derhalve de assimilatie van voedsel door de levende stof beschouwen als een scheikundige reactie, die wel in de doode natuur haar wedergade niet vindt, maar toch met werkingen die doode stoffen op elkaar oefenen, wel vergeleken kan worden. Het opbouwen van samengestelde verbindingen uit eenvoudige grondstoffen is in de laboratoria der hedendaagsche scheikundigen dagelijksch werk geworden. Er zijn op dit gebied overwinningen behaald, waaraan vroeger niemand geloofd zou hebben. Nu reeds is suiker kunstmatig bereid, en dat het op den duur ook gelukken zal eiwit, waarvan nu zelfs de structuur, de wijze waarop die honderden van atomen onderling verbonden zijn, nog op verre na niet bekend is, in het laboratorium, buiten de levende stof om, op te bouwen, daaraan kan wel niet met redelijkheid getwijfeld worden.

Dit nu geldt als algemeene regel, dat het, om uit twee moleculen een meer samengestelde, met grooter spankracht bedeelde, op te bouwen, noodig is de atomen der moleculen in sterke beweging te brengen. Op intramoleculaire beweging berust alle synthese, en, de gevolgtrekking ligt voor de hand, berust ook het verschijnsel der assimilatie, het kenmerk van de levende stof. Evenzoo moet in de intramoleculaire beweging, de trilling der in de levende stof met elkaar verbonden atomen, de oorzaak gezocht worden van de, met krachtsontwikkeling gepaard gaande, ontleding der samengestelde verbindingen, waarvan wij

de uitingen als verandering van vorm en plaats, als voortbrenging van warmte, van electriciteit, van licht, waarnemen. „Die intramoleculäre Wärme der Zelle ist ihr Leben", zoo heeft PFLÜGER het uitgedrukt in zijn beroemde verhandeling „Ueber die physiologische Verbrennung in den lebendigen Organismen". Want warmte is volgens de gangbare opvatting, niet anders als arbeidsvermogen van beweging der kleinste deeltjes.

Zoo wordt het ook duidelijk dat in de geheele levende natuur de intensiteit van de levensprocessen stijgt en daalt met de temperatuur waaraan de cellen blootgesteld zijn, wanneer die ten minste niet een zoodanige graad bereikt dat daarbij de levende stof beschadigd, of zelfs vernield wordt. Slechts schijnbaar maken de warmbloedige dieren, die bij een hoogere temperatuur der omgeving juist trager, door koude tot grootere activiteit aangezet worden, op dien regel een uitzondering, gelijk door uitvoerig proefondervindelijk onderzoek in PFLÜGER 's laboratorium is aangetoond. Hoe sterker de intramoleculaire beweging, hoe grooter namelijk de trillingswijdte der atomen is, des te eerder zal het kunnen gebeuren dat atomen, die groote verwantschap tot elkander hebben, zooals die van koolstof en van zuurstof, dicht genoeg in elkaars nabijheid komen om, andere loslatend, zich met elkander te vereenigen. Op andere plaatsen in de, vergelijkenderwijs gesproken, reusachtig groote, levende moleculen, hebben zoodanige sterke trillingen het aanhaken van in de omgeving gelegen atoomgroepen, assimilatie derhalve, ten gevolge. In zijn zooeven genoemde verhandeling heeft PFLÜGER er reeds op gewezen, en in een kort daarna verschenen Naschrift heeft hij er nog meer bijzonder de aandacht op gevestigd, dat in de zoo uiterst samengestelde levende stof het arbeidsvermogen van beweging van het eene

atoom aanzienlijk grooter kan zijn dan die van het andere. Daarmede vervalt het bezwaar dat men tegen de onderstelling, dat in de levende stof dezelfde krachten werken als in de doode, wel eens gezocht heeft in de omstandigheid, dat in het levende lichaam synthesen bewerkstelligd worden bij een temperatuur van 37° C., die buiten het lichaam eerst bij veel hoogeren warmtegraad verkregen kunnen worden. De temperatuur die men meten kan, geeft rekenschap van het gemiddelde arbeidsvermogen van beweging van de deeltjes die het voorwerp, waarvan men de temperatuur bepaalt, samenstellen. Het is niet alleen niet onwaarschijnlijk, maar er pleit zelfs veel voor, dat in de levende stof, al is de temperatuur van de cel die zij helpt vormen, slechts 37° C. of daaromtrent, hier en daar, nu en dan, enkele atomen of kleine groepen van atomen voorkomen, die een arbeidsvermogen van beweging bezitten, dat aan een vele malen hoogere temperatuur beantwoordt.

Daarin moet dus het verschil tusschen de levende en de doode stof gezocht worden, dat bij de eerstgenoemde, door een eigenaardige en hoogst ingewikkelde verbinding van een menigte atomen met elkaar, een labiel evenwicht verkregen is, tengevolge waarvan niet alleen telkens kleine groepen van atomen ineenstorten en los raken, maar ook gemakkelijk nieuwe groepen uit de omgeving aangehaakt kunnen worden. Onder sommige, zeer bijzondere omstandigheden kan de bewegelijkheid wel zoo gering zijn dat de verbinding onveranderlijk blijft bestaan. Aan den zaadkorrel, aan de sporen der lagere planten, worden, zoolang zij zich in drogen toestand bevinden, geen verschijnselen van stofwisseling, van assimilatie en van productie van eenvoudige stoffen, waargenomen. Maar imbibitie met water, bij niet te lage temperatuur,

wekt het leven daarin op. Indien dan slechts voedsel voorhanden is dat geassimileerd kan worden, laat het merkwaardige verschijnsel van ontkieming niet op zich wachten, en het nieuwe organisme groeit, zoolang de assimilatie de overhand heeft op het vormen en loslaten, het dissocieeren, van eenvoudiger verbindingen.

Vat men zoo, met Pflüger, de levensverschijnselen op als het gevolg van intramoleculaire beweging, dan moet men van zelf daaruit afleiden, dat prikkeling van de levende stof, het aanzetten van de levenswerkzaamheid, ook tot bevordering van de assimilatie moet kunnen leiden, met andere woorden, dat versterking van de functie den groei in de hand werkt. In het volwassen lichaam van de hoogere dieren weegt het verbruik, onder normale omstandigheden, tegen de assimilatie van voedsel op. De verschillende organen arbeiden regelmatig voort, houden elkander in toom en blijven ieder wat zij zijn. Maar wanneer een spier, of een groep van spieren, meer dan gewoonlijk geprikkeld, geoefend wordt, dan krijgt de groei de overhand op het verbruik: de spier wordt grooter en krachtiger. Ook bij sommige klieren wordt hetzelfde verschijnsel waargenomen. De prikkeling nu leidt rechtstreeks slechts tot de ontleding van levende stof, tot het omzetten van potentieele in actueele energie. Plaatst men zich nu op het standpunt dat door Weigert ingenomen en nog onlangs weder verdedigd is, en beschouwt men deze ontleding als een verschijnsel dat in geenerlei onmiddellijk verband staat tot de assimilatie, dan stuit men bij iedere poging om de zoogenoemde functioneele hypertrophie te verstaan, op de grootste moeilijkheden. Maar neemt men in aanmerking dat bij die ontleding arbeidsvermogen van plaats overgaat in arbeidsvermogen van beweging, dat dientengevolge beweging, niet alleen

naar buiten, maar ook op andere atomen van de levende moleculen wordt overgedragen, en dat de assimilatie door de intramoleculaire beweging bevorderd wordt, dan verschijnt de functioneele hypertrophie in hetzelfde licht als het groeien van den boom onder den invloed der zonnestralen, als de weelderige ontwikkeling van bacterien zoodra men er maar warmte aan toevoert.

Of het ooit gelukken zal zich een eenigermate bevredigende voorstelling te maken van de wijze woorop de enkele atomen tot dat, steeds veranderend conglomeraat, dat de levende stof vormt, met elkaar verbonden zijn, of men ooit de verschillende werkingen van die tallooze soorten van cellen, die in de natuur voorkomen, zal leeren verklaren uit de verschillen in de groepeering der atomen? Ik zal mij niet wagen aan eenige voorspelling daaromtrent. Dichte nevelen bedekken nog allerwege het arbeidsveld. Wie, op zijn verbeeldingskracht vertrouwend, voorwaarts snelt, loopt groot gevaar zich het hoofd te pletter te stooten. Slechts enkelen bevoorrechten stervelingen is het beschoren door een koenen sprong een heuveltop te bereiken, van waar het uitzicht nieuw licht opent. Zoo gaf VAN 'T HOFF ons de stereochemie en opende daarmee een inzicht in de wijze waarop de atomen met elkander verbonden kunnen zijn, dat op den duur zonder twijfel ook voor het begrip van de levende stof van de grootste waarde zal blijken. Maar in het algemeen is men wel verplicht voort te gaan, zoekend en tastend, stap voor stap, altijd zorgvuldig acht gevend, of er ook teekenen zijn dat men zich op een dwaalweg bevindt.

Een van de eerste eischen is wel, dat men den voor het oog waarneembaren vorm van de levende stof zoo nauwkeurig mogelijk tracht te leeren kennen. Zij vertoont immers, al naar gelang zij in het eene of in het andere

„elementaire organisme" zooals BRÜCKE de cel genoemd heeft, voorkomt, allerlei verscheidenheid in haar vorm, haar eigenschappen en haar stofwisseling — al is de stofwisseling ook altijd tot assimilatie, synthese, en tot explosieve ontleding terug te brengen. De zichtbare structuur en de levensuitingen moeten de aanwijzingen geven, waarnaar het scheikundig onderzoek zich te richten heeft.

Zoo is door het mikroskopisch onderzoek aan het licht gebracht, dat in iedere cel deelen voorkomen, die door vorm en eigenschappen van elkaar onderscheiden zijn. In het algemeen vindt men in iedere cel een lichaampje, waaraan men den naam van celkern gegeven heeft, dat zonder twijfel bij de levensverschijnselen, in meer dan een opzicht, een zeer gewichtige rol speelt. Onderzoekingen van de laatste jaren hebben aangetoond, dat bij verschillende, in het water levende, uit een enkele cel bestaande diertjes, de assimilatie van voedsel uitsluitend met behulp van de celkern plaats vindt, en het is hoogst waarschijnlijk, dat als algemeene regel mag worden aangenomen, dat de kern het orgaan is, waardoor de cel tot assimilatie in staat gesteld wordt. Wanneer zulk een eencellig dier in twee stukken gesneden wordt, dan gaat het stuk waarin zich de kern niet bevindt, aanvankelijk ten minste, nog voort met bewegingen te maken. Het kan nog lichaampjes, die het gewoon is als voedsel te gebruiken, in zich opnemen, ja nog beginnen met die te digereeren. Maar het vermogen om het voedsel te assimileeren gaat verloren en na eenige uren is de voorraad van spankracht verbruikt: de zelfstandigheid der cel zonder kern sterft. Het stuk dat de celkern bevat daarentegen gebruikt het voedsel dat het opneemt met vrucht en regenereert zich volkomen.

Alleen met behulp van de celkern worden derhalve die groepen van atomen aan de levende moleculen vastgehecht,

die het behoud der voor het leven noodige spankracht waarborgen.

Hoe zulk een invloed te verklaren zal zijn, is nu zelfs in de verte nog niet te vermoeden. De kern der cel zelve is immers een lichaam van hoogst ingewikkelden bouw. Het zou ondankbaar zijn niet te erkennen dat de ijverige nasporingen der laatste twintig jaren daaromtrent meer dan men te voren had durven hopen, aan het licht gebracht hebben. Maar wie ooit, ook slechts met vluchtigen blik, kennis genomen heeft van hetgeen de histologie aangaande de structuur van de celkern en de veranderingen die daarin kunnen voorkomen, tot dusver geleerd heeft, weet wel dat het mikroskopisch onderzoek nog lang, met volle kracht voortgezet zal moeten worden, voordat het mogelijk zal zijn, meer dan enkele wetenswaardigheden omtrent de groepeering der atomen in de verschillende bestanddeelen van de celkern aan het licht te brengen.

Ook het lichaam van de cel, dat de kern omsluit, mag geenszins als uit één stof, voor scheikundig onderzoek bruikbaar, bestaande, beschouwd worden. „Die Hauptmasse des Zellenleibes ist für uns ein complicirter Aufbau aus festen und flüssigen Theilen" zoo sprak Brücke, nu 35 jaren geleden. En heel veel verder is men ook nu nog niet gekomen. Alleen weet men nu nog beter dan vroeger, dat ook het sterkst gewapend oog van den besten waarnemer, bij het onderzoek van den bouw der cellen, telkens stuit op raadselen, voorloopig onoplosbaar voor den scherpzinnigsten geest.

Toch schijnt hier en daar licht in de duisternis. Laat mij slechts herinneren aan Engelmann's voorbeeldige onderzoekingen aangaande den oorsprong der spierkracht. Voorbeeldig, wat den ijver en de jarenlange volharding aangaat, navolgbaar alleen voor wien een zoo rijke geest is toebedeeld.

Door het onderzoek van den vorm op de gelukkigste wijze met het onderzoek van de functie te verbinden, kwam ENGELMANN tot de slotsom dat alle contractiliteit berust op de aanwezigheid van uiterst kleine, langwerpige lichaampjes in de cellen, die door verwarming korter en dikker worden. Deze lichaampjes — ENGELMANN gaf er den naam aan van inotagmen — worden uit en door de levende stof gevormd, maar behoeven zelven niet als levend beschouwd te worden. De doode bindweefseldraad bezit dezelfde eigenschap. Maar het is de levende stof van het contractiele organisme, die, bij het neerstorten der zuurstof op de koolstofatomen, het arbeidsvermogen van beweging, de warmte, levert en de verkorting der inotagmen ten gevolge heeft. Juist door het zorgvuldigst mikroskopisch onderzoek van de het meest samengestelde contractiele organen, de dwarsgestreepte spiervezelen, is het ENGELMANN mogelijk geworden tot een algemeene verklaring van de contractiliteit, ook bij, ten minste schijnbaar, eenvoudiger cellen te geraken. De studie der histologie en der physiologie hebben hem in staat gesteld een vingerwijzing te geven aan dengene die in de spieren de eigenlijk levende, assimileerende en explodeerende stof nader wil trachten te leeren kennen.

Zulk een vingerwijzing is, bij de duisternis waarin wij thans nog verkeeren, van onschatbare waarde, ook al zijn nu de middelen nog niet te vinden om den aangewezen weg te banen. Zij versterkt het geloof, dat door vereende kracht, door onverdroten arbeid in allerlei richting, het streven naar de oplossing van de hoogste raadselen, die zich den mensch opdringen, vruchtbaar zal zijn. Men moge zich nu nog slechts een flauwe voorstelling kunnen maken van den grond, waarop het verschil, dat wij tusschen de levende en de doode stof waarnemen, berust, wie nagaat wat een eeuw geleden

door den toch zoo genialen BICHAT daaromtrent werd geschreven, zal toegeven dat de vooruitgang der wetenschap geen ijdele klank is.

De overtuiging dat elke vermeerdering der kennis tot dien vooruitgang bijdraagt, geeft ook den bescheiden arbeider steun om te volharden in het onderzoek, hoe groot het gevaar, vruchtelooze moeite gedaan te hebben, ook zijn mag. Maar die overtuiging heeft eerst vasten grond, voor dengene die inziet dat het werk van den enkele vooral beteekenis heeft, voorzoover het met de uitkomsten voor anderen, ook van hen die in andere richting arbeiden, in verband gebracht kan worden. Gelukkig daarom wij, die deel uitmaken van een Universiteit, een lichaam dat het *commune vinculum scientiarum* in eere houdt.

Ook van zulk een organisme geldt wat VIRCHOW van de cel gezegd heeft, het wordt niet gevoed, maar het voedt zich zelf. Hoe grooter de krachtsontwikkeling, des te sterker wordt ook de assimilatie van nieuwe bestanddeelen. Wij vieren het feest onzer Universiteit met den wensch dat het haar wel moge gaan — aan ons, haar leden, staat het door eigen werkzaamheid haar bloei te bevorderen.

De Senaat der Universiteit, de van oudsher gekoesterde meening huldigend, dat erkenning van wetenschappelijke verdienste bevorderlijk is aan de beoefening der wetenschap zelve, heeft besloten aan U, Mijne Heeren G. JELGERSMA en W. H. COX, het hoogste eerbewijs waarover hij te beschikken heeft, het doctoraat honoris causa, te verleenen. Ik noodig den Hoogleeraar ENGELMANN, door den Senaat als uw promotor aangewezen, uit, zich wel van de hem opgedragen taak te willen kwijten.

De Hoogleeraar ENGELMANN plaatst zich hierop vóór het spreekgestoelte en stelt, na een toespraak waarin de verdiensten van de Heeren JELGERSMA en COX kortelijks worden uiteengezet, aan ieder van hen het diploma van het doctoraat in de geneeskunde ter hand.

VERSLAG

DER

LOTGEVALLEN VAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT

TE UTRECHT

in het studiejaar 1896—97,

UITGEBRACHT DEN 21sten SEPTEMBER 1897

DOOR

DR. C. A. PEKELHARING,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. J. J. P. VALETON, JR.

MIJNE HEEREN CURATOREN, HOOGLEERAREN, DOCTOREN, STUDENTEN AAN DEZE UNIVERSITEIT, EN GIJ ALLEN DIE DEZE BIJEENKOMST MET UW TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

Zeer geachte Toehoorders!

„Post nubila Phoebus!" zoo klonk een jaar geleden het vertroostend en bemoedigend woord, waarmede mijn voorganger het Rectoraat aan mij overdroeg. Hij had van rouw en teleurstelling te spreken gehad. De hemel onzer Universiteit was bewolkt. Boos onweer had schatten verloren doen gaan. Maar hij liet den moed niet zinken en zag in een blijde toekomst de zon reeds weer doorbreken door de wolken.

Minder blijmoedig gestemden mochten zich de geliefkoosde stelling herinneren van BUYS BALLOT, „niets is bestendiger dan het weder". Zij konden er op wijzen dat de eene depressie al heel licht door een reeks van andere gevolgd wordt, dat een zonnestraal tusschen de buien door nog maar een schrale troost geeft en dikwijls zelfs de geleden verliezen nog des te sterker doet uitkomen.

Wat heeft nu de ervaring omtrent het lot van onze Universiteit in den afgeloopen cursus geleerd? Het is mijn taak heden daarover verslag voor U uit te brengen. Wij zien dan, naar ik meen, dat, als gewoonlijk, de werkelijkheid noch aan de hooggespannen verwachtingen der optimisten, noch aan de sombere voorspellingen van hen die steeds geneigd zijn de toekomst donker in te zien, beantwoordt. Onze Universiteit is rustig voortgegaan op

haar levensweg, door lief en leed, sterk genoeg, door eigen kracht en door steun van buiten, om zich niet door enkele stooten uit haar baan te laten brengen. Hier en daar noodzaakt weerstand haar den loop te vertragen — het verlies van hooggewaarde werkkrachten dwingt tot groote inspanning en doet ieder uitzien naar de beste middelen om de geleden verliezen te herstellen — maar gestuit is de gang geenszins; met goed vertrouwen, al zij het ook niet zonder zorg, mogen wij den nieuwen cursus ingaan.

In hooge mate waardeeren wij het voorrecht op dezen eersten dag van het Universiteitsjaar U, hooggeachte Heer Voorzitter van het College van Curatoren, Mr. Royaards van Scherpenzeel, weder aan het hoofd van onzen stoet te hebben mogen zien. Sombere wolken zijn over Uw hoofd heengegaan. Ziekte heeft U bedreigd en zwaar leed heeft U getroffen. Maar toen het onweer voorbijgetrokken was, zagen wij, tot aller vreugde, Uw rustige figuur weer voor ons, krachtig als voorheen. Moge de toekomst U gunstig zijn!

Het lid van het College van Curatoren Mr. W. H. de Beaufort nam in het dezen zomer opgetreden Kabinet een zetel in als Minister van Buitenlandsche Zaken.

De samenstelling van het College bleef in den afgeloopen cursus onveranderd. Maar ik heb melding te maken van een verandering die aanstaande is.

Binnen enkele dagen zal de Heer Mr. J. F. B. Baert de betrekking van Secretaris van het College, die hem bij Kon. Besluit van 19 Januari 1875 voor het eerst werd opgedragen, neerleggen.

Hoeveel ligt er niet in deze korte mededeeling! Zij beduidt een verlies dat, toen het bekend werd, degenen die onze Universiteit kennen en liefhebben, met schrik vervuld heeft.

Het staat niet aan mij te spreken over het verlies dat het College van Curatoren zelf lijdt door zijn heengaan. Maar wel is het mijn taak hier uiting te geven aan het gevoel van leedwezen dat onzen Senaat bezielt, nu wij den Heer Baert voor het laatst in ons midden zien op de plaats die hij, zoovele jaren achtereen, tot een hooge eereplaats gemaakt heeft.

Reeds meermalen had men er van hooren fluisteren dat de Heer Baert niet geneigd zou zijn zich voor een herbenoeming beschikbaar te stellen, wanneer de periode waarvoor hij als Secretaris aangewezen was verstreken zou zijn. Maar men kon en wilde geen geloof hechten aan die geruchten — totdat, in het begin van den afgeloopen cursus, alle twijfel ons onmogelijk gemaakt werd. De Senaat besloot voor een deputatie uit zijn midden gehoor te vragen bij den Heer Baert, om een poging te doen om hem van zijn besluit terug te brengen. Met de meeste welwillendheid werden de afgevaardigden van den Senaat ontvangen en aangehoord — maar het besluit bleek onwrikbaar vast te staan: het moest geëerbiedigd worden.

Het zou dan ook wel van groote ondankbaarheid getuigd hebben, Hooggeachte Heer Baert, wanneer wij ons niet met eerbied hadden neergelegd bij Uw wensch dat andere, jongere krachten een deel van Uw werk, de bemoeiingen ten bate der Universiteit, zouden overnemen. Jaren achtereen hebt Gij voor ons gewerkt, met een talent en een toewijding, die ieders bewondering hebben veroverd. Op welk uur van den dag wij ons ook bij U aanmeldden, altijd waart Gij bereid ons te woord te staan en ons in te lichten omtrent de mogelijkheid van de vervulling onzer wenschen. Gij waart altijd van alles op de hoogte. Vooral diegenen onder ons die in laboratoria

werkzaam zijn hebben U leeren waardeeren. Wij hebben, vrees ik, U het leven wel eens lastig gemaakt. Maar Gij zelf bracht ons daartoe in de verleiding. Gij waart voor ons een vraagbaak, altijd gereed om, toegerust met Uw bewonderenswaardig goed ingelicht archief, allerlei moeilijkheden voor ons op te lossen. Wij konden op U rekenen, niet alleen als wij zelven tot U kwamen om inlichting, raad en hulp, maar ook voor eenige nalatigheid onzerzijds was Uw oog steeds geopend. Uw waarschuwende stem bereikte ons dan altijd nog bij tijds. Ja zelfs de Rekenkamer wist Gij, bijna zonder uitzondering, over ons tevreden te stellen. Gij waart niet maar dadelijk klaar met ons Uw steun te beloven, wanneer wij Uw hulp inriepen voor het verkrijgen van de eene of andere verbetering. Maar nooit sproot Uw aarzeling voort uit gebrek aan belangstelling of welwillendheid. Integendeel, juist Uw groote liefde voor de Universiteit bracht er U toe al die verschillende aanvragen waarmede wij tot U kwamen zorgvuldig te wikken en te wegen. Van te voren wisten wij dat Uw oordeel juist en billijk zou zijn, wanneer wij ons maar de moeite gaven de belangen die wij voorstonden duidelijk uiteen te zetten. Waart Gij eenmaal van de wenschelijkheid en de uitvoerbaarheid van een voorgestelde verbetering overtuigd, dan wisten wij ook dat wij de verdere behandeling der zaak veilig aan Uw voortreffelijke zorgen konden overlaten.

Wil U er van verzekerd houden, dat ik niet alleen spreek uit naam van de tegenwoordige leden van den Senaat, maar ook uit dien van Oud-Hoogleeraren en Lectoren, wanneer ik U hier openlijk onzen hartelijken dank breng voor alles wat Gij voor onze Universiteit hebt gedaan. Wij betreuren het in hooge mate, dat Gij gemeend hebt Uw betrekking te moeten neerleggen, maar wij weten ook

dat, zoo iemand, Gij er aanspraak op moogt maken dat een deel van Uw, steeds grooter omvang verkregen hebbende werkzaamheden, U van de schouders genomen worde. Van ganscher harte hopen wij dat U nog een reeks van gelukkige jaren beschoren is. Dat hopen wij voor U, maar ook in ons eigen belang. Den officieelen band, die U aan onze Universiteit bindt, kunt Gij losmaken — toch blijft Gij met haar verbonden. Uw raad en Uw voorlichting zal nog dikwijls gevraagd worden. Dat Gij bereid zijt onze Universiteit daarmede nog te blijven dienen, dat weten wij: Gij zelf hebt het ons reeds verzekerd; dat Uw gezondheid U er nog jaren toe in staat zal stellen, dat is onze wensch.

Bij Kon. Besluit van 9 Augustus 1897 is, met ingang van 1 October, tot Secretaris van het College van Curatoren aan deze Universiteit benoemd de Heer Jhr. Mr. J. F. HOOFT GRAAFLAND.

Het is mij aangenaam hier den aanstaanden Secretaris de gelukwenschen van den Senaat te mogen aanbieden. Voorzeker is het geen gemakkelijke taak het werk van een man als Mr. BAERT over te nemen en voort te zetten. Maar het voorbeeld is schoon en van liefde voor onze Universiteit en toewijding aan haar belangen mogen wij ons bij den Heer HOOFT GRAAFLAND ten volle verzekerd houden.

In het begin van den vorigen cursus aanvaardden de drie nieuwe ambtgenooten, wier benoeming mijn voorganger een jaar geleden reeds kon vermelden, hun ambt, de Heer WENT op 21 September, met een redevoering getiteld: Botanische problemen der laatste 15 jaren, de Heer VAN VEEN op 28 September, met een redevoering over Het Academisch Onderwijs in de geschiedenis van het Christendom, en de Heer W. H. JULIUS op 17 October,

met een redevoering over Kritiek in de natuurkunde. Een bijzonder voorrecht is het mij, niet alleen hun hier het welkom te mogen toeroepen, maar bovendien nog een vierden nieuwen ambtgenoot te mogen begroeten, den Heer Dr. JAN DE VRIES, die op 27 April 1897 het hoogleeraarsambt alhier aanvaardde met een redevoering getiteld: Meetkunde van het aantal. De benoeming van den Heer DE VRIES was een uitermate welkom bewijs van belangstelling in onze Universiteit bij Regeering en Volksvertegenwoordiging. De Wiskunde behoort onder die takken van wetenschap, die in de laatste jaren zoozeer uitgegroeid zijn en zooveel nieuwe twijgen hebben gevormd, dat voor een behoorlijk aankweeken verdere verdeeling van arbeid onvermijdelijk geworden is. De Regeering, daarvan overtuigd, stelde voor, naast de Hoogleeraren KAPTEYN en V. A. JULIUS, een lector in wiskunde te benoemen. In de Tweede Kamer der Staten Generaal echter werd betoogd dat met de aanstelling van een lector het doel niet goed te bereiken zou zijn. De leemte waarin voorzien moest worden was daarvoor te groot. Een amendement om niet een lectoraat, maar een nieuw professoraat in te stellen, werd voorgesteld, door de Regeering welwillend ontvangen, en aangenomen. Bij Kon. Besluit van 20 Februari 1897 werd Dr. DE VRIES aangewezen om den nieuwen leerstoel in te nemen. Met groote ingenomenheid begroeten wij zijn komst, ons te meer waard, omdat zij ons niet tegelijkertijd het verlies van een voorganger in het geheugen roept, maar veeleer ons goed vertrouwen op den blijvenden vooruitgang der Universiteit versterkt.

Met groote blijdschap mag ik er op wijzen dat de dood in den afgeloopen cursus geen enkel slachtoffer van den Senaat heeft gevergd. Wel zijn de Hoogleeraren VAN DER

Wijck, V. A. Julius en Spronck een tijd lang door ziekte gedwongen geweest hun onderwijs te staken, maar gelukkig, allen zijn volkomen hersteld, en de twee laatstgenoemden konden na de paaschvacantie hun werkzaamheden weder ter hand nemen.

Ook de Hoogleeraar Van Der Vliet is gedurende eenige weken, na de paaschvacantie, verhinderd geweest zijn lessen voort te zetten, maar om een reden van geheel anderen aard. Wel verre van, op het einde van den cursus, naar rust en ontspanning te haken, begaf hij zich, met verlof van de Regeering, naar Italië om daar, warmte en boekenstof trotseerend, door het onderzoek van oude handschriften, zijn studien voort te zetten omtrent Apulejus. Zoo zal dus het onderwijs, door deze staking der lessen, gebaat worden.

Al liet ons de dood onaangetast toch mocht bet jaar niet zonder zware verliezen voor den Senaat ten einde loopen.

Kort voor het begin der zomervacantie brachten de dagbladen het bericht dat de Hoogleeraar Mr. M. S. Pols ontslag uit zijn betrekking had aangevraagd. Weldra bleek dat dit bericht niet op lossen grond steunde. Bij Kon. Besluit van 22 Juni van dit jaar werd den beminden ambtgenoot het eervol ontslag verleend. Men had gehoopt en verwacht dat de Universiteit nog eenige jaren van zijn hooggewaarde medewerking zou genieten. Het is een zoo ongewoon verschijnsel dat een Hoogleeraar aan een onzer Universiteiten, bij volle gezondheid, zijn betrekking opgeeft, om zich in een ambteloos leven terug te trekken. Degenen die Pols nader kenden achtten intusschen zijn besluit, hoezeer zij het betreurden, niet onverklaarbaar. Men moet, zoo zeiden zij ons, in aanmerking nemen dat Pols een jurist is van zeer veelzijdige bekwaamheid. Als advocaat en daarna als auditeur-militair

te 's Gravenhage, later als advocaat-fiscaal bij het Hoog Militair Gerechtshof en eindelijk, sedert 1879, als hoogleeraar, heeft hij daarvan een groote reeks van bewijzen gegeven. Toen de Regeering besloten had een Commissie te benoemen waaraan het ontwerpen van een nieuw Wetboek van Strafrecht zou worden opgedragen, was men er zeker van dat Mr. Pols in die Commissie een hoog te waardeeren lid zou zijn, en toen hier, na het aftreden van den Hoogleeraar Vreede, voor het onderwijs in het strafrecht moest worden gezorgd, was men verheugd den Heer Pols daarvoor beschikbaar te vinden. Zijn roem als criminalist bleef niet binnen de grenzen van ons vaderland beperkt, maar werd, vooral door zijn medewerken in verschillende internationale penitentiaire congressen, door geheel Europa bekend. Maar nu meene men niet dat Pols zijn krachten uitsluitend aan de beoefening van het strafrecht en de daarmee onmiddellijk samenhangende vakken gewijd heeft. Met een diep doordringend verstand en een buitengewone werkkracht begaafd, heeft hij ook andere deelen der rechtswetenschap bewerkt en met nieuw licht bestraald. Vooral de studie van de geschiedenis van het recht in ons vaderland heeft zich in zijn belangstelling mogen verheugen en daardoor aanwinsten verkregen van het grootste gewicht. Verwonder u er dus niet over dat een man als Pols, die, al voelt hij nog nauwelijks de gevolgen van het klimmen der jaren, toch veel te objectief oordeelt om de beteekenis daarvan te miskennen, zich nog tijd wenscht te verzekeren om, niet meer door lessen en examens gestoord, rustig voort te werken aan de oplossing van de talrijke vraagstukken op het gebied der rechtsgeschiedenis die zijn geest bezig houden. Ieder die weet hoeveel Pols, bij al zijn andere werkzaamheden, voor de geschiedenis van het vaderlandsche

recht reeds gedaan heeft, weet ook dat de verwachtingen van hetgeen hij daarvoor nog doen zal, wanneer hij er zich onverdeeld aan zal kunnen wijden, zeer hoog gesteld moeten worden.

Zoo ingelicht, beginnen wij te begrijpen dat wij niet alleen het besluit dat ons met zooveel teleurstelling vervulde, hebben te eerbiedigen, maar ook dat onze teleurstelling niet zoo groot behoeft te zijn als het eerst wel scheen. Hooggeachte ambtgenoot, Gij blijft in onzen kring, ook al neemt Gij de plaats niet meer in waarop wij allen U zoo gaarne zagen. Ofschoon emeritus volgens de wet, wilt Gij U toch nog verdienstelijk blijven maken voor de wetenschap en voor onze Universiteit. Gij blijft voor ons allen de beminde collega, voor Uw vakgenooten de medewerker op wien zij roem dragen, voor Uw leerlingen, wien Gij den toegang tot Uw studeervertrek wel niet zult ontzeggen, een vraagbaak. Van U nemen wij nog geen afscheid. Moge het U gegeven zijn nog een reeks van gelukkige jaren met ons mede te leven!

Van een anderen ambtgenoot moeten wij wel afscheid nemen. Den Hoogleeraar Th. W. Engelmann is, bij Kon. Besluit van 17 Augustus 1897, op zijn verzoek eervol ontslag verleend uit zijn betrekking, nadat hij de benoeming tot Hoogleeraar in physiologie aan de Universiteit te Berlijn had aangenomen.

Van alle kanten zijn pogingen aangewend om Engelmann te bewegen hier te blijven, niet alleen door degenen die op eenigerlei wijze aan de Universiteit te Utrecht verbonden zijn, maar ook door de geheele natuur- en geneeskudige wereld van Nederland. Men wist wel dat het hem niet gemakkelijk zou vallen de banden die hem aan Utrecht vasthielden te verbreken. Reeds drie buitenlandsche Universiteiten, Freiburg, Zurich en Jena, hadden tever-

geefs beproefd den alom gevierden geleerde tot zich te trekken. Nu het aanzoek kwam van een zoo overmachtige mededingster als de Universiteit te Berlijn, wilde men in Nederland ten minste alle krachten inspannen om hem te toonen hoe hoog hij hier gewaardeerd wordt, wilde men de banden die hij verbreken moest om ons te kunnen verlaten, zoo mogelijk nog versterken. Maar het mocht niet baten. De leerstoel te Berlijn is door den grooten physioloog JOHANNES MÜLLER opgetrokken tot een troon, vanwaar in wijden kring weldadige kracht kan uitgaan om de beoefening der biologische wetenschap te bevorderen. Onder de leiding van DUBOIS-REYMOND is daaraan een laboratorium verbonden, zoo rijk met werkkrachten en hulpmiddelen toegerust, als dat in de eerste stad van Duitschland mogelijk is. Zulk een plaats komt ENGELMANN toe. Daarheen, met krachtigen aandrang, door de pruisische Regeering geroepen, kon en mocht hij niet weigeren.

De natuurwetenschap in Nederland verliest met ENGELMANN een van haar voortreffelijkste krachten, onze Universiteit een steunpilaar van haar roem. Toen wij DONDERS verloren, konden wij ons nog troosten met de gedachte dat de roem onzer Universiteit op het gebied der physiologie toch nog verzekerd bleef door ENGELMANN. En nu moeten wij ook hem missen.

Maar wij zullen niet vergeten hoeveel hij voor onze Universiteit gedaan heeft. Dertig jaren heeft hij hier gewerkt, eerst als assistent van DONDERS, daarna 26 jaren lang, als hoogleeraar aan onze Universiteit verbonden. Al dien tijd, een enkel jaar van ziekte uitgezonderd, heeft hij rusteloos gewerkt en schatten van wetenschap aan het licht gebracht. Met verwonderlijke zekerheid tastte hij de meest ingewikkelde problemen aan, terstond den knoop vindend die ontward moest worden. Zoo het

eenigszins mogelijk was, gebruikte hij de eenvoudigste hulpmiddelen om de draden uiteen te halen. Maar ging het daarmee niet, dan scheen zijn vindingrijkheid in het bedenken van nieuwe toestellen onuitputtelijk, en de vaardigheid waarmede hij er zich van bediende bracht ieder die het aanzag in verbazing. Wie ENGELMANN leerde kennen, zag dat hij de wetenschap beoefent als een man van de kunst, en begreep dat ook de schoone knnsten hem, naast de wetenschap, lief zijn. De wetenschappelijke wereld in Nederland wordt door het heengaan van ENGELMANN zwaar getroffen, maar ook de kunstwereld lijdt daardoor een gevoelig verlies. Een wijde kring van vereerders en vrienden volgt U, hooggewaardeerde ENGELMANN, in gedachte naar Uw vaderland, met blijde verwachting van de groote dingen die het U daar, naar allen hopen, nog gegeven zal zijn tot stand te brengen. Hoe gaarne wij U hier hadden gehouden, wij misgunnen het Uw vaderland niet dat het in U een van zijn beste zonen terug mag krijgen. Wij wenschen U voorspoed op Uw baan, U en den Uwen. En wij mogen er wel op rekenen dat, zoomin als wij zullen vergeten aan U onze dankbare herinnering en onze blijvende belangstelling te wijden, ook Gij zelf niet onverschillig worden zult voor Utrecht en zijn Universiteit. Zoovéél hebt Gij hier, jaren lang aan onzen grooten DONDERS nauw verbonden, doorleefd! Ook nu nog houden banden des bloeds U aan Utrecht vast, banden waarin ook weder onze Universiteit betrokken is geworden, door het huwelijk van onzen ambtgenoot NARATH, waarmede wij dezen onze hartelijke gelukwenschen aanbieden. In de wetenschap zijn de namen Utrecht en ENGELMANN blijvend samengekoppeld. Wij hopen dat de naam Utrecht bij U niet enkel goede herinneringen zal opwekken, maar ook in de toekomst liefde en belangstelling zal blijven inboezemen.

Tot opvolger van den Hoogleeraar Pols is bij Kon. Besluit van 31 Juli 1897 benoemd Mr. D. Simons, advocaat te Amsterdam, terwijl bij Kon. Besluit van 17 Augustus 1897 als opvolger van den Hoogleeraar Engelmann is aangewezen Dr. H. Zwaardemaker Cz., officier van Gezondheid te Utrecht.

Aan beide nieuwe ambtgenooten breng ik hier de gelukwenschen van den Senaat, die gereed staat hen met open armen te ontvangen. Wij weten dat wij in hun voorgangers veel verloren hebben, maar wij vertrouwen dat ook zij ons veel zullen geven.

Met ingenomenheid werd hier in Februari van dit jaar het bericht ontvangen dat den Hoogleeraar De Louter was opgedragen H. M. de Koningin onderricht te geven omtrent de bestuurs-inrichting van Ned. Indië. In Juli daaropvolgende werd deze opdracht nog belangrijk uitgebreid, en wel tot het onderwijs in Nederlandsch Staatsrecht en Staathuishoudkunde. Wij verheugen ons over de zoo hoogst eervolle onderscheiding onzen ambtgenoot te beurt gevallen en zijn er trotsch op dat aan twee leden van onzen Senaat het voorrecht beschoren is, door het onderwijs in vakken van het grootste gewicht, mede te mogen werken aan de opleiding van Haar, die bij alle uitnemendheid de Spes Patriae genoemd mag worden.

De Hoogleeraar Gallée werd benoemd tot Ridder van de 4de klasse in de Orde van den Rooden Adelaar van Pruisen. Den ijverigen taalvorscher, die zelfs het leven in Westfaalsche kloosters niet geschuwd heeft wanneer hij kans zag daar bouwsteenen voor de kennis der Nederlandsche taal uit het stof der archieven op te delven, wenschen wij van harte geluk met de eervolle onderscheiding.

Den Hoogleeraar Wefers Bettink werd het eere-lidmaatschap aangeboden van de Société de Pharmacie te Antwerpen. Gaarne voegt ook de Senaat zijn hulde bij het eereblijk door onze vlaamsche broeders dezen ambtgenoot gebracht.

Het is mij een groot voorrecht te kunnen vermelden dat de Oud-Hoogleeraren allen voor ons in het leven gespaard gebleven zijn. Wel heeft de Oud-Hoogleeraar Grinwis onze onmiddellijke omgeving verlaten, door zich Baarn in plaats van Utrecht tot woonplaats te kiezen. Moge het den verdienstelijken man gegeven zijn in het liefelijke Gooi meer van het leven te genieten dan het hem hier in de laatste jaren mogelijk was.

Zeldzame kracht, naar lichaam en geest, mogen wij bij voortduring bewonderen in onzen vroegeren ambtgenoot Mr. B. J. Lintelo De Geer Van Jutfaas, die op 12 December 1896 het voorrecht had zijn tachtigsten verjaardag te vieren. Ofschoon droevige familieomstandigheden den jubilaris weerhielden van een feestelijke viering van dien dag, had hij toch de goedheid enkele dagen later Rector en Secretaris, die hem de gelukwenschen van den Senaat wenschten aan te bieden, te ontvangen. Zoo ooit, dan schijnt hier de hoop gerechtvaardigd dat den frisschen grijsaard nog menig jaar gegeven moge worden.

Met vreugde werd het bericht vernomen dat het aan de kunstvaardige hand van onzen ambtgenoot Snellen gelukt is den Oud-Hoogleeraar Beets den sluier weg te nemen die hem het verkeer met zijn omgeving en vooral het genot van het geschreven woord bemoeilijkte. Hooggeachte Heer Beets, wij verheugen ons hartelijk daarover. Gij weet wel hoezeer wij het op prijs stellen dat Gij telkens toont de belangstelling in onzen kring niet te verliezen. In Uw jonge dagen hebt Gij eenmaal „tevreden-

heid" een geluk genoemd „dat den grijsaard uitmuntend te pas zou komen, indien zijn lichaamsgebreken hem nog even veroorloven wilden het te genieten". Door Uw doen hebt Gij Uw woord weersproken. Als wij U in ons midden zien, zijt Gij voor ons het toonbeeld van den grijsaard die, al heeft het lichaam zijn gebreken gekregen, in rustige tevredenheid van het tegenwoordige zoowel als van het verledene geniet. Niettemin zal het genot van het tegenwoordige nog voor U verhoogd zijn, nu het gelukt is een euvel van U weg te nemen. Moge dat genot nog lang voor U bestendigd worden!

Het aantal privaatdocenten is in den afgeloopen cursus toegenomen, ofschoon de dood een van hen heeft weggenomen en diens plaats nog niet weder vervuld is.

Den 5^{den} April van dit jaar overleed Dr. S. K. Hulshoff, die zich sedert 1890 als privaatdocent in paediatrie ter beschikking van de studenten in de geneeskunde gesteld had. De candidaten in de geneeskunde hebben vele lessen en klinieken te volgen, en zoo komt het dat de speciale lessen, die door privaatdocenten, soms op grooten afstand van het Ziekenhuis, gegeven worden, over het algemeen geen druk bezoek vinden. Toch waren er altijd eenigen die tijd wisten te vinden om de lessen van Hulshoff, die in het onder zijn beheer staande Kinderziekenhuis en op zijn polikliniek voor zieke kinderen gegeven werden, te volgen, om voordeel te trekken uit zijn rijke ervaring, die door hem met zoo zorgvuldige en nauwkeurige kritiek gebruikt werd. Hulshoff was een man die stil zijns weegs ging, maar op dien weg veel goed deed en diep betreurd wordt door velen.

Dr. H. Van Gelder, wiens toelating als privaatdocent in de Oude Geschiedenis mijn voorganger reeds kon vermelden,

opende zijn lessen op 3 October 1896, met een redevoering over „De studie der oude geschiedenis aan de Nederlandsche hoogescholen."

Als privaatdocent in de propaedeutische klinische wetenschappen werd, bij ministerieele beschikking van 14 October 1896 toegelaten Dr, W. A. BOEKELMAN, en bij beschikking van 23 November daaropvolgende werd Dr. T. BUITENRUST HETTEMA toegelaten als privaatdocent in de Friesche taal en letterkunde. De Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte was er hoogelijk mee ingenomen, dat nu aan deze Universiteit aan haar leerlingen de gelegenheid gegeven werd die eigenaardige friesche taal, die zoo taai haar zelfstandigheid weet te bewaren, onder deugdelijke leiding te leeren kennen en, tot beter begrip van de vormen waaruit zich de Nederlandsche taal ontwikkeld heeft, te gebruiken. Maar er waren zwarigheden van belang te overwinnen voordat die gelegenheid geopend kon worden. Hulde aan het Bestuur van de Vereeniging tot Instandhouding van het Oud-Studentenfonds, dat met één slag die zwarigheden uit den weg ruimde. Den 17den Februari opende de Heer BUITENRUST HETTEMA zijn lessen met een redevoering „Over de studie van de volkstaal, in 't bijzonder de friesche taal".

Eindelijk werd, bij beschikking van 5 Januari 1897 als privaatdocent toegelaten Dr. H. BURINGH BOEKHOUDT, om onderwijs te geven in de psychiatrie en de leer der zenuwziekten. De Faculteit der Geneeskunde verheugde zich zeer over de bereidwilligheid waarmede de Heer BURINGH BOEKHOUDT zich gezind verklaarde in de genoemde vakken onderwijs te geven, zoolang het professoraat daarin nog onvervuld bleef. De hulp van het College van Regenten van het Krankzinnigengesticht werd ook ditmaal weder niet te vergeefs ingeroepen, en zoo was den candidaten

in de geneeskunde althans weder eenige gelegenheid geopend om kennis op te doen aangaande vormen van ziekten, die in onze maatschappij zooveel onheil stichten en die, mits tijdig herkend, zoo dikwijls nog voor heilzame behandeling vatbaar zijn. De lessen werden van het eind van Januari tot in het eind van Mei eenmaal per week geregeld gegeven en druk bezocht. Met erkentelijkheid is door Dr. BURINGH BOEKHOUDT de welwillendheid geroemd, waarmede de geneesheeren van het krankzinnigengesticht hem in staat stelden telkens aan het einde der lessen patienten te demonstreeren.

Maar, hoe dankbaar men ook zijn mocht voor de geboden hulp, voldaan was daarmede zeker niemand.

Men had gehoopt dat een opvolger benoemd zou zijn voor den Hoogleeraar WINKLER. Al had deze gemeend zijn ambt te moeten neerleggen omdat hij zijn onderwijs onvoldoende achtte en niet van zins was terug te komen op hetgeen hij eenige jaren achtereen aan alle bevoegde autoriteiten met den meesten nadruk had medegedeeld, dat hij zich niet wilde leenen tot het gaande houden van een professoraat, wanneer hij niet de zekerheid verkreeg dat daarvoor behoorlijke klinieken ingericht zouden worden, daaruit bleek toch niet dat het geheele professoraat doelloos was. Integendeel, het onderwijs van den hoogleeraar WINKLER werd, al kon het niet voldoen aan de hooge eischen die hij zelf meende te moeten stellen, door zijn leerlingen hoog gewaardeerd en de onderzoekingen. door verschillenden van hen onder zijn leiding verricht, leverden van de vruchtbaarheid van zijn werk als docent doorslaande bewijzen. De Faculteit der Geneeskunde heeft getracht de aandacht van de Regeering daarop te vestigen en de wenschelijkheid betoogd van de benoeming van een opvolger die, met eenig geduld toegerust, de ontwikke-

ling der plannen voor een neurologische en psychiatrische kliniek zou kunnen leiden en alvast in de meest dringende behoeften van het onderwijs zou voorzien. Maar de, nu afgetreden, Minister van Binnenlandsche Zaken was er niet toe te bewegen tot de benoeming van een opvolger van den heer WINKLER mede te werken. Zijne Excellentie wenschte daarmede te wachten totdat er tusschen de Regeering en de Gemeente Utrecht overeenstemming verkregen zou zijn omtrent de reeds geruimen tijd aanhangige plannen voor het bouwen van nieuwe klinieken. Naar het schijnt heeft nu de offervaardigheid van de Gemeente Utrecht ieder bezwaar om tot die overeenstemming te geraken uit den weg geruimd, Wij mogen dus met vertrouwen de toekomst tegemoet zien, te meer nu de thans aan het roer staande Minister van Binnenlandsche Zaken, die eere-lid is van de Nederlandsche Vereeniging voor Psychiatrie, meermalen getoond heeft voor de behandeling en verpleging van krankzinnigen een warm hart te bezitten.

De Senaat der Universiteit heeft van zijn kant getoond de wetenschappelijke beoefening van psychiatrie en neurologie in eere te houden, door aan twee, op dat gebied hoogst verdienstelijke mannen, de Heeren G. JELGERSMA te Arnhem en W. H. COX te Deventer, het doctoraat in de geneeskunde *honoris causa* toe te kennen. Bij hetzelfde Senaatsbesluit, van 20 Januari 1897, werd tot doctor in de aard- en de delfstofkunde *honoris causa* benoemd de Heer L. A. M. J. DOLLO te Brussel.

Een scherpe tegenstelling tot het doctoraat honoris causa vormt het doctoraat in de rechtswetenschap aan studenten verleend na het verdedigen van Stellingen. Van de 26 studenten die in den afgeloopen cursus tot doctoren in de reehtswetenschap bevorderd werden, waren er 20

die zich tevreden stelden met het samenvatten van de bewijzen hunner geleerdheid in eenige stellingen. Van de 6 die zich de moeite van het bewerken van een proefschrift getroost hadden, verkreeg een den titel van doctor „met lof". In het geheel hadden er 42 promotiën plaats, waarvan 9 „met lof".

In het Album Academicum werden 732 studenten, waaronder 21 dames, ingeschreven; meer dan ooit te voren, en wel 162 voor de eerste maal. Hierin mag met te meer grond een teeken van den bloei onzer Universiteit gezien worden, omdat de toevloed van studenten in de geneeskunde niet onbelangrijk gedaald is, nu de Wetgever eindelijk den stroom gestuit heeft van die onvoorbereiden die, volgens vroeger geldende bepalingen, wanneer zij buiten staat waren den geheelen cursus van een gymnasium of van een hoogere burgerschool met vrucht te volgen, toch licht goed genoeg bevonden werden om tot de examens die aan het artsexamen voorafgaan toegelaten te worden.

Volgens den Studenten-Almanak telde de Universiteit in den afgeloopen cursus nog 117 studenten die niet in het Album Academicum ingeschreven waren. Van die 117 worden er 88, dus meer dan 75%, als studenten in de rechten opgegeven, terwijl er in het geheel 86 voor de Faculteit der Rechtsgeleerdheid bij den Rector ingeschreven zijn. De klachten door mijn voorgangers over dit jaarlijks terugkeerend verschijnsel aangeheven, de gemoedelijke toespraken naar aanleiding daarvan door sommigen van hen tot de studenten gericht, zijn volkomen nutteloos gebleken. Het zal mij dus wel vergund zijn mij tot de eenvoudige mededeeling van het feit te bepalen. Bovendien ontbreken de gegevens, gelijk een jaar geleden door mijn voorganger werd opgemerkt, om de beteekenis van het verschijnsel goed te doorgronden. Wie weet voor

een hoe groot deel het moet worden toegeschreven aan een prijzenswaardige neiging tot vrije, zelfstandige studie bij jongelieden die vorige jaren geregeld de lessen hebben gevolgd en nu zich de, ofschoon geringe, moeite der inschrijving, waaraan voor hen toch geen voordeel verbonden is, besparen.

Dat in elk geval vrije, zelfstandige studie bij studenten nog gevonden wordt, daarvan hebben de Heeren L. M. METZ en P. L. M. M. TAMINIAU de schitterende bewijzen geleverd. Door de Faculteit der Geneeskunde aan de Rijks-Universiteit te Leiden werd aan den Heer METZ de gouden medaille toegekend voor zijn antwoord op de prijsvraag: Een experimenteel onderzoek naar de oorzaak der polyurie tengevolge van uitzetting der pisblaas, en den Heer TAMINIAU een eervolle vermelding voor zijn antwoord op de prijsvraag: Over de beteekenis van rietsuiker als voedingsmiddel voor den mensch. Van harte wensch ik den overwinnaars in den edelen wedstrijd geluk met hun welslagen, dat hun een spoorslag moge zijn om voort te gaan op den ingeslagen weg.

Ook de levenslustige jeugd is, helaas, niet gevrijwaard tegen de slagen van den dood. Op het einde der kerstvacantie kwam het droevige bericht van het overlijden van twee studenten, de Heeren J. HAGENS te Winterswijk en L. C. SCHRÖDER te Bunnik en den 6^{den} September jl. overleed in het Diaconessen-gesticht alhier de Heer J. R. VAN DER MEULEN, theol. Cand. Hoevele schoone verwachtingen zijn er met deze jonge levens ten grave gedaald!

Ik moet nu overgaan tot hetgeen vermeldenswaardig is omtrent de verschillende inrichtingen der Universiteit.

De Bibliotheek verkreeg door aankoop 550 en door schenking 419 boeken, ongerekend de vervolgwerken,

vlugschriften en academische proefschriften. Onder de geschenken moeten vooral vermeld worden, 172 werken van natuurwetenschappelijken aard, door den Oud-Hoogleeraar N. W. P. RAUWENHOFF aan de bibliotheek afgestaan, en het facsimile van een Mexicaansch handschrift uit de Vaticaansche Bibliotheek, van den Hertog DE LOUBAT te Parijs. Voorts werden van de Heeren Prof. KAPTEYN te Groningen, Prof. MAX WEBER te Amsterdam, J. J. B. GRINWIS, J. DUYVIS, R. ROESELING en anderen boekwerken ten geschenke ontvangen. Mijn voorganger heeft een jaar geleden reeds melding gemaakt van het geschenk van den Heer Dr. M. N. J. MOLTZER te Alkmaar, die de uitgebreide verzameling van werken over Nederlandsche taal, letterkunde en aanverwante vakken, door zijn vader, onzen betreurden ambtgenoot Dr. H. E. MOLTZER, nagelaten, overeenkomstig diens wensch, aan de Biblotheek afstond. Eerst nu de catalogiseering daarvan nagenoeg voltooid is, kan de waarde dezer schenking ten volle worden beoordeeld. Niet minder dan 2046 werken zijn verkregen, waaronder vele nummers uit geheele reeksen van deelen bestaande. Door de bijvoeging der Bibliotheca Moltzeriana aan onzen boekenschat is de Universiteits-bibliotheek een der rijkste geworden op het gebied van Nederlandsche taal en letterkunde. Onder de verkregen werken bevinden zich een aantal doubletten van de voornaamste standaardwerken over Middel-nederlandsch, hetgeen voor de studenten in dit vak een belangrijk voordeel is.

Evenwel, niet in alle opzichten valt er te roemen over de bibliotheek. Zoo klaagt de Faculteit der Geneeskunde dat de boekerij op haar gebied, bij gebrek aan een voldoende toelage, steeds grooter wordende leemten vertoont, die, wanneer het nog eenigen tijd zoo voortgaat, ook met opoffering van schatten niet meer aan te vullen zullen zijn. Ook

het beheer der Bibliotheek lijdt onder gebrek aan personeel. Verhooging der subsidie zal zonder groote schade niet lang meer kunnen uitblijven.

Van meer dan een zijde is het denkbeeld uitgesproken dat de voor aankoop van boeken beschikbaar gestelde geldsommen doelmatiger besteed zouden kunnen worden, wanneer de verschillende Universiteits-bibliotheken het aanschaffen van kostbare boekwerken, die niet dagelijks in iedere bibliotheek voorhanden behoeven te zijn, onderling verdeelden. Zulke werken zouden, bij de tegenwoordige middelen van verkeer, toch, al was ieder daarvan slechts in het bezit van een der bibliotheken, gemakkelijk genoeg voor elkeen te raadplegen zijn. Wanneer het mogelijk worden mocht de verschillende Universiteiten meer dan tot dusver met elkaar in aanraking en daardoor tot samenwerking te brengen, zou het wellicht gelukken dit denkbeeld tot verwezenlijking te doen komen.

De verbouwing van de Statenkamer en de daaraan grenzende, voor het onderwijs bestemde gebouwen, is nog niet afgeloopen, maar toch reeds zoover gevorderd, dat eenige nieuwe lokalen in gebruik genomen konden worden, ten dienste van het onderwijs in Pharmacologie en in Anatomie.

Het nieuwe Instituut voor Pharmacologie in de Minrebroedersstraat werd op 11 November 1896 door den Lector Dr. Brondgeest geopend met een redevoering, getiteld: De Regio mediterranea, de oorsprong onzer kennis der enkelvoudige geneesmiddelen, in tegenwoordigheid van een groote schare van belangstellenden.

Aan het Anatomisch Instituut werden drie nieuwe vertrekken toegevoegd. Deze zeer gewenschte uitbreiding heeft het mogelijk gemaakt de Verzameling van anatomische preparaten tot vrij gebruik der studenten op doelmatige

wijze in de grootste van de drie nieuwe kamers te plaatsen. Deze verzameling bestaat in het Anatomisch Instituut reeds sedert 1889, maar zij kon tot nu toe weinig nut stichten, aangezien de ruimte ontbrak om de preparaten goed te plaatsen en om ze behoorlijk te bestudeeren. Het doel dezer verzameling is aan de studenten de gelegenheid te geven de anatomie op door hen zelven gekozen uren door middel van eigen waarneming te bestudeeren en de voorwerpen, naar mate een ieder er behoefte aan heeft, te beschouwen, dus beter te leeren kennen dan zulks gedurende het college mogelijk is. Het is verder de bedoeling, door de werkzaamheden der studenten in de genoemde verzameling, het zelfstandig werken en denken te bevorderen en daarmede een voorwaarde voor later te verrichten zelfstandig wetenschappelijk werk te vervullen. In den afgeloopen cursus is van deze verzameling een druk gebruik gemaakt en de studenten hebben hun belangstelling daarin betuigd, door uit eigen middelen een tweetal kostbare werken aan te schaffen voor de kleine bibliotheek, die bij de verzameling behoort. Alle preparaten daarvan staan ter vrije beschikking van de studenten en kunnen uit de kasten genomen en bestudeerd worden, In dit opzicht onderscheidt zich de in ons Anatomisch Instituut bestaande inrichting van de twee soortgelijke verzamelingen die in de laatste drie jaren te Dorpat en te Basel geopend werden, waar de preparaten zoodanig geplaatst zijn dat zij alleen door de glasruiten der kasten bezichtigd kunnen worden. Dat is geschied om de preparaten te sparen. De Hoogleeraar Rosenberg heeft echter gemeend het stelsel van vrij gebruik te moeten toepassen en de ondervinding, hierbij tot dusver opgedaan, wordt door dezen Hoogleeraar zeer bevredigend genoemd.

In de tweede plaats verdient te worden vermeld, dat

het Bestuur van de Vereeniging tot Instandhouding van het Oud-Studentenfonds de belangen van het Anatomisch Instituut in hooge mate bevorderd heeft, door een som ter beschikking te stellen, waarvoor het nieuwe, door Prof. His uitgevonden mikrophotographisch toestel kon worden aangeschaft. Dit toestel, dat tot nu toe alleen in het Anatomisch Instituut te Leipzig aanwezig was, wordt thans in ons Instituut opgesteld en zal, naar verwacht wordt, van het begin van den nieuwen cursus af, gebruikt kunnen worden voor zekere wetenschappelijke werkzaamheden, die zonder dit hulpmiddel of niet, of slechts zeer langzaam verricht zouden kunnen worden.

Het is de tweede maal dat ik in dit Verslag melding mag maken van de hooggewaardeerde hulp door het Oud-Studentenfonds aan onze Universiteit geboden. Het Bestuur der Vereeniging ontvange daarvoor onzen welgemeenden dank. Laat ons hopen dat het meer en meer een regel zonder uitzondering zal worden, dat zij die, na volbrachten studietijd, afscheid nemen van onze Universiteit, zich als leden van die Vereeniging doen inschrijven om, blijvend en praktisch, hun gehechtheid aan onze Alma Mater te betoonen. Nu is het daar nog ver van daan. Het is niet regel, maar uitzondering, dat een student die de Universiteit verlaat lid wordt van de Vereeniging en zoo, door een daad, toont de inrichting waar hij zooveel heeft kunnen leeren en genieten, lief te hebben. Mijne Heeren Studenten, laat het verwijt niet toe dat Gij meent daartoe wel te kunnen volstaan met eenige opgewonden woorden. Het Oud-Studentenfonds rekent op U, wanneer ook Gij oud-studenten geworden zult zijn, maar voor zijn instandhouding heeft het aan woorden niet genoeg. Weet Gij hoevelen van al Uw broeders, die, met een Vivat Academia op de lippen, de

Universiteit verlaten hebben, in het afgeloopen jaar zich als leden van de Vereeniging tot Instandhouding van het Oud-Studentenfonds hebben doen inschrijven? Drie zijn het er geweest — meer niet!

Met haar beperkte krachten doet de Vereeniging wat zij kan. Behalve de reeds vermelde subsidiën, gaf zij, door bemiddeling van den Hoogleeraar ENGELMANN, een toelage voor een wetenschappelijk onderzoek, door twee kweekelingen der Universiteit in te stellen, omtrent den invloed van het wielrijden op de voornaamste functiën van het menschelijk lichaam.

Ook de Hoogleeraar SPRONCK werd door deze Vereeniging, die daartoe door een bijzondere bijdrage in staat gesteld was, op 1 Januari recht aangenaam verrast door een geschenk van *f* 500, ten behoeve van wetenschappelijke proefnemingen. Den onbekenden gever brengt deze Hoogleeraar voor die belangrijke gift zijn hartelijken dank.

Aan den anderen kant moest Prof. SPRONCK, met het einde van 1896, een kort geleden, onder medewerking van den Heer Dr. WIRTZ, directeur van 's Rijks Veeartsenijschool, gevestigde succursale van het Pathologisch Instituut zien te gronde gaan. De bereiding van antidiphtherisch serum ten behoeve van onvermogenden mocht van de zijde onzer Regeering slechts weinig steun erlangen. Reeds bij den aanvang van die bereiding had Z. Exc. de Minister van Binnenlandsche Zaken in de Tweede Kamer der Staten Generaal te kennen gegeven, dat de Regeering die zaak alleen kon steunen zoolang het bleef bij wetenschappelijke proefnemingen en de beschikbaarstelling van Staatswege beperkt bleef tot die inrichtingen waar zekerheid bestond dat de wetenschappelijke proefnemingen nauwkeurig werden genomen en gecontroleerd.

Velen waren van meening dat de geneeskrachtige bloedwei wel spoedig zou verhuizen naar de rommelkamer van de vele dwalingen op het gebied der geneeskunde. In de tijdelijke behoefte aan dit geneesmiddel zou derhalve gemakkelijk voorzien kunnen worden door de benoodigde hoeveelheid uit het buitenland te laten komen. Edoch, de sinds 1894 opgedane ervaringen hebben, naar het oordeel van Prof. SPRONCK, niet het serum, maar zijn bestrijding naar die bergplaats verwezen. Ook in Nederland heeft de serumtherapie overal ingang gevonden en de bemoeiing van onze Regeering voor de productie van en het toezicht op dit geneesmiddel zal wel niet lang meer kunnen uitblijven.

Het Mineralogisch-Geologisch Instituut, dat in 1883 een groote verzameling van fossielen ontving uit de nalatenschap van Jhr. A. W. G. VAN RIEMSDIJK, werd in den afgeloopen cursus, na het overlijden van Jhr. Mr. Dr. A. D. VAN RIEMSDIJK, door de goedheid van diens erfgenamen, verrijkt met de mineralogische verzameling uit dezelfde nalatenschap afkomstig. Voor dit geschenk, dat uit meer dan 2000 mineralen bestaat en van hooge waarde geacht wordt, is door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken den gevers de dank der Regeering gebracht.

De Directeur van dit Instituut, de Hoogleeraar WICHMANN, is door den Senaat, die, door tusschenkomst van de Nederlandsche Regeering, een uitnoodiging van de Russische Regeering ontvangen had om zich te doen vertegenwoordigen op het te St. Petersburg te houden Internationaal Geologisch Congres, daarheen als zijn vertegenwoordiger afgevaardigd.

Met ingenomenheid kan ik vermelden dat de werkzaamheden in het Laboratorium voor Physica ten nutte van het onderwijs in den nu komenden cursus eenige uitbreiding zullen ondergaan.

Vooral door gebrek aan voldoende hulp is Prof. V. A. Julius, die gelijk men zich herinnert, het vorige jaar, wegens verwisseling van leervakken, van dit laboratorium afscheid genomen heeft, tot zijn leedwezen gedurende een aantal jaren buiten staat geweest de studenten in de gelegenheid te stellen zich praktisch in het laboratorium te oefenen. In de behoefte aan hulp is nu gelukkig, sedert 27 Februari 1897, voorzien door de benoeming van den Heer F. L. Bergansius tot tweeden assistent bij de natuurkunde. Prof. W. H. Julius is dan nu ook van plan de werklokalen van het laboratorium wederom open te stellen voor hen die zich tot het propaedeutisch of het eerste natuurkundig examen voorbereiden. Wel is waar zal dit nog niet geschieden onder zeer gunstige omstandigheden, omdat de beschikbare ruimte eigenlijk niet voldoende is en sommigen der studenten zich op minder geschikte plaatsen, den corridor b. v., zullen moeten behelpen; maar Prof. Julius hoopt dat zij de aangeboden gelegenheid voor lief willen nemen, vertrouwende op een betere toekomst.

Aanwinst van lokalen in het laboratorium wordt ook voor andere doeleinden gewenscht, en dringend noodig is het verwerven van een geschikt terrein om daarheen den gasmotor en de dynamomachine over te brengen, die nu, in de onmiddellijke nabijheid van de collegezaal geplaatst, vaak groote hindernis geven. Met verlangen wordt daarom uitgezien naar de verwezenlijking van een plan, waardoor men aan de verschillende behoeften op doeltreffende wijze zal tegemoet komen.

De vraag of aan de Sterrewacht een directeurswoning, benevens lokalen voor de bibliotheek en een astrophysisch laboratorium verbonden zullen worden, is sedert het Verslag van den vorigen Rector niet nader tot een oplossing gekomen. Wel is waar is het Meteorelogisch Instituut in

dit jaar naar Koelenberg, aan den Biltschen straatweg, overgebracht, wel is waar zijn de meteorologische waarnemingen aldaar reeds in November 1896 begonnen, maar, ten einde zich behoorlijk rekenschap te geven van de werking van het verschil in toestanden, op Zonnenburg en op Koelenberg, heeft de Hoofddirecteur het noodig geoordeeld dat, gedurende twee jaren, derhalve tot November 1898, de waarnemingen op beide plaatsen te gelijk zouden worden gedaan.

De nieuwe inrichting op Koelenberg werd den 1sten Mei van dit jaar door den Hoofddirecteur Dr. MAURITS SNELLEN geopend met een redevoering, getiteld: Beknopt geschiedkundig overzicht van de beoefening der Meteorologie in het algemeen en van die in Nederland in het bijzonder.

Ofschoon het Meteorologisch Instituut niet tot de Universiteit behoort, had toch de Hoofddirecteur, die tevens privaatdocent is in meteorologie, de vriendelijkheid Rector en Secretaris, met die leden van den Senaat wier studiën meer in het bijzonder met die der meteorologie verband houden, tot het bijwonen van de openingsplechtigheid uit te noodigen, van welke uitnoodiging gaarne gebruik gemaakt werd. De nieuwe inrichting, de vrucht van BUYS BALLOT's denken en werken, is als een dochter onzer Universiteit te beschouwen. Zij zal er trotsch op zijn zich haar afkomst waardig te betoonen. De wensch door Dr. SNELLEN uitgesproken, dat het nieuwe Instituut, op zoo kleinen afstand van de stad gelegen, ook voor het onderwijs in meteorologie aan de Universiteit van voordeel moge zijn, zal hier zeker algemeene instemming vinden.

Het Tandheelkundig Instituut is nu van de noodige meubelen en de meest noodzakelijke hulpmiddelen voor het onderwijs en voor de behandeling van patienten voorzien, al zij het ook dat aan het een en ander nog uitbreiding ge-

geven zal moeten worden. Terwijl mijn voorganger kon mededeelen dat de studenten in de tandheelkunde — omdat er haast bij was — op onbekrompen wijze, door eigen middelen, het technisch laboratorium van de meest noodige toestellen voorzagen, kan nu vermeld worden dat het Instituut in den afgeloopen cursus weder twee kostbare geschenken mocht ontvangen. De Heeren Dr. C. L. G. Becht en Dr. C. Van Der Hoeven te 's Gravenhage boden, ten behoeve der praktische oefeningen der studenten, twee operatiestoelen aan, die in doelmatigheid en deugdelijkheid wedijveren met de vier die van wege de Regeering aangeschaft zijn. Ook in de behoefte aan persoonlijke hulp wordt voor een deel voorzien door assistenten die 's Rijks schatkist ongemoeid laten. Eenige tegemoetkoming van de Regeering, door het toekennen van bezoldiging althans aan twee assistenten in plaats van aan een, wordt hoogst wenschelijk geacht.

Ten slotte moet de toestand der klinieken voor inwendige geneeskunde, voor chirurgie, voor obstetrie en voor gynaecologie in dit verslag aangeroerd worden, niet omdat daarvan iets nieuws te zeggen zijn zou, maar omdat het, naar het eenstemmig oordeel van de Hoogleeraren Halbertsma, Talma en Narath, noodig is iedere gelegenheid te baat te nemen, om er op te wijzen dat de toestand van die klinieken in alle opzichten slecht is. De ziekenzalen schieten te kort in inrichting en in aantal, de operatiekamer der chirurgische afdeeling is veel te klein, lokalen die als laboratoria dienst kunnen doen, ontbreken aan de eene kliniek geheel, aan de andere zijn zij op verre na niet voldoende voor de behoefte — kortom, zoowel de belangen der patienten als die der aanstaande geneeskundigen lijden schade tengevolge van den gebrekkigen toestand der klinieken. Het eenige lichtpunt waarop ge-

wezen mag worden, is dat de Gemeente Utrecht, door het oprichten van afzonderlijke gebouwen voor de verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten, een verbetering heeft aangebracht waaruit ook de klinieken eenig voordeel trekken. Maar in verhouding tot de zeer groote gebreken waaraan de Universiteitsklinieken lijden, is dat voordeel onbeduidend.

Of nu de redding uit den nood aanstaande is? Wie zou zich, bij zulk een lijdensgeschiedenis nog aan een voorspelling durven wagen! Maar wie eenigszins tot een optimistische beschouwing geneigd is, kan den grond voor goede hoop wel vinden. De Regeering keurde het terrein door de Gemeente Utrecht voor de stichting van klinieken voor chirurgie, psychiatrie en neurologie aangeboden, onvoldoende — welnu, de Gemeenteraad van Utrecht verklaarde zich bereid een stuk gronds ter aanvulling, naar den wensch van den Minister, daarbij aan te koopen, wanneer de Regeering hem dit slechts, door een onteigeningswet, mogelijk wilde maken. En in de allerlaatste dagen van zijn bewind heeft de nu afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken een voorstel bij de Volksvertegenwoordiging ingediend om die onteigening niet alleen, maar ook de maatregelen die voor den bouw der genoemde klinieken genomen moeten worden, voor te bereiden. Dit voorstel is dezer dagen door de nu opgetreden Regeering ingetrokken. Maar daaruit mag zeker niet afgeleid worden dat de Regeering niet erkent dat verbetering dringend noodig is en niet alle kracht zal inspannen om die tot stand te brengen.

Laat ons niet, zwaartillend en vol sombere vermoedens, toegeven aan de vrees dat aan het lijden toch wel geen goed einde zal komen, maar laat ons de toekomst tegengaan met vetrouwen op de goede bedoelingen van Regee-

ring en Volksvertegenwoordiging, met vertrouwen ook op het goed recht van onze Universiteit.

Moge het U, Geachte ambtgenoot VALETON, die bij Kon. Besluit van 12 Juli 1897 tot mijn opvolger aangewezen zijt, gegeven zijn onder Uw bestuur de wolken, waarin nu nog de klinieken gehuld zijn, te zien oprijzen en plaats maken voor stralend licht!

Aan Uw reeds eenmaal beproefde en toen zoo krachtig bevonden hand draag ik het Rectoraat over, met een heilwensch voor de Universiteit, een heilwensch voor den nieuwen Rector.

OVER SPRAAKGELUIDEN.

REDE

uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt in de Physiologie

AAN DE

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

den 24 September 1897,

DOOR

DR. H. ZWAARDEMAKER Cz.

EDEL GROOT ACHTBARE HEEREN CURATOREN, HEEREN PROFESSOREN, DOCTOREN, STUDENTEN EN VOORTS GIJ ALLEN, WIE BELANGSTELLING IN DE LEVENSWETENSCHAP HIER SAMENBRENGT,

Zeer gewenschte Toehoorders!

Wanneer men het oog laat gaan over het gebied van menschelijke kennis, waardoorheen de physiologie een keten van oorzaak en gevolg tracht te leggen, ontmoet men menig onderdeel, waarop ook zusterwetenschappen krachtens eigene rechten aanspraken hebben. En onbetwistbaar mogen die heeten, waar 't een levensfunctie geldt, die eigenlijk sleutel is tot alle wetenschap: de functie, die de wisseling van gedachten, de aaneenschakeling van herinneringen, het logisch denken, mogelijk maakt. Geen wonder, dat de physiologie van de spraak tot gemeenschappelijk domein is geworden van niet minder dan drie faculteiten. De natuurwetenschap, de letterkunde, de geneeskunde, elk tracht er van haar kant in door te dringen, terwijl godgeleerdheid en jurisprudentie gereed staan om van de verzamelde vruchten partij te trekken. Het behoeft echter geen betoog, dat de physiologie geenszins voornemens is afstand te doen van dit aantrekkelijk terrein en allerminst zal dit verwacht mogen worden van den officieëlen vertegenwoordiger dier wetenschap in uw midden, wien het

voorrecht te beurt valt voortaan te mogen arbeiden in de werkplaats van den man, die — VON KEMPELEN's verdiensten onaangetast latend — als een der grondleggers mag gelden van de moderne phonetiek. [1]) Vergunt mij, Hooggeschatte Toehoorders, U hier van uit mijn gezichtspunt een schets te geven van hare ontwikkeling, al moet ik tot mijn leedwezen den acustici hunne formules, den philologen hunne phonetische definities schuldig blijven.

Wanneer men met eenig geduld luistert naar de klanken, die een jong kind bezig is te uiten, zoo vallen daarbij allereerst klinkergeluiden op. Aan deze ontbreekt echter nog het vaste karakter, dat hun in de taal der volwassenen eigen is. Allerlei tonen wisselen elkaar af. Vaak hoort men overgangen tusschen wat wij klinkers noemen en zelfs, wanneer reeds grootere oefening is verkregen, schijnt het kleine mondje behoefte te hebben alle tongvallen van het Nederlandsch te doorloopen. Eindelijk houden enkel die geluiden stand, die het kind dagelijks om zich heen hoort. De overige vormen worden zeldzamer en weldra nooit meer gebruikt. Onwillekeurig vraagt men zich af, hoe dit oefeningsproces plaats heeft. Conditio sine qua non is de aanleg der nerveuse spraakbanen. Zoolang deze materiëel onvoltooid zijn, is geen spreken leeren mogelijk en van daar, dat het tijdstip, waarop èn de drang èn het vermogen om zich te uiten in het kleine individu wakker wordt, zoo uiteenloopend zich voordoet. Vaak gaan er maanden, soms jaren voorbij, voor de eerste spraak ontwaakt, om dan in enkele weken met reuzenschreden vorderingen te maken. De weg moest gebaand en de wissels gelegd worden, voordat de reis der klankorders kon zijn verzekerd. Merkwaardig is het nu, dat de oefening in het hooren de grootste inspanning schijnt te vorderen. Dit is vooral in de laatste

jaren gebleken nu men weder getracht heeft doofgeborenen, wien nog een kleine rest gehoor overig is gebleven, meer en juister te doen hooren, opdat de klank hunner stem natuurlijker, hun geest rijker zou worden.[2]) Ontzachelijk is de moeite, welke dit kost. De lijders onderscheiden aanvankelijk niets aan de geluiden, die krachtig voortgebracht tot hen doordringen. Langzamerhand ontstaat een verschil tusschen hoog en laag, discant- en baszijde der meestal beperkte toonladder leeren zij herkennen, geleidelijk worden zij gemeenzaam met bepaalde toongroepeeringen en na lange voorbereiding kennen zij de vaste klanken der taal. Deze geheele school heeft ook het kind te doorloopen. Doch onvermoeid, geheele dagen phoneert de kleine, zoolang tot het oor geoefend en de klinkers, die in de omgeving voor juist gelden, getroffen zijn. Weldra voegen halfklinkers en geruischen zich hierbij. De gemakkelijkste het eerst. In dit opzicht zou de training, door het nemen van voedsel verkregen, te stade komen[3]) en daarom gelukt de juiste stelling en beweging der lippen het best; dan de tongspits en tongrand, de tongwortel — naar de keel toe wordt de moeilijkheid het grootst. Zoo ontstaat een vaste volgorde, waarin vorderingen worden gemaakt, beginnend met p, m en f, sluitend met k. Ook deze oefeningen kosten volharding, gelijk de onderwijzers ons weten te verhalen, die zich tot taak hebben gesteld voortreffelijk hoorende, maar door vertraagden anatomischen aanleg laat sprekende kinderen te onderrichten. Zoo groot als de inspanning om te leeren hooren, is die om te leeren spreken naar het schijnt echter niet.

Wij allen hebben dezen ontwikkelingsgang doorloopen en zijn, dank die oefeningen, in het bezit gekomen van den rijkdom van klanken en geruischen, wier oneindige

afwisseling en opeenvolging onze taal vormt. De phonetiek ziet zich dus voor een chaos van geluiden geplaatst, welke zij moet losmaken uit hun verband, moet ordenen en in hunne eigenschappen beschrijven.

Voor eene elementair studie wil zij zich natuurlijk ontdoen van wat onwezenlijk is, in de eerste plaats van den stemklank, want deze vormt slechts begeleiding. Hij maakt de acustische seinen, die ons de begrippen toevoeren, onduidelijk. De spreëktoon moge door zijn op en neerglijden al bijdragen tot het melodieuse in de spraak, het affect moge daarin een hoofdzakelijke uitdrukking vinden, dit neemt niet weg, dat er een spraak is zonder stemklank. In het fluisteren neemt men naast de spraakgeluiden niets waar dan een onveranderlijk keelgeruisch, dat nagenoeg niet hindert en toch zoo rijk is aan allerlei toonhoogten, dat het uitermate geschikt blijkt om de resoneerende holten der spraakorganen tot klinken te brengen. Vandaar de groote duidelijkheid der gefluisterde vocalen, welke die der zangstem verre overtreft.

Reeds WILLIS bezigde ze voor zijne proeven.[1]) De tegenwoordige richting der philologische phonetiek heeft zich echter meer tot de luide spraak gewend, en zij kon dit doen, daar haar het accompagnement van den spreektoon weinig in hare observatiën stoort. Zij streeft naar articulatorische omschrijving. Zorgvuldig wordt èn voor klinkers èn voor medeklinkers vastgesteld op welke wijze men ze in de verschillende talen voortbrengt. De stand, welke lippen, tandrijen, tong, verhemelte, strottenhoofd innemen, de ligging der articulatieplaatsen, worden angstvallig opgespoord en aldus komt men tot hetgeen men eene genetische definitie zou kunnen noemen. Niet zoozeer met behulp van graphische methode, maar door autoïnspectie tracht men tot deze kennis te geraken, daar

men vreest, dat door het aanleggen van apparaten de oorspronkelijke klanken verloren zullen gaan. Zoo ontstond een omschrijving der articulatie, die nauwgezet nagebootst, in staat stelt vreemde talen te spreken zonder ze ooit gehoord te hebben. Dat hiermee practische resultaten verkregen kunnen worden, wie zal het betwijfelen? Worden niet jaarlijks honderden eenvoudige menschen op die wijze in onze doofstommenscholen onderricht? Geen wonder, dat scherpzinnige taalgeleerden, die alleen in hunne beschrijvende wetenschap, maar niet in de practijk hun geoefend oor sluiten, tevreden zijn met de voortreffelijke uitkomsten der methode.

Doch is met articulatorische omschrijving der spraakgeluiden wel hun wezen aangeduid? Dit zou het geval zijn, wanneer men zeker ware dat een bepaalde klank slechts op één wijze is te verkrijgen. Volgens de meening van philologen van naam mag men dit geenszins veronderstellen. Immers het timbre van een vocaal moge ingewikkeld zijn en dientengevolge een bepaalden vorm en grootte der resoneerende holte vereischen, het is evenzeer waar, dat zoowel een vocaal als een spraakgeruisch steeds een zekere breedte aanbiedt, waarbinnen het in het gebruik kan schommelen, zonder zijn karakter te verliezen. Bovendien is voor sommige feitelijk aangetoond, dat zij op verschillende wijzen worden voortgebracht. Groote en kleine monden spreken dezelfde *oe* en de Duitsche *sch* wordt op meerdere manieren gevormd.[5]) Hiermee vervalt de wetenschappelijke grond, die ons zou kunnen veroorloven ons tot de mechanica der spraak te beperken. Wij worden gedwongen naar juister characteriseering te streven, ook al moge het vocaalstelsel van A. Melv. Bell en de gebruikelijke articulatorische beschrijving der medeklinkers voor de practijk der taalkunde voldoende zijn. Want het is juist

het eigenaardige van de physiologie der spraak, dat zij niet vraagt naar toepassingen. Over de toepassing behoeft de physioloog zich niet te bekommeren. Zij komt van zelf als de vrucht is gerijpt.

Zoo keert men tot luisteren terug.

Een halve eeuw geleden toonde DONDERS, een meester in het spreken, ook een meester in het hooren te zijn. Want in letterlijken zin heeft hij toen de natuur afgeluisterd, alles wat de 4 decenniën sedert langs anderen weg opnieuw hebben ontdekt. In zijn beroemden brief aan BRÜCKE zet hij uiteen, hoe men slechts de klinkers heeft te fluisteren om in elk hunner terstond domineerende tonen te herkennen, die boven alle uitklinken en kenmerkend zijn voor het bepaalde klinkergeluid en voor dit alleen. Daarnaast neemt men nog eenige begeleidende tonen waar, die te zamen met de domineerende, het eigenaardige klinkergeruisch vormen. In enkele magistrale regels zijn deze gewichtige vondsten samengevat en na dien tijd heeft DONDERS er niets aan toe te voegen noch af te nemen zich geroepen gevoeld. Doch het zaad was gestrooid en velen togen aan den arbeid om van het nieuwe plantje, als het kon, nog een aantal stekjes te nemen. Onder dezen geen geringere dan HELMHOLTZ, die terstond het gewicht der ontdekking inziende, zich haastte haar van het subjectief karakter te ontdoen. Want niet allen beschikken over zulk een geoefend waarnemingsvermogen als de uitverkorene ontdekkers. Een evidentie, die voor een ieder geldt, is noodig. En HELMHOLTZ verschafte die door stemvork-onderzoek en door met resonatoren de domineerende tonen der klinkers te versterken. Toen kwam aan het licht, zoo men het niet reeds bij voorbaat bevroed had, dat niet een ieder dezelfde klinkers spreekt. Die van den Nederlander, den Noord-Duitscher, den Parijzenaar bleken zeer

verschillend. Bovendien variëeren zij eenigermate naar gelang de elementen, welke voorafgaan of volgen. Eindelijk komen individuëele verscheidenheden voor.

Middelerwijl rijst een nieuw vraagstuk. Zijn de domineerende tonen der klinkers wel zoo vast als DONDERS en HELMHOLTZ meenden? Zou de spreektoon hierop in het geheel geen invloed uitoefenen? Dat men daarvan in de fluistervocalen niets bespeurt is klaar, want, zoo men de intensiteit niet al te zeer laat wisselen, is de toonshoogte van het glottisgeruisch immers constant.[6]) Maar wijzigen zich de vocalen niet, wanneer men bij het luide spreken de toonshoogte van den stemklank laat rijzen of dalen? Wij doen dit onophoudelijk, zelfs nog in het bereik van een en dezelfde lettergreep. Zoo verdeelde zich het kamp: Vaste domineerende tonen der klinkers binnen de grenzen van elke individualiteit, of wisselend met den spreektoon? Hiermee samenhangend is de quaestie of deze domineerende tonen harmonische boventonen zijn van den stemklank of wel nu eens harmonisch dan weer disharmonisch. Jarenlang verdeelden zich dienaangaande de gevoelens. GRASSMANN contra HELMHOLTZ wist zich te handhaven, HELMHOLTZ's leerling AUERBACH trachtte naast de stemvork- en resonatorenmethode de percussie der mondholte in hare verschillende vocaalstanden te hulp te roepen. Eenige toenadering tusschen beide scheen verkregen, maar beslecht was de strijd allerminst.

Zoo was de stand der quaestie, toen de uitvinding van den telephoon de behoefte aan opheldering levendiger deed gevoelen. Sommige vocalen, met name de *i*, worden door dit wonder-eenvoudige toestel iets minder goed overgebracht, maar in het algemeen geschiedt de reproductie der spraakgeluiden met treffende nauwkeurigheid. Men haastte zich soortgelijke beginselen op de apparaten toe

te passen, die in de physiologische laboratoriën ter registreering der spraakklanken worden aangewend. HENSEN te Kiel verkreeg schoone vocaalcurven en weldra verleende HERMANN te Königsberg haar nog eleganteren vorm, door op een telephoonmembraan een spiegeltje aan te brengen en hiermee een lichtstraal te reflecteeren, waarvan het spoor op een bewegende photographische plaat werd gefixeerd. Van gezongen vocalen werden op die wijze duidelijker curven gewonnen dan ooit te voren en men beijverde zich om uit den vorm der curven de ligging der boventonen, de toonshoogte der domineerende tonen, te berekenen. Vast of wisselend met den grondtoon bleef nog steeds de vraag.

Wanneer eene wetenschap zooals de physiologie het troetelkind is geworden van vele nijvere arbeiders, als zoovele pioniers verspreid in alle landen der wereld, dan is het duidelijk, dat iedere nieuwe ontdekking aangegrepen wordt om een of meer van de groote en kleine raadselen op te lossen, waaraan elke wetenschap te rijker is, naarmate zij meer is beoefend. Zoo werd ook de phonograaph van EDISON terstond dienstbaar gemaakt aan het probleem, dat ons bezighoudt. Wanneer bij opneming en reproductie dezelfde omwentelingssnelheid wordt gebezigd geeft een goede phonograaph de klinkers en tweeklanken onberispelijk weer. Anders echter, zoo de omwentelingssnelheid van den cylinder wordt gewijzigd. Indien men haar bij het weergeven sneller maakt dan bij het opnemen, vangt het geluid aan van e tot i te naderen. Evenzoo het geluid van oe tot o. Ten slotte wordt het onderscheiden onmogelijk en het instrument geeft alle klinkers met eenzelfde geluidnuance weer, uitgezonderd de a, die het langst haar karakteristieke eigenschappen blijft behouden. Deze proef werd indertijd op menige plaats zoo goed als ge-

lijktijdig uitgedacht en genomen. Doch de Königsberger onderzoeker deed een schrede verder. Hij verlangzaamde de omdraaingssnelheid extreem en verving den recorder door zijn photographeerend spiegeltje. Weer schreef de lichtstraal de geluidstrillingen, maar nu vermochten de eigen trillingen der membraam geen fouten te brengen. Bovendien was de reproductie op de gewone wijze een waarborg, dat de geluidsbeweging, welke zichtbaar wordt gemaakt, ook wezenlijk de getrouwe afbeelding is van de spraakklanken, die onze lippen hebben gesproken en ons oor gereed stond op te vangen. HERMANN herhaalt zijne vroegere opteekeningen, meet op nieuw en bevestigt de oude uitkomst: vaste domineerende tonen, onafhankelijk van den spreektoon. Het vocaalkarakter is gegeven:

1°. in het overwicht van de boventonen, terwijl in de gewone klanken der muziek de grondtoon het meeste geldt;

2°. in het constante der domineerende tonen, wat ook de hoogte of het timbre van de stem moge zijn, of een kind of een man spreke, of in het borstregister of fausset;

3°. in het volmaakt zelfstandige van de domineerende tonen,[11]) harmonisch of onharmonisch tot den spreektoon, al naar het toeval wil.

Intusschen het eene probleem geëcarteerd, dringt zich terstond een ander op den voorgrond. Zoolang men met GRASSMAN en onlangs PIPPING versterkingsgebieden in de klankmassa der gezongene vocalen onderscheidde, was het nog altijd mogelijk een zekere adaptatie van de domineerende tonen aan den toevalligen grondtoon van de stem aan te nemen, waardoor beide gaan harmonieeren. Nu is die mogelijkheid vervallen. Alleen van den geoefenden zanger mag men veronderstellen, dat hij een

klinker eenigszins zal wijzigen, als het ware een kunstmatig dialect zal aannemen om een aesthetisch effect te verkrijgen. Doch voor den spreker geldt dit niet. Deze kan voor geen prijs de duidelijkheid ten offer brengen. Gelukkig laat zich in menig geval de tegenstrijdigheid uit den weg ruimen, doordat de boventonen der stem, die den wanklank zouden moeten geven een zoo groot ordegetal en dus zoo zwak zijn, dat men hen veilig mag verwaarloozen. Om een voorbeeld te geven. De domineerende toon van de vocaal i, ligt bij de viergestreepte fis. Wordt hij nu op c natural gezongen, dan is de viergestreepte f, de 21ste boventoon en dus onmerkbaar zwak. Alleen voor lage klinkers, zoo die hoog gezongen worden blijft eenige moeilijkheid. Doch er is een ander, veel grooter bezwaar. In de phonogrammen van HERMANN is de grondtoon, waarop gezongen wordt, slechts uiterst zwak weergegeven. Dit vooral brengt HERMANN er toe eene nieuwe vocaaltheorie op te stellen. Zij accepteert voor de fluisterspraak de oude voorstelling zonder voorbehoud, maar voor de luide spraak voert zij een nieuw element in. De stemklank, die men zich vroeger steeds toegevoegd dacht, wordt nu een intermitteeren van den vocaaltoon. De curven leeren, dat deze versterkt en verzwakt wordt in het tempo van de stembandtrillingen. Dit schommelen, dat groote overeenkomst met een snel zweven aanbiedt, zou dan verder door het oor als zelfstandige toon worden opgevat, welke niet objectief bestaat, maar alleen subjectief wordt gehoord. In de luide spraak zou derhalve de domineerende tonen der vocalen het eigenlijke geluid zijn, dat in de lucht om ons weerklinkt en het karakteristiek der spraak brengt. Doch daarenboven zou dit geluid bij het klinkend spreken en zingen in een vaste periode partieel intermitteeren en deze

oscillatiën zouden den indruk van stemklank te voorschijn roepen.

Het is duidelijk, dat men niet in eens met zulk een geheel afwijkende theorie bevriend kan worden. Om haar aannemelijk te maken is daarenboven nog een hulphypothese noodig, men moet veronderstellen, dat het menschelijk oor niet alleen op tonen, die weerklank vinden in het resonatoren-apparaat van het slakkenhuis, maar op elken vorm van periodiek, welke ook, met toongehoor reageert. En om deze hypothese ingang te doen vinden, beijvert HERMANN zich aan te toonen, dat de Helmholtzsche theorie in haar ouden vorm ontoereikend is ter verklaring van de algemeene verschijnselen van het hooren. Een uitbreiding wordt noodzakelijk geacht. Elke resonator werkt op zijn zenuwvezel niet onmiddellijk, doch door tusschenkomst van een zenuwcel, welke door elke geheele trilling van den resonator éénmaal geprikkeld wordt. Zulk een cel gewent langzamerhand aan deze periodiek en wordt ten slotte door geen andere meer getroffen. Zij verkrijgt in dit opzicht electieve prikkelbaarheid. Bovendien denke men zich al deze cellen onderling door neuronen verbonden, dan kunnen ook van uit de nabuurschap prikkels worden toegevoerd, welke prikkels zeer goed de cellen hunner eigene resonatoren ongevoelig kunnen hebben gelaten. Zoo is dan onze cel een echte telcel geworden, die het aantal afbrekingen aangeeft, dat ergens in de reeks plaats heeft, onzen geest waarschuwend, zooals het nummerbord der electrische schellen in een hôtel. Op deze wijze zijn tal van phenomenen verklaarbaar geworden, doch plausibel uit eigen verdiensten schijnt HERMANN's hulphypothese daarom nog niet. Zij dicht eene nieuwe eigenschap toe aan het menschelijk oor, maar neemt tegelijkertijd niet alle moeilijkheden uit den weg.

Het was een experimenteel feit, dat tot haar opstelling drong. In de phonogrammen miste HERMANN geluidgolven, die in werkelijkheid worden gehoord. Het geloof in de absolute trouw van het toestel maakt, dat de experimentator geen technische verklaring heeft gezocht, (eene verklaring, die HENSEN naar het schijnt, in zijn jongste kritiek nog niet voor geheel uitgesloten verklaart.) Doch deze oorsprong der hypothese daargelaten, wat verstaat HERMANN onder oscilleeren in het tempo der stembandtrillingen? Beantwoordt dit tempo aan de grondtoonperiode van den stemklank? Zonder ergens opzettelijk vermeld te zijn leest men uit al de verhandelingen, dat dit ongeveer de bedoeling moet zijn, maar de stemklank is geen enkelvoudige toon. Een ieder weet, dat tal van boventonen er in weerklinken, zich bij den grondtoon voegend, zoodat een timbre ontstaat voor elken leeftijd, voor iedere sexe, voor elk individu verschillend. Al deze timbres onderscheidt men allerduidelijkst in de gesprokene of gezongene taal. Ook de phonograaph geeft ze weer. Oscilleert de vocaaltoon nu ook in al deze boventonen? In de curven leest men het niet, maar laten wij het ons denken. Dan nemen wij aan een schommeling der amplitudo in de periode van den grondtoon, daaraan toegevoegd een secundaire zweving in de periode van den 1en, 2en, 3en enz. boventoon. En al deze zwevingen moet het oor met behulp zijner telcellen ontleden! Juist om zulk een ingewikkeld proces verklaarbaar te maken vond HELMHOLTZ de resenatoren-theorie, die deze voor den menschelijken geest haast onuitvoerbare analyse tot een physisch verschijnsel maakt, dat zich onafhankelijk van elke zenuwwerking in het slakkenhuis afspeelt, en juist daarom zoo snel en zoo volkomen kan plaats hebben.

Ook de telcellen zullen alzoo resonatoren moeten worden.

Doch zij behooren tot het zenuwstelsel, haar prikkelingstoestand zou een reeks ontladingen zijn, in een eigen rhythmus plaats hebbend. Mag men aannemen, dat hiervoor de mechanische verhoudingen gelden, waarop de resonantie berust? Hoewel niet onmogelijk, ontbreken de analogiën, die zulk eene veronderstelling waarschijnlijkheid verleenen. Bij dit bespiegelend voegt zich een meer eenvoudig bezwaar, uit de praktijk van het laboratorium gegrepen. Niet alleen de vocalen hebben phonautographisch zwevingscurven. Dit is ook het geval met de *r*-klank; waarom verneemt men dien niet als een op diepen keeltoon gezongen vocaal? [7])

Ongeveer terzelfder tijd als Hermann heeft Dr. J. D. Boeke te Alkmaar zich van den phonograaph bediend om opheldering te verkrijgen aangaande de vocaal-quaestie. Niet zoo demonstratief, maar wel zoo eenvoudig, bepaalde hij zich tot metingen aan de indruksels in den wascylinder. De diepte werd daarbij uit de breedte afgeleid. Ook op die wijze komt men tot de kennis van de verdeeling der tonen in de klankmassa van de vocaal. De grondtoon bleek zwak, doch daarnevens een zeer duidelijke boventoon voorhanden, die voor eenzelfden klinker nagenoeg constante toonshoogte heeft. Nagenoeg constant, want Boeke kon aantoonen, dat met het omhooggaan van den zangtoon ook de domineerende toon van den klinker, althans bij de *a*, een weinig stijgt. Hermann in zijne jongste publicatie geeft dit dan ook toe en omschrijft, op grond van Boeke's onderzoekingen, zijn *a* als een toon uit de tweede helft van het tweegestreept octaaf, die tot in het derde octaaf kan worden verhoogd zonder het *a*-karakter te verliezen. Zietdaar dus de eng omschreven vastheid, waaraan Hermann zoo hecht, aan het wankelen gebracht. En niet beter wordt het nu een Berlijnsch physicus Raps in een voorloopige

publicatie vocaalcurven photographeert, die zonder eenige membraan door interferentie van lichtstralen gewonnen zijn. Ook hij vindt de domineerende tonen terug in weinig afwijkende ligging, maar stellig harmonisch tot den grondtoon. Die grondtoon is niet zwak gelijk de glyphische registreeringen van den phonograaph zouden doen vermoeden, noch is zijne periode als zweving aanwezig, maar duidelijk en onmiskenbaar vormt hij de grondcurve der golfbeweging van de gezongene vocaal. Zoo zijn wij met den brief aan Brücke begonnen. Het had ons evengoed vrij gestaan er eene uiteenzetting der vocaaltheorie mee te besluiten.

Afwisseling van klanken en geruischen, heet het, maken der taal. Wanneer men lettergrepen uit de verte hoort, blijken de vocalen de klankdragers. Naderbij komend, verneemt men de geruischen daartusschen en eerst nu wordt het mogelijk woorden te herkennen. Enkele karakteristieke geruischen zijn daartoe voldoende, door raden vult men het ontbrekende aan. Zelfs de soliedste hoorders volgen dezen insolieden weg, gelijk trouwens ook de kunst van lezen voor ons negentiende-eeuwers een oppervlakkig snelgissen is geworden. Hoe het zij uit het beslissende, dat bij het luisteren de leidende geruischen hebben, volgt reeds dat de consonanten uit een phonetisch oogpunt voor niet minder gewichtig mogen gelden dan de vocalen. Hoe hooger ontwikkeld een taal, des te meer treden de consonanten zelfs op den voorgrond. Geen wonder, dat men ze in nieuweren tijd aanvangt te ontleden. Ook hier wordt de articulatie bestudeerd, doch het acustisch onderzoek verwaarloosd. Eerst in de jongste dagen komt het eenigszins tot zijn recht, nu eene nieuwe theorie omtrent het hooren van geruischen meer algemeene instemming vindt. Zij is het noodzakelijk complement van een andere

theorie, die de halfcirkelvormige kanalen als evenwichts orgaan opvat, want hoewel eene acustische functie hiermee wel niet absoluut onvereenigbaar is, zoo schijnt toch een gedetailleerd hooren door hetzelfde apparaat, dat ons omtrent den stand en de bewegingen van het hoofd inlicht, niet zeer waarschijnlijk. Doch ook afgezien hiervan is het duidelijk, dat een rij elastische snaren, geschikt om op periodieke trillingen te resoneeren, gelijk ons slakkenhuis, niet in rust kan blijven, wanneer het door een afzonderlijken schok getroffen wordt. Evenzoo als door regelmatig herhaalde stooten zal het gaan trillen en alle elementen zullen in hun eigen toon uitklinken. Wanneer nu de stoot niet terstond voorbij is, maar een kort tijdsverloop duurt, zal de werking op de verschillende gedeelten van het vlies niet dezelfde zijn. De lange vezels, die op lage tonen zijn gestemd, zullen door een verlengden stoot krachtiger in trilling geraken dan de korte. De laatste springen terug terwijl de oorspronkelijke luchtverplaatsing nog voortduurt; zij worden tegengehouden. Maar bij de lange is de schok voorbij, wanneer zij teruggaan en zij kunnen derhalve vrij uitklinken. Zeer eenvoudige proeven met zeepbellen kunnen het toelichten. Brücke blies groote en kleine zeepbellen gevuld met een mengsel van waterstof en lucht. Dit knalgas ontploft en daarbij geven de groote bellen een lagen, de kleine een hoogen knal. En toch hebben de elementen van het gehoororgaan slechts één stoot ontvangen. Voegt men nog hierbij, dat zeer vele geruischen samengesteld zijn, opgebouwd uit een groot aantal snel uitklinkende en zeer wisselende periodieke en niet periodieke trillingen, zoo treden tonen en geruischen elkaar veel nader. Geen wonder, dat zij zich in de taal, in de geluiden der dierenwereld, in het geruisch der atmospheer onderling verbinden, zonder dat ons verschil in geaardheid opvalt.

Het moet dus mogelijk zijn ook de toonshoogte der spraakgeruischen te bepalen. Daarbij heeft men uit den aard der zaak te onderscheiden vooreerst de breedte van het geruisch, d. w. z. het interval waarbinnen de voornaamste zijner tonen zijn gelegen en vervolgens de gemiddelde toonshoogte. OSCAR WOLF is de eerste geweest, die muziekaal begaafd, beide op het gehoor af, heeft trachten te bepalen. Hij wendde zich tot de luide spraak en dit had ook geen overwegend bezwaar, daar vele, de zoogenaamd stomme, medeklinkergeruischen zonder stemklank kunnen worden voortgebracht. Op die wijze legt hij zijn s in het viergestreept octaaf, zijn f in het driegestreept. De sch wordt samengesteld, v, b, d, t blijven beneden den a klinker. De r geldt voor zeer laag. Als eerste schreden op dit gebied hebben deze ramingen hare verdiensten en als zoodanig hebben wij haar dankbaar te aanvaarden, gelijk ook eene opmerking van DONDERS, dat de domineerende tonen in zulke geruischen verschillen naar den klinker, die voorafgaat en volgt; een verschijnsel, dat bij de klinkers en halfklinkers als overgangs- of glijklank wel bekend is. Objectiveering is echter dringend noodig. Gedeeltelijk heeft de Kieler School die gebracht. Een leerling van HENSEN[8]) gelukte het met den phonautograaph wrijvingsgeruischen te registreeren, hetgeen met den phonograaph veel moeilijker is. Men herinnert zich, dat met den eersten toestel de trillingen op een plaat geschreven, met het tweede in was gebeiteld worden. Voor de geruischconsonant der lippen stemmen de uitkomsten met WOLF's schatting nauwkeurig overeen, maar voor de Duitsche *s* heerscht alles behalve eensgezindheid. Misschien dat de trillende membranen de zeer snelle bewegingen uit het viergestreept octaaf niet hebben kunnen volgen. Althans ook BEZOLD vindt volgens een geheel

andere, onverdachte methode de toonshoogte voor de s zeer hoog. Deze Münchener oorarts heeft bij ongeveer 80 doofstommen de stukken van de toonladder bepaald, waarvoor elk hunner nog gehoorsvermogen behouden had. Tevens ging hij na welke consonanten zij nog hoorden, het bleek toen, dat allen, die de *s* verstonden, voor de discanthelft der toonladder, tot in de nabijheid der grenstonen, een relatief goed gehoor bezaten en dat omgekeerd zij, die dit gedeelte misten, het *s* geruisch ook niet waarnamen. Eenig verschil van meening is trouwens geheel verklaarbaar, want het is haast niet aan te nemen, dat alle soorten van *s* gelijk zouden klinken. Niet alleen de geluidsterkte verschilt, waarop Bremer schijnt te doelen, wanneer hij de smalle Duitsche met de breed-tongige Engelsche *s* vergelijkt, maar ook de toonshoogte. Vraagt men zich af, wat voor zulke dingen in de verschillende talen wel het bepalende zou kunnen zijn, dan laat zich veronderstellen dat misschien het geruisch der zee en de windvlagen, die voortdurend over het vlakke land gaan, er de bewoners toe kunnen hebben gebracht om niet alleen monotoon te spreken, maar hunne geruischconsonanten bovendien al scherper en scherper te maken. Dan alleen zullen die boven golven en wind uitklinken. Twee feiten strooken hiermee. Vooreerst, zou volgens Sievers[9]) de oorspronkelijke bilabiale f ter wille van de duidelijkheid langzamerhand voor Noord-Duitschland in een labiodentale zijn overgegaan en vervolgens, schijnt in Zuid-Duitschland (Neurenberg) een *s* gebruikelijk te zijn, die door jong en oud even goed wordt verstaan, hetgeen met onze hooge *s* in „zes en zestig" niet het geval is.[10]) Dat bovendien in handelstreken, waar de steden de hegemonie voeren, de verhoudingen geheel anders moeten zijn dan onder eene landbouwende bevolking be-

hoeft geen betoog. Voor den stedeling is een levendig discours met meerdere personen onder rumoer en geschuifel een onafwijsbare behoefte. Geheel anders de boer, die bij den landarbeid vocalen als de sobere uitdrukking zijner gedachten gebruikt.

Bij de geruischen van de twee voorste articulatieplaatsen treedt een factor geheel op den achtergrond, die, naar men zegt, de toonshoogte van het gutturale wrijvingsgeruisch bij de verschillende volken aanmerkelijk doet varieeren. Ik bedoel het rasverschil. Het lijdt wel geen twijfel, of dit speelt voor de *ch* een rol. Wanneer bij langschedeligen het harde verhemelte en dientengevolge de mondholte langer wordt, zal men mogen veronderstellen, dat de toonshoogte daalt. Evenwel door het naar voren schuiven van de articulatie-plaats kan dit gemakkelijk worden gecompenseerd en volgens Bremer[11]) zou dit ook feitelijk geschieden. Een ander raskenmerk oefent echter, zou ik meenen, op alle aangehouden geruisch-consonanten een veel grooteren invloed. En wel de lichaamslengte. Deze beheerscht rechtstreeks de zoogenaamde vitale capaciteit der longen of wil men het populair uitgedrukt de lengte van den adem. Dat geen moment zoo overwegend is als dit op de duidelijkheid van articulatie, dat weten alle leeraars en geneesheeren bij ervaring, die wel eens beproefd hebben stotteraars van hun kwaal te genezen. Doch ook zelfs dit verschil in aanleg kan worden opgewogen door de energie der spierbewegingen, welke, ook door Nederlandsche phonetici, als de voornaamste grond wordt beschouwd van de verschillen, die de uiteenloopende idiomen eener taal aanbieden en wier verklaring op die wijze naar psychologisch terrein wordt overgebracht.

Zoo zouden wij kunnen voortgaan met U een en ander mee te deelen uit de verzameling kleine bijzonderheden,

welke zich omtrent de acustische natuur der spraakgeruischen heeft opgehoopt. Ik zou U kunnen vermelden, welke toonshoogte HERMANN voor de *l* heeft gevonden, hoe de *r* misschien is een lage toon, misschien ook een zweving van de voorafgaande of volgende vocaal. Ik zou U van de *r* verder nog kunnen verhalen, hoe volgens autoriteiten der historische phonetiek in de indo-germaansche talen oorspronkelijk alleen de echt palatodentale *r* heeft geheerscht en de voorvechters van de tong-*r* onder ons dus eene rechtvaardige zaak schijnen te verdedigen. Dat zij hooger wordt en duidelijker, wie zal het betwijfelen, evenmin als dat nu weldra gulden dagen voor zulke spraakoefeningen zullen aanbreken, daar men door den aangezichtsschedel te doorlichten bij den levenden mensch de fijnste nuanceeringen van tong-articulatie zal kunnen vaststellen. Bij personen met volledig gebit zal men sterk electrisch licht, bij tandlooze individuën Röntgenstralen kunnen bezigen. Dit alles moeten wij met stilzwijgen voorbijgaan, doch het zij mij vergund U ten slotte nog op twee voorbeelden te wijzen.

Het eene betreft de slagconsonanten. De taalkundigen zijn het oneens, of het voorname onderscheid tusschen de harde p. t. k. en de zachte b. d. g. daarin gelegen is, dat de eerste zonder, de laatste met stemklank worden uitgesproken. Intusschen hiermee is het onderscheid niet uitgeput, want vooreerst is bij het fluisteren geen eigenlijke „Blählaut" aanwezig en hetgeen gewichtiger is, in allerlei talen zouden volmaakt toonlooze b, d, g, bestaan. Ook kan het nooit het min of meer plotselinge der articulatie-beweging zijn. Althans in de oude en in de nieuwe curven van ROSAPELLY stemmen de lip-verplaatsingen bij *p.* volmaakt met die van *b.* overeen. Toch moet er verschil zijn, want het oor bedriegt zich niet. In een zeer pri-

mitieve proefreeks, die ik vroeger heb verricht, is gebleken, dat er een onderscheid is in de snelheid van den luchtstroom, die zich na het tot stand komen der explosie tusschen de lippen beweegt. Deze is bij *p.* veel grooter dan bij *b.*, hetgeen ons geen oogenblik behoeft te bevreemden, daar men eveneens experimenteel kon vaststellen, hoe de druk in de mondholte vóór de vorming van de consonant in het eene geval die in het andere verre overtreft. Bij volkomen eenvormigheid van beweging moet er alzoo verschil bestaan in het knalgeruisch. Vooreerst een intensiteits-verschil, maar vervolgens ook, daar de sterkere druk een plotselinger ontlading teweegbrengt, een hoogere ligging van den domineerenden geruischtoon in het geval van de harde consonant. Voor de *d* en *t* gelden soortgelijke verhoudingen, gelijk ook de curven van WENDELER leeren.

Minder gemakkelijk is het aan te geven, waarin zich de slagconsonanten der verschillende articulatie-plaatsen onderling onderscheiden. Men liet ze inwerken door middel van een membraan, op een kleine gasvlam. Deze ondergaat daardoor een lichte flikkering, die in den draaienden spiegel kan worden ontleed. Dan blijkt, dat de explosie bij *p.* zeer steil, bij *t.* minder plotseling, bij *k.* geleidelijk is. Daarenboven mengt zich bij de laatste slagconsonant de resonantie van het gedeelte der mondholte, dat vóór de plaats van vorming is gelegen. Vandaar dat men zich moeilijk een *k* kan voorstellen zonder een voorafgaanden of volgenden klinker (zij het dan ook de onbestemde vocaal.) Doch ik waag het niet mij hier verder in te verdiepen en ga tot het tweede voorbeeld over.

De klinkers, die met slap neerhangend verhemelte worden gesproken, terwijl een der articulatie-plaatsen zich opent of sluit, heeten neusklinkers. Acustisch zijn zij volkomen

gekarakteriseerd. Vooreerst door hun begin of einde, maar vervolgens door hunne domineerende tonen. Deze liggen lager dan *oe*. Reeds a priori was dit waarschijnlijk, daar de neusholten, die hier als resonatoren zich bij de mondholte voegen, een zeer enge monding naarbuiten hebben in vergelijking van de lucht, die zij herbergen. Zulk een ruimte resoneert op diepen toon. En Bezold bij zijne doofstommen vond dit bevestigd. Om de neusklinkers te verstaan behoort men over een toonladder te beschikken, die minstens tot E. van het groot octaaf reikt.

Individueel en bij verschillende volken moet hier weer aanmerkelijk onderscheid bestaan. Ja wij kunnen verschillen nog met grooter stelligheid verwachten dan bij de vocalen. Want voor deze laatsten laat zich de omvang der resonantieholte nog naar willekeur wijzigen, door spieren verstelbaar als de wanden zijn. Doch voor de neusklinkers is dit niet mogelijk, daar de resonator vaste wanden heeft. De bouw van den schedel, vooral van den aangezichtsschedel, zal dus merkbaar invloed uitoefenen op de domineerende tonen. Ook de streek, waarin men leeft, is niet onverschillig. Op hooge bergen, in zeer drooge lucht zal de resonnancetoon dier onveranderlijke holten noodzakelijk hooger moeten zijn, dan in diepe dalen of in vochtige landen aan zee. Want hoog boven is de lucht ijler, het slijmvlies bloedrijker, de schelpen gezwollen. Bovendien wijzigt zich de verhouding van den resonnancetoon tot dien der mondholte, met droge, koude lucht gevuld, bij het phoneeren van klinkers. Voor een plateau op niet meer dan 2000 meter maakt dit reeds een merkbaar verschil en het kan niet anders of allerlei verschuivingen van de echte vocalen moeten hiervan het gevolg zijn. De duidelijkheid der taal verlangt een uiteenleggen der domineerende tonen en zoo is het a priori waarschijn-

lijk, dat de bewoners der bergen en de kustbewoners de klinkers in tegenovergestelden zin zullen wijzigen. Hoog op de bergen zal men de vocalen een weinig naar de discantzijde, aan het vochtige strand naar de baszijde trachten te verschuiven. Wanneer dan later de bergbewoners weder afdalen of die van de kust naar het binnenland trekken, zullen zij een andere taal blijken te bezitten dan hunne stamverwanten, die zij eeuwen te voren verlieten. Ik heb trachten na te gaan of de phonetische literatuur ook illustratiën oplevert van deze klankverschuiving der physologie. En werkelijk vond ik bij Bremer, dat aan de Noordzeekusten de i, ü, e, en ö met bijzonder lagen domineerenden toon worden gesproken.

Zeer Geachte toehoorders. Ik heb getracht U in deze samenkomst, een openbare les naar het heet, maar voor mij een vereerende gelegenheid om het woord tot U te mogen richten, een beeld te ontwerpen van de physiologie der spraakgeluiden op het huidig oogenblik. Twee drijfveeren drongen mij er toe. Vooreerst wilde ik U toonen, dat het land, waar Lambertus ten Kate geleefd en gewerkt heeft, dank zij het initiatief van Donders, de leiding heeft gehad van het acustisch onderzoek op dit gebied. Doch vervolgens moest ik U demonstreeren, dat van uit een theoretisch oogpunt, wanneer het er op aankomt door te dringen in de essentiëele eigenschappen der spraakgeluiden de tegenwoordige articulatorische richting der philologische phonetiek, zooals zij door Sweet en Sievers voorgestaan wordt, niet ten doel kan voeren. Principiëel behoort het acustisch onderzoek op den voorgrond te staan. Want in de geluidsbeweging om ons heen, die de gedachten draagt van de bewegende lippen naar het luisterend oor, is het wezenlijke van de taal gelegen. Of die klanken en geruischen worden voortgebracht met de hooge stem van den knaap, of met

het helder geluid van den tenorzanger of met de diepe klanken van de bas, altijd is het dezelfde muziek, die het geoefend oor weet af te zonderen uit de volle klankmassa, die haar draagt, gelijk men den solist volgt te midden van het koor. Maar de muziek der taal is niet, zooals de muziek der toonkunst de drager eener emotie, zij is de drager der gedachte. En vrij — gelijk de gedachte — zoo is ook vrij hare beweging, door geen interval of rhythmus gestoord. Haar studie is het hoofdstuk der physiologie, dat ik U trachtte te schetsen, hetwelk niet in dienst van scholieren of missionarissen staat. Is de theoretische phonetiek dan voor hen, die haar moeten toepassen, van alle belang ontbloot! Geenszins. Sinds Brücke, allereerst met het oog op de Oostenrijksche spelling, later uit ruimer gezichtspunt, de geheele leer der spraakgeluiden in een vorm heeft gebracht, waarin zij gemeenschappelijk domein van taalgeleerden en geneeskundigen kon worden, nu Lloyd in de jongste jaren deze taak met onmiskenbaar talent vervolgt, kan hieromtrent geen twijfel bestaan. Zelfs de engste praktijkmannen steunen onbewust op de theorie. Danken wij de uitvinding van den telephoon niet aan den zoon van A. Melv. Bell?[12]) En zoo kunnen ook in dit opzicht schoone vruchten verwacht worden van de herleving der acustische richting haast in alle Germaansche landen: in Finland, in Engeland, in Duitschland. Nog dringender is de behoefte aan voorlichting in medischen kring. Nooit zal men er in slagen de gehoortoestellen zoo te verbeteren, dat zij algemeen nut afwerpen dan op dezen grondslag. Voor sommige vormen van oorlijden zal het noodig blijken de spraakgeluiden een weinig naar de discantzijde te transponeeren, binnen Pipping's versterkingsgebied altijd, voor anderen is het wellicht gewenscht alleen de lage geluiden te versterken; nog anderen zullen verzwakking der vocaalklanken en daarna algemeene vermeerdering

der geluidsterkte vereischen. Men noeme zulke problemen niet onoplosbaar. Zij zijn het slechts zoolang onkunde heerscht op theoretisch gebied.

Mijne Heeren Bestuurders der Universiteit! Het is op uwe vereerende aanbeveling, dat de Regeering mij riep tot dit gewichtig ambt. De methoden der biologie, gelijk ik die eenmaal mocht overnemen van mijne leermeesters THOMAS PLACE en CASPAR HENDRIK KUHN, mocht aanvullen door arbeid, mocht verruimen door den omgang met eenigen der voortreffelijksten van onzen tijd, aldus zal ik haar in de toekomst met trouw en nauwgezetheid hebben over te dragen aan hen, die na ons komen zullen. Groot kan de invloed zijn daardoor uitgeoefend ten goede of ten kwade op de ontwikkeling der geneeskundige wetenschappen in ons vaderland en niet zonder schroom aanvaard ik deze taak. Ik dank U voor het vertrouwen in mij gesteld en hoop, dat mijne krachten niet te kort mogen schieten om den artsen, die zich van uit deze academie zullen verspreiden over de drie landen onzer taal, een theoretischen grondslag te geven, die hun geneeskundig denken en handelen in de juiste sporen leidt. Ik weet, dat ik daarmee het eerste en het voornaamste deel van uwe opdracht zou hebben vervuld. En wat het tweede, de bevordering der wetenschap betreft — in dit opzicht hebben mijne voorgangers zich rijkelijk mogen verheugen in uw hulp en belangstelling, doch zij waren vorsten der wetenschap en hadden aanspraak op uw waardeering. Ik kom tot U zonder rechten, slechts met het bescheiden verzoek dat ook in het vervolg uw veelvermogende bescherming zich niet van het laboratorium der physiologie moge afwenden, ook al worden daar geen wereldberoemde onderzoekingen verricht.

Het is de laatste maal, Hooggeachte Heer Secretaris van Curatoren, dat een Hoogleeraar U van deze plaats uit zijn dank kan betuigen, doch voor ons allen is het alsof uw naam onafscheidelijk aan de Universiteit verbonden is. Vergun mij U erkentelijkheid uit te spreken voor het vele, dat Gij lange jaren voor ons laboratorium zijt geweest en voor de vriendelijke tegemoetkoming, die ik jegens mijn persoon mocht ondervinden.

Mijne Heeren, Leden van den Academischen Senaat. Het is geen gering voorrecht te mogen binnentreden in een kring van voortreffelijke mannen, wier geestesrichtingen elkaar aanvullen en over wier dagelijkschen arbeid de wijding ligt van een idealistisch doel. Levendig is mij dit bewust geworden, nu Gij den nieuweling wel hebt willen opnemen met eene welwillendheid, die zelfs afstanden van leeftijd en kennis overbrugt. Het schijnt mij een onschatbaar genoegen, uw ambtgenoot en uw leerling gelijktijdig te mogen zijn. Inzonderheid Gij, M.H. Leden der Geneeskundige Faculteit, hoe zeer stel ik het op prijs met U te mogen samenwerken tot de vorming van de zich steeds vernieuwende generatie onzer geneeskundigen. Sinds jaren hebt Ge mij reeds toegestaan uw wetenschappelijk leven te deelen en vreemdeling gevoel ik mij in uw midden allerminst. Wil mij uw vriendschap ook in de toekomst niet onthouden!

Hooggeachte Th. Wilhelm Engelmann. Ik weet hoe uw hart hangt aan het kleinood, dat Ge mij toevertrouwt. Naar uw nieuw groot laboratorium neemt Ge de herinnering mee aan eenige kleine vriendelijke vertrekken, die al uwe gedachten kennen, waaraan zich uw gemoed had gehecht. Of uwe onderzoekingen daar zullen worden voortgezet? Wat mij het meest met zorg vervult bij het aanvaarden van de zoo aantrekkelijke taak de physiologie

te onderwijzen aan deze hoogeschool, is de twijfel of het mij gegeven zal zijn uw werkplaats waardig te besturen. Doch uw vertrouwen geeft mij moed het te beproeven en te trachten in uw geest werkzaam te zijn. Wanneer ge straks heen reist naar het Rijk, waarvan wij niet meer wisten, dat het uw vaderland was, neemt Ge met U onze sympathie en vereering, de bewondering van allen, die uw arbeid volgden, maar wij behouden uw voorbeeld, dat Nederland zich gelukkig prijst te bewaren als een symbool van een vast, onafgebroken streven in den dienst der biologische wetenschap, waarmee Ge ons voor alle eeuwen kennis en methode hebt gebracht.

Mijne Heeren, Officieren van Gezondheid. Vijftien jaren mocht ik in uw midden doorbrengen. Gemeenschappelijke studie, éénzelfde lief en leed, knoopten banden, die niet licht verbroken zullen worden. Ik dank U voor al de vriendschap, die ik in uw korps heb genoten, voor al den steun en de bescherming, die ook mijn wetenschappelijk werk onder U heeft ontmoet.

Mijne Heeren Studenten. Nu ik het voorrecht mag hebben het woord tot U te richten, doemen allerlei herinneringen voor mij op. Vooreerst mijn eigen studietijd, dan het tijdperk, waarin ik uw leermeester Pekelharing tijdens zijne reis naar Indië voor algemeene pathologie verving. Het geslacht, dat toen onze hoorders vormde, heeft zich verspreid, zelfs als legende is het niet meer aanwezig. Ik kom dus tot U als een onbekende. Doch spoedig vereenigt ons, hoop ik, de traditie onzer experimenteele wetenschap.

Bovendien de ziekteleer is de wijze van denken der physiologie gaan toepassen aan het ziekbed. Als arts mag ik dus spreken tot aanstaande artsen, gedragen door de innige overtuiging, dat geheel de geneeskundige

studie wordt beheerscht door de wetenschap van het leven, welks wetten onveranderlijk dezelfde zijn in ziekte of gezondheid, naar welke landstreek het lot de menschen ook voert. Zoo zou ik mij gelukkig prijzen, indien ik met U arbeidende in ons laboratorium er iets toe zou kunnen bijdragen de idealen te verwezenlijken, die Ge U later van uw toekomst als geneesheer schept.

Ik heb gezegd.

AANTEEKENINGEN.

[1]) De publicaties van DONDERS dateeren van April 1857, die van HELMHOLTZ uit 1859. GRÜTZNER vereenzelvigt de opvatting van Donders met die van Willis. In den brief aan BRÜCKE leest men echter: »Sie sehen, verehrter Freund, dass meine Ansicht sehr wesentlich von der Willis'schen Theorie abweicht. Sein secundärer Ton wird bei mir ein sehr zusammengesetztes Geräusch, und dieses Geräusch ist an und für sich für den Vocal characteristisch". Eerder wil het mij schijnen, dat de nieuwste vocaaltheorie van HERMANN met die van WILLIS identisch is en ook H. GRASSMANN, in zijn program als Rector van het Stettiner Gymnasium in 1854 uitgesproken, zich in de Willis'sche richting bewogen heeft, welke hij later trouwens heeft verlaten.

[2]) URBANTSCHITSCH.

[3]) SCHÄFER, geciteerd bij Techmer Ztschr. f. allg. Sprachwissenschaft Bd. II, S. 156.

[4]) An investigation of the human vowel resonances, if it is to be of any use whatever, must be made, not upon the spoken, but upon the whispered vowels. TRAUTMANN has already insisted on this point. R. J. LLOYD, Phonetische Studiën. Bd III. p. 275.

[5]) O BREMER, Deutsche Phonetik. Leipzig 1893. Inleiding.

[6]) ... that the glottal hiss would be made richer or povrer in highpitched vibrations, and would become better suited to arouse the resonance of a smaller or greater porch. Now it seems to be the fact, that a whispered *i* is produced with a more tightly closed glottis than a whispered *u*, and the above is the problable explanation of the difference. R. J. LLOYD in VIËTOR's Phonetische Studiën. Bd. IV. S. 207.

[7]) De *R* geldt als een halfklinker, althans onder sommige omstandigheden. Hetgeen echter dan aan het spraakelement een sonęerend karakter verleent, is juist de lage domineerende toon, die zich in de curve als intermissie voordoet. Opmerkelijk is eene waarneming van BEZOLD. (Ztschr. f. Ohrenheilkunde Bd. 30. S. 116). Hij vond, dat zijne doofstommen de *r* gewoonlijk voelden. Dit verklaart wellicht eenigszins, hoe het komt, dat aan deze consonant meer dan aan eenige andere eene bewegings voorstelling verbonden is. (*Place*)

[8]) P. WENDELER. Inaugural Dissertation. Kiel. Gedrukt te München 1886.

[9]) E. SIEVERS. Grundzüge der Phonetik. 4de Aufl. Leipzig 1893. S. 117

[10]) Ned. Tijdschr. v. Geneeskunde 1896. Deel 1. p. 115.

[11]) O. BREMER. l. c. S. 121.

[12]) J. STORM. Englische Philologie. Leipzig 1892. I. S. 344.

)e Verdediging in het Strafproces.

REDE

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT

AAN DE

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

Uitgesproken den 15[den] October 1897,

DOOR

MR. D. SIMONS.

EDELE GROOT ACHTBARE HEEREN CURATOREN DEZER UNIVERSITEIT, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN, WELEDELE HEEREN STUDENTEN, GIJ ALLEN, DIE DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID UWE BELANGSTELLING HEBT WILLEN TOONEN IN DEZE PLECHTIGHEID,

Zeer gewenschte Hoorderessen en Hoorders!

De redevoering waarmeê, naar oud en eerbiedwaardig gebruik, een hoogleeraar zijn ambt pleegt te aanvaarden richt zich gemeenlijk naar de toekomst, is in de meeste gevallen gewijd aan de vraag, op welke wijze en in welke richting de nieuw optredende het hem toevertrouwde vak van wetenschap opvat en denkt voor te dragen. Vergunt mij dat ik heden dien regel bevestig door hem niet te volgen, vergunt mij dat ik in plaats van den blik te richten voorwaarts, naar de betrekking die ik sta te aanvaarden, het oog wend achterwaarts, naar de plaats die ik enkele weken verliet. Ik wensch in dit uur uwe aandacht te vragen voor de rechten van de verdediging in het strafproces, voor de rechten en plichten van den advocaat, optredend als verdediger in strafzaken.

Drieërlei reden bepaalde de keuze van dit onderwerp. De eerste is van persoonlijken aard. De aanvaarding van het mij opgedragen hoogleeraarsambt vordert het verlaten van een kring van ambtgenooten, in wier midden ik gedurende een aantal jaren met genoegen heb mogen

arbeiden; vordert het opgeven van een werkkring, die bij veel teleurstelling, ook menig oogenblik gaf van verheffing en bevrediging. Mijn arbeid als lid der balie was voor een niet onbelangrijk deel gewijd aan de verdediging in strafzaken, en bij het vervullen van die taak werd ik meermalen getroffen door de stiefmoederlijke wijze, waarop, ook na de gedeeltelijke herziening van ons Wetboek van Strafvordering in 1886, aan den raadsman in het strafgeding zijne rechten zijn toebedeeld. Niet minder troffen mij de eigenaardige opvattingen omtrent de taak van den verdediger, gangbaar niet slechts bij de onontwikkelde massa, maar ook in den kring van ontwikkelde leeken, bij sommige leden van onze rechterlijke macht, ja zelfs in den boezem van de balie zelf. Thans, nu voor de gedachte als zou eigen belang mijne woorden kunnen beheerschen geen reden meer is, gevoel ik behoefte uit te spreken wat mij zoo vaak bezig hield en van deze plaats recht te doen over wat mij onbillijk en onjuist toescheen. Ik wensch, dit doende, tevens getuigenis af te leggen van mijn onverflauwde en voortdurende belangstelling voor de taak der balie, in wier gelederen ik veertien jaren diende, en een afscheidsgroet te brengen aan hen, tot wier kring ik het mij een voorrecht rekende

Maar naast die reden van persoonlijken aard, die zeker niet beslissend had mogen zijn, staat een andere van meer algemeene beteekenis. De herziening, die ter gelegenheid van de invoering van het Wetboek van Strafrecht in ons strafproces is gebracht, was niet van principieelen aard; de oude spelling werd in het gewijzigde Wetboek behouden om, zooals een geacht magistraat destijds opmerkte, beter te doen uitkomen dat men met een oud en verouderd wetboek te doen had. Onmiddellijk met de invoering van het nieuwe strafwetboek, werd de herzie-

ning van onze strafvordering van verschillende zijden op de agenda geplaatst en eene hervorming van ons strafproces noodzakelijk verklaard. Onze wetgever, die den gang van het wetenschappelijk onderzoek met loome schreden pleegt te volgen, gaf tot dusver weinig blijk dat hij zich van zijn plicht tot herziening van ons strafproces doordrongen gevoelde, en van de regeeringstafel kwam menigmaal een weinig hoop gevend antwoord. Ook daarom kan het nuttig wezen van deze plaats eene stem te doen hooren, die den wetgever herinnert aan hetgeen wetenschap en practijk van hem vorderen, en hem enkele hoofdbeginselen voor te leggen, die den aan te vangen arbeid zouden kunnen leiden. Mogelijke, waarschijnlijke tegenspraak van hetgeen door mij zal worden verlangd, zal de openbare belangstelling prikkelen en aldus ook ten aanzien van den wetgever een middel tot opwekking kunnen worden. Bij de ons wachtende aëra van sociale politiek is de herinnering niet overbodig dat de regeling van het strafproces de rechtsbelangen raakt der geheele burgerij en meer dan eenig ander onderwerp recht heeft op de aandacht van de leiders der staatsgemeenschap. Het woord van ORTOLAN is onbetwistbaar juist: „La procédure pénale menace tout le monde".

Eindelijk is er een derde reden, welke juist in dezen tijd den optredenden strafrechtsleeraar recht geeft zijne aandacht te vestigen op het strafproces en op de vragen, die daarmee samenhangen. De nieuwe, de anthropologische of de sociologische richting op het terrein der strafrechtswetenschap heeft, zij het in bescheidener mate dan voor het materieele strafrecht, ook voor het strafproces hare eischen geformuleerd. In plaats van, zooals haar nog onlangs ook in ons land is verweten, zich schuldig te maken aan wat men gelieft te noemen over-

dreven of ziekelijke humaniteit ten bate van den misdadiger, stelt zij de rechten van de gemeenschap met de grootste beslistheid op den voorgrond en offert daaraan de belangen van het individu zonder mededoogen op. Ook voor het strafproces en zijne inrichting wordt het belang der maatschappij onvoorwaardelijk gesteld boven dat van den aangeklaagde. Voor de landen waar de jury bloeit, wordt die instelling op de heftigste wijze bestreden; de openbaarheid van het onderzoek ter terechtzitting ontmoet levendigen tegenstand; de toepassing van den ouden rechtsregel „in dubiis pro reo" wordt verworpen en de invoering bepleit van eene op „non liquet" luidende uitspraak, gelegen tusschen de vrijspraak en de schuldigverklaring in. Het scherpst onder zijn geestverwanten drukt GAROFALO zich uit. Het oude inquisitoriale proces, in Frankrijk ingevoerd onder LODEWIJK XII, vindt in hem een aanhanger, mits — hij is welwillend genoeg dit er bij te voegen — aangevuld met waarborgen voor den beklaagde en beperkingen voor het gezag van den magistraat. Eene ten onrechte ondergane preventieve hechtenis noemt hij: „un accident désagréable, qui pour un vrai honnête homme, est réparé aussitôt qu'on lui en fait amende honorable", en terwijl hij eene vrij ruime toepassing van de preventieve hechtenis bepleit, bestrijdt hij de liberté provisoire zoo krachtig en beslist mogelijk. Eindelijk verklaart hij zich zonder aarzelen voor de geheimhouding van het onderzoek ook tegenover den verdachte. Zij die het tegendeel wenschen vergeten, „que c'est le plus souvent par le secret le plus rigoureux que l'on parvient à connaître la vérité et à empêcher le prévenu de briser ce fil si subtil qu'on l'aperçoit à peine et qui pourtant est le seul guide dans le labyrinthe des indices. D'ailleurs, même dans les cas les moins com-

pliqués, il n'est pas sans danger de faire connaître au prévenu les charges qui pèsent sur lui, et les noms des témoins". Men ziet het, rustend op een ander wetenschappelijk grondbeginsel, treden op het einde dezer eeuw de denkbeelden wederom naar voren, welke ruim honderd jaren geleden dienst moesten doen om den aandrang naar hervorming van het strafproces als met het maatschappelijk belang in strijd af te wijzen.

Ik meen op deze omstandigheid te meer de aandacht te mogen vestigen, omdat de gedachte, die Garofalo en zijne medestanders leidt, in overeenstemming is met de geestesrichting van onzen tijd. Tegenover het individualisme van vroeger, waaraan wij vele onzer duurgekochte rechten te danken hebben, wordt het recht der gemeenschap sterk op den voorgrond geplaatst en bij den eisch naar sociale hervormingen dringt het ingeroepen maatschappelijk belang het recht van den individu naar achter.

Het zij verre van mij om maar één enkel oogenblik te willen ontkennen dat, indien de belangen der gemeenschap luider spreken, die van het individu, zooverre als de noodzakelijkheid kan worden aangetoond, zullen moeten wijken, en nog minder zou ik wenschen partij te kiezen tegen velerlei eischen, door de nieuwe sociale politiek in naam van het zich ontwikkelend gemeenschapsgevoel gesteld. Maar toch, die algemeene richting, zooeven aangeduid, heeft hare gevaren, niet het minst bij de regeling van het strafproces, waar de belangen van de gemeenschap en die van het individu steeds met zoo groote nauwgezetheid tegen elkander moeten worden afgewogen en vooral hier moet worden gewaakt tegen een eenzijdig hechten aan de rechten van staat en maatschappij. „Tegenover dit schijnheilige beroep op vrijheid stiet ik mijn kreet uit voor de gemeenschap", aldus eindigt Mr.

Quack zijn aan de socialisten gewijd standaardwerk. Mij zij het vergund tegen het dreigend beroep op het alles overheerschende belang van de gemeenschap ook in het strafproces, mijn kreet te doen hooren voor het waarachtig belang van de individueele vrijheid. Bedrieg ik mij niet, dan rechtvaardigt alleen reeds deze laatste overweging de keuze van onderwerp, voor dit uur door mij gedaan.

„Die Geschichte des Strafprozesses ist die Geschichte der Vertheidigung." Met deze woorden kenmerkt de Oostenrijksche strafrechtsgeleerde Glaser op volkomen juiste wijze het nauwe verband tusschen den geheelen vorm van het strafproces en de daarin aan den verdediger toekomende rechten. De oudste vorm van het strafgeding, waarbij aanklager en aangeklaagde als gelijk gerechtigde partijen tegenover elkander stonden, liet aan den laatstgenoemde zijne volle vrijheid van verdediging tegenover den aanval der tegenpartij. Principieel was daarbij aan een raadsman naast den beklaagde staande geene behoefte; beide partijen konden den rechtsstrijd met elkander voeren zonder dat zij daarbij de hulp behoefden van buiten den strijd staande derden. Maar al spoedig volgde uit de omstandigheid dat de partijen niet altijd zelf in staat waren hare belangen behoorlijk voor te dragen, dat in verschillenden vorm en onder verschillenden naam personen bij het strafproces optraden, om de belangen van aanklager of aangeklaagde te behartigen. Het Grieksche strafproces kende zijn συνήγοροι of πραγματικοί met zeer uitgebreide bevoegdheden en met grooten invloed; het Romeinsche proces in den bloeitijd van de Republiek zijn causarum patroni, die aan het hun geschonken vrije woord een groot gezag ontleenden, en ook in het latere

recht van den keizertijd vervulden de advocati eene belangrijke plaats en gold de balie als de leerschool van de magistratuur. In het Germaansche strafproces bestond tengevolge van het streng formeele van den procesgang en de groote beteekenis, die aan elk door de partijen zelf gesproken woord werd gehecht, dringend behoefte aan de medewerking van personen, die in de plaats der partijen in het proces optraden, en zoo speelden de zoogenaamde Fürsprecher eene groote rol. Zij oefenden de rechten uit, die aan de partijen zelf in het proces toekwamen en die rechten waren als gevolg van het beginsel, dat den procesvorm beheerschte, voor beide partijen dezelfde.

Doch dit oud Germaansche strafproces, mogelijk in de eerste tijden van het zich ontwikkelende strafrecht, toen de gemeenschap zich nog slechts zeer weinig betrokken gevoelde bij gepleegde misdrijven en dus de vervolging geheel werd overgelaten aan de aanklacht van den benadeelde, kon met zijn godsoordeelen en reinigingseed, in plaats van een werkelijk onderzoek naar het onderwerp van de aanklacht, zich niet meer handhaven bij de verandering der staatkundige en maatschappelijke toestanden, die een krachtiger optreden van de gemeenschap tegen rust en orde verstorende misdrijven dringend noodzakelijk maakten. De invloed van het Romeinsche recht, dat ook bij het strafproces getuigenverklaringen kende als bewijsmiddel voor te laste gelegde misdrijven, van het Canonieke recht, dat ambtshalve onderzoek door den rechter toeliet en den eisch van materieele waarheid bij het strafproces tot erkenning bracht, in Frankrijk nog gepaard met den toenemenden invloed van het centraliseerend koninklijk gezag, deed het oude strafproces verdwijnen en bracht in de plaats daarvan het inquisitoriale proces, dat

de strafrechtspleging zou beheerschen tot in deze eeuw en waarvan de beginselen ook thans nog hun invloed doen gelden. Bij dat proces, waarbij het onderzoek naar het te laste gelegde feit werd gelegd in handen van een nagenoeg almachtigen rechter, en de beslissing werd gegeven op grond van de in schrift gebrachte verklaringen van beklaagden en getuigen, zonder dat een mondeling onderzoek bij den oordeelenden rechter aan de uitspraak voorafging, verloor de aangeklaagde al spoedig zijne plaats als partij in het strafproces en werd in stede daarvan het voorwerp van onderzoek van den inquireerenden rechter. De bekentenis, in het Canonieke recht, waar het misdrijf in de eerste plaats als zonde werd aangemerkt, van zoo'n groot gewicht ter bevrijding van het door de zonde belaste gemoed van den aangeklaagde zelf, werd de spil waarom het nieuwe proces zich bewoog en het middel om die bekentenis te erlangen, de pijnbank, de hoeksteen van van den inquisitorialen procesvorm.

Lukte het den rechter niet den door hem schuldig geachten aangeklaagde door alle middelen van zijn kunst tot eene bekentenis te brengen, dan moest de bedreiging met foltering, eindelijk de foltering zelf die bekentenis ontlokken of afpersen. Het werd als een plicht beschouwd voor den beklaagde om, als hij schuldig was, zijn schuld te belijden en in het Fransche proces werd zelfs de eed van hem gevorderd dat hij de waarheid zou zeggen. De bekentenis werd in die mate als noodzakelijk beschouwd dat ook dan wanneer een volledig bewijs buiten de bekentenis om was geleverd toch het geweten van den rechter moest worden gerustgesteld door zoo mogelijk, met behulp van de pijnbank, eene bekentenis te erlangen; eene wijze van procedeeren door Voorda voor ons land als in strijd met de ordonnantiën van Philips II en met

de beginselen van het Romeinsche recht hevig bestreden, doch o. a. nog door CALKOEN in de tweede helft der vorige eeuw in zijn bekroonde verhandeling met groote overtuiging verdedigd en door de practijk gehandhaafd, omdat na een verkregen bekentenis het recht van hooger beroep teloor ging. Het vroegere proces, als het ordinaire naast het nieuw ingevoerde extra-ordinair proces voortlevend, verloor steeds meer en meer zijne beteekenis; het buitengewone was gewone geworden. De rechten van den beklaagde, die men veilig waande in handen van den immers onpartijdigen rechter, wiens taak het was even goed de onschuld aan den dag te brengen als de schuld te bewijzen, behoefden geene bescherming meer door een naast hem geplaatsten verdediger. De ordonnantie van 1670 van LODEWIJK XIV sloot de verdediging geheel buiten; ook het extra-ordinaire proces van ons land kende geene behoefte aan een advocaat, want, zoo luidde de uitspraak van MATTHAEUS, de beklaagde werd niet over het recht maar over de feiten ondervraagd en deze kan iedereen, zelfs de onbekwaamste zonder een advocaat uiteenzetten. De toelating van een verdediger, zoolang het onderzoek niet geheel was afgeloopen, werd als een gevaar voor het welslagen van dat onderzoek beschouwd „unmassen," zegt ons de Theresiana, „de öftere Erfahrenheit unterrichtet, gelehret dass hiedurch die Uebelthäter nur auf Ausflüchten, von hartnackigen Läugnen gestärket und also vor der Zeit die ganze Inquisition verwirret worden". Behoeft het te worden gezegd dat met een dusdanig proces menigmaal een doodstraf, in den ontzettenden vorm waarin het oude recht haar kende, werd vertrokken aan een onschuldige, nadat deze het gemoed van den rechter had bevredigd met een hem door pijn ontwrongen bekentenis?

Toen bij de humane denkbeelden, die de richting ken-

merkten van de tweede helft der vorige eeuw, het behoud van de pijnbank, waarvan een gemoedelijk schrijver had verklaard, „sie war gar nicht Arges wenn nur menschlich torquirt", ondanks de protesten van hen, die met hare afschaffing het voortbestaan der wereldorde in gevaar waanden, onmogelijk bleek, werd aan het inquisitoriale proces een zijner krachtigste hulpmiddelen ontnomen. De bekentenis van den aangeklaagde was de grondslag van haar bewijsrecht; nu de foltering niet meer ter beschikking stond om die bekentenis te erlangen, brak voor menig rechter een moeilijk oogenblik aan. In Duitschland wist men zich te behelpen met zoogenaamde Ungehorsamsstrafen, aan den beklaagde op te leggen die de bevelen van den rechter niet opvolgde; in ons land werd, toen bij het provisioneel reglement van 1798 de pijnbank bleef afgeschaft, aan den rechter het recht gegeven door zoodanige middelen als hij gepast zou oordeelen den beklaagde tot antwoorden te noodzaken; onder die gepast geoordeelde middelen behoorden nog in 1802 bullepeesslagen. Maar ook die laatste noodmiddelen moesten langzamerhand verdwijnen en zoo moest de inquireerende rechter zich behelpen met het moreele overwicht, dat zijne positie hem op den verdachte gaf, met de mogelijkheid om dezen door tallooze verhooren te vermoeien en weerloos te maken, met de gelegenheid hem geschonken om door een en andermaal te wijzen op ontdekte tegenstrijdigheden en afdwalingen, den beklaagde te dwingen tot de erkentenis, dat hij, logisch redeneerend, niet anders kon zijn dan schuldig. Aan de verplichting van den beklaagde, om de waarheid te zeggen, ook al was die hem nog zoo ongunstig, werd niet getwijfeld; het bleef de taak van den rechter den beklaagde tot nakoming van die verplichting te dwingen en zoo werd het verhoor van den

verdachte een strijd tusschen hem en den rechter, waarbij de laatste zich slechts dan overwinnaar rekende, wanneer hij het „habemus reum confitentem" kon uitspreken. „Mehr und mehr stellte sich grundsätzlich fest dass der Inquirent mit dem ihm verdächtigen geistig ringen, dass er von ihm durch Ueberlegenheit der Bildung, durch die Autorität der hinter ihm stehenden Gesellschaft, vor allem aber durch die geschickt überwaltigende Vorführung der bereits gewonnenen Beweise, durch die Hinweisung auf die Unwiderstehlichkeit seiner Untersuchungsmittel das Geständniss zu erlangen suchen musste".

Deze denkbeelden beheerschten de practijk en ook de theorie van het strafproces, toen na de afscheiding van België eindelijk ook het Wetboek van Strafvordering tot stand kwam. Ten opzichte van de hoofdbeginselen sloot dit wetboek zich aan bij den Code d'Instruction Criminelle, tot stand gekomen onder een regeeringsstelsel, waarbij de rechten van het individu eerst in de laatste plaats in aanmerking kwamen. Toen onder den machtigen stroom van de Fransche revolutie met het oude strafrecht ook het oude strafproces was ten onder gegaan, waren de eerste proeven van wetgeving in meer liberalen zin en poogde men een proces te verkrijgen waarbij, zonder dat de sinds eeuwen geldende beginselen geheel werden verlaten, toch aan den eisch naar eene openbare en mondelinge behandeling zooveel mogelijk werd voldaan. De Code d'Instruction vormde een terugtred, vergeleken met de eerste wetgevingen van het revolutietijdperk. Wel werd als bovenbouw het openbare en mondelinge eindonderzoek behouden, maar daaronder kwam, en wel als een hoogst belangrijk gedeelte van het nieuw opgetrokken gebouw een geheel naar inquisitorialen geest ingericht vooronderzoek met bijkans geheele rechteloosheid van den

beklaagde, met volkomen uitsluiting van de verdediging, met zeer uitgebreide macht van den rechter-commissaris en met eene beslissing van de raadkamer omtrent verwijzing naar de terechtzitting zonder dat de beklaagde of de verdediger door den rechter werd gehoord. De akten, in de instructie saamgesteld en waarin de verklaringen van getuigen en beklaagden waren opgenomen, vormden niet slechts den grondslag voor de rechterlijke beslissingen in raadkamer, maar behielden een overwegenden invloed ook bij het eindonderzoek, want zij leidden den president bij zijn ondervraging en lieten weinig of geene wijzigingen ten gunste van den beklaagde toe. Verrassingen van dien aard waren noch voor het Openbaar Ministerie noch voor den almachtigen voorzitter gewenscht, wiens pouvoir discrétionnaire en résumé ten behoeve van de jury — sinds afgeschaft — zelden in den dienst der verdediging stonden. De preventieve hechtenis, reeds door Carpzovius torturæ species genoemd, vormde een krachtig hulpmiddel bij het onderzoek van den instrueerenden rechter, en bij het vaak langdurig duel tusschen rechter en vervolgde was la mise au secret een geducht wapen in handen van den toch reeds zoo machtigen onderzoeker. De Code d'Instruction was eene transactie tusschen het oude proces en de accusatoire, die ook onder den invloed van het Engelsche recht tijdens de revolutieperiodie op den voorgrond waren gekomen, maar eene transactie waarbij met de rechten van de verdediging al zeer luchtig werd omgesprongen.

Gelijk reeds gezegd is, ons wetboek van 1838 draagt geheel hetzelfde karakter als het Franche voorbeeld. Ook hier gaat aan de openbare behandeling in de meeste, de belangrijkste gevallen een onderzoek vooraf, dat geheel geleid wordt door den rechter in zijne voor de verdedi-

ging gesloten instructiekamer en waarvan de uitkomst beoordeeld wordt door eene raadkamer, die den beklaagde noch zijn verdediger hoort, maar slechts naar de stukken oordeelt. De eenmaal toegepaste preventieve hechtenis hield stand zoolang het onderzoek duurde en daar het tijdstip om rechtsingang te vragen van het Openbaar Ministerie afhing en eerst uit het vonnis van rechtsingang kon worden gezien waarop de aanklacht luidde, kwam het meermalen voor dat een beklaagde eerst na maanden preventieve hechtenis de juiste termen van beschuldiging leerde kennen. De zoogenaamde voorloopige informatiën werden uitgebreid ten koste van de eigenlijk gezegde instructie en deze laatste bestond dikwerf uit niet anders dan uit een verhoor van den beklaagde, noodig omdat de wet dit uitdrukkelijk voorschreef, maar na al de reeds ondergane verhooren niet veel meer dan eene formaliteit. De neergeschreven verklaringen in de instructie vormden den grondslag van het eindonderzoek ter openbare terechtzitting. Eene eenmaal afgelegde bekentenis bleef van kracht, want niet dikwerf zou de rechter haar om aannemelijke redenen herroepen achten; de verklaring dat de rechter-commissaris onjuist had gerelateerd scheen zelden of nooit aannemelijk en werd dus, hoe dikwijls ook gedaan, even dikwijls terzijde gesteld. Wat de getuigen eenmaal buiten eede hadden verklaard werd onder eede herhaald; geschiedde het anders, iedere afwijking werd den getuige voorgehouden en de opmerking dat de rechter toch wel niet verkeerd zou hebben opgeschreven, leidde meerendeels tot terugkeer naar de verklaringen der instructie, een oogenblik door den getuigen verlaten. Zoo besliste het papieren, buiten alle verdediging om volbracht onderzoek niet uitsluitend over verwijzing naar den procureur-generaal en naar de open-

bare terechtzitting, maar bepaalde het ook de richting van het onderzoek op die terechtzitting zelf en was dus van overwegenden invloed op de te vellen uitspraak. En bij dat papieren onderzoek hing alles af van de onpartijdigheid, de bekwaamheid, de nauwkeurigheid van den instrueerenden rechter, telkens voor twee jaar door het Hof uit de leden der Rechtbank benoemd en waarbij in den regel ieder lid op zijn beurt werd aangewezen, onverschillig of hij voor die zeer eigenaardige functie persoonlijke geschiktheid bezat of niet. Aldus het in 1838 gecodificeerde strafproces, opgetrokken naar het voorbeeld van den Fransche Code, op zijn beurt in de regeling van het vooronderzoek een kind van LODEWIJK's ordonnantie, van bijna twee eeuwen geleden.

De heerschappij van dat wetboek is over het algemeen met groote gelatenheid gedragen, in overeenstemming met de kalme geaardheid van onze natie. Van eene beweging tot eene hervorming was weinig sprake, ook niet in rechtsgeleerde kringen; mannen als A. A. DE PINTO en MOM VISCH, krachtige en hooggewaardeerde strijders voor een verbeterd strafproces, vermochten, ondanks het gezag van hun oordeel, weinig voor den gang onzer wetgeving en de vota der Juristen-Vereeniging in 1874 bleven zonder gevolg.

De herziening, welke in de jaren 1862 tot 1867 bij de volksvertegenwoordiging aanhangig was, kwam niet tot stand; trouwens ook in die voorstellen werd, evenmin als bij de wijziging ter gelegenheid van de invoering van het Wetboek van Strafrecht, afgeweken van de grondbeginselen zooeven geschetst, al werden in de regeling van de preventieve hechtenis niet onbelangrijke verbeteringen gebracht en eene juistere verhouding gewaarborgd tusschen de voorloopige informatiën en de instructie. De rechten

van de verdediging werden geen duimbreed uitgebreid. In strijd met een reeds in 1874 uitgebracht votum der Juristen-Vereeniging, thans voor eenige maanden met groote meerderheid bevestigd, wordt aan den in preventieve hechtenis gestelden beklaagde nog steeds de gelegenheid onthouden zich voor den afloop der Instructie met een advocaat te beraden en de verdediger blijft allen invloed op het vooronderzoek missen. Twee feiten kunnen dienen ter kenschetsing van de opvattingen onzer wetgevers omtrent de rechten der verdediging. Het eerste heeft betrekking op ons tegenwoordig art. 169. In aansluiting aan de redactie, in het ontwerp van 1867 gevolgd, had de regeering voorgesteld, dat de ondervraging der getuigen door den raadsman van den beklaagde zou kunnen geschieden zonder tusschenkomst van den president. Met een dusdanig recht, toegekend aan den verdediger, kon de meerderheid der Commissie van Rapporteurs zich niet vereenigen. Immers ook de verdediger zou zooveel mogelijk trachten te verhinderen, dat het bewijs geleverd worde en het zich dus tot taak stellen de getuigen niet alleen zoo mogelijk met elkander, maar ook met zichzelf in tegenspraak te brengen. De minister van justitie was onmiddellijk overtuigd van de juistheid van het argument der Commissie en stelde dus voor ook aan den raadsman slechts dan het onmiddellijk stellen van zijne vragen te veroorloven, wanneer de rechtbank daartoe hare toestemming verleende. In dien vorm kwam de bepaling in openbare beraadslaging. Mr. van der Biesen waagde eene poging om den raadsman het hem reeds in 1867 waardig gekeurde recht toe te kennen en stelde een amendement voor, waarvan het waarschijnlijk niet bedoelde gevolg zou geweest zijn, dat ook de beklaagde zelf het directe vraagrecht zou erlangen. De voorsteller beleefde van zijn

poging weinig genoegen, want het lid der balie in de Commissie van Rapporteurs, Mr. Huber, toonde zich zoo ontdaan over het feit dat een zoo belangrijk amendement, waarbij echter slechts werd bedoeld terug te keeren tot wat de regeering had voorgesteld, zoo abrupt in de beraadslaging werd geworpen, dat hij de indiening daarvan namens de Commissie verklaarde te betreuren; hij voegde er bij, dat hij zich met dàt woord te kiezen nu zeer zacht uitdrukte. Zijn geheel verder betoog bestond in de afstraffing van den voorsteller voor zijne overmoedige daad, en de minister, wellicht vergeten dat hij zelf ten opzichte van den raadsman had voorgesteld wat Mr. van der Biesen thans wenschte en de memorie van toelichting had onderteekend, waarbij dit werd verdedigd, stond alleen op om den geachten afgevaardigde zijn dank te betuigen voor de wijze, waarop hij het amendement had bestreden. Wat kon de aldus in een hoek geplaatste voorsteller anders doen dan in allen ootmoed zijn revolutionair voorstel van de tafel van den voorzitter terugnemen? Trouwens wat in 1873 voor Oostenrijk, in 1877 voor het Duitsche Rijk, ja in 1881 voor Bosnië en de Herzegowina met een goeden procesgang bestaanbaar werd geoordeeld, daarvoor werd ons land in 1886 terecht nog niet rijp geacht. Difficile est satiram non scribere.

Het tweede feit is niet minder kenmerkend. Naar aanleiding van twee gevallen, een in 1887 te Amsterdam, het andere in 1889 te 's Hertogenbosch, waarbij een door den beklaagde voor zijn verdediger bestemd geschrift eerst in handen van het Openbaar Ministerie was gekomen, werd bij de justitiebegrooting voor het jaar 1890 de vraag ter sprake gebracht of niet aan den beklaagde een vrij schriftelijk verkeer met zijn raadsman kon worden verzekerd. Bij de Duitsche wet geschiedt dit in de korte, alles-

zeggende bepaling: „Dem verhafteten Beschuldigten ist schriftlicher und mündlicher Verkehr mit dem Vertheidiger gestattet". Onze minister van justitie verklaarde zich bereid te overwegen in hoeverre het belang der justitie kon toelaten de aan den verdediger gerichte brieven van de contrôle uit te zonderen, en bij het openbaar debat deelde hij mede dat hij daarover het advies van de procureurs-generaal had gevraagd. Het is niet bekend geworden hoe dit advies heeft geluid; eerst in 1896 vond de nu afgetreden minister van justitie gelegenheid in een thans ingetrokken ontwerp eene bepaling in te lasschen, die den verdediger vrije briefwisseling met zijn client zou waarborgen. Men ziet het, het is gemakkelijker bergen te verzetten dan de verdediging ten onzent met eene millimeterlengte uit te breiden.

Met de kalmte, waarmeê ten onzent in het voortleven van ons verouderd strafproces wordt berust, maakt de beweging in het buitenland eene sterke tegenstelling. Duitschland en Oostenrijk kwamen reeds in hunne wetboeken van 1877 en 1873 in meerdere of mindere mate tegemoet aan den eisch, dat ook tijdens het vooronderzoek aan den beklaagde en aan zijn verdediger invloed behoort te worden toegekend op den gang van het proces. Toch is men in die landen allerminst voldaan en eene geheele wijziging van de regeling van het vooronderzoek is vooral in Duitschland van meer dan eene zijde gevorderd. In België ligt reeds geruimen tijd een ontwerp gereed, dat hoezeer nog slechts in beperkte mate, toch de rechten van den beklaagde in de instructie meer erkent dan dit in den Code geschiedde, en bij de wet van 1874 werd aan den advocaat het recht gegeven om na het eerste verhoor den in de gevangenis vertoevenden beklaagde zonder getuigen te spreken, terwijl bij de regeling van de

preventieve hechtenis, door die wet gegeven, eene contradictoire behandeling voor de raadkamer der rechtbank met recht van hooger beroep werd ingevoerd. In Frankrijk eindelijk is eene herziening van het strafproces nog slechts eene quaestie van tijd. Reeds sinds 1879 houdt een ontwerp, waarbij de rechten van beklaagde en verdediging zeer belangrijk worden uitgebreid, de volksvertegenwoordiging bezig, en de overtuiging dat betere regeling van het vooronderzoek dringend noodig is en aan den anderen kant de totstandkoming van een geheel nieuw wetboek niet spoedig schijnt te kunnen worden verwacht, heeft er toe geleid om enkele noodzakelijk geachte wijzigingen in de instructie in een afzonderlijk ontwerp samen te vatten, dat nu enkele maanden geleden na hoogst belangrijke debatten de goedkeuring van den Senaat mocht verwerven. Bij dat ontwerp wordt o. a. bepaald dat geen verhoor van een beklaagde door den Rechter-Commissaris mag plaats vinden zonder tegenwoordigheid van den raadsman of zonder dat deze behoorlijk is opgeroepen, en dat de advocaat het recht heeft den dag voor elk verhoor van den beklaagde inzage te nemen van de stukken van het proces. Voorts wordt aan den verdediger het recht gegeven om de belangen van den beklaagde voor te dragen voor la Chambre des mises en accusation, terwijl het bij art. 613 van den Code d'Instruction aan den Rechter-Commissaris toegekende recht om eene interdiction de communiquer uit te vaardigen in dien zin wordt geregeld dat dit bevel slechts eens mag worden verlengd en dan voor ten hoogste tien dagen.

Indien nu tegenover deze voortschrijdende beweging in het buitenland ten onzent daarvan weinig kan worden bespeurd, dan ligt de vraag voor de hand of misschien de toepassing van het stelsel bij ons niet beter is dan

het stelsel zelf en dus alleen rechtmatige tevredenheid over den bestaanden toestand de oorzaak is dat geene luide en meer algemeene klachten worden vernomen en geene eischen tot herziening en verbetering alom worden op den voorgrond gesteld? Men is gewoon te zeggen dat in Nederland veroordeeling van een onschuldige hooge zeldzaamheid, zoo niet uitgesloten is. Welnu, indien dit zoo is, bestaat er dan geene aanleiding zich over het bestaande proces te verheugen? Wat doet het er toe of de beklaagde tijdens het vooronderzoek zonder eenig recht aan de macht van den Rechter-Commissaris wordt overgelaten, wanneer die macht toch slechts wordt gebruikt om de schuld aan den dag te brengen en geen onschuldige daardoor wordt getroffen? Wat deert het dat een beklaagde ook nog ter openbare terechtzitting voorwerp van onderzoek is van president, rechters en openbaar ministerie, wanneer dat onderzoek slechts er toe leidt dat een schuldige wordt gestraft, nooit dat een onschuldige wordt gevonnist? Wat schaadt het of aan den verdediger rechten worden onthouden, die toch slechts behooren te dienen om de onschuld te verdedigen, wanneer die onschuld veilig is in de handen van hen, die tegenover den beklaagde zijn gesteld of geroepen zijn hem te oordeelen! Indien ons tegenwoordig strafproces aan zijn roeping beantwoordt, waartoe het te veranderen?

Aan hen, die in dat goed geloof zich rustig nederleggen bij het wetboek, waaronder wij leven, zou ik de ernstige vraag willen voorleggen: zijt gij wel zeker dat uw geloof met de werkelijkheid in overeenstemming is? Ongetwijfeld, uiterst gering is het aantal gevallen, waarin na een in kracht van gewijsde gegane rechterlijke uitspraak van de onschuld van den veroordeelde is gebleken, maar staat daarmeê vast dat toch niet menigmaal iemand wordt

veroordeeld, wiens schuld aan redelijken twijfel onderhevig is? Men lette op het niet geringe aantal arresten van onze Hoven, waarbij een veroordeelend vonnis van den rechter werd vernietigd en in plaats daarvan eene vrijspraak werd gewezen. In die gevallen bestond er, althans naar het oordeel van den hoogeren rechter, eene rechterlijke dwaling, gelukkig nog te herstellen doordat onze wetgever geweigerd heeft het hooger beroep op te offeren aan tot dogmata verheven beginselen, die, hoe uitnemend ook, hier met de eischen der practijk in strijd komen. Men lette op de gevallen waaain na eene cassatie van eene veroordeeling, in hooger beroep bevestigd, een nieuw onderzoek bij een ander Hof tot vrijspraak heeft geleid en dus de mogelijke onschuld van den beklaagde eerst bij eene derde behandeling aan den dag is gekomen. Men bedenke daarbij hoe de al of niet vernietiging van een arrest in cassatie van eene bijkans onnaspeurbare nuance in de bewijsvoering afhankelijk is en men zal de mogelijkheid moeten erkennen, dat ware de rechter in cassatie iets vrijgeviger is geweest met de toepassing van zijn vernietigingsrecht, de rechter waarnaar de zaak zou zijn verwezen, een afwijkend oordeel zou hebben kunnen geven en een uitgesproken veroordeeling in eene vrijspraak veranderen, terwijl nu het veroordeelend arrest gehandhaafd bleef. Hier hangt het definitieve van het schuldig of niet schuldig aan een uiterst dunnen draad, en de onherroepelijkheid van het gewezen vonnis laat de mogelijkheid toe dat een onschuldige veroordeeld blijft, die anders misschien zou zijn vrijgesproken. Men denke voorts aan de rechterlijke dicta, waarbij het al dan niet schuldig afhankelijk is van de appreciatie van oogmerk en wetenschap, dicta, die zoo niet altijd dan toch dikwijls een twijfel laten, nooit door zekerheid in de andere richting

te vervangen. Juist hier is het gevaar voor dwaling groot, want geen rechter vermag, zoolang geene bekentenis is verkregen. met zekerheid te bepalen, wat gemoed en gedachte van den beklaagde vervulde. Het subjectieve, bij vele misdrijven ook voor de vraag van het bewijs het overwegende element, is voor direct bewijs niet vatbaar, maar daarom dan ook zelden zoo bewezen dat alle twijfel uitgesloten, is en de erkenning, die ik gaarne uitspreek, dat geen rechter in Nederland veroordeelt dan op grond eener altijd te eerbiedigen ernstige overtuiging op degelijk onderzoek gegrondvest, belet mij niet te verklaren dat ik menigen beklaagde heb hooren veroordeelen, wiens schuld ik niet als vaststaande zou hebben durven aannemen. Rechterlijke dwalingen zijn mogelijk en geschieden ook in ons land. Want indien men al zou willen aannemen dat het aantal op dwaling rustende, onherroepelijk geworden veroordeelingen zoo uiterst gering is als dit veelal wordt voorgesteld, men mag niet vergeten, dat ook de preventieve hechtenis, ondergaan zonder dat eene veroordeeling is gevolgd, op dwaling van den rechter wijst en men zal moeten toegeven, dat het aantal dier gevallen allerminst onbeteekenend is. Ieder, die de practijk van het strafrecht kent, zou er naast de enkele, die in het land gerucht maakten, op vele kunnen wijzen, die onopgemerkt voorbijgingen, maar voor den betrokkene zelf niet minder ernstig waren in moreele en materieele gevolgen.

Doch zijn nu deze en de straks bedoelde gevallen een gevolg van onzen procesvorm en blijft niet onder elk proces veroordeeling en vervolging van een mogelijk onschuldige denkbaar? Niemand die de laatste vraag ontkennend zal willen beantwoorden; niemand, die zonder eene gedetailleerde studie van elk proces zijn antwoord op de eerste zou kunnen rechtvaardigen. Maar indien nu

de, laat ik zeggen, theoretische of wetenschappelijke bezwaren tegen ons proces als juist moeten worden erkend en aan den anderen kant dat proces ook in de practijk aan den beklaagde geen voldoende waarborgen biedt, dat zijn mogelijke onschuld aan den dag zal treden en dat dit geschieden zal zoo spoedig als dit anders wellicht mogelijk zou zijn geweest, bestaat er dan geene aanleiding de grondslagen van ons proces eindelijk eens aan eene herziening te onderwerpen?

In welke richting moet die herziening zich bewegen? Trouw aan het gekozen onderwerp, bepaal ik mij tot de aanwijzing welke rechten in het nieuwe strafproces aan den verdediger behooren te worden toegekend. Over twee daarvan kan naar mijne bescheidene meening ernstig verschil van gevoelen moeilijk bestaan. Voor het onderscheid, ter terechtzitting gemaakt tusschen de bevoegdheden van Openbaar Ministerie en verdediger, is geen voldoende grond. Aan den officier van justitie wordt het recht gegeven zijne vragen aan getuigen en beklaagde direct te richten; de verdediger mag als regel die vragen slechts doen door tusschenkomst van den president. Dit verschil in rechten strijdt met het karakter van ons onderzoek ter openbare terechtzitting, waarbij aanklager en aangeklaagde als twee partijen tegenover elkander staan.

Ik weet wel dat dit zuiver accusatoire beginsel niet in alle strengheid is opgevat en gehandhaafd en dat naar de geldende practijk de beklaagde ook ter terechtzitting nog dikwerf voorwerp van onderzoek is van voorzitter en officier, maar de verdediger, die te dikwerf met den te verdedigen beklaagde op eene lijn wordt gesteld, behoeft onder die wettelijke inconsequentie en die m. i. verkeerde practijk niet te lijden. Hij kan de hem opgedragen taak alleen vervullen, wanneer de wapenen, die het Openbaar

Ministerie hanteert, ook in zijne handen worden gelegd, en hoe meer de ongelijkheid, thans nog tusschen beide bestaande, wordt weggenomen, des te beter zal het eindonderzoek der terechtzitting aan zijne bedoeling te beantwoorden. Van meer beteekenis echter dan deze bevoegdheid is een ander recht, dat ik voor den verdediger opeisch, het recht om den in preventieve hechtenis gestelden beklaagde onmiddellijk na zijne inhechtenisneming vrij en ongehinderd te kunnen spreken. De thans bestaande toestand schreit ten hemel. Waarom moet aan een beklaagde, die van zijne vrijheid wordt beroofd, de gelegenheid worden onthouden, welke de in vrijheid gebleven verdachte onvoorwaardelijk en in vollen omvang heeft, om zich met een raadsman te kunnen beraden? Het mag als onbetwistbaar gelden dat de preventieve hechtenis geene meerdere beperkingen met zich mag brengen dan uit den aard van dien maatregel noodzakelijk volgen. Indien de voorloopige gevangenneming geschiedt uit vrees voor vlucht of — ik gebruik nu den onjuisten, maar in de practijk geijkten term — uit vrees voor herhaling, dan is er geene enkele aanleiding den beklaagde in het vrije verkeer met zijn raadsman te belemmeren. Maar ook dan wanneer de gevangenneming is geschied uit zoogenaamde vrees voor collusie, uit vrees dat de beklaagde de sporen van het misdrijf zal doen verdwijnen of een ongeoorloofden invloed op getuigen zal oefenen, bestaat er geen recht den verdediger den toegang tot zijn cliënt te weigeren.

„De advocaat verdedigt den beklaagde maar spant niet met hem samen; hij is zijn raadsman, niet zijn maat," schreef mr. Royaards in zijn advies voor de Juristen-Vereeniging volkomen terecht. De advocaat is als de beklaagde zelf partij in het strafproces; zijn taak is het om partijdig alles voor te brengen wat zijn client kan

verlichten, niets wat hem kan bezwaren. Alleen wanneer hij aan dat standpunt onwrikbaar vasthoudt en elken mogelijken twijfel aan de schuld van zijn beklaagde voor den dag brengt en uitwerkt, vervult hij *zijne* taak in het strafproces en werkt hij op *zijne* wijze mede aan de verkrijging van een op goede gronden rustend vonnis. Zoolang twijfel mogelijk is, moet hij niet nalaten op dien twijfel te wijzen. Maar dit partijstandpunt geeft hem het recht niet te doen wat aan een beklaagde *rechtens* zou vrijstaan; hij mag geen sporen van het misdrijf verduisteren, geen getuigen door den invloed van zijn persoon tot van de waarheid afwijkende verklaringen bewegen. Waar de eerlijkheid eindigt, eindigt ook het recht van den advocaat. De advocaat, die dat vergeet en zich gerechtigd waant elk middel te gebruiken, dat zijn client zou kunnen baten, onteert het kleed dat hij draagt, den stand waartoe hij behoort. Zeker, de mogelijkheid bestaat dat er advocaten zijn, die deze waarheid miskennen en met voeten treden, maar gaat het aan om het gevaar dat een enkele zijn ambtsplicht zal schenden, aan een geheelen stand vertrouwen te ontzeggen en aan den beklaagde den steun te ontnemen van den raadsman, dien hij juist in de eerste oogenblikken van zijn gevangenneming zoo zeer behoeft? Tegenover dien eenen, aan zijn cel gebonden man staat de geheele georganiseerde gemeenschap, staan rechter, openbaar ministerie en politie gereed tot den ongelijken strijd; laat het de edele taak zijn van den fieren advocatenstand dien man te sterken als hij onschuldig is, en als hij misschien schuldig is hem een woord van troost en bemoediging toe te spreken en hem te laten zien dat aan het recht niet wordt te kort gedaan als het zich huwt aan humaniteit.

Moet aan den verdediger het recht worden toegekend

tot bijwoning van de verhooren van beklaagde en getuigen tijdens het vooronderzoek? Het Fransche, door den Senaat aangenomen ontwerp heeft die vraag, wat betreft het verhoor van den beklaagde, na levendige bestrijding bevestigend beantwoord; de Duitsche en Oostenrijksche wetten beantwoorden haar in ontkennenden zin, doch de Oostenrijksche wet geeft aan den beklaagde het recht de tegenwoordigheid van Gerichtzeugen te vorderen, eene eigenaardige instelling aan het oude, in Oostenrijk gegolden hebbende recht ontleend. Het verhoor van den beklaagde door den Rechter-Commissaris, overblijfsel van het oude inquisitoriale proces, vormt nog altijd een belangrijk moment in den loop van het tegenwoordig strafgeding. Nog steeds is de bekentenis de koningin der bewijsmiddelen en dus het streven van den met het onderzoek belasten rechter om die erkentenis te erlangen, zoodra hij voor zich de overtuiging heeft gekregen dat de voor hem geplaatste beklaagde schuldig is. En die overtuiging erlangt hij soms al zeer spoedig. Reeds het feit dat een bepaald persoon op ernstige gronden wordt aangeklaagd, doet hem de mogelijkheid van schuld onderstellen en maakt dat zijne scherpzinnigheid er op gericht is de bewijzen van die schuld te zoeken en bijeen te brengen.

In die richting beweegt zich zijn onderzoek, en pleit de schijn aanvankelijk ernstig tegen den beklaagde, dan treedt de mogelijkheid van onschuld al spoedig op den achtergrond. De bekentenis blijft bij dat onderzoek het na te streven ideaal en in vaak talrijke en langdurige verhooren wordt alles er op gericht om dat ideaal te bereiken. Plaatst een beklaagde, wiens schuld de rechter naar zijne eerlijke overtuiging als vaststaande meent te mogen aannemen, tegenover al hetgeen hem wordt voor-

gehouden eene halsstarrige ontkentenis, die tegenstand prikkelt den rechter tot grooter krachtsinspanning en doet hem er met te grooter ernst naar streven aan den beklaagde de noodzakelijkheid van zijn schuldig aan te toonen. Ik denk hierbij niet aan den rechter, die van deloyale middelen, van bedreigingen of beloften gebruik maakt of den eenen beklaagde eene door een medebeklaagde niet afgelegde bekentenis als afgelegd voorhoudt; ik neem gaarne aan dat zoodanige middelen, aan onze politiebeambten helaas! niet altijd vreemd, in de instructiekamer niet worden aangewend. Maar de meest objectieve rechter houdt den beklaagde een en andermaal voor wat naar zijne opvatting voor zijne schuld moet pleiten; wijst hem op de z. i. tegenstrijdige opgaven en onwaarschijnlijkheden en betoogt hem op steeds dringender wijze dat hij voor de logica der feiten — de werkelijkheid is dikwijls zoo onlogisch — moet zwichten. „Jedes Verhör hinter verschlossenen Thüren behält nach der Erfahrung aller Jahrhunderte die Tendenz auf Geständniss" heeft Gneist met treffende juistheid gezegd en geen rechter-commissaris, in zijne kamer van instructie tegenover den beklaagde geplaatst, kan zich aan die tendenz onttrekken.

Maar wordt dan tengevolge van dit optreden van den rechter-commissaris wel menigmaal eene bekentenis geboekstaafd, die niet op de waarheid is gegrond? Ik geloof te mogen aannemen dat het afleggen van een bekentenis door een beklaagde voor een feit, dat hij feitelijk niet heeft gepleegd, groote zeldzaamheid mag worden genoemd. Een enkel maal kan het voorkomen, dat een door een lang verhoor uitgeputte beklaagde toegeeft te hebben gedaan wat hij niet gedaan heeft, maar ik erken, dit zal uitzondering zijn. Men bekent niet licht een moord of diefstal te hebben gepleegd, als dit niet het geval is.

Maar men denke aan de vele andere delicten, waarbij de schuldvraag niet zoo zeer van het materieele feit als van de interne bedoeling afhangt, aan feiten van bankbreuk, oplichting en heling. Welnu, hier is de mogelijkheid allerminst uitgesloten dat een beklaagde op grond van hem voorgehouden logische redeneeringen toegeeft en op een „moet gij alzoo niet erkennen?" als de conclusie van 's rechters syllogisme, eene in werkelijkheid niet bedoelde erkentenis aflegt. Ieder, die de practijk kent, heeft verhooren gelezen waarin de beklaagde bekende te hebben gehandeld „ter bedriegelijke verkorting van de rechten der crediteuren". Men mist dan gemeenlijk eene noot, die ons zou kunnen leeren in welken zin de beklaagde die juridiek zoo hoogst twijfelachtige woorden heeft opgevat. Wijst men nu den beklaagde op de beteekenis dier door hem niet zelf gekozen woorden, dan is zijn antwoord meermalen dat zijne bedoeling eene geheel andere was. Doch zijne bekentenis staat eenmaal op papier en geene reactie is moeilijker dan tegen wat eenmaal als bekend is opgeschreven. De verdediger in strafzaken ontmoet ze dagelijks, dergelijke, reeds bij zijn eerste komst in de gevangenis herroepen bekentenissen en ik verklaar gaarne dat ik het meermalen beschouwde als de onaangenaamste zijde van mijne taak, te moeten worstelen tegen eene bekentenis, die de beklaagde met beslistheid volhield niet zoo te hebben willen afleggen. En men zal mij wel willen gelooven dat zoodanige herroeping geen gevolg was van *mijn* invloed.

Moet nu om dat alles te verhelpen de advocaat de verhooren van den beklaagde kunnen bijwonen? Ik zou het niet wenschen — voor den advocaat. Want zijne tegenwoordigheid zou niet beletten, dat in misschien eenigszins verzachten vorm de rechter-commissaris zou

blijven doen, waarvan ook thans ter openbare terechtzitting de president zich niet onthoudt. Ook deze wil den beklaagde, die voor den rechter-commissaris niet is gezwicht, doch wiens schuld hem aannemelijk schijnt, tot eene bekentenis bewegen, en de advocaat, die zich daartegen zou willen verzetten, zou met den voorzitter in ernstig verschil komen. Hoe menigmaal verklaart een voorzitter aan een beklaagde, dat hij niets gelooft van hetgeen de beklaagde zegt, om toch, eerlijk en gemoedelijk rechter als hij is, straks in raadkamer zijn stem voor een non liquet uit te brengen. Een zeer hard toegesproken beklaagde heeft geene geringe kans op eene gunstige beslissing. Welnu, wat ter terechtzitting gebeurt, zou in de instructiekamer niet minder geschieden en òf de daar tegenwoordig zijnde advocaat zou Job's lijdzaamheid moeten bezitten om dit zonder protest te laten voorbijgaan òf menig verhoor zou ontaarden in een twistdebat tusschen rechter en verdediger. Daarom is mijn geneesmiddel een ander. Men roeie het kwaad uit met wortel en tak, d. w. z. men schaffe de verhooren van den beklaagde in hun tegenwoordigen vorm af Geen beklaagde is verplicht te bekennen; wat zedelijk zijne verplichting moge zijn, rechtens mag hij verklaren wat hij wil en behoeft hij niet tegen zich te getuigen. De tegenovergestelde meening is lang verlaten en door wetenschap en theorie verworpen. Welnu, men trekke dan de consequentie van een juist beginsel en volge het voorbeeld, door Engeland reeds sinds lang gegeven. De rechter-commissaris en ook de president ter terechtzitting moeten den beklaagde vragen wat hij op de tegen hem gerichte aanklacht heeft te zeggen, vragen wat hij wenscht aan te voeren naar aanleiding van hetgeen de getuigen hebben verklaard, en de processen-verbaal der instructie moeten

zich bepalen tot het wedergeven van hetgeen aldus door een beklaagde is medegedeeld. Is het in zijn belang meer licht te verspreiden, hijzelf zal dit gemakkelijk begrijpen of zijn advocaat zal hem daaromtrent raad geven. Maar de rechter blijve tegenover hem de zuivere registrator van hetgeen hij uit eigen vrije beweging verklaart. Legt hij eene bekentenis af, zij zal er te hoogere waarde om hebben; ontkent hij, de aanklager bewijze buiten hem om de onderstelde schuld. De gemeenschap heeft geen recht dat het individu gedwongen wordt tot zijne eigene veroordeeling mede te werken: als partij tegenover hem geplaatst, eerbiedige zij zijn recht tot zelfverdediging en overwinne hem zonder hem zelf als wapen tegen zichzelf te gebruiken. Mij dunkt, dit beginsel mogen wij aan het einde dezer eeuw wel eens aan het oude accusatoire proces gaan ontleenen.

Aldus is bij de op die wijze ingekrompen verhooren van den beklaagde geene tegenwoordigheid van den verdediger gevorderd. Wel daarentegen zou ik *na* den rechtsingang den verdediger toegang willen geven tot de kamer van den rechter-commissaris ter bijwoning van de verhooren van getuigen. Zoodra het onderzoek zich tegen een bepaald persoon richt en aldus vasten vorm heeft gekregen, behoort ook de verdediging bij dat onderzoek hare rechten te kunnen doen gelden, behoort zij te weten wat tegen den beklaagde wordt aangevoerd, om het verklaarde aan hetgeen haar van elders bekend is te kunnen toetsen en hetgeen schijnbaar bewezen is door tijdig tegenbewijs te kunnen ontzenuwen. Thans tast zij in het duister totdat de beschuldiging haar taak heeft volbracht en niet zelden kunnen haar aldus getuigen ontglippen, die anders tijdig zouden kunnen zijn opgespoord en voorgebracht.

Aan de getuigen van de beschuldiging moet zij hare

vragen kunnen voorleggen, die strekken moeten om wat onduidelijk is en twijfelachtig tot duidelijkheid en zekerheid te brengen. Geen cross-examination in Engelschen zin, met het directe vraagrecht te dikwerf verward; de ondervraging door den rechter ga vooraf; die door openbaar ministerie en verdediger blijve ook hier aanvulling. Geen onderzoek in de instructie geschiede zonder dat de verdediging zich kunne doen gelden; over elke expertise zij haar onmiddelijke controle mogelijk en tevens de kans op eene contra-expertise niet uitgesloten. Aldus kan het onderzoek in de instructie in werkelijkheid strekken om de waarheid aan het licht te brengen en wordt de eenzijdigheid vermeden, die thans onze instructie noodwendig moet kenmerken. Bij de totstandkoming van het wetboek van 1838 is het verschaffen van meerdere gegevens aan den beklaagde tijdens het vooronderzoek bestreden met de opmerking, dat de tijd voor volledige verdediging dan nog niet voor hem daar is. Ook thans schijnt dit menigmaal het gevoelen van den instrueerenden rechter, en het gevolg is dat de verdediging, waarvoor het tijdens de instructie te vroeg scheen, ter openbare terechtzitting niet meer tot hare juiste beteekenis komt en dus te laat is. Het gaat dan met die verdediging, als met het oprechte berouw in de GENESTET's Leekedicht. De hervorming, door mij bepleit, zal dit euvel wegnemen. De aldus volledige verhooren van de getuigen moeten dan echter uitsluitend bestemd blijven, tot waarvoor zij thans in de eerste plaats dienen. Zij moeten de grondslag zijn voor de beslissing der raadkamer na afloop van de instructie, maar niet het openbare, mondelinge onderzoek ter terechtzitting beheerschen. De voorzitter moge, dit kan als uiterste concessie worden toegestaan, uit de stukken van het geding zijn leiddraad kunnen vinden voor het door hem te voeren

onderzoek, verder behooren die stukken alle beteekenis te missen en ter openbare terechtzitting niet eenmaal aanwezig te zijn; alleen wat de getuige onder eede ter terechtzitting verklaart moet den rechter bij zijn beslissing leiden; het ter instructie verklaarde blijve voor hem een gesloten boek. Wijkt de getuige af van hetgeen hij vroeger verklaarde, men houde hem die verklaring niet voor om hem zoo mogelijk daartoe te doen terugkeeren. Bij ons mondeling eindonderzoek hebben thans nog de papieren van de instructie eene te groote stem. De papieren mogen voor aanklager en verdediger het materiaal zijn, waaruit zij hunne bewijsvoering putten; voor den rechter blijve alleen staan wat onmiddelijk tegenover hem door den getuige is verklaard. Alleen op die wijze verkrijgt het eindonderzoek de beteekenis, die het behoort te hebben.

En nu, het uur spoedt ten einde, een woord tot besluit. Ik heb in hetgeen voorafging met innige overtuiging eene uitbreiding bepleit van de rechten van den verdediger in het strafproces. Rechten brengen plichten mede en indien de wetgever er toe mocht komen aan den advocaat meerdere bevoegdheden toe te kennen, zal het diens roeping wezen te zorgen dat hij van die bevoegdheden een nobel gebruik maakt. De taak van den verdediger wordt vaak miskend en menigeen wil in den advocaat den man zien, aangewezen om wat zwart is wit te pleiten en den schuldige aan zijn straf te onttrekken. Tegenover hen die dat meenen, en het zijn er niet weinigen, zij het gezegd en met nadruk gezegd: Ja, de taak van den advocaat is om bij wat zwart schijnt de mogelijkheid aan te toonen dat onder dat zwart wit verborgen is; de taak van den advocaat is om ook voor den vermoedelijk schuldige alles aan te voeren, wat zijn onschuld kan aannemelijk maken of zijn schuld verzachten, en dit

blijft zijn taak ook dan, wanneer hij zelf naar zijne overtuiging de schuld bewezen acht, want ook dan blijft de mogelijkheid open dat hij zelf als anderen zich vergist, en zoolang er iets is, wat voor een niet-schuldig pleit, moet dit den rechter worden voorgehouden. Twijfel wekken en nog eens twijfel, ziedaar het werk voor den verdediger; een rechter die geen twijfel heeft te overwinnen gehad oordeelt lichtvaardig. Maar *eene* zaak is den eerlijken pleitbezorger altijd ongeoorloofd. Acht hij den beklaagde schuldig, dan mag hij den rechter niet verklaren dat hij van de onschuld overtuigd is. Zijn woord blijve hem heilig; wat hij als zijne overtuiging uitspreekt, moet zijne overtuiging wezen of hij is de plaats niet waard waarop hij staat. Daarom zij hij niet te snel met het in de weegschaal werpen van zijne eigene meening, want geeft hij die, dan moet zij voor den rechter de waarde kunnen hebben van die van een eerlijk, waarheidlievend man. Het vrije woord van den advocaat is een macht van beteekenis ten bate van de individueele vrijheid; wie er aan mocht twijfelen, neme kennis van de politieke strafprocessen in dagen van beroering en overwege den invloed, door het machtige woord van menig pleiter geoefend. In tijden van vervolging, toen politieke dweepzucht het recht voor onrecht wilde doen wijken, vierde de Fransche balie hare schoonste triomfen en ook de onze mag roem dragen op hetgeen zij voor de vrijheid deed in de woelige jaren, die aan 1848 voorafgingen. Indien ooit de reactie onze grenzen mocht binnensluipen en onze rechten en vrijheden zou willen aantasten, zou de balie zeker op nieuw ook in dit opzicht aan hare roeping beantwoorden. Maar ook buiten dergelijke ongewone, gelukkig voor ons land niet te verwachten omstandigheden, blijft haar taak, als belast met de verdediging in het

strafproces, een eervol en nobel officium. De taak mag, ook waar het behoeftigen geldt, niet worden toevertrouwd aan van staatswege aangestelde ambtenaren, maar blijve het privilege van de fiere balie, in wier eigen kring waarneming der practijk in strafzaken te dikwerf als het mindere wordt aangezien. Het werd onlangs gezegd dat in onze Hofstad zoo weinig advocaten geneigdheid toonen zich aan de strafpractijk te wijden. Naar mijne meening ligt, zonder eenige miskenning van haar arbeid in andere richting, echter juist in de toewijding aan die taak hare schoonste roeping. Een onzer hoogstgeplaatste rechterlijke ambtenaren, oud-lid der balie, schreef niet lang geleden over beweerd verval van den ouden advocatenstand; niets kan meer in staat zijn dien stand te verheffen dan eene eerlijke vervulling van zijn taak in het strafproces, want nergens is de advocaat meer advocaat dan daar. Zoo ooit onze balie haar ouden roem mocht dreigen te verliezen, zal zij dien door haar optreden in het strafgeding kunnen herwinnen. Want daar meer dan overal elders geldt voor haar het woord van D'AGUESSEAU: „Plus ancien que la magistrature, plus noble que la vertu, plus nécessaire que la justice".

EDELE GROOT ACHTBARE HEEREN CURATOREN AAN DEZE UNIVERSITEIT!

Aan Uwe voordracht dank ik het dat ik tot de thans door mij aanvaarde betrekking geroepen werd, aan de wijze, waarop gij die voordracht wildet ondersteunen, dat ik in staat was aan die roepstem gevolg te geven. Tot dusver gebonden door de eischen, die de uitoefening der rechtspractijk stelt, is het mij thans mogelijk mij aan de wetenschappelijke beoefening van het strafrecht te wijden

en tevens om de resultaten mijner studiën dienstbaar te maken aan de ontwikkeling der practijk. Ik beschouw dit als een onschatbaar voorrecht en ik behoef U dus niet de verzekering te geven dat de mij toevertrouwde belangen aan deze Universiteit mij dierbaar zullen zijn en dat ik mijne beste krachten hoop te geven om mij het vertrouwen waardig te maken, dat gij in mij hebt willen stellen.

HOOGGELEERDE AMBTGENOOTEN!

De eenheid aller wetenschap moge aan twijfel onderworpen zijn, aan de eenheid van hen, die aan deze Universiteit de wetenschap voordragen is twijfel onmogelijk. Uwe, door mij hooggewaardeerde, welwillendheid stelde mij reeds in de gelegenheid mij daarvan te overtuigen. De wetenschap van het strafrecht, in hare tegenwoordige ontwikkeling, grijpt voortdurend in andere wetenschappen in: zelfs ging eene geheele beweging tot hervorming van niet-rechtsgeleerden uit. De beoefenaar van het strafrecht vindt dus gereede aanleiding steun en voorlichting bij ambtgenooten te vragen, en ik vlei mij dat ik die bij U niet tevergeefs zal inroepen. Het ware onbescheidenheid U daartegenover de mijne aan te bieden. Wat ik echter wel mag doen is de verklaring U geven, dat het mijn ernstig streven zal zijn ook in Uwen vriendschappelijken kring de plaats te verdienen, die gij mij hebt willen toestaan.

AMBTGENOOTEN IN DE JURIDISCHE FACULTEIT!

Te midden van U, die reeds jaren Uwe krachten bij uitsluiting aan de wetenschappelijke beoefening van het recht hebt kunnen wijden, neem ik plaats als man der

practijk. Gij hebt echter, door mij als Uw ambtgenoot aan te bevelen, getoond, dat gij de begeerte van de practijk om zich aan de wetenschap te huwen niet als eene aanmatiging harerzijds of als eene ongelijke verbintenis beschouwt, gelijk trouwens menigeen onder U zijne wetenschap heeft dienstbaar gemaakt aan eene andere practijk, de ontwikkeling en verbetering onzer wetgeving. Onze wetenschap is eene wetenschap voor het practische leven; wendt zij hare oogen daarvan af, zij dreigt te versteenen tot eene verzameling van aan de maatschappelijke ontwikkeling ontgroeiende dogmata. Daarom mag vooral hij, die de wetenschap heeft voor te dragen, den blik niet afwenden van de maatschappij, waarvoor het recht dat hij beoefent, bestemd is en ik beschouw het als een voorrecht dat mijne vorige loopbaan mij heeft leeren zien wat die maatschappij beweegt, wat haar rechtsleven vordert. Thans echter, nu ik plaats heb genomen in Uwe rij en de wetenschap allereerst mijne aandacht vraagt, zal ik meer dan eenmaal behoefte hebben aan de voorlichting, welke Uwe rijke ervaring en Uwe omvattende kennis mij zullen bieden. Wilt mij die niet onthouden en daarbij tevens de verzekering van mij aannemen dat ik het mijne hoop te doen om de vriendschappelijke verhouding te bewaren, welke tusschen de leden Uwer Faculteit steeds heeft bestaan.

HOOGGELEERDE POLS!

Vroeger dan de wet U daartoe verplichtte hebt gij de plaats verlaten, gedurende achttien jaren met zooveel luister door U ingenomen. Geen zucht naar rust dreef U naar het ambteloos leven terug. Gij wenschtet, los van alle banden, U geheel te kunnen wijden aan uwe

meestgeliefkoosde studiën. Ik zal niet beproeven hier Uwe groote verdiensten te schetsen; allen aan deze Universiteit kunnen getuigen van wat Gij voor haar geweest zijt en roemen U als den beminnelijken en beminden leeraar. Het zou moeilijk zijn te kiezen in welke hoedanigheid de hoogste lof U toekomt, als man der wetenschap of als mensch. Zwaar is de verantwoordelijkheid, die ik aanvaard door als Uw opvolger op te treden, maar nu Gijzelf mij Uwe plaats hebt waardig gekeurd, aanvaard ik mijne taak met vertrouwen, gesterkt door de overtuiging dat Gij met Uwe breede wetenschappelijke kennis en Uwe beproefde ondervinding mij Uwen raad niet zult onthouden. Moget Gij dan, nu Gij plaats gaat nemen in de rij van Utrecht's emeriti, die reeds zoovele beroemde en geliefde namen telt, nog vele jaren genieten van onverzwakte gezondheid en onverflauwde werkkracht en aldus in staat zijn aan den boom Uwer geheel vrije studie rijke vruchten te doen gedijen voor de rechtswetenschap in Nederland, die U onder hare beste beoefenaren rekent.

MIJNE HEEREN STUDENTEN!

Het is een gewichtig oogenblik in den ontwikkelingsgang der strafrechtswetenschap, waarop ik geroepen word U in hare beoefening voor te gaan. Nieuwe leeringen zijn voorgedragen, die aan veel wat tot voor kort onwrikbaar scheen, zijn hechtheid hebben ontnomen. De geheele toekomst van onze wetenschap als wetenschap des rechts schijnt in gevaar, en zij zal, naar het oordeel van enkelen, moeten worden opgenomen onder de leer der sociale hygiëne. Wie thans het strafrecht zal hebben voor te dragen, zal partij moeten kiezen in dien vaak met groote levendigheid gevoerden strijd en rekenschap moeten geven

van de opvatting, door hem gehuldigd. Ik wensch mij bij de behandeling van het strafrecht aan die verplichting niet te onttrekken, maar ik hoop daarbij niet te vergeten dat voor U kennis van de grondbeginselen en bepalingen onzer positieve wet hoofdzaak is en dat met U het strafrecht in de eerste plaats als rechtswetenschap behoort te worden behandeld.

Wellicht zijn er ook onder U, tot wie de dwaling reeds is doorgedrongen als zou aan het strafrecht, te midden van de andere deelen der rechtswetenschap, slechts eene ondergeschikte plaats toekomen. Aan hen antwoord ik, dat het strafrecht ook aan den meest tot spitsvondigheid neigenden jurist vraagstukken ter oplossing biedt, die zijne aandacht overwaard zijn, en wat de maatschappelijke beteekenis van het strafrecht aangaat mag worden herinnerd aan het klassieke antwoord, dat indertijd door MODDERMAN in het Verslag van de Eerste Kamer over het ontwerp-Wetboek van Strafrecht is opgenomen. Voor de practijk van het strafrecht is, al schijnt het velen dikwijls anders, grondige kennis van de theorie even noodig als voor elk ander deel der rechtspractijk. Ik heb zoo straks Uwe aandacht gevestigd op de taak van den advocaat in het strafproces. Tegenover hem staat de vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie, boven beiden de rechter. De eerste door het belang, dat hij vertegenwoordigt, geroepen om den schuldige te vervolgen, maar tevens den onschuldige te beschermen; partij in het strafproces, maar onpartijdig, omdat zijn partijzijn dat vordert; de laatste verplicht om na overweging van alles wat de schuld zou kunnen bewijzen of de onschuld mogelijk maakt, zijne uitspraak te geven en bij schuldigverklaring de straf te bepalen naar gelang van den ernst van het misdrijf en vooral naar den persoon van den dader.

Rechter, Openbaar Ministerie en Verdediging, zij vormen te zamen de drieëenheid, waarop het strafproces rust. Velen Uwer zullen geroepen worden een dezer functiën te vervullen; mijne taak is het U daartoe voor te bereiden. Ik hoop U daarbij de overtuiging te schenken, dat handhaving der maatschappelijke orde, erkenning van de rechten der gemeenschap aan eene eerbiediging van de individueele belangen niet in den weg staan en U te leeren begrijpen, dat eene krachtige repressie niet mag doen miskennen de waarheid van het woord, door SHAKESPEARE aan zijne PORTIA in den mond gelegd:

And earthly power doth then show likest God's
When mercy seasons justice.

Gaarne geef ik U daarbij de verzekering dat Gij ook buiten de uren aan de colleges gewijd mij bereid zult vinden U bij Uwe studiën tot steun te zijn, en dat het mij aan belangstelling voor uwen arbeid niet zal ontbreken. Wanneer Gij mij daartegenover uw vertrouwen wilt schenken, zal onze samenwerking kunnen komen ter eere van deze Universiteit en ten voordeele van ons Vaderland.

EXAMENS.

—

Uitslag der Examens, door de Faculteit der Wis- en Natuurkunde, en door die der Geneeskunde, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (Staatsblad No. 222), afgenomen in het studiejaar 1896—1897.

	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste Natuurkundig examen (Art. 4)	28	21	7
Tweede Natuurkundig examen (Art. 5). . . .	44	36	8
Theoretisch Geneeskundig examen, 1ste gedeelte (Art. 6)	39	32	7
Theoretisch Geneeskundig examen, 2de gedeelte (Art. 6)	22	18	4
Theoretisch examen in de Tandheelkunde (Art. 9)	3	3	0
Theoretisch Apothekers-examen (Art. 13) . . .	13	12	1
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	10	10	0
Totaal . .	159	132	27

Uitslag der Universiteits-Examens in het jaar 1896—1897.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Godgeleerdheid.			
Examen in de Hebreeuwsche Taal en Israëlietische Oudheden	32	28 (4 c. laude)	4
Candidaats-examen, 1ste gedeelte. . . .	41	40	1
» 2de »	42	36 (2 c. laude)	6
Doctoraal-examen	11	9 (1 c. laude)	2 [1])
Faculteit der Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	39	28	11
Doctoraal-examen Rechtswetenschap . .	31	22	9 [2])
Doctoraal-examen Staatswetenschap. . .	1	1	0

1) 1 op 't eerste, 1 op het tweede gedeelte.
2) 5 op het eerste gedeelte, 2 op het tweede gedeelte, 2 op het eerste en het tweede gedeelte.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Geneeskunde.			
Candidaats-examen	13	12 (1 c. laude)	1
Doctoraal-examen	13	10	3[1]
Faculteit der Wis- en Natuurkunde.			
Aanvullings-examen (Art. 86, Wet H. O.)			
Propaedeutisch examen voor de Geneeskunde	20	13	7
Candidaats-examen Wis- en Sterrekunde.	1	1	
» » » Natuurkunde			
» Scheikunde			
» Aard- en Delfstofkunde			
» Plant- en Dierkunde .			
» Artsenijbereidkunde .	1	1	
Doctoraal-examen Wis- en Sterrekunde.			
» » » Natuurkunde	1	1	
» Scheikunde	2	2	
» Aard- en Delfstofkunde			
» Plant- en Dierkunde .	1	1	
» Artsenijbereidkunde .	2	1	1
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (Art. 86, Wet H. O.	2	2	
Candidaats-examen Klassieke Letterkunde.	2	1 (1 c. laude)	1
» Nederlandsche Letterkunde	1	1	
» Wijsbegeerte. . . .			
Doctoraal-examen Klassieke Letterkunde.	1	1 (1 c. laude)	
» Nederlandsche Letterkunde	1	1	
Totaal . . .	258	212 (10 c. l.)	46

1) 2 op 't eerste, 1 op het tweede gedeelte.

PROMOTIËN OP PROEFSCHRIFT.

Godgeleerdheid	1	
Rechtswetenschap	6	(1 c. laude).
Staatswetenschap		
Geneeskunde	8	(5 c. laude).
Wis- en Sterrekunde		
Wis- en Natuurkunde		
Scheikunde	1	
Aard- en Delfstofkunde		
Plant- en Dierkunde		
Artsenijbereidkunde	1	
Klassieke Letterkunde	3	(2 c laude).
Nederlandsche Letterkunde	2	(1 c. laude).
Totaal	22	(9 c. laude).

PROMOTIËN OP STELLINGEN.

Rechtswetenschap	20
Staatswetenschap	
Totaal	20

PROMOTIËN HONORIS CAUSA.

Bij besluit van den Senaat van 20 Jan. 1897 werden honoris causa benoemd:

Tot doctor in de geneeskunde:

G. Jelgersma te Arnhem, en
W. H. Cox te Deventer.

Tot doctor in de aard- en delfstofkunde:

L. A. M. J. Dollo te Brussel.

NAMEN DER GEPROMOVEERDEN, TITELS DER PROEFSCHRIFTEN, DATUMS VAN VERDEDIGING, EN VERMELDING OF DE GRAAD „CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit der Godgeleerdheid.

5 Mei	1897.	**J. R. Callenbach,** JUSTUS HEURNIUS, eene bijdrage tot de geschiedenis des Christendoms in Ned. O. Indië.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Rechtswetenschap.

30 Sept.	1896.	**A. A. de Veer.** — Stellingen.
22 Oct.	»	**A. E. Schouten.** — Stellingen.
29 »	»	**C. de Wilde.** - Stellingen.
10 Nov.	»	**J. van Heerde.** — Stellingen.
24 »	»	**A. G. Æ. van Rappard.** — Stellingen.
24 »	»	**F. W. A. Engelmann,** Over de verplichtingen van den vervoerder van personen.
30 »	»	**S. J. van Zijst.** — Stellingen.
8 Dec.	»	**H. F. 's Jacob,** Staatsbemoeiing betreffende veefokkerij.
18 »	»	**A. A. van Teijlingen.** -- Stellingen.
26 Jan.	1897.	**F. L. A. Roeloffs Valk.** — Stellingen.
12 Febr.	»	**P. H. A. N. G. Lammers** — Stellingen.
26 »	»	**G. N. Bouma.** — Stellingen.
2 Maart	»	**M. Wijt, Wz.** — Stellingen.
2 »	»	**J. C. Astro,** Vervolging of uitlevering ter zake van buitenslands gepleegde misdrijven.
12 »	»	**W. H. M. Werker,** (met lof), De liquidatie der vennootschap onder firma.
4 Juni	»	**Æ. Mackay.** — Stellingen.
11 »	»	**C. E. A. van Till.** — Stellingen.
11 »	»	**H. E. E. Röell.** — Stellingen.
15 »	»	**F. L. G. Z. M. Vonk de Both.** — Stellingen.
22 »	»	**B. Gewin.** — Stellingen.
1 Juli	»	**E. F. M. Hanlo.** — Stellingen.

2 Juli 1897. **F. J. J. Cremers.** — Stellingen.
2 » » **W. C. P. Toewater.** — Stellingen.
6 » » **J. C. van Haeften.** — Stellingen.
9 » » **L. A. Micheels,** Iets over vergunningen van het Openbaar Gezag voor werken of ondernemingen van algemeen nut.
9 » » **A. Meijroos,** Onze Gemeente-Financiën.

Faculteit der Geneeskunde.

2 Dec. 1896. **L. J. F. Muskens,** (met lof), Over reflexen van de hartekamer op het hart.
11 » » **A. G. Olland,** (met lof), Invloed van het weer op het sterftecijfer.
17 » » **F. P. A. Muijsken,** (met lof), Serumtherapie tegen diphtherie.
17 » » **A. H. de Bruijn,** Eenige onderzoekingen over Formaline en Chinosol.
18 » » **C. de Haan,** (met lof), Over den aard der corynebacteriën die op de conjunctiva van den mensch voorkomen.
15 Jan. 1897. **F. J. A. J. Söhngen,** Fechner's kleuren en de dispersie in het oog.
20 » » **C. D. Cramer,** (met lof), Over de zoogenaamde thrombosine van Lilienfeld.
19 » » **M. J. de Wilde,** Eenige beschouwingen en onderzoekingen over kaas als voedingsmiddel.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Scheikunde.

8 Dec. 1896. **R. van der Laan,** Chemisch-physische onderzoekingen der melk.

Artsenijbereidkunde.

14 Dec. 1896. **R. J. L. H. Schoepp,** Het opsporen van antifebrine, exalgine, phenacetine en methacetine langs mikrochemischen weg.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Klassieke Letteren.

29 Oct. 1896.	**H. Cannegieter,** (met lof), De formis, quae dicuntur futuri exacti et conjunctivi perfecti formae syncopatae in-so-sim.
30 April 1897.	**C. L. Junglus,** (met lof), De vocabulis antiquae comoediae atticae quae apud solos comicos aut omnino inveniuntur aut peculiari natione praedita occurrunt.
8 Juli »	**W. van Dis,** De Choricii Gazaei genere dicendi.

Nederlandsche Letteren.

18 Dec. 1896.	**W. C. L. Bronsveld,** Het buitengewone Gezantschap van den Heer van Sommelsdijck bij den Koning van Frankrijk in de jaren 1625 en 1626.
9 Febr. 1897.	**W. F. Gombault,** (met lof), De Umlaut in Oudsaksiese en Oudnederfrankiese geschriften.

II. Staat der Rijks-Universiteit te Utrecht

Op 21 September 1897.

STAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

op 21 September 1897.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899; benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, N°. 11.

Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1905.

B. Reiger, benoemd bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, n°. 23, tot 30 Sept. 1903.

Mr. W. H. de Beaufort, benoemd bij Kon. besluit van 25 Mei 1894, n°. 39, tot 30 Sept. 1897.

Mr. J. G. Gleichman, benoemd bij Kon. besluit van 11 Oct. 1895, n°. 14, tot 30 Sept. 1901. [1])

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875 n°. 6, tot 30 Sept. 1897. [2])

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: J. J. P. Valeton, Jr.
Assessoren: Mr. J. baron d'Aulnis de Bourouill, Dr. C. H. H. Spronck, Dr. J. A. C. Oudemans, Dr. F. J. L. Krämer.
Secretaris van den Senaat: Dr. C. A. Pekelharing.
Archivàris van den Senaat: Dr. C. E. A. Wichmann.

1) Bij Kon. besluit van 18 Oct. 1897, werd aan Mr. Gleichman, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend en werd in diens plaats als Curator benoemd Jhr. Mr. J. Röell.

2) Bij Kon. besluit van 9 Aug. 1897, werd aan Mr. Baert, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend, en werd in diens plaats, met ingang van 1 Oct. 1897, benoemd Jhr. Mr. J. F. Hooft Graafland.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	Dr. J. J. P. Valeton, Jr.	Dr. J. M. S. Baljon.
Rechtsgeleerdheid:	Mr. W. L. P. A. Molengraaff.	Mr. J. baron d'Aulnis de Bourouill.
Geneeskunde:	Dr. S. Talma.	Dr. E. W. Rosenberg.
Wis- en Natuurk.:	Dr. W. Kapteijn.	Dr. H. Wefers Bettink.
Lett. en Wijsbeg.:	Dr. J. H. Gallée.	Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck.

HOOGLEERAREN [1].

Faculteit der Godgeleerdheid.

Dr. J. J. P. Valeton Jr. (8 Dec. 1877). De geschiedenis van den Israëlietischen Godsdienst, de Israëlietische letterkunde, de uitlegging van het Oude Testament.

Dr. G. H. Lamers (19 Juni 1883), vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874. De geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den Godsdienst, de zedekunde, de geschiedenis der leer aangaande God.

Dr. J. M. S. Baljon (9 Oct. 1895). De encyclopaedie der Godgeleerdheid, de Oud-christelijke letterkunde, de uitlegging van het Nieuwe Testament.

Dr. S. D. van Veen (28 Sept. 1896). De geschiedenis van het Christendom, de Christelijke archaeologie, de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken Godsdienst.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Mr. H. J. Hamaker (12 Dec. 1877). De encyclopaedie der rechtswetenschap, het internationale privaatrecht, het burgerlijk recht.

Mr. J. baron d'Aulnis de Bourouill (23 Maart 1878). De staatkundige geschiedenis, de statistiek, de staathuishoudkunde.

Mr. J. de Louter (18 Oct. 1879), vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877. De wijsbegeerte van het recht, het staatsrecht, het volkenrecht, het administratief recht.

Mr. W. L. P. A. Molengraaff (17 April 1885). Het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering.

Mr. J. C. Naber (21 Sept. 1885). Het romeinsche recht, de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

Mr. D. Simons (15 Oct. 1897), Het strafrecht, de strafvordering.

1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdings-redevoering of publieke les, en de vakken, hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad No. 102) of bij hunne benoeming opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

Faculteit der Geneeskunde.

Dr. T. Halbertsma (15 Oct. 1867), vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866. De verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Dr. S. Talma (6 Oct. 1876). De geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer, de propaedeutische kliniek.

Dr. G. van Overbeek de Meijer (14 Dec. 1877). De gezondheidsleer, de geneeskundige politie, de gerechtelijke geneeskunde.

Dr. H. Snellen (15 Dec. 1877). De oogheelkunde.

Dr. C. A. Pekelharing (21 Sept. 1881). De weefselleer en de physiologische scheikunde.

Dr. C. H. H. Spronck (24 Sept. 1888). De ziektekunde, de ziektekundige ontleedkunde.

Dr. E. W. Rosenberg (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat sinds 2 Oct. 1876. De ontleedkunde.

Dr. A. Narath (14 April 1896). De heelkunde.

Dr. H. Zwaardemaker, Cz. (24 Sept. 1897). De physiologie.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Dr. E. Mulder (4 Dec. 1868). De organische scheikunde.

Dr. J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; 24 Jan. 1876). De sterrekunde.

Dr. H. C. Dibbits (23 Juni 1876). De anorganische scheikunde.

Dr. H. Wefers Bettink (15 Dec. 1877). De artsenijbereidkunde, de toxicologie.

Dr. W. Kapteijn (16 Febr. 1878). De integraalrekening, de theorie der functiën, de waarschijnlijkheidsrekening, de hoogere stelkunde.

Dr. C. E. A. Wichmann (22 Maart 1879). De geologie, de mineralogie, de palaeontologie, de kristallographie.

Dr. A. A. W. Hubrecht (20 Sept. 1882). De zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.

Dr. V. A. Julius (27 Sept. 1888). De mathematische natuurkunde, de theoretische mechanica.

Dr. F. A. F. C. Went (21 Sept. 1896). De botanie.

Dr. W. H. Julius (17 Oct. 1896). De proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde, de meteorologie.

Dr. J. de Vries (27 April 1897). De synthetische, de analytische, de beschrijvende meetkunde, en de differentiaalrekening.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Dr. H. van Herwerden (28 Oct. 1864). De Grieksche taal en letterkunde, de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. J. H. Gallée (22 Sept. 1882). Het Gothisch, de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder, het Angelsaksisch en Middel-Hoogduitsch.

Dr. M. Th. Houtsma (14 Mei 1890). De Hebreeuwsche letterkunde, de Israëlietische oudheden.

Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck (6 Oct. 1890), vroeger te Groningen sinds 7 Mei 1863. De geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica, de zielkunde.

Dr. J. van der Vliet (18 Sept. 1891). De Latijnsche taal en letterkunde, de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst, het Sanskriet.

Dr. F. J. L. Krämer (22 Sept. 1893). De algemeene geschiedenis, de politische aardrijkskunde, de vaderlandsche geschiedenis.

Dr. G. Kalff (18 Maart 1896). De Nederlandsche taal en letterkunde, het Middel-Nederlandsch.

OUD-HOOGLEERAREN.

Volgens Art. 58, Wet H. O.

Dr. N. Beets, geb. 13 Sept. 1814; Mr. B. J. Lintelo Baron de Geer, geb. 12 Dec. 1816; Dr. J. I. Doedes, geb. 20 Nov. 1817; Dr. C. M. Francken, geb. 7 Dec. 1820; Dr. J. A. Wijnne, geb. 4 Dec. 1822; Dr. N. W. P. Rauwenhoff, geb. 6 Juli 1826.

Volgens Art. 51, 3de al., Wet H. O.

Mr. H. P. G. Quack, geb. 2 Juli 1834; Dr. W. Koster, geb. 24 Oct. 1834; Dr. A. L. S. Gusserow, geb. 18 Juli 1836; Mr. C. Pijnacker Hordijk, geb. 13 April 1847; Dr. A. von Eiselsberg, geb. 31 Juli 1860; Dr. C. H. C. Grinwis, geb. 9 Maart 1831; Dr. C. Winkler, geb. 25 Febr. 1855; Mr. M. S. Pols, geb. 28 Oct. 1831; Dr. Th. W. Engelmann, geb. 14 Nov. 1843.

HOOGLEERAAR-TITULAIR.

Art. 112, Wet H. O.

Dr. J. P. Th. van der Lith, geb. 19 Sept. 1814.

HOOGLEERAREN aan de instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

Dr. T. Cannegieter (18 Nov. 1878). De leerstellige Godgeleerdheid, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen, het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

Dr. E. H. van Leeuwen (21 Jan. 1887). De bijbelsche Godgeleerdheid, de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen, de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67, en 13 Oct. 1877, n°. 3). De physische diagnostiek, oefeningen in het gebruik van den keelspiegel, de kliniek der keelziekten, de chemische diagnostiek, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz (benoemd bij Kon. besluit van 21 Sept. 1877, n°. 4). De tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877, n°. 23). De verbandleer, de operatieve chirurgie.

Dr. G. C. J. Vosmaer (benoemd bij Kon. besluit van 14 Febr. 1895, n°. 34). De zoölogie.

PRIVAATDOCENTEN.

(Toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken).

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521). Het notariaat en het fiscaal recht

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578). De palaeontologie; en (beschikking van 31 Mei 1888, n°. 1611) de mineralogie en de geologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301). De archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443). De oorheelkunde.

Dr. L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005). De Hoogduitsche taal en letterkunde.

Dr. M. Snellen (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878). De meteorologie, het aardmagnetisme.

Dr. G. J. D. Mounier (beschikking van 6 Oct. 1890, n°. 3687). De mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

Dr. M. L. Gutteling (beschikking van 16 Maart 1892, n°. 1736°). De leer der huidziekten en syphilis.

Dr. J. J. Couvée (beschikking van 12 Dec. 1894, n°. 6844). De qualitatieve analytische scheikunde, het onderzoek van voedingsmiddelen en andere handelswaren.

Mr. S. R. Steinmetz (beschikking van 14 Febr. 1895, n°. 647.) De ethnologie.

Dr. H. Snellen Jr. (beschikking van 28 Febr. 1895, n°. 988). De oogheelkunde.

Mr. C. L. Kooiman (beschikking van 2 April 1895, n°. 1618). Het Romeinsche recht.

Dr. H. van Gelder (beschikking van 28 Mei 1896 n°. 3172 O.). De oude geschiedenis.

Dr. H. W. F. C. Woltering (beschikking van 7 Aug. 1896 n°. 4818 O.). De algemeene therapie der inwendige ziekten.

Dr. W. A. Boekelman (beschikking van 14 Oct. 1896 n°. 6119 O.). Propaedeutische Klinische Wetenschappen.

Dr. F. Buitenrust Hettema (beschikking van 23 Nov. 1896 n°. 7123 O.) De Friesche taal en letterkunde.

Dr. H. Buringh Boekhoudt (beschikking van 5 Jan. 1897 n°. 8154 O.). De psychiatrie en de leer der zenuwziekten. [1])

ASSISTENTEN bij de

Physiologie en Histologie .	W. Middelveld Viersen (1 Jan. 1893).
	W. J. de Wilde (1 Jan. 1892).
Anatomie.	W. van Hamme (16 Oct. 1896).
	G. van Gangelen (1 Jan. 1897).
Pathologie	B. Borneman (1 Jan. 1897).
Medische Kliniek	Dr. W. A. Boekelman (1 Juli 1895).
Medische Polikliniek . . .	Dr. H. W F. C Woltering (31 Dec. 1895).
Chirurgie.	1ste assistent: M. C Cartier van Dissel (1 Oct. 1894).
	2de assistent: D B. Boks (1 Oct. 1894).
Chirurgische Polikliniek .	H. A. Laan (1 Jan 1897).
Gynaekologie en Obstetrie .	1ste assistent: P. Timmermans (27 Dec. 1893).
	2de assistent: J. K. van den Brink (1 Juni 1897).
	3de assistent: H. J. J. B. Franke (20 Juni 1896).
Gezondheidsleer.	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
Oogheelkunde	Dr. J. P. van der Brugh (1 Jan. 1897).

1) Bij beschikking van 9 Oct. 1897 No. 665 O. werd de toelating van Dr. Buringh Boekhoudt, op diens verzoek, ingetrokken.

Tandheelkunde.	P. J. J. Coebergh (1 Mei 1895).
	S. Blauw, C. C. Kaijser (onbezoldigd) (1 Mei 1897).
Natuurkunde	N. G. van Huffel (1 Oct. 1894).
	F. L. Bergansius (27 Febr. 1897).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	A. W. K. de Jongh (29 Jan. 1896).
Scheikunde (Sterrebosch) .	Dr. A. Smits (24 April 1894).
Pharmacie	1ste assistent: J. van Eijk (27 Dec. 1893).
	2de assistent: W. P. H. van den Driessen Mareeuw (8 Maart 1894).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer (1 Jan. 1889).
Botanie	L. S. Schouten (31 Dec. 1895).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
H. C. Top (7 December 1893).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministerieële beschikking van 16 Maart 1889, n°. 750).
P. J. D. van Dokkum, *1ste Conservator.*
Dr. J. Alblas, *2de Conservator.*
J. D. C. van Dokkum, *Amanuensis.*
G. H. B. Hogewind, *assistent-amanuensis* (tijdelijk) 26 Juni 1896.
G. A. Nagtegaal, *Bewaarder.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. Dr. E. W. Rosenberg, *Directeur.*
I. L. A. Issels, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Prof. Dr. C. A. Pekelharing, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. Dr. C. H. H. Spronck, *Directeur.*

Hygiënisch Laboratorium „Sterrebosch

Prof. Dr. G. van Overbeek de Meijer, *Directeur.*
. . . . . . , *Amanuensis.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. Dr. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
Dr. G. C. J. Vosmaer, *Adsistent.*
J. G. de Groot, *Custos, tevens Conservator.*
J. P. Dreckmeijer, *Assistent-Conservator.*

Physisch Laboratorium.

Prof. Dr. W. H. Julius, *Directeur.*
M. P. Filbri, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. Dr. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zaanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. Dr. H. C. Dibbits, *Directeur.*
J. W. de Groot, *Amanuensis.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. Dr. H. Wefers Bettink, *Directeur.*
P. N. van Eck, *Amanuensis.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. Dr. F. A. F. C. Went, *Directeur.*
J. K. Budde, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. Dr. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
Dr. A. A. Nijland, *Observator.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. Dr. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(In art. 7 van het Koninklijk Besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschikste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Academisch klinisch onderwijs).

J. A. Wijnhoff, *arts, Directeur-Geneesheer.*
Dr. K. F. Wenckebach, *arts, tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
A. H. Schmidt, *arts, Assistent-Geneeskundige.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. C. Leusden, *tweede Apotheker.*
J. J. Wesselman, *Oeconoom.*
Mej. E. M. Utermöhlen, *Directrice der verpleging.*
Mej. C. S. Jurrjens, *Hoofdverpleegster (Mannen).*
Mej. M. J. T. A. Bouret, *Hoofdverpleegster (Vrouwen).*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
B. van Delden, *eerste Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders.

Prof. Dr. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. H. Snellen Jr., *Arts, Plaatsvervangend Geneesheer-Directeur.*
Dr. J. P. van der Brugh, *Arts.*
Dr. W. T. de Vogel, *Arts.*
Dr. W. Mündler.
Dr. L. J. Lans, *Arts.*
Dr. E. R. Williams.

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Hoofd-Directeur.*
E. L. Olland, *Secretaris.*
Dr. H. Ekama, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
Dr. W. van Bemmelen, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
P. F. Baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
M. E. B. I. Kluit, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
G. F. C. Zaalberg, *Observator.*
L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*
A. E. Arkenhout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*
A. A. van 't Zandt, *Concierge.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XXI M. Septembris Anni MDCCCXCVII usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCVIII

RECTORE MAGNIFICO

JOSUA JOANNE PHILIPPO VALETON JR.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

J. M. S. Baljon Encyclopaediam Theologiae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam canonis et textus N. T. tractabit die saturni hora XI.

S. D. van Veen Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die iovis hora IX.
Historiam Christianismi tradet die lunae hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die martis hora IX.

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus iovis et veneris hora XII;
Ius civile exponet diebus mercurii, iovis et veneris hora XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die martis hora X.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani historiam et institutiones tradet diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI. Adhibebitur Mispoulet, Textes de droit romain.
Ius pignorum secundum Pandectas candidatis exponet ternis horis, quae postea indicabuntur.
Lectiones de jure criminali et de methodo procedendi in causis criminalibus postea indicabuntur.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

C. L. Kooiman, Iuris Doctor, Ius Romanum docendi in Universitate Rheno-Traiectina venia impetrata,
Ius hereditarum Romanum docebit horis postea indicandis vel si id malent auditores ad ommes; Institutionum partes exercitationes moderabitur.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;
Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;
Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

J. A. C. Oudemans docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;
Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;
Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, horis auditoribus commodis;
Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae hora XI et mercurii hora I.
Astronomiam practicam, diebus lunae et martis hora I;
Methodum quadratorum minimorum, horis auditoribus commodis.
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;
Chemiam theoreticam, in provectiorum usum, die martis hora IX;
Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XXI M. Septembris Anni MDCCCXCVII usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCVIII

RECTORE MAGNIFICO

JOSUA JOANNE PHILIPPO VALETON JR.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

J. M. S. Baljon Encyclopaediam Theologiae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam canonis et textus N. T. tractabit die saturni hora XI.

S. D. van Veen Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die iovis hora IX.
Historiam Christianismi tradet die lunae hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die martis hora IX.

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus iovis et veneris hora XII;
Ius civile exponet diebus mercurii, iovis et veneris hora XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die martis hora X.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani historiam et institutiones tradet diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI. Adhibebitur Mispoulet, Textes de droit romain.
Ius pignorum secundum Pandectas candidatis exponet ternis horis, quae postea indicabuntur.
Lectiones de jure criminali et de methodo procedendi in causis criminalibus postea indicabuntur.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

C. L. Kooiman, Iuris Doctor, Ius Romanum docendi in Universitate Rheno-Traiectina venia impetrata,
Ius hereditarum Romanum docebit horis postea indicandis vel si id malent auditores ad ommes; Institutionum partes exercitationes moderabitur.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;
Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;
Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

J. A. C. Oudemans docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;
Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;
Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, horis auditoribus commodis;
Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae hora XI et mercurii hora I.
Astronomiam practicam, diebus lunae et martis hora I;
Methodum quadratorum minimorum, horis auditoribus commodis.
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;
Chemiam theoreticam, in provectiorum usum, die martis hora IX;
Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XXI M. Septembris Anni MDCCCXCVII usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCVIII

RECTORE MAGNIFICO

JOSUA JOANNE PHILIPPO VALETON JR.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo die martis hora X;
Doctrinam morum die mercurii hora XI.

J. M. S. Baljon Encyclopaediam Theologiae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II;
Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam canonis et textus N. T. tractabit die saturni hora XI.

S. D. van Veen Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die iovis hora IX.
Historiam Christianismi tradet die lunae hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die martis hora IX.

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus iovis et veneris hora XII;
Ius civile exponet diebus mercurii, iovis et veneris hora XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die martis hora X.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani historiam et institutiones tradet diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI. Adhibebitur Mispoulet, Textes de droit romain.
Ius pignorum secundum Pandectas candidatis exponet ternis horis, quae postea indicabuntur.
Lectiones de jure criminali et de methodo procedendi in causis criminalibus postea indicabuntur.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

C. L. Kooiman, Iuris Doctor, Ius Romanum docendi in Universitate Rheno-Traiectina venia impetrata,
Ius hereditarum Romanum docebit horis postea indicandis vel si id malent auditores ad ommes; Institutionum partes exercitationes moderabitur.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;
Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;
Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

J. A. C. Oudemans docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;
Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;
Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, horis auditoribus commodis;
Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae hora XI et mercurii hora I.
Astronomiam practicam, diebus lunae et martis hora I;
Methodum quadratorum minimorum, horis auditoribus commodis.
Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;
Chemiam theoreticam, in provectiorum usum, die martis hora IX;
Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

Chemiam practicam docebit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Chemiam pharmaceuticam docebit die iovis hora XI, die veneris hora IX et die saturni hora IX;
Toxicologiam, die martis hora XI;
Pharmaciam (medicamenta quae dicuntur simplicia et galenica) die mercurii hora XI, die iovis hora IX et die veneris hora I;
Capita selecta in provectiorum usum, hora auditoribus commoda.
Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

W. Kapteijn docebit: Calculum integralem, diebus martis et mercurii hora IX;
Theoriam functionum, diebus iovis et veneris hora IX;
Algebram superiorem diebus martis et mercurii hora I.

C. E. A. Wichmann docebit: Mineralogiam generalem, diebus veneris et saturni hora X;
Geologiam generalem, die lunae hora I et die saturni hora XI;
Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV.
Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. W. Hubrecht docebit: Zoologiam et Anatomiam comparatam diebus iovis hora III et veneris hora XI;
Exercitationibus zootomicis praesidebit adjuvante Lectore G. C. J. Vosmaer die iovis X—XII et I—III;
Exercitationes microscopicas et embryologicas in candidatorum usum moderabitur diebus lunae et mercurii horis I—IV, saturni horis IX—IV;
Capita selecta in provectiorum usum die martis horis X—XII;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Mechanicam theoreticam et Physicam mathematicam docebit diebus martis et mercurii hora X, diebus iovis et veneris horis X et XI.

F. A. F. C. Went docebit: Botanicam generalem diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Botanicam specialem diebus martis et mercurii hora VIII.
Capita selecta in provectiorum usum, horis auditoribus commodis.
Exercitationibus microscopicis praeerit diebus luuae, martis, mercurii et veneris horis II—IV.
Exercitationes microscopicas in pharmaceuticae studiosorum usum, moderabitur die lunae horis I—IV.
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

W. H. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercuri hora XI;
Capita selecta Physicae experimentalis exponet die veneris hora XI;
Exercitationibus practicis propaedeuticis praeerit diebus et horis postea indicandis;
Exercitationes practicas iis moderabitur qui ad candidati gradum adspirant, diebus martis et mercurii horis postmeridianis.
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

J. de Vries docebit: Geometriam descriptivam, diebus lunae, iovis et veneris hora I;
Geometriam projectivam, die lunae hora II et die saturni hora XI;

Geometriam differentialem, diebus martis et mercurii hora XI.

G. C. J. Vosmaer, Zoologiae Lector, de Animalibus parasiticis hominis aget die martis hora I.

Exercitationes microtechnicas in candidatorum usum moderabitur horis et diebus candidatis commodis.

J. Lorié, Math, Mag., Phil. Nat. Doctor, Geologiam et Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Geologiam Neerlandiae docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestrem in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. J. D. Mounier, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, doctrinae de vitae cautione theoriam mathematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit;

Theoriam mathematicam praemiorum et calculum reservati, die saturni horis X et I:

Calculum probabilitatis et Statisticam mathematicam ratione habita applicationis ad vitae cautiones, die saturni hora VIII;

Capita selecta theoriae provectioris cautionis vitae, reservationem periclitandi c. a. die saturni hora IX.

J. J. Couvée, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, chemiam analyticam qualitativam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata docebit:

Chemiam analyticam qualitativam, die mercurii hora I;

Experimenta de alimentis ceterisque mercibus instituet, die veneris hora X.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de litteris Graecis habebit diebus lunae, martis et mercurii hora X, interpretaturus Aristophanem et Thucydidis locos selectos;

Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;

Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;

Candidatis Palaeographiam et alia tradet, die mercurii hora I—II, die iovis horis I—II;

Cum provectioribus cursorie et critice leget Lucianum, ad novissimam Sommerbrodtii editionem Berolinensem a. 1886—1896; praeterea Lysiam ad editionem tertiam Cobeti, quam curavit Hartman.

I. H. Gallée Grammaticae comparativae elementa tradet die mercurii hora III.

Linguam Goticam die lunae horis II et III;

Grammaticam tradet die lunae hora I, die mercurii hora I;

Linguam Theodiscam medii aevi (W. Braune Althochd. Lesebuch), die iovis hora I;

Lectionis de Litteris Anglo-Saxonicis habebit die iovis hora II;

Historiam litterarum Theodiscarum medii aevi exponet die mercurii hora II.

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris Veteris Testamenti interpretabitur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae et martis hora X;

Lectiones de litteris Neo-hebraicis habebit die mercurii hora X;

Linguae Arabicae elementa docebit die saturni horis X et I;

Capita selecta e litteris orientalibus tractabit cum provectioribus hora postea indicanda.

B. H. C. K. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II.
Psychologiam, die veneris hora I;
Historiam Philosophiae antiquae, die saturni horis I et II.

J. van der Vliet disseret de Ciceronis vita et scriptis die martis hora I et die iovis hora X;
Grammaticam latinam historicam tradet die saturni hora XI;
Artem palaeographicam docebit die mercurii hora II;
Candidatis artem metricam exponet die mercurii hora III;
Antiquitates Romanas docebit die iovis hora XI;
Elementa linguae Sanscriticae docebit die martis hora II et iovis hora IX.

J. van der Vliet et J. C. Naber praeerunt disputationibus sermone Latino habendis diebus et horis postea indicandis.

F. J. L. Krämer Historiam antiquam docebit diebus lunae et martis hora IX, die veneris hora XI, tractaturus historiam Romanam saeculi quinti ab urbe condita;
Historiam recentiorem exponet die martis hora X, die veneris horis IX et X, imprimis historiam Europaeam inde a saeculo duodevicesimo ineunte;
Historiam patriae eorundem temporum tradet post ferias hiemales die martis hora XI;
Geographiam politicam docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

G. Kalff Linguae Neerlandicae medii aevi elementa tironibus exponet diebus martis et mercurii hora I, (Adhibebitur: Mittelniederländische Grammatik von Dr. J. Franck);
Poema quod inscribitur Van den VII Vroeden van Rome cum provectioribus leget die iovis hora IX;
Vondelii Joseph in Dothan explicabit die mercurii hora II;
Historiam linguae Neerlandicae tractabit die martis hora II;
Historiam litterarum Neerlandicarum tradet die iovis horis X et XI;
Exercitationes palaeographicas moderabitur die saturni hora XI (Adhibebitur: Geschiedenis der Nederl. Letterkunde door Ten Brink en Unger).

L. J. Morell, Litt. Hum. Doct., Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex Archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

L. Wirth. Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiae litterarum Germanicarum Reformationis saeculo partem secundam enarrabit diebus et horis postea indicandis.

S. R. Steinmetz, Iuris Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Ethnologiam docendi venia impetrata, principia Sociologiae tractabit hora auditoribus commoda.

H. van Gelder, Litt. Class. Doct., docendi venia impetrata, historiam graecam enarrabit inde a belli Thebaïci initio die lunae horis I--III;
Geographiae antiquae capita selecta tractabit die iovis hora IX.

F. Buitenrust Hettema, Litt. Neerland. Doctor, docendi venia impetrata, tractabit poetam Gijsbert Japiks, praeterea J. H. Halbertsma philologum die mercurii hora XI;
Capita selecta e legibus antiquis frisicis die mercurii hora I.

— — — -

In Facultate Medica.

T. Halbertsma Theoriam artis obstetriciae docebit die mercurii hora I;
Exercitationes clinicas in arte obstetricia et gynaecologia moderabitur et policlinico gynaecologico praeerit diebus lunae et veneris horis I—III;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et mercurii hora IX;
Clinicen propaedeuticam docebit una cum Vir. Doct. W. A. Boekelman horis postea indicandis;
Exercitationis clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora X.

G. van Overbeek de Meijer Hygienen et Politiam medicam docebit die martis hora II dimidiata et die saturni hora II dimidiata;
Medicinam forensem docebit die iovis hora II dimidiata;
Exercitationes bacteriologicas aliis duodenis per alium mensem commilitonibus moderabitur diebus lunae, mercurii et saturni horis II—IV.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni hora X et XI;
Operationibus ophthalmiatricis praeerit qualibet oblata occasione.
Insuper Medicinae Candidatis in Nosocomio ophthalmologico patebunt Exercitationes clinicae, ophthalmoscopicae et microscopicae, priores semestris die iovis hora III.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;
Chemiam physiologicam docebit die mercurii hora X et XI;
Exercitationes microscopicas moderabitur diebus lunae, martis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus mercurii et iovis horis II—IV.

C. A. Pekelharing et ...... experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit diebus martis et saturni hora IX;
Anatomen pathologicam exponet die veneris horis III et IV, die saturni hora XI;
Sectionibus cadaverum praeerit quotidie hora XI;
Exercitationes pathologicas moderabitur diebus lunae, mercurii et saturni horis III—V;
Indagationibus pathologicis provectiorum quotidie praeerit.

E. W. Rosenberg Anatomen tam systematicam, quam topographicam, docebit die martis hora XI, die mercurii hora IX, die iovis hora X, die veneris hora IX;
Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV;
Embryologiam docebit die veneris hora I.

A. Narath Clinicen chirurgicam moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis XI—I;
Policlinico chirurgico, in provectiorum usum, praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora X.

Lectiones de physiologia postea indicabuntur.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit diebus lunae, martis et veneris hora II.
Pharmacognosin die martis hora X, die iovis hora IX et die saturni hora X;
Chemiam diagnosticam, die veneris hora IX;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit diebus lunae, mercurii, iovis et saturni hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbis dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX;
Operationes odontiatricas in vivo et in ore facticio demonstrandas curabit atque discentium exercitia moderabitur diebus lunae, mercurii et veneris horis I—IV, diebus martis et iovis horis IX—XII;
In laboratorio technico sub eiusdem auspiciis studiosis se exercendi quotidie patebit occasio; die autem saturni horis IX—XII;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die martis hora vespertina VII, iis autem qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die veneris hora vespertina VII.

J. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet. Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur, die martis horis III—V et die iovis horis III—V;
Cliniceen propaedeuticam chirurgicam docebit die mercurii hora III;
Cliniceen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit hora postea indicanda.

A. Huysman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Otiatriam docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora IX;
Operationes instituet qualibet oblata occasione.

M. S. Gutteling Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina Dermatologiam docendi venia impetrata, Dermatologiam docebit die veneris hora IX.

H. Snellen, Jr. Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina ophthalmiatriam docendi venia impetrata, operationibus in cadavere ophthalmiatricis praeerit die veneris hora III.

H. W. F. C. Woltering Medicinae Doctor, docendi venia impetrata, therapiam generalem docebit die saturni hora X.

W. A. Boekelman, Medicinae Doctor, docendi venia impetrata Cliniceen propaedeuticam docebit diebus lunae, veneris et saturni hora IX.

H. Buringh Boekhoudt, Medicinae Doctor, docendi venia impetrata, lectiones habebit de Psychiatria die lunae hora IV dimidiata.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor;
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;
Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die mercurii hora III et veneris hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die veneris hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformafa Nederlandica Professor
Theologiam Biblicam tractabit die mercurii hora X, die saturni hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die mercurii hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ab hora X ad horam IV unicuique patebit, praeterquam mensibus hibernis Novembri et sequentibus ad Februarium exeuntem, cum ab hora X ad III, et feriis cum ab hora I ad horam III aditus erit.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die mercurii et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM HYGIENICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Gedurende het studiejaar 1896—1897.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT DER Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	TOTAAL.
Eerste	52	41	36	26	7	162
Tweede	38	12	53	14	8	125
Derde	50	16	34	10	5	115
Vierde	21	7	49	12	3	92
Vijfde	22	3	33	10	5	73
Zesde.	7	4	20	5	4	40
Zevende.	1	1	25	4	2	33
Achtste		1	17	8	1	27
Negende.	1		6			7
Tiende			2	1		3
Elfde.			3			3
Twaalfde						
Dertiende			3			3
Totaal	192	85	281	90	35	683
Volledig onderwijs .	192	85	281	90 [4]	35 [6]	683
2 lessen.			21 [2]			21
1 les.			9 [3]	15 [5]	3 [7]	28
Algemeen totaal . .	192 [1]	85	311	105	37	732

1) Waaronder 14 Duitschers en Hongaren.
2) „ 1
3) „ 2
4) „ 10 } 21 Dames.
5) „ 3
6) „ 3
7) „ 2

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1897 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1897.
Theologanten	192	 194
Juristen	86	 174
Medici	311	 330
Philosophen	105	 112
Litteratoren	38	 39
	732	849

Vervolg op het Album Academicum.

a. SERIES PROFESSORUM. [1])

FREDERICUS AUGUSTUS FERDINANDUS CHRISTIANUS WENT natus d. XVIII m. Jun. a. MDCCCLXIII Amstelodami, Doctor artis botanicae et zoologicae in Academia Amstelodamensi creatus d. II. m. Oct. a. MDCCCLXXXVI, magister extra ordinem creatus in schola ciuica maiore, quae Dordraci est m. Sept. a. MDCCCLXXXVII quo munerefunctus est usque ad m. Mart. a. MDCCCLXXXVIII, magister ordinarius in gymnasio Hagaecomitensi a. m. April. a. MDCCCLXXXIX usque ad m. Febr. a. MDCCCXCI, praefectus officinae chemicae cannae sacchari morbis inquirendis destinatae in oppido Kagok-Tegal insulae Jauae occidentalis a. m. Jun. MDCCCXCI usque ad m. Jun. a. MDCCCXCVI, professor artis botanicae creatus d. XVIII m. Mai a. MDCCCXCVI. Munus auspicatus est habita oratione: *Botanische problemen der laatste 15 jaren.*

SIETSIUS DOUWESIUS VAN VEEN natus in uico de Lemmer Frisiae d. VII a. MDCCCLVI, doctor Theologiae creatus in Academia Ultraiectina d. XV m. Jun. a. MDCCCLXXXVIII, verbi diuini interpres in pago Molkwerum a. d. XVIII m. Sept. a. MDCCCLXXXI usque ad d. XVII m. Aug. a. MDCCCLXXXIV, deinde in pago Rijperkerk a. d. XXIV m. Aug. a. MDCCCLXXXIV usque ad. d. III m. Mai a. MCCCLXXXVI, deinde in pago Dedemsvaart a. d. IX m. Mai MCCCLXXXVI usque ad d. VII m. Sept. a. MDCCCLXXXVII, deinde Groningae a. d. XI m. Sept. a. MDCCCLXXXVII usque ad d. X m. Mai a. MDCCCXCVI, deinde Roterodami a. d. XVII m. Mai eiusdem anni usque ad. d. XXVII m. Sept. eiusdem anni, creatus professor Theologiae ad docendam historiam christianae religionis, historiam dogmatum christianorum nec non archaeologiam christianam d. VI m. Aug. a. MDCCCXCVI. Auspicatus est munus d. XXVIII m. Sept. a. MDCCCXCVI habita oratione: *Het Academisch Onderwijs in de Geschiedenis van het Christendom.*

GUILIELMUS HENRICUS JULIUS natus Zutphaniae d. IV m. Aug. a. MDXXXLX, creatus doctor artium mathematicae et physicae in Universitate Ultraiectina d. X m. Febr. a. MDCCCLXXXVIII, adiutor professoris artis physicae a. m. Nov. a. MDCCCLXXXII usque ad m. Dec. MDCCCXC, magister artis physicae et chemicae in schola ciuica uespertina quae est Ultraiecti a. m. Oct. a. MDCCCLXXXVIII usque ad

1) Vg. Jaarboek 1892–1893 bladz. 88–90 1894–1895 bladz. 98.

m. Dec. a. MDCCCXC, creatus extra ordinem professor artis physicae n Universitate Amstelodamensi, quod munus auspicatus est d. XVII m. Oct. a. MDCCCXCVI habita oratione: *De methoden van onderzoek in de Natuurkunde.* Inde Ultraiectum vocatus professor artis physicae, geographiae physicae et meteorologiae, quod munus auspicatus est habita oratione: *Kritiek in de natuurkunde.*

JANUS DE VRIES natus Kalendis Martiis a. MDCCCLVIII Amstelodami, discipulus scholae realis quae Dusseldorfiae est ab a. MDCCCLXXI usque ad a. MDCCCLXXVI, quam scholam reliquit accepto diplomate absolutorio, discipulus Universitatis Amstelodamensis ab a. MDCCCLXXVI usque ad a. MDCCCLXXX, doctor artium mathematicae et physicae renuntiatus die II m. Jul. a. MDCCCLXXXI, magister in gymnasio et schola ciuica maiore, quae Campenii sunt ab a. MDCCCLXXX usque ad a. MDCCCXCII, magister in schola ciuica maiore, quae Harlemi est ab a. MDCCCXCII usque ad a. MDCCCXCIV, magister in Schola Polytechnica, quae est Delphis Batauorum ab a. MDCCCXCIV usque ad a. MDCCCXCVII, creatus professor in Universitate Ultraiectina ad docendam artem mathematicam syntheticam, analyticam, descriptoriam et differentialem d. XX m. Febr. a. MDCCCXCVII, quod munus auspicatus est d. XXVII m. April a. MDCCCXCVII oratione habita: *De meetkunde van het aantal.*

HENRICUS ZWAARDEMAKER C. f. natus Harlemi d. X m. Mai a. MDCCCLVII, prosector anatomiae pathologicae in Universitate Amstelodamensi ab a. MDCCCLXXIX usque ad a. MDCCCLXXXII, ordini medicorum militarium in exercitu Nederlandico adscriptus a. MDCCCLXXXII, doctor artis medicae in Universitate Amstelodamensi renuntiatus d. XXI m. Dec. a. MDCCCLXXXIII, adiutor professoris Physiologiae in Universitate Amstelodamensi ab a. MDCCCLXXXIII usque ad a. MDCCCLXXXV magister in schola publica veterinaria ab a. MDCCCLXXXVI usque ad a. MDCCCLXXXVIII, magister in schola medica militari ab a. MDCCCLXXXVIII usque ad a. MDCCCXCVII, creatus professor physiologiae in Universitate Ultraiectina d. XVII m. Aug. a. MDCCCXCVII, quod munus auspicatus est eodem anno d. XXIV m. Sept. habita oratione: *Over spraakgeluiden.*

DAVID SIMONS natus d. III m. Nov. a. MDCCCLX Hagae comitis, relatus in Album Academicum Universitatis Leidensis a. MDCCCLXXIX, doctor iuris in eodem Universitate creatus defenso specimine inaugurali c. t.: *De vrijheid van drukpers in verband met het Wetboek van Strafrecht,* iuratus patronus causarum et procurator in Judicio Amstelodamensi Maiore nec non in Judicio regionali, quae Amstelodami sunt d. XVII m. Jan. a. MDCCCLXXXIV, creatus professor iuris ad docendam iuris poenalis doctrinam d. II m. Aug. MDCCCXCVII, quod munus auspicatus est d. XV m. Oct. eiusdem anni oratione habita: *De verdediging in het strafproces.*

b. NAAMLIJST

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN STUDENTEN,

In den Cursus 1896—1897. [1]

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1896.				
16 Sept.	P. de Beaufort.	J.	1878	Doorn.
»	G. W. Kobus.	Th.	1876	Lochem.
»	F. J. van Lanschot.	J.	1875	's Hertogen-bosch.
»	W. van Hoogenhuijze.	J.	1877	Semarang.
»	G. J. Fabius.	J.	1877	Utrecht.
»	C. R. A. Eijsvogel.	J.	1875	Rotterdam.
»	S. M. Moevel.	M.	1877	Breda.
»	P. H. van Meerkerken.	L.	1877	Middelburg.
»	P. H. van der Leeuw.	M.	1878	Utrecht.
»	A. J. S. van Lier.	J.	1874	Utrecht.
»	I. Brevée.	M.	1879	Sluis.
»	A. J. M. Garjeanne.	Ph.	1876	Delft.
»	A. de Wilde.	J.	1877	Utrecht.
»	W. H. Soutendijk.	M.	1877	Utrecht.
»	D. H. Stam.	Ph.	1878	Rotterdam.
»	A. van Maanen.	M.	1876	Oud Vossemeer.
»	F. Muller.	Ph.	1878	Utrecht.
»	J. W. M. Kamp.	Ph.	1878	IJselstein.
»	D. P. Kieboom.	J.	1877	Dordrecht.
»	D. J. A. van Reekum.	M.	1876	Tricht.
18 Sept.	L. Bisschop.	Ph.	1877	Dordrecht.
»	D. A. E. Immink.	J.	1875	Amerongen.
»	J. E. Brouwer.	M.	1879	Utrecht.
21 Sept.	J. Japchen.	Th.	1876	Eemnes binnen.
»	J. de Leur.	Th.	1877	Utrecht.
»	M. ten Broek.	Th.	1874	Harderwijk.
»	H. J. M. de Croon.	Ph.	1870	's Hertogen-bosch.
»	L. H. Grondijs.	Ph.	1878	Pamekasan.
»	H. C. Bonhof.	M.	1878	Culemborg.
»	C. C. van der Flier.	M.	1878	Harlingen.
23 Sept.	G. A. E. B. Meijer.	L. en J.	1869	Zevenaar.
»	A. H. C. Anderson.	J.	1876	Dieren.
»	J. F. van Os.	Ph.	1875	Werkendam.
»	C. E. F. de Vries.	Th.	1874	Saparoea.

1) Door de letters Th., J., M., Ph. en L. worden de Faculteiten der *Godgeleerdheid. Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
23 Sept.	G. Engels.	Ph.	1867	Vriezenveen.
»	J. J. Bruna.	L.	1876	Wijchen.
»	J. Bouma.	M.	1860	Sneek.
»	L. Hoedemaker.	M.	1876	Weesp.
24 Sept.	D. Horseling.	Th.	1875	Doorwerth.
»	W. J. Val.	Th.	1875	Rotterdam.
»	B. van der Wal.	Th.	1864	Groot Ammers.
»	A. Hoogendijk.	Th.	1873	Nieuwerkerk a/d IJssel.
»	J. A. ten Bokkel Huinink.	Th.	1874	Schipluiden.
»	L. H. B. E. Dierkens.	Th.	1871	Millingen.
»	B. C. Koolhaas.	Th.	1874	Waardenburg.
»	J. de Vries.	Th.	1875	Amsterdam.
»	A. Buurman.	Th.	1874	Werkendam.
»	L. Jansen Schoonhoven.	Th.	1875	Raamsdonk.
»	J. P. Paauwe.	Th.	1872	Charlois.
»	N. H. Kuipéri.	Th.	1875	Horssen.
»	E. D. G. van der Horst.	Th.	1877	Gorinchem.
»	J. Logger.	Ph.	1878	Dordrecht.
25 Sept.	N. van Schouwenburg.	Th.	1875	Gouda.
»	P. T. Coebergh.	Ph.	1878	Rotterdam.
»	L. Vos.	Ph.	1875	Arnhem.
»	L. L. F. André de la Porte.	J.	1875	Haarlem.
»	H. J. Olthuis.	Th.	1875	Elburg.
»	M. J. Punselie.	Th.	1875	Gouda.
»	S. A. de Vries.	Th.	1876	Joure.
»	W. Bieshaar.	Th.	1874	De Bilt.
29 Sept.	G. Kolff.	J.	1879	Rosmalen.
»	D. Talma.	J.	1877	Dordrecht.
»	A. A. Vermeer.	Th.	1876	Zwolle.
»	L. van den Steen van Ommeren.	M.	1873	Batavia.
»	H. A. Gerritsen.	M.	1876	Nijmegen.
»	S. J. Thieme.	J.	1878	's Hertogenbosch.
30 Sept.	D. C. Geluk.	Ph.	1872	Zuijlen.
»	P. Geerke.	M.	1878	Monnikendam.
»	E. H. M Hoeberechts.	M.	1870	Maastricht.
»	J. J. Schaap.	M.	1875	Rotterdam.
1 Oct.	H. W. E. Schimmelpenninck.	J.	1877	's Gravenhage.
2 Oct.	J. C. P E. Menso.	J.	1876	Haarlem.
»	D. Herderschêe.	M.	1877	Schellinkhout.
»	Mej K M. de Heer.	Ph.	1875	Rotterdam.
3 Oct.	K. F A. Lommel	M.	1872	's Gravenhage.
5 Oct.	Mej. J. J. W. Schilthuis.	Ph.	1873	Leeuwarden.
»	H. Waaldijk.	Ph.	1876	Gorinchem.
6 Oct.	A. E. Boers.	Th.	1877	Rotterdam.
7 Oct.	E. J. Beumer.	J.	1878	Utrecht.
»	A. W. van der Haar.	Ph.	1878	Arnhem.
»	D. G. van Sorgen.	J.	1875	Utrecht.
»	A. M. J. F. Pompe.	J.	1874	Rosmalen.
»	G. M. M. van Meerbeke.	J.	1875	Maastricht.
»	P. Wolterson.	M.	1875	Amsterdam.
»	G. A. Hoefhamer.	J.	1877	Elburg.
»	A. T. Hoedemakers.	M.	1877	Maastricht.

Datum van schrijving.	NAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
7 Oct.	T. L. de Groot.	M.	1874	Beverwijk.
»	J. W. Verloop.	J.	1877	Utrecht.
»	T. W. C. de Haas.	Ph.	1878	Amsterdam.
»	J. Schut.	M.	1877	Nunspeet.
»	C. J. M. van den Braak.	Ph.	1873	Schoonhoven.
»	W. H. Kelder.	Th.	1873	Rotterdam.
»	H. A. Weststrate.	L.	1870	Groningen.
»	H. Vorst.	M.	1876	Culemborg.
8 Oct.	F. T. M. Rive.	J.	1877	Losser (Overijssel).
9 Oct.	M. P. D. van Harinxma thoe Slooten.	J.	1874	Beetsterzwaag.
»	G. van Beek.	Ph.	1878	Barneveld.
»	M. van Gricken.	Th.	1875	Woerden.
»	A. F. van Hengel.	Th.	1874	Putten.
2 Oct.	A. H. J. I. Terwindt.	J.	1875	Bemmel.
»	B. H. T. M. Terwindt.	M.	1872	W.-Pannerden.
»	J. de Ruiter.	Ph.	1878	Utrecht.
»	M. A. van Andel.	M.	1878	Gorinchem.
»	S. S. Spanjaard.	M.	1874	Borne (Overijssel).
»	A. M. de Groot.	J.	1874	Utrecht.
»	T. Tak.	Th.	1876	Groningen.
»	W. H. de Bode.	Th.	1876	Vriezenveen.
»	H. H. Schipper.	Th.	1876	Doetinchem.
»	J. F. Wachter.	Th.	1876	Kralingen.
»	J. A. Schwegmann.	Th.	1877	Rotterdam.
3 Oct.	E. L. Alting von Geusau.	J.	1878	Den Helder.
»	C. A. W. van Rooyen.	M.	1878	's Hertogenbosch.
»	R. A. W. J. J. Cremers.	J.	1871	's Gravenhage.
»	D. H. van Diggelen.	M.	1878	Woerden.
»	T. H. Kock.	Ph.	1875	Losser.
»	F. H. C. van Heeckeren van Brandsenburg.	J.	1875	Utrecht.
»	A. M. de Roon.	J.	1874	's Grevelduin-Capelle.
»	F. H. van Hengel.	M.	1876	Amsterdam.
»	J. G. Milius.	J.	1877	Batavia.
»	G. A. Hoefer.	M.	1877	Breda.
»	G. J. van Helbergen.	L.	1878	Vrijenban.
»	J. H. E. Endepols.	L.	1877	Maastricht.
5 Oct.	H. F. A. Focken.	Th.	1874	Oosterbeek.
»	R. H. Erdmann.	J.	1877	Batavia.
»	J. A. Philipse.	J.	1876	Arnhem.
»	D. J. van Doorninck.	J.	1876	Zwolle.
»	L. van Mastrigt.	Th.	1876	Overschie.
9 Oct.	W. Wagter.	Th.	1872	Oldemark.
0 Oct.	H. van Dijk.	Th.	1877	Kampen.
»	G. Hennemann.	Th.	1876	Kwala Kapoeas (Borneo).
»	J. D. Schmidt.	Th.	1871	Dordrecht.
»	W. van den Hamme.	M.	1873	Polsbroek.
3 Oct.	A. E. F. Müller.	Ph.	1872	's Gravenhage.
»	A. J. L. van Beeck Calkoen.	J.	1874	Utrecht.

Datum van inschrijving.	NAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
27 Oct.	Mej. L. Miedema.	L.	1871	Sneek.
»	P. I. Helwig.	Ph.	1869	Enkhuizen.
»	H. T. T. Walter.	J.	1872	Apeldoorn.
»	R. H. de Vos van Steenwijk.	J.	1878	De Wijk.
28 Oct.	J. L. Heijl.	Ph.	1874	Palembang.
»	D. J. M. Schrauwen.	J.	1878	Rotterdam.
30 Oct.	H. M. J. F. Niks.	M.	1875	Babouw (Timor).
4 Nov.	E. J. H. Keuss.	M.	1874	Dordrecht.
5 Nov.	A. Hein.	Th.	1875	Gundersweiler.
»	J. P. Lassenhaus.	Th.	1874	Mettmann.
»	J. Rohoska.	Th.	1871	Kunhegyes.
»	H. Pollmann.	Th.	1873	Ronsdorf.
»	O. Meutzel.	Th.	1874	Lambrecht.
»	G. Lencz.	Th.	1870	Vamospéres.
»	K. Kovács.	Th.	1874	Moisolád.
»	A. Kirsch.	Th.	1871	Boebingen.
»	H. Geisenheyner.	Th.	1875	Kreuznach.
»	H. Dexheimer.	Th.	1873	Friesenheim.
9 Nov.	J. Sanders.	M.	1878	Sneek.
»	T. P. van Eupen.	M.	1863	Gemert.
»	M. ten Brouwhuys.	J.	1864	Amsterdam.
»	R. Groenewegen.	Ph.	1876	Amsterdam.
»	G. G. de Neeling.	L.	1876	Amersfoort.
»	A. van Stratum.	M.	1878	Antwerpen.
»	J. Joosten.	M.	1875	Groningen.
»	Mej. J. J. Keuzenaer.	L.	1875	Gorinchem.
13 Nov.	J. J. de Vries.	Th.	1876	Nigtevecht.
21 Nov.	J. C. Tadema.	L.	1870	Haarlem.
25 Nov.	J. Wahle.	M.	1869	Winterberg.
»	Mej. A. E. C. M. Callenfels.	M.	1875	Waardenburg.
20 Dec.	M. Ketting.	M.	1869	Kralingen.
»	Mej. E. Ansingh.	Ph.	1874	Zwolle.
23 Dec.	J. G. C. de Boer.	M.	1869	Aarlanderveen.
»	Mej. J. Diepenhorst.	L.	1866	Utrecht.
24 Dec.	H. C. A. Gerlings.	Th.	1870	Arnhem.
1897.				
20 Jan.	T. E. Serraris.	J.	1875	's Hertogenbosch.
»	J. Lammers.	Ph.	1872	Enschede.
28 Jan.	Mej. W. C. Quakernaat.	M.	1871	Gorinchem.
»	Mej. E. M. L. Popta.	Ph.	1860	Breda.
»	K. Hoefnagel.	M.	1864	Spanbroek.
27 Febr.	J. A. C. Rozendaal.	M.	1873	Tilburg.
»	J. A. Verdoorn.	M.	1866	Eethen.
»	J. H. E. F. de Stuers.	J.	1875	Londen.
»	G. W. Rijkx.	Th.	1871	Kampen.
30 Febr.	D. J. Osterhelling.	M.	1870	Amsterdam.
2 April.	Mej. A. Leendertz.	Ph.	1872	Medemblik.
26 April.	J. M. A. Helling.	M.	1864	Amsterdam.
22 Mei.	E. C. Smith.	M.	1870	Antwerpen.
26 Mei.	A. L. J. C. van Hasselt.	M.	1877	Groningen.

BIJLAGE.

VEREENIGING

TOT

Instandhouding van het Oud-Studentenfonds

tot bevordering van den bloei der Rijks-Universiteit te Utrecht.

Ter voldoening aan de bepalingen der statuten heeft het Bestuur de eer bij deze weder verslag te doen omtrent den toestand van het Fonds en het gevoerde beheer, en hoewel het gaarne op een sterke uitbreiding van het ledental en op een aanzienlijker vermeerdering der inkomsten de aandacht had willen vestigen, meent het toch in het algemeen den toestand der Vereeniging niet ongunstig te mogen noemen.

Verblijdend is het te ondervinden dat ook buiten den kring der leden het streven der Vereeniging wordt gewaardeerd en dat aan het Bestuur daarvan de duidelijkste bewijzen geschonken worden.

Ook dit jaar gewerd van een geacht ingezetene der gemeente Utrecht weder eene som van *f* 500.— het Bestuur ter uitreiking aan den Hoogleeraar Dr. C. C. H. SPRONCK ten behoeve zijner wetenschappelijke onderzoekingen.

Deze belangrijke gift is den Hoogleeraar SPRONCK met groote ingenomenheid ter hand gesteld, en met bijzondere erkentelijkheid door Z. H. G. aanvaard.

Deze finantieele steun, van bijzondere zijde geschonken, kan den genoemden Hoogleeraar niet anders dan een groote voldoening zijn geweest, waar de rijks-subsidie, niet

in evenredigheid met de behoeften en met het uitnemend belang van zijn wetenschappelijken arbeid verstrekt wordt.

In de tweede plaats heeft het Bestuur ingevolge het besluit der Algemeene Vergadering van 21 October 1896 eene som van *f* 600.— uitgekeerd aan den Hoogleeraar Dr. E. ROSENBERG tot aankoop van een mikrophotographisch toestel, naar het model van Prof. HIS te Leipzig, ten bate van het anatomisch instituut.

Dit toestel van geheel nieuwe constructie, en nog slechts te Leipzig in gebruik, voldoet aan een bijzondere behoefte en zal aan het onderwijs aan gemeld Instituut in hooge mate bevorderlijk zijn.

In de derde plaats zijn de pogingen gesteund, die aangewend zijn geworden om aan de Utrechtsche Universiteit een leerstoel voor het onderwijs in de Friesche taal en letterkunde in het leven te roepen. Reeds waren te Leiden en te Groningen met den Heer Dr. BUITENRUST-HETTEMA, leeraar aan het Gymnasium te Zwolle, onderhandelingen aangeknoopt ten einde hem te bewegen aan die Universiteiten het onderwijs in bovenbedoeld vak op zich te nemen, doch de Heer BUITENRUST-HETTEMA heeft als oud-kweekeling aan onze Universiteit welwillend aan het verzoek der litterarische faculteit voldaan om aan deze Hoogeschool als privaat-docent de kennis van het Friesch alhier in ruimeren kring te verbreiden.

Onze Vereeniging besloot ter bestrijding der reis- en verblijfkosten een bedrag van *f* 200.— beschikbaar te stellen, en zij mocht de voldoening smaken dat Dr. BUITENRUST-HETTEMA voor een talrijk gehoor in Januari l.l. met het uitspreken van een redevoering, ter bijwoning waarvan ook uw Bestuur is uitgenoodigd, zijne lessen heeft aangevangen, die tot aan de vacantie met belangstelling door een 9 à 10-tal hoorders zijn gevolgd geworden.

Moge hierdoor de waardeering van deze oude germaansche taal in Nederland toenemen en vooral ook uit het Noorden des lands de litteratoren in het onderwijs van Dr. BUITENRUST-HETTEMA een aanleiding vinden om te Utrecht hunne studiën te volbrengen!

In de vierde plaats heeft de Hoogleeraar Dr. Th. W. ENGELMANN den steun onzer Vereeniging ingeroepen ten behoeve van een wetenschappelijk onderzoek, hetwelk twee verdienstelijke kweekelingen onzer Universiteit voornemens waren in te stellen onder leiding van Prof. MAREY te Parijs naar „de physiologische werking van het wielrijden op het organisme van den mensch."

Aangetrokken door het actueele van het onderzoek, doch niet minder gedreven door de begeerte om Prof. Dr. ENGELMANN voor de laatste maal vóór zijn vertrek naar Berlijn ter wille te zijn, besloot het Bestuur een bedrag van *f* 250.— voor bovengemeld doel beschikbaar te stellen, overtuigd dat de leden in deze vergadering hunne goedkeuring aan dat besluit niet zullen onthouden.

De hierboven genoemde kweekelingen, de Heeren Dr. OLLAND en VAN DEN BERG, hebben aan het Bestuur verslag uitgebracht omtrent hetgeen door hen te Parijs onder leiding van Prof. MAREY is verricht, en zij zijn voornemens de resultaten van hun onderzoek later in wijderen kring openbaar te maken.

Op deze wijze is onze Vereeniging in het afgeloopen jaar in het belang van de Utrechtsche Hoogeschool werkzaam geweest, en de lof zal haar niet kunnen onthouden worden, dat zij met haar bescheiden middelen aan haar doel heeft beantwoord.

Met diepen rouw herdenkt het Bestuur het onverwacht verscheiden van Jhr. Mr. Dr. A. D. VAN RIEMSDIJK, die slechts kort de plaats van wijlen den Heer Mr. W. R. BOER

in zijn midden heeft ingenomen. Ook in dezen kring zal zijn aandenken in dankbare herinnering blijven voortleven.

Eveneens ontvielen ons door den dood de twee gewone leden de Heeren Mr. W. J. ROYAARDS VAN DEN HAM en Mr. G. TIEBOEL VAN DEN HAM.

Daartegenover lieten zich drie nieuwe leden bij den secretaris inschrijven, de Heeren Dr. W. C. L. BRONSVELD, Mr. B. VAN EETEN en Mr. J. J. UITWERF STERLING. Het ledental bleef mitsdien stationair.

De verwachting, dat zoo niet alle, dan toch de meeste oud-studenten bij het verlaten der Hoogeschool tot de Vereeniging zullen toetreden schijnt, voorloopig althans, nog tot de „pia vota" te behooren.

Het kapitaal van het Fonds is dit jaar toegenomen met een bedrag van *f* 1800.— Inschrijving N. W. S. en heeft thans het nominaal bedrag bereikt van *f* 50.500.

Aan bijzondere bijdragen is ingekomen eene som van *f* 450.— ; terwijl het saldo waarover gedurende 1897/98 zal kunnen beschikt worden, na aftrek van eenige bureaukosten tot een bedrag van *f* 1544.29 is geklommen.

Aan U, Mijne Heeren, zoo straks de bestemming dier gelden te bepalen.

Al neemt dat saldo langzaam toe, het accres houdt helaas, geen gelijken tred met de steeds klimmende behoeften der Universiteit, waaraan ook onze Vereeniging gaarne zoude willen voldoen.

Moge de tijd eenmaal aanbreken, dat zij zich niet telkens met een: ut desint vires, tamen laudanda voluntas" behoeft te verontschuldigen.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

MINISTERIE
VAN
Binnenlandsche Zaken.

26 Januari 1897.
N°. 42.

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Gezien de Koninklijke besluiten van 15 Mei 1883, n°. 24, 16 December 1889, n°. 26, en 27 Augustus 1891, n°. 29, tot vaststelling of wijziging van het „Reglement, betreffende de opleiding van militaire apothekers voor het Leger in Nederlandsch-Indië aan 's Rijks Universiteit te Utrecht";

Op de voordracht van den Minister van Koloniën, dd. 22 Januari 1897, Lett. C., n°. 11.

Hebben goedgevonden en verstaan:

De artt. 1, 4, 8, 11, 12 en 14 van het hoogervermelde reglement worden gelezen als volgt:

Artikel 1.

Behoudens de hierna aan te geven uitzonderingen, worden ter opleiding tot militair apotheker voor het Indische Leger, onder genot van subsidie ten laste van de begrooting van Nederlandsch-Indië, aangenomen jongelieden, die

òf het radicaal bezitten, ter toelating tot een van de examina, omschreven in art. 2, § 4, punt f van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87) en in de artt. 4 en 13 der wet van 25 December 1878 (nader afgekondigd bij Koninklijk besluit van 22 November 1893, (*Staatsblad* n°. 168);

òf wel het bewijs overleggen van voldoening aan het eerste natuurkundig examen (art. 4 der zooeven aangehaalde wet).

Ter opleiding worden *niet* opgenomen:

1e. jongelieden, die den vollen ouderdom van vier en twintig jaar hebben bereikt;

2e. jongelieden, die den vollen ouderdom van twee en twintig jaar bereikten, zonder in het bezit te zijn van het bewijs van voldoening aan het candidaats-examen in de artsenijbereidkunde (art. 2, § 4, punt f, van het Koninklijk besluit van 27 April 1877, (*Staatsblad* n°. 87), of aan het eerste natuurkundig examen (art. 4 der hooger genoemde wet).

Artikel 4.

Melden zich meer adspiranten aan dan het krachtens art. 2 beschikbaar gestelde aantal plaatsen bedraagt, dan komen deze — mits door hen voldaan zij aan den eisch in art. 3 gesteld — voor plaatsing in aanmerking in de na te noemen volgorde, te weten:

1e. zij die het radicaal bezitten ter toelating tot het doctoraal examen in de artsenijbereidkunde (art. 2, § 4, punt f, van het Koninklijk besluit van 27 April 1877, (*Staatsblad* n°. 87) of tot het theoretisch apothekersexamen (art. 15 der in art. 1 genoemde wet);

2e. zij die laatstelijk voldaan hebben aan het eerste natuurkundig examen (art. 4 der voormelde wet);

3e. de overigen.

Hebben twee of meer adspiranten overeenkomstig het vorenstaande gelijke aanspraken om ter opleiding te worden aangenomen en moet uit hen een keuze gedaan worden, dan wordt te hunnen opzichte beslist door een vergelijkend examen, omvattende:

a. voor allen, de kennis der Latijnsche taal, zooveel als noodig is, om een eenvoudig prozastuk uit het Latijn in het Nederlandsch te kunnen vertalen, en

b. voor hen, hierboven genoemd sub 1o:

natuurkunde;

scheikunde;

plantkunde; en

de beginselen der natuurlijke geschiedenis van dieren en delfstoffen;

c. voor hen, hierboven genoemd sub 2o:

natuurkunde;

scheikunde; en

plantkunde;

en voor de overigen:

1°. de Nederlandsche taal;

2°. de gronden der Fransche taal;

3°. de gronden der Duitsche taal;

4°. de gronden van de rekenkunde, tot en met de logarithmen;

5°. de gronden van de stelkunde, tot en met de vierkantsvergelijkingen;

6°. de meetkunde tot en met de stereometrie en de vlakke driehoeksmeting;

een en ander met dien verstande, dat bij het examen vooral de kennis in de sub. *b* aangeduide vakken den doorslag geeft.

Artikel 8.

De geheele subsidie, in art. 1 bedoeld, bedraagt:

a. voor hen die vóór 1 Januari 1897 ter opleiding zijn aangenomen, hieronder verder aangeduid als 1e categorie, *f* 5100 (vijfduizend een honderd gulden);

b. voor hen, die na dien datum ter opleiding worden aangenomen, hieronder verder aangeduid als 2e categorie *f* 4000, (vier duizend gulden).

Deze subsidie wordt uitgekeerd, naar de in artt. 9—12 gestelde regelen, aan den kweekeling zelf, indien hij meerderjarig is, anders aan diens vader, voogd of voogdes, met dien verstande, dat aan hem, die bij het aangaan van de verbintenis nog minderjarig was, na zijn meerderjarig worden geen gelden worden uitgekeerd, dan nadat bij het Departement van Koloniën is ingekomen de eerste grosse, in executorialen vorm eener akte van borgstelling, overeenkomstig het bij dit Reglement gevoegde model E.

Zoolang die akte bij het Departement niet is ontvangen, worden ten behoeve van den kweekeling ook verder geen collegegelden betaald.

Artikel 11.

De toelagen worden maandelijks postnumerando voldaan, ten bedrage van:

f 612 (zes honderd twaalf gulden) 's jaars voor de 1e en van *f* 480 (vier honderd tachtig gulden) 's jaars voor de 2e categorie; doch per hoofd tot geen hooger bedrag dan:

a. *f* 3672 (drie duizend zes honderd twee en zeventig gulden) voor de 1e en *f* 2880 (twee duizend acht honderd en tachtig gulden) voor de 2e categorie, bijaldien de kweekeling de verbintenis aanging, voordat hij voldeed aan het eerste natuurkundig examen (art. 4 der wet van 25 December 1878, nader afgekondigd bij Koninklijk besluit van 22 November 1893 (*Staatsblad* n°. 168) of aan het candidaatsexamen in de artsenijbereidkunde (art. 2, § 4, punt f, van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87);

b. *f* 2448 (twee duizend vier honderd acht en veertig gulden) voor de 1e en *f* 1920 (een duizend negen honderd twintig gulden) voor de 2e categorie, bijaldien de kweekeling bij het aangaan van de verbintenis het bewijs overlegde, dat hij aan een van de sub *a* vermelde examina had voldaan.

Artikel 12.

De premiën worden uitbetaald als volgt:

a. bijaldien de adspirant in de termen valt van art. 11, punt *b*, zoodra bij het Departement van Koloniën de stukken zijn ingezonden in art. 5 vermeld.

f 1190 (een duizend een honderd negentig gulden) voor de 1e en *f* 960 (negen honderd zestig gulden) voor de 2e categorie;

b. nadat, door tusschenkomst van den met het toezicht belasten hoogleeraar, aan het Departement van Koloniën is ingezonden:

1e. het bewijs, dat de kweekeling heeft voldaan aan de beide examina, vermeld in art. 11, sub *a*, *f* 85 (vijf en tachtig gulden) voor de 1e en *f* 60 (zestig gulden) voor de 2e categorie;

2e. het bewijs, dat de kweekeling heeft voldaan aan het theoretisch apothekersexamen (art. 13 der wet van 25 December 1878, nader afgekondigd bij Koninklijk besluit van 22 November 1893 (*Staatsblad* n°. 168), of wel aan het doctoraal examen in de artsenijbereidkunde (art. 2, § 4, punt f, van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), *f* 85 (vijf en

tachtig gulden) voor de 1e en *f* 60 (zestig gulden) voor de 2e categorie.

c. nadat de gesubsidieerde den eed als militair apotheker heeft afgelegd, hetgeen aan collegegelden, toelagen of premiën te zijnen behoeve minder is uitbetaald dan *f* 5100 (vijf duizend een honderd gulden) voor zooveel betreft de 1e en *f* 4000 (vier duizend gulden) voor wat aangaat de 2e categorie, voor beiden verminderd met het bedrag der toelagen, eventueel onuitbetaald gebleven, krachtens het bepaalde bij art. 13.

Het bedrag van de sub *c* omschreven premie wordt in twee termijnen uitbetaald, te weten de helft onmiddellijk na de eedsaflegging, de wederhelft niet vroeger dan één week voordat de militaire apotheker Nederland verlaat om zijne bestemming naar Oost-Indië te volgen.

Artikel 14.

Hij, die overeenkomstig de bepalingen van dit reglement werd opgeleid, wordt aan den Koning voorgedragen ter benoeming tot militair apotheker der 2e klasse bij het Leger in Nederlandsch-Indië, nadat, door tusschenkomst van den met het toezicht belasten hoogleeraar, bij het Departement van Koloniën is ingekomen het diploma, genoemd in art. 19*c* der wet van 25 December 1878 (nader afgekondigd bij Koninklijk besluit van 22 November 1893 (*Staatsblad* n°. 168) en dat wel onverschillig of er op dat oogenblik al dan niet vacaturen in den genoemden rang bestaan.

Indien meer dan één pharmaceutisch kweekeling in dezelfde zitting der commissie tot afneming van het practisch apothekersexamen (art. 11 der zooeven genoemde wet) het diploma verwerft, dan worden zij gelijktijdig voor eene benoeming tot militair apotheker in aanmerking gebracht in de volgorde door den Minister van Koloniën vast te stellen, in verband met het ter zake door den voornoemden hoogleeraar bij de inzending der diploma's uit te brengen advies.

De nieuw benoemde militaire apotheker wordt, na den eed als zoodanig te hebben afgelegd, gedurende minstens vier maanden gedetacheerd te Utrecht, om in het pharmaceutisch laboratorium

der Rijks Universiteit aldaar werkzaam te zijn. Van de door hem gedane onderzoekingen wordt door den hooger vermelden hoogleeraar aan den Minister van Koloniën verslag uitgebracht.

In bijzondere gevallen kan de Minister van Koloniën bepalen, dat de in de voorgaande alinea bedoelde detacheering niet — dan wel voor korteren tijd dan vier maanden — zal plaats vinden.

De Minister van Koloniën is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Oorlog en aan de Algemeene Rekenkamer.

's Gravenhage, den 26sten Januari 1897.

(*Get.*) EMMA.

De Minister van Koloniën,

(*Get.*) BERGSMA.

Accordeert met deszelfs origineel.

De Directeur van het Kabinet der Koningin,

(*Get.*) P. H. GEVERS DEIJNOOT.

Voor eensluidend afschrift.

De Secretaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken,

DIJCKMEESTER.

MINISTERIE
VAN
Binnenlandsche Zaken.

22 December 1896.
N°. 5062[3]. AFDEELING O.

DE MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,

Gelet op art. 16 van het Reglement op het beheer en het gebruik der verzamelingen, inrichtingen en hulpmiddelen voor het onderwijs aan de universiteiten des Rijks, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 31 December 1879, n°. 24;

Gezien de berichten van Curatoren der Rijks-Universiteit te Utrecht van 4 Maart 1896, n°. 131 en 26 Maart 1896, n°. 174;

Heeft goedgevonden vast te stellen het volgende:

Reglement op het gebruik der hulpmiddelen voor het tandheelkundig onderwijs aan de Rijks-Universiteit te Utrecht.

Artikel 1.

De instrumenten, praeparaten, modellen, boeken en andere hulpmiddelen bij het tandheelkundig onderwijs, welke het eigendom zijn van het tandheelkundig instituut, mogen zonder toestemming van den lector in de tandheelkunde niet uit het instituut worden verwijderd.

Artikel 2.

Studenten aan wie de behandeling van patienten wordt opgedragen moeten daarbij hunne eigene instrumenten gebruiken.

Deze instrumenten kunnen in het instituut worden bewaard, mits zij in een gesloten kist worden geborgen.

Artikel 3.

Studenten, die tandvullingen hebben te verrichten, moeten zelven voorzien in de te gebruiken vullingsmaterialen.

De keuze der vullingsmaterialen geschiedt in elk bijzonder geval door den lector of door den adsistent bij de tandheelkunde.

Artikel 4.

Buiten voorkennis van den lector of van den adsistent bij de tandheelkunde mogen studenten hunne diensten niet aan de patienten aanbieden.

Artikel 5.

Elke tandheelkundige hulp wordt kosteloos verleend.

Artikel 6.

Het beschadigen of verloren gaan van meubilair, instrumenten en andere hulpmiddelen bij het onderwijs komt voor rekening van dengene, die er schuld aan heeft.

Artikel 7.

De lector in de tandheelkunde kan aan studenten, die zich niet houden aan de bepalingen van dit reglement, de toegang tot het instituut voor een daarbij te bepalen tijd ontzeggen, behoudens beroep op curatoren.

Artikel 8.

Afdrukken van dit reglement en van de daarin aan te brengen wijzigingen worden in het instituut op een voor de bezoekers zichtbare wijze aangeplakt of opgehangen.

Aan iederen student in de tandheelkunde wordt bij de eerste inschrijving een afdruk van dit reglement uitgereikt.

's Gravenhage, 22 December 1896.

(*Get.*) VAN HOUTEN.

Overeenkomstig het oorspronkelijke.

De Secretaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken,

(*Get.*) DIJCKMEESTER.

MINISTERIE
VAN
Binnenlandsche Zaken.

22 December 1896.
N°. 5062[2]. AFDEELING O.

DE MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

Gelet op art. 2 van het Koninklijk besluit van 31 December 1879, n°. 24;

Heeft goedgevonden de beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 31 December 1880, L[a] H. II. afdeeling Onderwijs, waarbij voor zooveel noodig is bepaald, welke ambtenaren met het beheer van ieder der in die beschikking genoemde verzamelingen en hulpmiddelen voor het onderwijs aan de Rijks-Universiteiten belast blijven, aan te vullen als volgt:

Rijks-Universiteit te Utrecht.

Verzameling van instrumenten voor het tandheelkundig onderwijs: de lector in de tandheelkunde;

Pharmacologische verzameling: de lector in de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer;

Hygiënisch instituut: de hoogleeraar in de gezondheidsleer;

Mineralogisch en geologisch instituut: de hoogleeraar in de mineralogie en geologie.

Deze beschikking zal bij uittreksel worden medegedeeld aan Curatoren der Rijks-Universiteiten te Utrecht en te Groningen en aan ieder der belanghebbenden voor zooveel hem betreft.

's Gravenhage, 22 December 1896.

Uitgegeven voor woordelijk gelijkluidend uittreksel
uit de geparafeerde minuut.

De Secretaris-Generaal,

(*Get.*) DIJCKMEESTER.

MINISTERIE
VAN
Binnenlandsche Zaken.

10 September 1897.
N°. 5620². Afdeeling O.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

Gelet op art. 2 van het Koninklijk besluit van 31 December 1879, n°. 24;

Heeft goedgevonden de beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dd. 31 December 1880, L[a] H. H. afdeeling Onderwijs, waarbij voor zooveel noodig is bepaald, welke ambtenaren met het beheer van ieder der in die beschikking genoemde verzamelingen en hulpmiddelen voor het onderwijs aan de Rijks-Universiteit belast blijven, te wijzigen als volgt:

Rijks-Universiteit te Utrecht.

In plaats van „physiologisch laboratorium, de hoogleeraar in de physiologie" wordt gelezen: physiologisch laboratorium, de hoogleeraar in de weefselleer en de physiologische scheikunde.

Afschrift dezer zal worden gezonden aan Curatoren der Rijks-Universiteit te Utrecht en aan de belanghebbenden.

's Gravenhage, 10 September 1897.

Overeenkomstig de geparafeerde minuut.
De Secretaris-Generaal,
Dijckmeester.

Voor belangstellenden in de geschiedenis der Utrechtsche Universiteit, die de Jaarboeken van den aanvang af compleet wenschen te bezitten, wordt daartoe *tijdelijk*, zoolang de voorraad het toelaat, de gelegenheid aangeboden tegen onderstaanden zeer billijken prijs:

Een compleet stel van 19 Jaargangen 1877/78—1896/97 . . . . à *f* 19,—

Afzonderlijke Jaargangen, ter completeering, per exemplaar . . . . à *f* 1,50

Na 1n Januari 1898 worden de Jaarboeken weder slechts tegen den oorspronkelijken prijs bij uitgaaf afgeleverd.

